

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ЕУРАЗИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ЕВРАЗИЙСКИЙ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
EURASIAN TECHNOLOGICAL UNIVERSITY



EURASIAN
TECHNOLOGICAL
UNIVERSITY

**Еуразия технологиялық университетінің 75 жылдығына арналған
«ҒЫЛЫМ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҢ СИНЕРГИЯСЫ: ЗАМАНАУИ ҚОҒАМ
ҮШІН БІЛІМ ИНТЕГРАЦИЯСЫ»
(Ғылым күні аясында)
халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ
12 сәуір 2024 ж.**

МАТЕРИАЛЫ

**Международной научно-практической конференции
(в рамках Дня науки)
на тему: «СИНЕРГИЯ НАУКИ И ПРАВА: ИНТЕГРАЦИЯ ЗНАНИЙ ДЛЯ
СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА»,
посвященная 75-летию Евразийского технологического университета
12 апреля 2024 г.**

MATERIALS

**of the
International scientific and practical conference
(within the framework of Science Day)
on the topic: «SYNERGY OF SCIENCE AND LAW: INTEGRATION OF
KNOWLEDGE FOR MODERN SOCIETY»,
dedicated to the 75th Anniversary of the Eurasian Technological University
12th of April, 2024**

Алматы 2024

УДК 34+001
ББК 67+72
М34

Авторлар ұжымы

Еуразия технологиялық университетінің 75 жылдығына арналған «ҒЫЛЫМ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҢ СИНЕРГИЯСЫ: ЗАМАНАУИ ҚОҒАМ ҮШІН БІЛІМ ИНТЕГРАЦИЯСЫ» (Ғылым күні аясында) тақырыбындағы халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның МАТЕРИАЛДАРЫ, 2024 жылғы 12 сәуір / з.ғ.к., ғылыми-зерттеу профессорының Ж.Б. Оспанованың жалпы редакторлығымен – Алматы: ЕТУ, 2024. - 297 б.

Коллектив авторов

МАТЕРИАЛЫ международной научно-практической конференции (в рамках Дня науки) на тему: «СИНЕРГИЯ НАУКИ И ПРАВА: ИНТЕГРАЦИЯ ЗНАНИЙ ДЛЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА», посвященная 75-летию Евразийского технологического университета 12 апреля 2024 г. / под общ. редакцией к.ю.н., профессора исследователя Оспановой Ж.Б. - Алматы: ЕТУ, 2024. – 297 с.

ISBN 978-601-7613-78-5

Жинақта Ғылым күні аясында және Еуразиялық технологиялық университеттің 75 жылдығына арналған «Ғылым мен құқықтың синергиясы: заманауи қоғам үшін білім интеграциясы» тақырыбындағы Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары ұсынылған.

Конференцияның мақсаты – заң ғылымының түрлі салаларындағы теориялық және практикалық сипаттағы өзекті мәселелерді жан-жақты талқылау, ғылыми нәтижелермен және халықаралық тәжірибемен алмасу.

Жинақ жоғары оқу орындары мен ғылыми мекемелердің ғылыми, ғылыми және педагогикалық қызметкерлеріне, докторанттарға, магистранттарға, студенттер мен практиктерге жолданады.

Ұйымдастыру комитеті авторлар ұсынған мәліметтер үшін жауап бермейді.

В сборнике представлены материалы Международной научно-практической конференции на тему: «Синергия науки и права: интеграция знаний для современного общества», проводимой в рамках Дня науки и посвященной 75-летию Евразийского технологического университета.

Целью конференции является всестороннее обсуждение актуальных вопросов теоретического и практического характера в различных областях юридической науки, обмен научными результатами и международным опытом.

Сборник адресован научным, научно-педагогическим работникам вузов и научных учреждений, докторантам, магистрантам, студентам и практическим работникам.

Организационный комитет не несет ответственности за предоставленную авторами информацию.

ISBN 978-601-7613-78-5



МАЗМҰНЫ /СОДЕРЖАНИЕ/CONTENT

ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАР/НАУЧНЫЕ СТАТЬИ/SCIENTIFIC ARTICLES

СЕКЦИЯ 1.

«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ИННОВАЦИЯ»

«НАУКА И ПРАВОВЫЕ ИННОВАЦИИ»

«SCIENCE AND LEGAL INNOVATIONS»

Әли Д.А. , Қазақстан Республикасында шетелдік жұмыс күшін құқықтық реттеудің ұғымы туралы.....	7
Әли Т.А. Татуластыру рәсімдерінің ұғымы және азаматтық құқықтық дауды реттеудегі орны.....	14
Абдуманапова А.К. Этические аспекты использования технологий в юридической сфере.....	19
Амангельдинова А.А., Төрегелді С.З. Электронный документооборот в Республике Казахстан: опыт и перспективы.....	23
Бусакова Ф.М. Роль технологий в обеспечении конфиденциальности данных клиентов.....	29
Ибрагимова Ф.Г., Амирова М.А. Problems of determining the legal nature of the civil liability of a legal entity.....	33
Кожантаева Ж.К. Некоторые проблемы предупреждения налоговых преступлений.....	38
Ким Л.Р. Современный взгляд на понятие «документ» и проблемные вопросы исследования документов в уголовном судопроизводстве.....	45
Мұратова А.Б. Адам саудасы мен заңсыз көші-қонның байланысы.....	49
Оспанова Ж.Б., Асхатов Е.А. Правовое регулирование применения и правил функционирования искусственного интеллекта.....	53
Сарбасов Б.А. Правовые позиции Конституционного суда Республики Казахстан: вопросы теории и практики.....	57
Сулейман Ш. Применение технологий искусственного интеллекта в образовании.....	67
Төрегелді С.З. Система государственного управления и государственной службы в Республике Казахстан.....	74
Утепов К.Т. Инновации в судебной системе Казахстана: к новым горизонтам правосудия.....	82

СЕКЦИЯ 2.
«ҚҰҚЫҚ БОЙЫНША ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ЗАМАНАУИ
ТЕНДЕНЦИЯЛАР»
«СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ
ПО ПРАВУ»
«MODERN TRENDS IN SCIENTIFIC RESEARCH ON LAW»

Байжанова Қ.У., Байзакова Р.Б. О некоторых вопросах практики назначения уголовного наказания.....	87
Еринбетова Л.К., Ерікова Л.Н. Современные тенденции в научных исследованиях по праву.....	95
Жугралина Б.М. Правовое регулирование экологической безопасности в Казахстане.....	100
Исмаилова Д.Ш. Правовое обеспечение безопасности жизнедеятельности.....	105
Кенжибекова Э.П. Тергеу және сот әрекеттерін жүргізу барысындағы аудармашының құқықтық мәртебесі.....	111
Климова Л.А. Қоғамдағы құқық бұзушылықтың негізгі түрлері және оның алдын алу шаралары.....	116
Момышева Ф.С., Туғанбаев Р.С. Заңды жауапкершілік және оның ғылыми әдебиеттегі түсіндірмесі.....	119
Омирова М.С. Ғаламтор желісін пайдалану арқылы жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың заманауи криминалистикалық сипаттамасы».....	125
Сатыбалдинов Д.Д. Тергеу органдары мен жедел-іздістіру қызметкерлері арасындағы өзара әрекеттестікті ақпараттық қамтамасыз етудің заманауи тенденциялары.....	128
Сатыбалдинов М.Т. Жол-көлік оқиғаларының заманауи қылмыстық-құқықтық сипаты.....	135
Сералиева А.М., Казиева А.Н., Әбдіразақ А.Қ. Issues of chiping as a method of ensuring economic security of the population.....	139
Султанов С.И. Қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамдарының ерекшеліктері.....	148
Тлебаева Г.М., Еринбетова Л.К. Электронное голосование: проблемы и перспектива развития.....	154
Торгаутова Б.А., Исследования в области юриспруденции: проблемы, перспективы.....	159

СЕКЦИЯ 3.
«ҚҰҚЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМ»
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В ПРАВОВОЙ СФЕРЕ»
«SCIENCE AND EDUCATION IN THE LEGAL SPHERE»

Абдумананова А.К. Legal pedagogy in the age of science: bridging theory and practice for effective education.....	165
Айтжан Б.Е. Құқықтық пәндерді оқытудың тиімді әдістері.....	167
Альжанов А.Н. Азаматтық заңнаманың өзекті мәселелері.....	169
Ауешова Б.Т. Мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы заңнаманың аспектілері.....	173
Балғожаева Ж.Т., Алламбаев Ж.Ж. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің шетелдік тәжірибесі және азаматтардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық санасын арттыру.....	177
Батырбекова Б.К. Азаматтық құқықта зияткерлік меншік құқығын қорғаудың жалпы ерекшеліктері.....	182
Батырханұлы Т. Құқықтық пәндерді оқыту мен зерттеудегі әлеуметтік жауапкершілік: әулиет мектебін енгізу мәселелері.....	187
Бауберикова А., Кулажанова А.Н. Проблемы борьбы с механизмами финансирования терроризма.....	189
Бекбатыр Қ. Салық міндеттемелерін орындау тәртібін құқықтық реттеу мәселелері.....	195
Бисембаева Ж.М Жаһандық экологиялық проблемаларды шешу жолдары және қазақстандағы экологиялық қауіпсіздік мәселелері мен құқықтық негізі.....	201
Жайлыбаев М.Е. Азаматтардың әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғаудың құқықтық тетіктері.....	204
Ізтұрғанова Г.Қ. Білім беру жүйесін озық технологиямен дамыту мәселелері.....	206
Калембеков А.С. Халықаралық қауіпсіздік және оны қамтамасыз етудің өзекті мәселелері.....	210
Кенесова А. Муниципалды омбудсмен: шетелдік тәжірибе және оның қазақстанда қабылдауы.....	213
Кулажанова А.Н. The effectiveness of law as a scientific category.....	220
Манасов К.Х. Қазіргі кезеңдегі қазақстан республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі.....	224
Мусаева А.Я. Сущность, социальная и юридическая значимость брака.....	228
Назаратаева З.Б. Международно-правовое регулирование статуса беженцев.....	235
Саудабаев Е. Уголовно-правовая характеристика экономической контрабанды.....	240
Таңатаров Б.Е. Адвокатураның тәуелсіздігі және адвокаттық қызмет кепілдіктерін дамыту мәселелері.....	251

Төлепбек Ә.М. Қазақстан Республикасы атқарушы билік органдарының жүйесі: құрылымдық нысандарының ерекшеліктері және реформалау тәжірибесі.....	255
Төлеубеков А.Т. Қазақстан Республикасы парламенті бақылау функциясының конституциялық-құқықтық негіздері.....	260
Тұрлыханқызы Қ., Вартанян А.М. Жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскерлердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу.....	267
Укибаева К.Е. Шартсыз міндеттемелердің пайда болу негіздері.....	273
Усенбаева А.У. Қазіргі білім берудегі инновациялық технологиялар.....	277
Утенова А.А. Кәмелетке толмағандар қылмыстылығының алдын алудың құқықтық аспектілері.....	281
Чигантаев К.С. Қылмыстық қудалауды жүргізетін органдарға прокурорлық қадағалау жүргізудің жүйесі, тәртібі, құқықтық негізі.....	289
Шахаева Г.Б. Қазақстан Республикасы бұқаралық ақпарат еркіндігінің конституциялық-құқықтық негіздері.....	294

СЕКЦИЯ 1.
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ИННОВАЦИЯ»
«НАУКА И ПРАВОВЫЕ ИННОВАЦИИ»
«SCIENCE AND LEGAL INNOVATIONS»

ӘӨЖ 331.556.4

Әли Д.А., «Құқық» мектебінің 1 курс магистранты,
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ.
dina.almazovna1441@mail.ru

Ғылыми жетекші: **Төлеубеков А.Т.**,
заң ғылымдарының кандидаты, PhD, қауымдастырылған профессор,
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ.
a.toleubekov@etu.edu.kz

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШЕТЕЛДІК ЖҰМЫС КҮШІН
ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ**

Аннотация

Мақала шетелдік жұмыс күшін құқықтық реттеудің ұғымы мәселелеріне және оны Қазақстан Республикасында іске асыру ерекшеліктеріне арналған. Мақалада Қазақстан Республикасының шетелдіктерге қатысты кейбір нормативтік актілеріне талдау жасалған.

Түйінді сөздер: шетелдік, құқықтық реттеу, жұмыс күші, жұмыспен қамту, көші-қон.

UDC 331.556.4

Ali D.A., 1st year master's student of the school of Law,
Eurasian Technological University, Almaty,
dina.almazovna1441@mail.ru

Scientific supervisor: **Tuleubekov A.T.**,
Candidate of Law, PhD, Associate Professor,
Eurasian Technological University, Almaty
a.toleubekov@etu.edu.kz

**ON THE CONCEPT OF LEGAL REGULATION OF FOREIGN LABOR
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Abstract

The article is devoted to the concept of legal regulation of foreign labor and the specifics of its implementation in the Republic of Kazakhstan. The article analyzes some normative acts of the Republic of Kazakhstan in relation to foreigners.

Key words: foreign, legal regulation, labor force, employment, migration.

Демографиялық шаралардың ішінде халықтың миграциясы маңызды орын алады. Қоғамдағы дұрыс билік ету және қолайлы әлеуметтік-экономикалық саясат жүргізу үшін миграциялық ағындардың мөлшері мен мигранттардың құрамын бағдарлай және миграцияны тудыратын жағдайлар мен миграцияның салдарын қарастыра білу қажет.

Қазақстанда шетелдік жұмысшы күшін реттеу XX ғасырдың 90-жылдарының басындағы ел экономикасының күрделі әлеуметтік- экономикалық дамуымен қатар жүрді. Қазақстан экономикасының соңғы 10 жылда орнықты даму траекториясына шығуымен шетелдік жұмысшы күшін тартуға қатысты анағұрлым тиімді көші-қон саясаты байқалады. Негізінен бұл ҚР мүдделі индустриялық - инновациялық дамуының мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру мақсатында жоғары білікті мамандарды тартумен байланысты болды.

Осылайша, еңбек көші-қоны қазіргі кезде өзекті проблемалардың қатарында. Әрбір елдің осы үрдісті қадағалау және дамыту мақсатында, ең бірінші, өз елінің көші-қон саясатын қарастырады.

Қазақстан Республикасының көші-қон саясаты азаматтарымыздың құқықтарын қорғауға бағытталған. Қазақстан Республикасының экс- Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Сындарлы он жыл» еңбегінде көші-қон саясатының ең алдымен, өз азаматтарымыздың құқықтарын сақтауға күш жұмсау керектігі көрсетілген¹. Ұлттық, еңбек нарығын, біздің азаматтардың экономикасын қорғау жөніндегі ойлары кейінгі уақытта, Қазақстан Республикасының көші-қон саясаты туралы тұжырымдамасында, аймақтық саясат туралы тұжырымдаларында және өзге де нормативтік актілерде орын алды.

Көші-қон саясатының басты мақсаты - көші-қон жағдайларын қадағалау, тұрақты демографиялық дамуды қамтамасыз ету, еліміздің мемлекеттік қауіпсіздігін күшейту және көшіп қонушылардың мүдделерін жүзеге асыру үшін жұмыс жасау².

ҚР еңбек көші-қонын реттеу саласындағы нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру үшін озық шетелдік тәжірибені зерделеу қажет. Орталық Азия елдерінен Қазақстанға келген мигрант жұмысшылардың әлі күнге дейін саны белгісіз. Қазір оларды «гастарбайтер» деген терминмен атайды. Халықаралық көші-қон ұйымының санағы бойынша Қазақстанда жарты миллионнан бір миллионға дейін мигрант жұмысшы жан бағып жүр. Олардың үштен екісі Өзбекстаннан, 25% Қырғызстаннан, қалғандары Тәжікстан және ТМД-ның тағы басқа елдерінен келген.

Кейбір мекемелер алдағы жылдары мигранттар саны 3 миллионға дейін жетеді және олардың 200–300 мыңға жуығы заңды түрде тіркеліп жұмыс жасайды деп болжайды. Тәуелсіз сарапшылардың мәліметтері бойынша ресми келген еңбек мигранты Қазақстанда отын-энергетика секторында жұмыс істейтін кәсіпорынға қазақстандық мамандарға қарағанда 5 есе және одан көп қымбатқа түседі. Бұл – негізінен жоғары білікті мамандар мен ірі компанияларда басшылық орындарда жұмыс істейтін басшылар.

Заңсыз мигранттар саны дәл анықталмаған және жылдан - жылға өзгеріп отырады. Соңғы он жыл ішінде, ҰЕҰ мәліметі бойынша, реттелмейтін мигранттар саны жылына 300 мыңнан 750 мың адамға дейін жеткен және шетелден келген заңды жұмыс істейтін жұмысшы күшінен бірнеше есе көп болған. Еңбек мигранттары негізінен ҚР құрылыста, саудада, қызмет көрсету саласында, ауыл шаруашылығында, үй шаруасында қызмет көрсету секторында жұмыс істейді. Квотаның төмен мөлшері мен оны алудағы проблемалар жұмыс берушілерді шетелдік жұмысшы күшін заңсыз пайдалануға мәжбүрлейді, бұл ретте заңнама мен еңбек мигранттарының құқықтары бұзылады.

Барлық жерде мигранттар құқықтарының бұзылуы фактілері бар. Еңбек мигранттарының жұмыспен қамтылуының жеткіліксіз тиімділігі еңбек көші-қонын реттеудің халықаралық және ұлттық нормативтік-құқықтық базаны талдау, сондай-ақ мигранттардың әлеуметтік және еңбек, мәдени құқықтарын іске асыру практикасын зерделеу міндеттерін қояды. Талдау негізінде ҚР, Кеден Одағына/БЭК-не және ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің мигранттардың әлеуметтік- экономикалық және еңбек құқықтарын қорғау

¹ Назарбаев Н.А. Сындарлы он жыл – Атамұра, 2003

² Ермбетова Қ. Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының қалыптасуы-Ұлт көшбасшысының қолтаңбасы/Қ. Ермбетова // Алматы ақшамы, 2012ж., 14 бет.

жөніндегі көші-қон саясатын, еңбек мигранттарын қорғау жөніндегі халықаралық практиканы ескере отырып, жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірленетін болады¹.

Қазақстанға көршілес, тарихи тағдырлас елдердегі кедейлік еңбек ресурстарының эмиграциялық қозғалысына, оны саналы және заңды түрде ұйымдастыру жұмыстарына зор проблемалық сипат беріп отыр. Кәсіби және қаржылық шектеушілік еңбек көші-қонын жеткілікті реттелмеген құбылыс етіп, оның салдарлары жасырын, заңнан тыс жатқан қозғалыстардың, еңбек мигранттарының тұрмыс - тіршілікке қауіп-қатер құбылыстарының туындауына негіз беріп келеді. Сол себепті еңбек миграциясы тек экономиканы дамыту және кедейлікті азайту факторы емес, ең алдымен ұлттық қауіпсіздік мәселесі ретінде бағалануда, соған сай қабылдаушы мемлекет тарапынан тиісті шараларды қолданылуына әкелуде.

Еліміздегі саяси тұрақтылыққа байланысты Қазақстан территориясына әртүрлі себептерге байланысты қоныс аударушылар саны күннен-күнге арта түсуде. Ел билігі 2009 жылдың 4 желтоқсанында босқындар туралы заң қабылдауға мәжбүр болып, ол заң 2010 жылдың қаңтар айының 1-нен бастап күшіне енді. Мұндай заң жобасын қабылдаудың қажеттілігі – маңызды мәселенің бірі, себебі, 2006 жылы Қазақстанда жұмыс істеген БҰҰ өкілдері Астананы босқындар жайлы нақты заң жобасының жоқтығы үшін сынға алды. Қазіргідей әлемнің әр түкпіріндегі қарулы қақтығыстар санының арта түсуі жағдайында аталған мәселені реттеудің барған сайын қиындай түсері анық.

Ресми статистикаға сәйкес, Қазақстанда 400 мыңнан астам шетелден келген еңбек мигранттары бос жұмыс орындарын толтыруда. Халықты еңбекпен қамту және әлеуметтік қорғау министрлігінің мәліметтеріне сүйенсек, Қазақстан Республикасында соңғы уақытта 30 мың еңбек мигранты жұмыспен қамтылған. Соның ішінде Астана қаласына жұмыс табу мақсатымен 5 мыңнан астам шетел азаматтары келген.

Бүгінгі күні шетелдік еңбек мигранттарын Қазақстанның барлық қаласында, барлық салада кездестіруге болады. Оларды жедел қызмет көрсету, құрылыс, сауда саласында кездестіруге болады. Еңбек мигранттарына байланысты қазақтардың пікірлері біркелкі емес. Шетелден келетін еңбек мигранттар қазақтарға бәсеке тудыруы мүмкін, себебі тұрғылықты халық бара бермейтін бос жұмыс орындарына баруда. Сонымен қатар шетелден келетін еңбек мигранттарының көбі біліктілігі жоқ, аз ақшаға қызмет көрсететіндер, егер білікті мамандар келіп отандық өнімді дамытса, Қазақстан экономикасы білікті мамандармен толығыр еді.

Сол себепті, көші-қон жағдайының ахуалын және даму перспективасына талдау жасау: біріншіден, көші-қон мәселелерін реттеу басымдықтарды; екіншіден, өтпелі уақытта оларды шешуші негізгі жолдарын, тетіктерін және көші-қон жағдайларын дұрыстау туралы бағдарламаны дайындауды және оны ұзақ уақытқа перспективаға әлеуметтік-экономикалық тұрақтылық пен мемлекетіміздің тұрақты дамуы сатысына жүзеге асыруды тағайындауға жағдай жасалады.

Еңбек көші – қонын реттеу басты және жергілікті іске асырушы органдармен жүргізіледі. Басты және жергілікті іске асырушы органдар шетелдік жұмыс күшін келтіру мен пайдалануға бақылау жасайды:

1. Отандық еңбек нарығын қорғауды.
2. Бос жұмыс орындарына қазақстандық азаматтардың алынуына бірінші мүддені жүзеге асыру.
3. Қазақстан Республикасының территориясына көшіп келген еңбекші көшіп қонушылар туралы хабарлап отыруды, жұмыс берушілердің шетел қызметкерлерін нысаналы жүзеге асыру, еңбек келісім-шарттары ережелерін бұзбауын қамти отырып, еңбек көші-қон мәселелерін дұрыстауды өзара іс-қимылды нығайту жөніндегі мәселелерді іске

¹ Келісханұлы А. Көші-қонға енгізілген өзгерістер қаншалықты нәтиже беруде?//А. Келісханұлы // Заң газеті, 2014ж., 25 бет

асыруы қажет. Заңсыз еңбек көші-қонына қарай тойтарыс жөніндегі процестерді іске келтіру және шетелдік жұмысшылардың жұмысы аяқталғаннан кейін елімізден уақытылы кетуіне және пайдаланып жүрген заңнамаларды бұза отырып жұмысқа орналасқан шетелдіктерді жер аударуды тексеріп қадағалауды ұйымдастыру.

Мемлекет басты және жергілікті іске асырушы органдар арқылы инфрақұрылым мен әлеуметтік саланы дамытудағы жауапты өз мойнына алады. Жеке меншік сектордың бәсекелестік қабілеті бар кәсіпорындарына жұмыс күшін тарту, жұмысшыларды алу, оларды көшіру және үймен және еңбектің орынсыз процестері ретінде жеңілдіктердің барлық түрлерін беру кәсіпорын есебінен іске асырылатын болады.

Қазақстан Республикасы халықаралық шарттар енгізген шектеулер аясында өзінің экономикалық құқықтарын, ішкі еңбек рыногын қоса, қорғау мақсатында шеткі көші-қонды реттеуді іске асыратын болады.

Шетелдік жұмыс күшін келтіру кезінде Қазақстан Республикасы өзінің гео-саяси және экономикалық құқықтарын басшылыққа ала отырып, жоғары білімді, маңызды еңбекші - мигранттарды және ішкі еңбек нарығында қажет болып отырған кәсіптер мен жұмысшыларды бірінші кезекте қабылдауды іске асыратын болады¹.

Қазақстан Республикасы дербестігін иеленгеннен бері, еңбек көші-қон қатынастарын реттейтін заңнама мен өзге нормативтік құқықтық актілер толық толықтырылулардан өтті. Осы құқықтарды реттейтін негізгі принциптер 1995 жылғы Конституцияның 21-бабында орын тапты: «Қазақстан Республикасы территориясында заңды түрде жүрген әрбір тұлғаның, заңда арнайы аталған басқа жағдайларда, оның аумағында еркін жүріп-тұруға және тұрғылықты орынды жеке басының қалауынша өзгертіп тастауға құқығы бар»².

Әркімнің Республикадан басқа мекендерге жол тартуына құқығы бар. Республика тұлғаларының Республикаға кедергісіз қайтып оралуына құқығы бар. Сондай-ақ, Конституцияның 24-бабына сәйкес: «Әркімнің еңбек ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауына құқығы бар». Сондай-ақ, Конституцияның 24-бабында былай делінеді: «Әркімнің еңбек ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауға құқығы бар. Міндетті еңбекке соттың шешімі арқылы немесе қауәп қатер жағдайда немесе соғыс жағдайында ғана рұқсат етіледі». Демек, шетелдік жұмысшылар немесе азаматтығы жоқ жұмысшылар Қазақстан территориясында еркін өмір сүруге және қалаған бір еңбек қызметі түрімен айналысуға құқылы дегенді білдіреді. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 2-тарауының 14-бабында: «Республика территориясында еркін өмір сүруге және тұрғылықты тұратын мекен таңдауға, республикадан тыс елдерге өз қалауы бойынша шығып кетуге және оның территориясына қайтып келуге; заң құжаттарында тыйым салынбаған кез келген жұмыс түрімен айналысуға; тәуелсіз жеке басы не басқа тұлғалармен және заңды тұлғалармен келісе отырып, заңды тұлғалар құру, заң құжаттарында тыйым салынбаған кез келген мәміле жасасып, міндеттемелерге қатысу құқығы болады» деп айтылған³. Еркін өмір сүру нормасы Қазақстан Республикасының «Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» Заңының 16-бабында бекітілген: «Шетелдіктер Қазақстан Республикасының шетелдіктердің болуына рұқсат етілген аумағында еркін жүріп-тұра алады және Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіпке сәйкес тұрғылықты жер таңдай алады. Жүріп-тұрудағы және тұрғылықты жер таңдаудағы шектеулер, бұл мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қоғамдық тәртіпті, халықтың денсаулығы мен адамгершілігін сақтау, Қазақстан Республикасының азаматтары мен басқа да адамдардың құқықтары мен

¹ Резникова, О. Постсоветская трудовая миграция / О. Резникова // Мировая экономика и международные отношения. - 2009. - № 3, 20 бет.

² Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз.

³ Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы №268-ХІІІ Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім).

заңды мүдделерін қорғау үшін қажет болғанда Қазақстан Республикасының бұған уәкілеттік берілген органдарының актілерімен белгіленеді» деп көрсетілген¹.

Аталып көрсетілгендей, шетелдік жұмысшылардың еңбек қызметі Қазақстан Республикасының Конституциясымен ғана емес, сондай-ақ Қазақстан Республикасының «Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» Заңымен; Еңбек Кодексімен; Кәсіпкерлік кодексімен; Әлеуметтік кодекспен және де өзге де заңдар мен заңға дербес емес актілермен қарастырылады.

Қазақстан Республикасының «Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» Заңында дипломатиялық пен консулдық тұлғалардың басшыларына және жұмысшылардың артықшылықтары мен иммунитеттері көзделмеген. Осы заңға сәйкес, шетелдік тұлғалар Қазақстан Республикасының заңдары мен халықаралық шарттары белгілеген негіз бен тәртіпте Қазақстан Республикасында қалаған еңбек түрімен шұғылдана алады. Шетелдік тұлғалар жекелеген еңбек орындарына орналаса алмайды немесе еңбек қызметінің қалаған бір түрімен, егер бұл еңбек орындарына орналастыру немесе сондай қызмет түрімен айналысу Қазақстан Республикасының заңнамаларына сәйкес, Қазақстан Республикасының азаматтығына қатысты байланыста болса, шұғылдана алмайды.

Шетелдік тұлғалар еңбек қарым қатынастарында Қазақстан Республикасының тұлғаларымен бірдей құқықтарды жүзеге асырады және сол сияқты тиісті сақтандыруда болады.

Қазақстан Республикасында өмір сүріп жатқан шетелдік жұмысшылар Қазақстан Республикасының азаматтарымен бірдей тең жағдайларда тынығуға құқылы.

Шетел азаматтары еңбек түрін Қазақстан Республикасы территориясында жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасына кіру үшін алдын ала рұқсатты және шетелдік жұмыс күшін тарту рұқсат алынатын лицензияны алуы қажет. Шетел елдеріне кіру тәртібі осы мемлекеттің заңнамаларымен қарастырылады. Біршама мемлекеттерге шетел азаматтарының келуі жұмысқа орналасу туралы рұқсат алуына тәуелді болып келеді.

Мұндай келісімдер Франция, Ұлыбритания, АҚШ, Австрия т.б. елдерінде кездеседі және бар. АҚШ, Австрия, Швеция және бірқатар елдерде шетел азаматтарының келуіне жыл сайынғы квоталар және тиісті жұмыс көзін іздестіріп келушілерге квоталар тағайындалады².

Қазақстан Республикасында шетелдіктердің кіру тәртібі Қазақстан Республикасының «Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» Заңында орын тапты. 22-бапта: «Егер Қазақстан Республикасының тиісті тараппен келісімінде өзгеше тәртіп белгіленбесе немесе Қазақстан Республикасының Үкіметі өзгеше тәртіп белгілемесе, шетелдіктер жарамды шетелдік паспорттар немесе оны алмастыратын құжаттар бойынша Қазақстан Республикасының келу визалары болған кезде Қазақстан Республикасына келе алады» деп айтылған. Шетелдіктің Қазақстан Республикасына келуіне келесі жағдайларда тыйым салынады:

- 1) ұлттық қауіпсіздікті, қоғамдық тәртіп пен халықтың денсаулығын қорғауды қамтамасыз ету мүддесі үшін;
- 2) егер оның іс-әрекеті конституциялық құрылысты күштеп өзгертуге бағытталса;
- 3) егер ол Қазақстан Республикасының егемендігі мен тәуелсіздігіне қарсы шықса, оның аумағының бірлігі мен тұтастығын бұзуға шақырса;
- 4) егер ол ұлтаралық, конфессияаралық және діни араздықты қоздырса;
- 5) егер бұл Қазақстан Республикасы азаматтарының және басқа да адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін қажет болса;

¹ «Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 19 маусымдағы N 2337 Заңы.

² Байжанова Б. Ж. Иностранная рабочая сила на рынке труда Республики Казахстан: состояние и проблемы [Электронный ресурс] / Б. Ж. Байжанова. - Электрон. текстовые дан. // Аль-Пари. - 2007. - №3-4.

6) егер ұлттық қауіпсіздік органдарында оның экстремизмге немесе террористік іс-әрекетке қатыстылығы туралы мәліметтер болса, сондай-ақ оның әрекеттерінде сот қауіпті түрде қайталанған қылмыс бар деп таныса;

7) егер ол Қазақстан Республикасында алдыңғы болған кезеңде қылмыстық немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны үшін өзіне қолданылған жазаны өтемеген болса;

8) егер жеке табыс салығы бойынша декларацияны табыс ету Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген жағдайда, Қазақстан Республикасында алдыңғы болған кезеңде ол мұндай декларацияны табыс етпесе;

9) егер ол, этникалық қазақтарды, Қазақстан Республикасында немесе Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасында туған немесе бұрын оның азаматтығында болған адамдарды және олардың отбасы мүшелерін қоспағанда, Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі айқындайтын тәртіппен Қазақстан Республикасында болу және одан кету үшін қажетті қаражатының бар екендігі туралы растауды ұсынбаса;

10) егер ол келу туралы өтінішхат жолдаған кезде өзі жөнінде жалған мәліметтер хабарлаған болса немесе қажетті құжаттарды Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мерзімде табыс етпесе;

11) онда Қазақстан Республикасына келу үшін қарсы айғақтар болып табылатын аурулары болған кезде;

12) егер ол бұрын "Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы" 1991 жылғы 20 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Заңының 21-бабы бірінші бөлігінің 8) тармақшасында көзделген негіздер бойынша Қазақстан Республикасының азаматтығын жоғалтса;

13) егер ол бұрын "Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы" 1991 жылғы 20 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Заңының 20-1-бабында көзделген негіздер бойынша Қазақстан Республикасының азаматтығынан айырылса.

«Халықтың көші-қоны туралы» Заңына сәйкес шетелдік тұлғалар мен азаматтығы жоқ шетелдіктердің Қазақстан Республикасы территориясында қалаған кәсіппен және кәсіби қызметін жүзеге асыру ережесі және Қазақстан Республикасы тұлғаларының шетелдегі тәртібі Қазақстан Республикасының Үкіметімен қарастырылады және уәкілетті органдармен олардың жергілікті қызметінің рұқсаты мен тексерісі арқылы жүзеге асады¹. Еңбек көші-қонын қадағалауды артықшылық ішкі, ұлттық еңбек нарығын қорғауға арналған. Бірақ, Қазақстан Республикасының территориясына заңды түрде келген еңбекші мигранттарды еңбек нарығындағы мәселеге байланыстырып шығаруға рұқсат берілмеген.

Шетелдік тұлғалар мен азаматтығы жоқ шетелдіктер жүзеге асыратын еңбек түрінің кейбір қазметтері «Көші-қон туралы» Заңындағы еңбек көші-қонына сәйкес келмейді. Бұл қызмет түрлеріне төмендегілер кіреді:

- Қазақстан Республикасы территориясында әскери қызмет бөлімшелеріндегі қызмет;
- дипломатиялық миссиялар мен халықаралық ұйымдардың арасындағы қызмет;
- Қазақстан Республикасына оқу барысымен немесе өндірістік тәжірибесімен келгендер;
- мемлекетаралық шарттарға, сондай-ақ, Қазақстандық және шетел ұйымдарының арасында жасалған еңбек қызметі туралы контрактілеріндегі еңбек түрлері;
- Қазақстан Республикасында ресми түрде тіркелген діни басқармаларды кәсіби қызметі;
- Қазақстан Республикасында аккредиттелген бұқаралық құралдары, радио және теледидар өкілдері;
- Қазақстан Республикасына келетін қайырымдылық және ізгілік көмек беру;
- шетелдік компанияларға тиесілі теңіз және өзен кемелері, әуе, теміржол және автомобиль көлігі экипаждарының мүшелері қызметтері.

¹ «Халықтың көші-қоны туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңы.

Аталып көрсетілген мысалдардан басқа Қазақстан Республикасының Үкіметі еңбек көші-қоны болып есептелмейтін басқа да еңбек қызметі түрлерін бекіте алады.

Көші-қон туралы Заңнамада шетел азаматтарының Қазақстан Республикасы территориясында еңбек қызметі қарастырылған. Иммигрант - Қазақстан Республикасына уақытша немесе тұрақты тұруға келген шетелдік тұлғаның немесе азаматтығы жоқ болып табылатын жеке тұлға. Қазақстан Республикасына еңбек көші-қоны бойынша, бірақ азаматтықты өзгертуді мақсат тұтпай келген шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ тұлғалар, егер мемлекеттік келісімдермен басқадай ереже көрсетілмеген болса, Қазақстаннан басқа аймақта тұрақты мекені болуға тиіс.

Қорыта айтсақ, тәуелсіздігін алған соң, Қазақстанға шетелдік жұмыс күшін тартудың тәртібіне байланысты бірнеше нормативтік актілер қабылданды. Осыған орай, заңнама жиі өзгерістерге ұшыраған соң шетел жұмыс күшін тартудың тәртібінде рұқсатты алу процедурасына қойылатын талаптар жеңілдетілді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Назарбаев Ә.Н. Сындарлы он жыл – Атамұра, 2003.
- 2 Ерімбетова Қ. Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының қалыптасуы-Ұлт көшбасшысының қолтаңбасы/Қ. Ерімбетова // Алматы ақшамы, 2012.-20 қараша.
- 3 Келісханұлы А. Көші-қонға енгізілген өзгерістер қаншалықты нәтиже беруде?/А. Келісханұлы // Заң газеті , 2014.- 30 сәуір.
- 4 Резникова, О. Постсоветская трудовая миграция/ О. Резникова // Мировая экономика и международные отношения. - 2009. - № 3.
- 5 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз // <http://adilet.zan.kz>
- 6 Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы №268-ХІІІ Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) // <http://adilet.zan.kz>
- 7 «Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 19 маусымдағы N 2337 Заңы // <http://adilet.zan.kz>
- 8 Байжанова , Б. Ж. Иностранная рабочая сила на рынке труда Республики Казахстан: состояние и проблемы [Электронный ресурс] / Б. Ж. Байжанова . - Электрон. текстовые дан. // Аль-Пари. - 2007. - №3-4.
- 9 «Халықтың көші-қоны туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңы // <http://adilet.zan.kz>

ӘӨЖ 347.91

Әли Т.А., «Құқық» мектебінің 1 курс магистранты,
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ.
taskyyn@mail.ru

Ғылыми жетекші: **Төлеубеков А.Т.**,
заң ғылымдарының кандидаты, PhD, қауымдастырылған профессор,
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ.
a.toleubekov@etu.edu.kz

ТАТУЛАСТЫРУ РӘСІМДЕРІНІҢ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАУДЫ РЕТТЕУДЕГІ ОРНЫ

Аннотация

Мақала татуластыру рәсімдерінің ұғымы мәселелеріне және оны Қазақстан Республикасында іске асыру ерекшеліктеріне арналған. Мақалада Қазақстан Республикасында татуласу рәсімін азаматтық-құқықтық дауларды реттеуде қолдану және оның қолданылу аясына талдау жасалған.

Түйінді сөздер: сотқа дейінгі рәсім, татуластыру рәсімдері, азаматтық дау, татуласу келісімі, медиация, партисипативтік рәсім.

UDC 347.91

Ali T.A., 1st year master's student of the school of Law,
Eurasian Technological University, Almaty,
taskyyn@mail.ru

Scientific supervisor: **Tuleubekov A.T.**,
Candidate of Law, PhD, Associate Professor,
Eurasian Technological University, Almaty
a.toleubekov@etu.edu.kz

THE CONCEPT AND PLACE OF CONCILIATION PROCEDURES IN THE SETTLEMENT OF A CIVIL LEGAL DISPUTE

Abstract

The article is devoted to the concept of conciliation procedures and the specifics of its implementation in the Republic of Kazakhstan. The article analyzes the application and scope of the conciliation procedure in the settlement of civil disputes in the Republic of Kazakhstan.

Key words: pre-trial procedure, conciliation procedures, civil dispute, conciliation agreement, mediation, participatory procedure.

Татуластыру рәсімдері – соңғы жылдары өркениетті елдерде кеңінен қолданылып, жанжалдарды сотқа жеткізбей үшінші тараптың араласуымен шешудің нақты жолына айналған жаңа сала¹. Көптеген елдерде татуластыру рәсімдері туралы заңдар қабылданып, бітімгершілік салты заңдық сипатқа түсіріліп, қоғамдық өмірден өзінің орнын да алған. Алайда татуластыру рәсімдері – жеке адамдар ойлап тапқан ғылымның жаңа саласы емес,

¹ Мета Герда, Похмелкина Г. Медиация – искусство разрешать конфликты. Знакомство с теорией, методами и профессиональными технологиями. - М.:Изд-во «Verte», 2004. С. 215.

сан ғасырлар бойы келе жатқан, екі жақты (тарапты) бітістірудің жүйеге түсірілген моделі ғана. Оның белгілерін, әдіс-тәсілдерін кез келген ұлттардың қоғамдық, әлеуметтік өміінен кездестіруге болады.

Қоғам болғаннан кейін адамдардың арасында мүдделер қайшылығы да болады. Ол кейде қарапайым түсінбестіктен де туады, ал кей жағдайда сан түрлі пендешілікпен, бәсекелестіктен, адамдар мен топтардың арасындағы көзқарас алшақтығынан да пайда болады. Осындай жағдайда кикілжіңге барған екі жақты дастарқанның басына отырғызып, мәмілеге алып келу үшінші тараптың – арашашылардың, бітімгерлердің міндеті. Халық кейде «екі адамның арасына есі кеткен түседі» десе де, «арашашы», «бітімгер» болу – құрметті де қасиетті жұмыс. Қазіргі Медиатордың жұмысы осыған саяды.

Бітімгершіліктің әдіс-тәсілдері бірдей болғанымен әр елдің татуластыру әдістері әртүрлі. Ол сол елдің ішкі өміріне, тарихына, ұлттың ерекшелігіне, адамдардың менталитетіне байланысты. Туғанына әр басқан қадамы заңмен айқындалған батыс мемлекеттерінің татуластыру рәсімдерін сол қалпында өзгертпестен еліміздің заң жүйесіне еңгізу тиімді нәтиже беруі екі талай. Біздегі бітімгершілік жұмыстың айырмашылығы – медиатордың беделінде, оның қоғамда алатын орнында¹. Сондықтан да бітімгершіліктің үш түрі немесе үш кезеңі бар деп айтуға негіз бар.

Біріншісі, ағайынды адамдардың арасындағы кикілжіңді тоқтатып, татуластырушы. Бұл рөлді сол дауласушы ағайындардың туысқандарының ішіндегі жақындардың барлығы құрметтейтін адам орындайды. Айта кету керек, көп жағдайда бұлар дауласушы тараптың тым жақын ағайыны емес, алыстан қосылатын сырт ағайыны болып келеді. Қазақ дәстүрінде оларды кейде «көлденең ағайын» немесе «ара ағайын» деп те атайды. Бұл жерде де сан ғасырлық отбасы қатынасын реттеуде жиналған тәжірибе жатыр. Жақын ағайын арашашы болса, кейін екі жақтың біреуінің ренішіне қалуы мүмкін, ал алыс ағайынмен сирек араласқаннан кейін ондай реніш кейіннен араласпауға алып келмейтіні анық. Бірақ ара ағайынның бұл мәселенің сыртқа тарамауына, өздерінің арасында ғана қалуына кепілдік екені сөзсіз.

Ағайынды екі адамның арасындаға дауға солармен бірге туған бауырлары түспейді, сол ұрпақтың құрметіне бөленген нағашы, жиендерінен бір адамның араласуы мүмкін. Әдетте оның араласуы көп жылдық дауға нүкте қойып, екі туыстың арасындағы жақындықты қайта орнатады. Бұл кезеңде бітімшінің халыққа танымал би болуы міндетті емес. Оны дауласушы тараптың туысқандары ғана танып, ақылы мен тәжірибесін сыйласа жеткілікті. Ара ағайын бітімгершілік жасағандағы тағы бір ерекшелік – бұл бітімнің негізінде нақты үкімнің болмауы. Үкімді те қана билер шығара алады. Ал ара ағайын екі жақтың кемшіліктері мен өзекті мәселелерін көрсете келе, дұрыс бұрыстығына баға бере келе, татулықты қайта жаңғыртыға алып келеді.

Екінші кезең – екі атаның немесе екі ауылдың арасындағы дауды шешудің жолдары. Бұл жердегі бітімшілік жұмысын сол аймаққа аты шыққан, жергілікті халықтың құрметіне бөленген билердің бірі жүргізеді. Әрине, оның дауласушы екі тараптың біріне жақындығы, туысқандығы болмағаны дұрыс. Дегенмен, кейде, билік айтушының дауласушы жақтардың біріне алтыншы не жетінші атадан бір жақындығы болуы да ғажап емес, ондай жағдайда бірінші орынға екі жақтың сол биге жүгінуге деген келісімі шығады. Бұл кезеңде бітімшіліпен бірге билік айтылып, үкім шығуы да мүмкін. Егер екі тарап өзара келісіп, биге ризашылықтарын білдіріп, дау шешілді деп тапса, үкім айтылып айып төленбейді, демек бидің жұмысы – бітістірумен, тұрақтылықты сақтаумен ғана шектеледі. Қазақ өмірінде бұндай билік – ең жоғарғы деңгейдегі билік болып табылады. Үкім айтып, айып салу, айып салу, біреуін екіншісіне жеңдіріп беру – бітімгершілікке жете алмаған уақытта қолданылатын соңғы сөз деп айтуға болады.

¹ Балтабаева С. Дала заңынан дара заңға дейін. Заңгер, 2015 №2 (163), 64-676.

Үшінші кезең – екі елдің арасындағы дауға билік айту болып табылады. Дала дәстүрінде қазіргі Біріккен Ұлттар ұйымы сияқты халықаралық қауымдастықтар болмаса да, мемлекеттер мен хандықтардың арасына түсетін арабидің рөлін атқаратын ұлы тұлғалар болған. Оларды тек қана өз елі біліп, құрметтеп қоймай, көрші елдер де ақыл-кеңесіне бас иіп, сөзіне, бітіміне тоқтап отырған. Қазақ-қытай, қазақ-қырғыз, қазақ-жоңғар, т.б. елдердің арасында қазақтың шешен билері сан мәртебе ақыл-кеңес айтып, қарсы жақты сөзден ұстап, өзінің мақсатына қылыш найзаның күшімен емес, бір ауыз сөзбен-ақ жетіп отырған. Бұл жерде екі мәселе бар екенін ұмытпауымыз керек. Біріншіден, басқа елдің басшысының алдында өз елінің мүддесін балдан тәтті, удан ащы тілімен қорғап жеңіске жету болса, екіншіден, екі елдің арасына араша түсіп, қанды қырғынды болдырмау мақсатына жұмыс істеу.

Екі тараптың арасындағы дау-жанжалдарды шешу, кикілжіңдерді тоқтату, ортақ мәселеге келу – әрбір халықтың, ұлттық дәстүрінде, салтында, әдет-ғұрпында терең орын алған.

Тәуке ханның «Жеті Жарғысында» көшпелі қоғамдағы туындаған дауларды реттеудің нақты ережелері бекітілгенін бүгінде оқып біліп жүрміз. Яғни «Жеті Жарғы» заңына сәйкес дауды шешу және көшпелі адамға үкім шығару ханның өзі болмаса талапкер мен жауапкер тұратын аймақтың ақсақалы не билеушілердің қолында болды¹. Сондай-ақ егер айыпты адам арадағы биден күдіктенген жағдайда қазыны ауыстыруды өтіне алатындығы жазылғын. Бұл заңның ерекшелігі қазақ сахарасында ешқашан мемлекет түбегейлі билікті билерге беріп қоймағаны қазіргі тілмен айтқанда нағыз демократияның үлгісі ретінде танылады. Себебі де сол айыпталушыға да өз талаптарын ұсынуға мүмкіндік берілуінде еді.

Әрине, жоғарыда аталған дауды реттеу әдістері ежелгі қазақ даласында қолданылғаны белгілі. Алайда 21-ғасырға аяқ басқан Қазақстан үшін ондай дауды реттеу тәсілдері көнерген. Құқықтық санасы халықтың және өркениетті елдердің арасында озық деңгейлі заң жобаларын өзімізге енгізу заман талабы, заманауи құрылғы екені анық. Көп ғасыр бойы қалыптасқан сот институтына альтернативті дауды реттеу әдістері жаңа заманымызда бой түзеп келеді. Соңғы он жылдықта АҚШ-тың, Францияның сондай-ақ басқа да батыс мемлекеттерінің заңнамасына енгізілген дауды альтернативті реттеу әдістері бізге де келіп жетті.

Қазақстан Республикасы судьяларының 6-ы съезінде соттар қызметінің заңнамалық және процессуалдық нормаларын жүйелі түрде жетілдіру маңыздылығын, азаматтық сот өндірісін жаңғырту қажеттігін, азаматтық істерді қарау тәртібі процесстің тараптары үшін ыңғайлы әрі тез, оларды бітістіруге және заманауи технологияны кең қолдануы тиіс екендігі жайлы, Үкіметке Жоғарғы Сотпен бірлесіп жаңа Азаматтық-процестік кодексі жобасын әзірлеуді тапсырған болатын. Қолданыстан шыққан Азаматтық-процестік кодексі өзіне жүктелген межеден табыла білді. Жаңа кодекс қабылданғанға дейін ол азаматтық даулардың тез, сапалы, талассыз шешілуіне ықпал жасап келді. Алайда, азаматтық дау-дамайлардың көбеюі, судьялар жүктемесінің өсуі, істерді жедел қарау тетіктерінің ескерілмеуі кодексті жаңартудың қажеттілігін тудырған болатын. Жоғарғы Сот жаңа кодексті барлық талаптарға сай дайындау барысында сот саласында еңбек ететін судьялардың да тәжірибелері, пікірлері, ұсыныстары шетте қалмады. Өйткені заңнаманың кем-кетігін судьялардан артық ешкім білмейтіндігі анық.

Сонымен қатар сот тәртібінде қарауға жататын даулар санын қысқарту, оларды шешудің баламалы тәсілдерін енгізу, отандық сот төрелігін қалпына келтіру мүмкіндігін беретін татуласу рәсімдерін және медиацияны дамыту маңыздылығын атап көрсеткен болатын. Осыған орай, кодексте алға қойылған міндеттерді орындауда дауларды реттеудің соттан тыс және сотқа дейінгі тәртібіне, соттағы татуласу рәсімдеріне көңіл бөлінді.

Істердің жеке санаттары бойынша дауларды сотқа дейін реттеудің міндеттілігі көзделген. Осыған байланысты кейбір заңдарға өзгертулер енгізілді. Бұл әркімнің сот

¹ «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия /Бас редактор Ә.Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998ж.

қорғауына құқығы туралы Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабының 2-тармағына қайшы келмейді¹.

Дауды сотқа дейін реттеу тараптарға дауды (жанжалды) қысқа мерзімде, материалдық және моральдық аз шығындармен шешуге мүмкіндік береді. Тараптар шарттарда дауды медиатормен, нотариуспен немесе адвокатпен сотқа дейінгі реттеу міндеттілігін қарастыра алады.

Татуласу түсінігі философия, социология, психология және басқада әлеуметтік ғылымда түп негізі бір мағынаны білдіреді. Татуласу теориядада және практикадада құқыққа жақын. Құқықтық реттеуде адамдар арасын тіпті мемлекеттер арасын татулыққа үгіттеу, және татуласу келісіміне жету маңызды дүние. Бейбітшілік пен татулық қоғамға үлкен пайдасын тигізеді, оған қоса мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік дамуна зор үлесін қосады.

«Татуласу» түсінігінің түп сөздік мағынасы «бейбітшілік» сөзінен шығады. Яғни «Бейбітшілік» дегеніміз - өзіне теріс пікірдегілермен келісу, қарсы дүниелерге сабырлық таныту, арадағы жанжал, ұрыс-керісті тоқтатып бейбіт шешімге келу деген мағынаны білдіреді².

Жекелеген адамдар немесе халықтар арасындағы дау-дамайларды заманауи талаптарға сай татуласу арқылы реттеудің түрлері әр заман философтарының еңбектерінде кездеседі. Татуласу идеясы ең алдымен Ж.Ж. Руссо, И.Кант, Г.Гегель, Г.Спенсер, М.Вебер - сынды ұлы философтардың туындыларында негізін тапқан. Мысалы, Г. Гегель - дауласушы тарап «ар сотына» жүгінгені дұрыс, себебі үкім шығарушы судья заң талабын орындап тікелей заттай айғақтарды талап етпей тараптардың ойын жекелей ұғына білуі керек - дейді. Ал атақты орыс философы В.С.Соловьев татуласуды мәдени дамудың негізгі баспалдығы ретінде санайды.

Ал құқықтық тұрғыдан алғанда, татуласуды - өзінің бойына бірнеше құқықтық саланы (азаматтық, азаматтық процессуалдық құқық) қамтыған заңи институт ретінде санасақ болады. Аталған нормалар қазіргі таңдағы заңнамадағы әртүрлі татуластыру рәсімдерін (татуласу келісімін, медиация рәсімін, партисипативтік рәсімді) реттейді. Сол себебі, татуласуды- қоғамдық қарым - қатынасқа психологиялық және құқықтық элементті бойына сіңіріп әсер етуші кешенді институт ретінде санасақ болады.

Татуласу рәсімін қолдану дауларды шешпейді, керісінше оларды реттейді. М.А.Рожкова, Н.Г.Елисеева және О.И.Скворцовалардың пікірінше дауды шешу бейтарап, мемлекеттің атынан үкім шығарушы соттың жүзеге асыратын әрекеті. Ал дауды реттеу - екі жаққа тиімді, ешбір наразылықсыз келісімге қол жеткізу болып табылады. Бұл жерде маңыздысы келісімге тараптар өздері келуі мүмкін, немесе бейтарап үшінші тұлғаға (адвокат, медиатор) жүгіну арқылы татуласуы мүмкін. Татуласу институты қазіргі таңда кең етек алып, ғалымдардың пікірі дара жолға түспегенмен, татуласудың негізгі мақсаты, а тқарар міндеті айқын. Олар: дауласушы жақтардың арасын жақындату, екі жаққа да тиімді оңтайлы шешімді табу, дауласушы тараптың арасындағы қарым-қатынасты сақтап қалу. Аталған мақсаты мен ол қазіргі таңдағы заң нормаларына сүйене, екі жақты міндеттеуші күші бар үкім шығарушы мемлекеттік соттардан айырмашылығы жер мен көктей³.

Ал енді біздің алға қойған мақсатымыз татуласу рәсімін азаматтық-құқықтық дауларды реттеуде қолдану және оның қолданылу аясын анықтау.

¹ Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылы 30 тамыз.

² Чернышова Т.В. Понятие и виды примирения в праве // Журнал российского права. – 2010. – №12. – С. 116.

³ Рожкова М.А., Елисеев Н.Г., Скворцов О.Ю. Договорное право: соглашения о подсудности, международной подсудности, примирительной процедуре, арбитражное (третейское) и мировое соглашения / Под общ. ред. М.А. Рожковой. М.: Статут, 2008. – С. 219.

Азаматтық - құқықтық даулар - бұл азаматтық құқықтың субъектілерінің арасындағы туындайтын жанжалдар. Мысалы, жер, қаржылық, отбасы, неке, еңбек т.б мәселесінде туындайтын даулар. Азаматтық құқықтық дауларды реттеудің 3 негізгі түрі бар. Олар: мемлекеттік сотқа жүгіну, аралық сотқа жүгіну және де татуласу. Татуласу рәсімдері сот процессінде және альтернативті түрде жүргізілуі мүмкін. Сот процессінде сот тараптар келісімге келген болса оны растау арқылы процессті жалғастыруды тоқтатып үкім шығарады, ал дауды альтернативті түрде реттеуге келсек тараптар медиаторға, адвокатқа жүгіну арқылы татуласу рәсімін сотқа дейін және сот процессінің кез-келген сатысында жүзеге асыра алады. Бұл мемлекетіміздің азаматтық іс жүргізу заңнамасында нақты бекітілген. Яғни, 2016 жылдың 1 қаңтарында күшіне енген Азаматтық процестік кодекске сәйкес сотта тараптардың татуласуы үшін шаралар қолданылады¹. Кодексте бекітілген жаңа тарауда татуластыру рәсімдерінің негізгі үш түрі көрсетілген. Олар, татуласу келісімі, медиатор арқылы татуласу және партисипативтік рәсім арқылы келісу. Арадағы дауды реттеуде осы әдістерді қолдану азаматтар ғана емес заңды тұлғалар арасындағы қатынастарды тиімді реттеуге септігін тигізбек.

Татуласу келісімі соттың мәжбүрлеуінсіз екі тараптың келісімге келуі нәтижесінде жасалады. Бұл келісім жазбаша нысанда жасалып, оған тараптар және егерде татуласу келісімін жасауға өкілеттігі бар басқа тұлға болса ол да қолын қою арқылы бекітіледі. Татуласу келісімін сот бекітеді.

Татуласудың келесі түрі медиация. Бұл қатынастар Азаматтық процестік кодекспен, сондай - ақ 2011 жылы қабылданған «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының заңымен реттеледі². ҚР заңнамасына сәйкес медиация судья арқылы немесе тәуелсіз медиатор арқылы жүзеге асырылады. Медиация талабына сәйкес дауласушы тараптар сот кеңесу бөлмесіне кеткенге дейін бірінші, апелляциялық, кассациялық сатылардағы соттарда дауды медиация тәртібімен реттеу туралы өтінішхат беруге құқылы.

Татуластыру рәсімдерінің соңғы түрі партисипативтік рәсім арқылы дауды реттеу соттың кез-келген сатысында, тараптардың өтінішімен сот кеңесу бөлмесіне кеткенге дейін жасалынады. Бұл рәсімнің ерекшелігі дау адвокаттардың қатысуымен реттеледі. Аталған дауды татуласу рәсімдері арқылы реттеу әдістері азаматтарға таңдау құқығын бере отыра, араздықты қойып татуласуға мүмкіндік береді.

Татуласу рәсімдерін азаматтық-құқықтық дауларларды реттеуде қолдану еліміздің ішкі және сыртқы жағдайы үшін, және экономикасына да үлкен пайдасын тигізбек. Бейбітшілікті насихаттап жүрген Қазақстанға ішкі саясатына да татулықты насихаттау игі шара.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мета Герда, Похмелкина Г. Медиация – искусство разрешать конфликты. Знакомство с теорией, методами и профессиональными технологиями. - М.:Изд-во «Verte», 2004. С. 215.
2. Балтабаева С. Дала заңынан дара заңға дейін. Заңгер, 2015 №2 (163), 64-67б.
3. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия /Бас редактор Ә.Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы»Бас редакциясы, 1998, ISBN 5-89800-123-9.
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылы 30 тамыз.
5. Чернышова Т.В. Понятие и виды примирения в праве // Журнал российского права. – 2010. – №12. – С. 116.
6. Рожкова М.А., Елисеев Н.Г., Скворцов О.Ю. Договорное право: соглашения о подсудности, международной подсудности, примирительной процедуре, арбитражное (третейское) и мировое соглашения / Под общ. ред. М.А. Рожковой. М.: Статут, 2008. – С. 219.

¹ «Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік Кодексі» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V Кодексі.

² «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы.

7. «Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік Кодексі» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V Кодексі.

8. «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы.

UDC 340

Абдуманова А. К., магистр юридических наук
Евразийский технологический университет, г. Алматы
a.abdumanapova@etu.edu.kz

UDC 340

Abdumanapova A.K., master of Laws
Eurasian Technological University, Almaty
a.abdumanapova@etu.edu.kz

ЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ В ЮРИДИЧЕСКОЙ СФЕРЕ

Аннотация

Эта статья рассматривает этические аспекты использования технологий в юридической сфере. Обсуждаются преимущества технологий, такие как увеличение эффективности работы и повышение доступности правосудия, а также выделяются этические вызовы, включая приватность данных и прозрачность алгоритмов искусственного интеллекта.

Ключевые слова: цифровые технологии, юридическая сфера, этика, приватность данных, искусственный интеллект, эффективность, прозрачность алгоритмов, сотрудничество.

ETHICAL ASPECTS OF USE TECHNOLOGIES IN THE LEGAL FIELD

Abstract

This article examines the ethical aspects of using technology in the legal field. The advantages of technology, such as increased work efficiency and increased accessibility of justice, are discussed, as well as ethical challenges, including data privacy and transparency of artificial intelligence algorithms.

Keywords: digital technologies, legal sphere, ethics, data privacy, artificial intelligence, efficiency, transparency of algorithms, cooperation.

В современном информационном обществе технологии проникают во все сферы деятельности человека, включая правовую. Возможности, которые предоставляют современные технологии, являются несомненным источником прогресса и улучшения качества жизни. Однако, вместе с этим возникают и новые этические вопросы, требующие внимания и обсуждения.

В условиях быстрого развития цифровых технологий, юридическая сфера оказывается перед лицом новых вызовов и возможностей. С одной стороны, автоматизация процессов,

использование искусственного интеллекта и цифровых платформ значительно увеличивают эффективность работы юристов, обеспечивают более доступное и быстрое предоставление юридических услуг. С другой стороны, возникают вопросы о приватности данных, справедливости принимаемых решений, а также о недопустимости дискриминации на основе алгоритмических решений.

Одним из ключевых преимуществ использования технологий в юридической сфере является увеличение эффективности работы. Автоматизация процессов, использование программного обеспечения для анализа данных и искусственного интеллекта позволяют значительно ускорить выполнение рутинных задач, освобождая время для более качественного и стратегического анализа юридических вопросов.

Этика всегда занимала центральное место в юридической отрасли. Как блюстители закона, юристы играют неотъемлемую роль в поддержании справедливости и всегда должны соответствовать самым высоким стандартам этического поведения.

Технология искусственного интеллекта основана на алгоритмах для анализа огромных объемов данных и выявления тенденций. Если данные, на основе которых он работает, являются необъективными, то и результаты, которые он выдает, также будут необъективными. Это важно для любой отрасли, но особенно пагубно для юридической профессии, поскольку может подорвать принципы справедливости и равного обращения.

Процесс цифровизации в сфере государственного управления идет достаточно давно. Подтверждением этого служит создание нормативной основы для «электронных правительств», под которыми понимается организация деятельности органов публичной власти с широким применением новых технологий для обмена и обработки информации.

В рамках выступления на VI цифровом Форуме Digital Almaty 2024: «Industry X: Цифровая эволюция будущего» министр цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Бағдат Мусин анонсировал eGov.AI – ИИ при электронном правительстве Казахстана. Элементы искусственного интеллекта и интернета вещей будут внедрять в портал электронного правительства Казахстана.¹

В настоящее время идея «электронного правительства» воплощается через различные государственные программы развития в США, Франции, Германии, Канаде, России и многих других странах. Принципиально новые возможности использования технологий возникают при применении систем искусственного интеллекта для реализации полномочий государственных органов по вопросам безопасности, противодействию террористическим угрозам. Это требует нахождения оптимального компромисса между возможностью доступа интеллектуальных систем, используемых правоохранительными органами, к информации и правами граждан на конфиденциальность этой информации.²

В Резолюции Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 2013 года № 68/167 «Право на неприкосновенность личной жизни в цифровой век» отмечается, что быстрые темпы развития технологий повышают способность правительств перехватывать и собирать информацию, что может нарушать или ущемлять права человека (особенно право на неприкосновенность личной жизни). Необходимость обеспечения общественной безопасности может оправдывать сбор и защиту некоторой конфиденциальной информации, но государства должны гарантировать соблюдение в полном объеме своих международно-правовых обязательств в сфере прав человека.

Правительством Великобритании инициирована разработка руководящих этических принципов для устойчивого, прозрачного, воспроизводимого использования искусственного интеллекта с четкими определениями ответственности, обязательств и вопросов защиты

¹ <https://astanahub.com/ru/event/digital-almaty-2024-industriia-kh-tsifrovaia-evoliutsiia-budushchego>

² Камалова Г. Г. Правовые и этические принципы регулирования искусственного интеллекта и робототехники // Право и государство: теория и практика. 2021. № 10. С. 181–184.

данных. С этой целью создан Центр этики данных и инноваций (Centre for Data Ethics and Innovation).

10 июня 2019 года государственной цифровой службой (Government Digital Service) и Управлением по искусственному интеллекту (Office for Artificial Intelligence) опубликовано Руководство по этике и безопасности искусственного интеллекта (Guidance. Understanding artificial intelligence ethics and safety), ставшее частью комплекса материалов по использованию искусственного интеллекта в государственном секторе. Руководство подготовлено на основе более подробного материала Института Алана Тьюринга и определяет этику искусственного интеллекта через набор ценностей, принципов и методов, которые используют общепринятые стандарты для руководства нравственным поведением при разработке и использовании систем искусственного интеллекта.¹

К настоящему моменту в Европейском союзе разработан целый ряд программных документов по развитию искусственного интеллекта. В большинстве из них присутствует акцент на необходимости формирования этических границ. Среди подобных документов:

- Декларация о сотрудничестве в области искусственного интеллекта от 10 апреля 2018 года (Declaration of cooperation on Artificial Intelligence). Декларация подписана представителями 25 европейских стран, в том числе не являющихся членами Европейского союза, в частности Норвегии. Государства, подписавшие Декларацию, договариваются работать над интегрированным европейским подходом к развитию искусственного интеллекта, проводя согласованную национальную политику в целях повышения конкурентоспособности Европейского союза, и создавать центры цифровых инноваций на общеевропейском уровне;²

- Коммюнике «Искусственный интеллект для Европы» от 25 апреля 2018 года (Communication Artificial Intelligence for Europe). Документ содержит описание стратегии развития искусственного интеллекта в Европейском союзе, в нем говорится о влиянии технологий искусственного интеллекта на экономику и общество (сравнивается с электричеством), о риске отставания от главных конкурентов – США и Китая, а также о необходимости создания единого «цифрового рынка» с общими требованиями к кибербезопасности.³

По итогам проведения в 2019 году конференции ЮНЕСКО «Принципы искусственного интеллекта: в направлении гуманистического подхода» (UNESCO Conference "Principles for AI: Towards a Humanistic Approach?") был достигнут консенсус в отношении необходимости обеспечения ориентированного на человека управления искусственным интеллектом. Присутствующим на конференции представителем ООН Фабрицио Драммондом было отмечено, что «нынешнее предпочтение необязательным международным соглашениям, является этапом перехода от сотрудничества к конкуренции.

Это делает более притягательными договоры, не имеющие обязательной силы. Но мы не можем полагаться на то, что все будут действовать правильно. Если мы позволим невидимой руке рынка действовать свободно, то получим полезные приложения искусственного интеллекта, но наша конфиденциальность будет подорвана, а неравенство возрастет, что будет способствовать поляризации наших обществ». Указанная конференция являлась частью серии мероприятий ЮНЕСКО, посвященных искусственному интеллекту.⁴

¹ Understanding artificial intelligence ethics and safety. Guidance.

² European Parliament Resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2013(INL). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0051+0+DOC+XML+V0//EN>

³ Coordinated Plan on Artificial Intelligence. URL: https://ec.europa.eu/knowledge4policy/publication/coordinated-plan-artificial-intelligencecom2018-795-final_en

⁴ Участники Глобальной конференции ЮНЕСКО по искусственному интеллекту призывают к управлению искусственным интеллектом на правовой основе. Сайт ЮНЕСКО. 06.03.2019/ URL: <https://ru.unesco.org/news/uchastniki-globalnoy-konferencii-yunesko-po-iskusstvennomu-intellektu-prizyvayut-k-upravleniyu>

Еще одним мероприятием стала 40-я сессия Генеральной конференции ЮНЕСКО, на которой было принято обязательство по разработке этических норм в области развития искусственного интеллекта. Эксперты, отобранные ЮНЕСКО, будут отвечать за подготовку предварительного текста международного нормативного документа по этике искусственного интеллекта.

Искусственный интеллект способен поменять право, но и право способно воздействовать на искусственный интеллект, поэтому юридические исследования не могли ограничиться темой применения искусственного интеллекта к решению правовых вопросов, обратившись к проблеме урегулирования отношений, в которых искусственный интеллект будет задействован.¹

Учитывая вышесказанное, становится очевидным, что по мере достижения технического прогресса юридический сектор должен стремиться идти в ногу с технологиями, иначе законы рискуют устареть. Чтобы оставаться актуальным и эффективным в XXI веке, закон должен адаптироваться в соответствии с технологическими разработками.

Со стороны законодателей – и государств – в целом требуется смена парадигмы мышления, требующая обширных инноваций для реконфигурации закона таким образом, чтобы он был совместим с технологическими разработками. Необходимо создать новые рамки, устраняющие разрыв между фрагментарной правовой политикой и достижениями в области технологий, а также учитывая соответствующие этические проблемы. Таким образом, право и технология должны вступить в симбиоз друг с другом, постоянно приближаясь друг к другу.

В заключение, использование технологий в юридической сфере предоставляет значительные преимущества, но также вызывает серьезные этические вопросы. Правоведы должны быть готовы к решению этих вызовов, соблюдая высокие стандарты этики и осуществляя тщательный контроль за использованием технологий в своей работе. Только так можно обеспечить справедливость и защиту прав каждого индивидуума в цифровой эпохе.

Библиографический список

1. <https://astanahub.com/ru/event/digital-almaty-2024-industriia-kh-tsifrovaia-evoliutsiia-budushchego>
2. Камалова Г. Г. Правовые и этические принципы регулирования искусственного интеллекта и робототехники // Право и государство: теория и практика. 2021. № 10. С. 181–184.
3. Understanding artificial intelligence ethics and safety. Guidance.
4. European Parliament Resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2013(INL)). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0051+0+DOC+XML+V0//EN>
5. Coordinated Plan on Artificial Intelligence. URL: https://ec.europa.eu/knowledge4policy/publication/coordinated-plan-artificial-intelligencecom2018-795-final_en
6. Участники Глобальной конференции ЮНЕСКО по искусственному интеллекту призывают к управлению искусственным интеллектом на правовой основе. Сайт UNESCO. 06.03.2019/ URL: <https://ru.unesco.org/news/uchastniki-globalnoy-konferencii-yunesko-po-iskusstvennomu-intellektu-prizyvayut-k-upravleniyu>
7. Филипова И.А. Правовое регулирование искусственного интеллекта учебное пособие // Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2020. С. 48-51

¹ Филипова И.А. Правовое регулирование искусственного интеллекта учебное пособие // Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2020. С. 48-51

УДК 34.07

Амангельдинова А.А.,

Төрегелді С.З. магистранты 1 курса Школы права,
Евразийский технологический университет, г. Алматы
turegeldys@mail.ru

Научный руководитель:

Оспанова Ж.Б., кандидат юридических наук,
ассоциированный профессор,
Евразийский технологический университет, г. Алматы
ospanova.zh@etu.edu.kz

ЭЛЕКТРОННЫЙ ДОКУМЕНТООБОРОТ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы правового регулирования электронного документооборота в Республике Казахстан. В частности, исследованы правовые основы внедрения электронного документооборота, субъектный состав правоотношений по использованию электронного документооборота, а также правовые последствия использования электронного документооборота, в том числе и деятельности адвоката.

Ключевые слова: цифровизация, адвокатура, электронная цифровая подпись, электронный документооборот.

UDC 34.07

Amangeldinova A.A.,

Tóregeldi S.Z. 1st year Master's student of the school of Law,
Eurasian Technological University, Almaty
turegeldys@mail.ru

Scientific supervisor: **Ospanova Zh.B.**, candidate of legal science,
Associate Professor, Eurasian Technological University, Almaty
ospanova.zh@etu.edu.kz

ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: EXPERIENCE AND PROSPECTS

Abstract

The article discusses the issues of legal regulation of electronic document management in the Republic of Kazakhstan. In particular, the legal basis for the introduction of electronic document management, the subject composition of legal relations on the use of electronic document management, as well as the legal consequences of the use of electronic document management, including the activities of a lawyer, are studied.

Keywords: digitalization, advocacy, electronic digital signature, electronic document management.

В современном информационном обществе электронный документооборот стал неотъемлемой частью деятельности государственных структур. Это важное изменение

способствует повышению эффективности и прозрачности работы государственных органов. Рассмотрим опыт и перспективы использования электронного документооборота в государственных структурах.

Электронный документооборот (далее - ЭДО) помогает контрагентам обмениваться документами через интернет. Печатать и подписывать бумаги вручную не нужно: документы отправляют в электронном виде. Некоторые компании делают это по имейл, но удобнее подключиться к системе электронного документооборота, которую организуют кампании-операторы.

На сегодняшний день появилось множество сервисов, предлагающих возможность вести документооборот в электронном виде. Преимущества электронного документооборота вроде как очевидны и их сложно переоценить. Это сокращение расходов бумаги и иных расходных материалов, значительное сокращение расходов и времени на обмен документами, сохранность документов, отсутствие необходимости вести бумажный архив.

ЭДО (электронный документооборот) – это способ организации работы с документами, специализированный электронный сервис обмена оригиналами электронных документов между организациями, посредством сети интернет. ЭДО охватывает все большее количество отраслей, не исключением стал и документооборот между организациями.

На казахстанском рынке существует несколько систем электронного документооборота. Законодательство Республики Казахстан об электронном документе и электронной цифровой подписи основывается на Конституции Республики Казахстан, состоит из Закона Республики Казахстан «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» и иных нормативных правовых актов Республики Казахстан. В соответствии с подпунктом 12 статьи 1 Закона Республики Казахстан «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 7 января 2003 года (далее - «Закон об электронном документе») электронный документ - документ, в котором информация представлена в электронно-цифровой форме и удостоверена посредством электронной цифровой подписи (далее - «ЭЦП»). В соответствии с подпунктом 13 статьи 1 данного закона электронный документооборот - обмен электронными документами между государственными органами, физическими и юридическими лицами¹.

Так как существует требование о том, что электронный документ должен быть подписан ЭЦП, следовательно, должна быть также предусмотрена какая-то система или платформа, позволяющая оформлять такие документы и подписывать их с помощью ЭЦП.

В соответствии с подпунктом 16 статьи 1 закона электронная цифровая подпись - набор электронных цифровых символов, созданный средствами электронной цифровой подписи и подтверждающий достоверность электронного документа, его принадлежность и неизменность содержания.

Электронная цифровая подпись равнозначна собственноручной подписи подписывающего лица и влечет одинаковые юридические последствия при выполнении следующих условий:

- 1) удостоверена подлинность электронной цифровой подписи при помощи открытого ключа, имеющего регистрационное свидетельство;
- 2) лицо, подписавшее электронный документ, правомерно владеет закрытым ключом электронной цифровой подписи;
- 3) электронная цифровая подпись используется в соответствии со сведениями, указанными в регистрационном свидетельстве;

¹ Закон Республики Казахстан от 7 января 2003 года № 370-ІІ «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.03.2024 г.).

4) электронная цифровая подпись создана и регистрационное свидетельство выдано аккредитованным удостоверяющим центром Республики Казахстан или иностранным удостоверяющим центром, зарегистрированным в доверенной третьей стороне Республики Казахстан.

Закрытые ключи электронной цифровой подписи являются собственностью лиц, владеющих ими на законных основаниях.

Лицо может иметь закрытые ключи электронной цифровой подписи для различных информационных систем. Закрытые ключи электронной цифровой подписи не могут быть переданы другим лицам.

Допускается хранение закрытых ключей электронной цифровой подписи в удостоверяющем центре в соответствии с правилами создания, использования и хранения закрытых ключей электронной цифровой подписи в удостоверяющем центре.

Владелец регистрационного свидетельства электронной цифровой подписи юридического лица - руководитель юридического лица или лицо, его замещающее, вправе передавать работнику данного юридического лица или назначенному им лицу полномочия на использование электронной цифровой подписи от имени данного юридического лица.

Система электронного документооборота (далее - «СЭД») это программное решение, обеспечивающее подготовку, оформление, согласование, контроль исполнения документов между отправителем и получателем и обеспечивающее движение этих документов в электронном виде по электронным каналам связи. Согласно Закону об электронном документе, системой электронного документооборота является система обмена электронными документами, использование которой регулируется указанным Законом об электронном документе и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан.

С помощью СЭД можно оптимизировать и автоматизировать:

- общее делопроизводство в организации;
- управление договорами;
- работу с обращениями и заявками;
- кадровые процессы;
- межкорпоративный документооборот;
- согласование документов ответственными лицами.

На казахстанском рынке существует довольно широкий выбор СЭД, и делая выбор в пользу определенного решения организации необходимо ориентироваться на:

- возможность адаптировать ее под нужды конкретной организации;
- простота использования и высокая производительность;
- наличие простого и удобного доступа из любой точки мира;
- соотношение цены и качества ¹.

Участником СЭД могут быть физические или юридические лица, государственный орган или должностное лицо, участвующее в процессах сбора, обработки, хранения, передачи, поиска и распространения электронных документов.

Идентификация пользователя в данных СЭД осуществляется по ЭЦП, выдаваемым Национальным удостоверяющим центром. СЭД отличаются по своей стоимости и возможностями (например, синхронизация с Microsoft Outlook, с 1С Бухгалтерия, формирование отчетов, отслеживание КРІ и т.п.). Как правило, СЭД, распространяемые на территории Республики Казахстан, предоставляют потенциальным пользователям период для тестирования, в течение которого можно проверить работу системы и решить подходит ли именно данная СЭД для деятельности организации.

¹ «Правовое регулирование электронного документооборота в Казахстане» Абылхаир Накипов (партнёр, Юридическая фирма «SIGNUM»), Перизат Нурланкызы (юрист, Юридическая фирма «SIGNUM») // <https://online.zakon.kz>.

Одним из основополагающих принципов осуществления электронного документооборота в государственных и негосударственных информационных системах является возможность использования электронных документов в любых сферах деятельности, где применяются информационно-коммуникационные технологии для создания, обработки, хранения и передачи данных.

Так, Гражданский кодекс Республики Казахстан прямо предусматривает, что письменная форма сделки совершается на бумажном носителе или в электронной форме. При этом, при совершении сделки допускается использование ЭЦП, если это не противоречит законодательству или требованию одного из участников. То есть, для совершения сделок в электронном виде необходимо согласие всех участников сделки.

Под сделками, согласно Гражданскому кодексу Республики Казахстан, признаются действия граждан и юридических лиц, направленные на установление, изменение или прекращение гражданских прав и обязанностей. Но есть и исключения, в частности, сделки, требующие согласно законодательству нотариального удостоверения, не могут быть заключены в электронном виде.

Далее, Законом об электронном документе устанавливается, что электронный документ, соответствующий требованиям данного закона и удостоверенный посредством ЭЦП лица, имеющего полномочия на его подписание, равнозначен подписанному документу на бумажном носителе.

Также имеется ответ Председателя Комитета государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан, согласно которому при соблюдении условий Налогового кодекса, Закона Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28 февраля 2007 года и Закона «Об электронном документе», электронный документ признается в качестве такового и может быть использован как первичный документ, подтверждающий правомерность отнесения расходов на вычет, при условии, что такие расходы связаны с деятельностью, направленной на получение дохода. При этом, при составлении первичных документов и регистров бухгалтерского учета на электронных носителях организации должны изготовить копии таких документов на бумажных носителях.

Из этого следует, что, если иное прямо не предусмотрено в законодательстве, любые документы, как-то: договоры, дополнительные соглашения к ним, уведомления, так же как и первичные бухгалтерские документы (счета, акты выполненных работ/оказанных услуг), могут быть оформлены в электронном виде и будут равнозначны документу на бумажном носителе.

Правила документирования, управления документацией и использования систем электронного документооборота в государственных и негосударственных организациях утверждены Приказом Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 25 августа 2023 года № 236. Данные Правила устанавливают порядок документирования, подготовки и оформления документов, порядок обработки входящих и исходящих документов, внутренних документов, их регистрации, порядок использования ЭЦП и т.д.¹

Порядок работы государственных органов с электронными документами ограниченного распространения с пометкой «Для служебного пользования» определяется постановлениями Правительства Республики Казахстан от 14 сентября 2004 года № 965 «О некоторых мерах по обеспечению информационной безопасности в Республике Казахстан» и от 24 июня 2022 года № 429 «Об утверждении Правил отнесения сведений к служебной информации ограниченного распространения и работы с ней».

¹ Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 25 августа 2023 года № 236 «Об утверждении Правил документирования, управления документацией и использования систем электронного документооборота в государственных и негосударственных организациях» [/https://online.zakon.kz](https://online.zakon.kz).

Так, предполагается, что электронный документ, созданный в одной СЭД, должен иметь возможность открываться и использоваться и в других СЭД.

Электронные документы хранятся в государственных и (или) негосударственных информационных системах. Порядок их хранения устанавливается Правилами документирования, управления документацией и использования СЭД в государственных и негосударственных организациях. Сроки хранения электронных документов и обязательность оформления их бумажных подлинников устанавливаются перечнем типовых документов, утверждаемым уполномоченным органом.

Электронные документы хранятся в том формате, в котором они были сформированы, отправлены или получены, с обеспечением одновременного хранения сформированных ЭЦП под соответствующими электронными документами.

В СЭД могут обрабатываться и храниться персональные данные контрагентов, работников и т.п. Закон об электронном документе не регулирует вопросы защиты персональных данных. Однако их защита обеспечивается Законом Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» от 21 мая 2013 года (далее - «Закон о персональных данных»)¹ и Законом Республики Казахстан «Об информатизации» от 24 ноября 2015 года (далее - «Закон об информатизации»). Так, согласно Закону об информатизации собственник или владелец электронных информационных ресурсов, содержащих персональные данные, при передаче электронных информационных ресурсов, содержащих персональные данные, собственнику или владельцу информационной системы обязан получить согласие субъекта персональных данных или его законного представителя на сбор и обработку персональных данных с использованием информационных систем, за исключением случаев, предусмотренных Законом о персональных данных².

Собственники и владельцы информационных систем, получившие электронные информационные ресурсы, содержащие персональные данные, обязаны принимать меры по их защите в соответствии с Законом об информатизации и действующими на территории РК стандартами. Данная обязанность возникает с момента получения электронных информационных ресурсов, содержащих персональные данные, и до их уничтожения либо обезличивания.

Следовательно, организации, использующие СЭД, должны получить согласие субъектов персональных данных или их законных представителей на сбор и обработку персональных данных с использованием СЭД. Кроме этого, такие организации обязаны принять меры по защите персональных данных в соответствии с законодательством о защите персональных данных.

Электронный документооборот осуществляется в государственных и негосударственных информационных системах на основе следующих принципов:

- 1) функционирования различных систем электронного документооборота;
- 2) использования электронных документов в любых сферах деятельности, где применяются информационно-коммуникационные технологии для создания, обработки, хранения, передачи, предоставления и подтверждения данных;
- 3) передачи электронных документов с использованием любых информационных систем.

В целом мы рассмотрели правовое регулирование электронного документооборота в Казахстане далее хотим рассмотреть документооборот в практической деятельности адвоката.

¹ Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года № 94-V «О персональных данных и их защите»// <https://online.zakon.kz>.

² Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V ЗРК «Об информатизации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.02.2024 г.)//<https://online.zakon.kz>.

Документооборот в практической деятельности адвоката важен настолько, что не отдельная документация сопутствует осуществлению адвокатской деятельности, а адвокатская деятельность представляет собой совокупность документации и в значительной степени построена на документообороте.

При использовании единой информационной системы юридической помощи адвокатский запрос оформляется в соответствии с формой, установленной информационной системой. Адвокатский запрос в электронном формате должен также отвечать требованиям, предъявляемым к электронному документообороту с использованием электронной цифровой подписи. При этом адвокатский запрос в бумажном и/или электронном формате может содержать перечень прилагаемых адвокатом документов к запросу, по усмотрению адвоката; и иные документы или сведения, которые адвокат сочтет необходимым указать в запросе или приложить к нему.

Адвокатский запрос в электронном формате направляется адресату в порядке, предусмотренном единой информационной системой юридической помощи, либо иными способами. Реестр адвокатских запросов в бумажном и/или электронном формате ведётся соответствующей адвокатской конторой либо адвокатом (адвокатами), осуществляющим (осуществляющими) адвокатскую деятельность индивидуально или через юридическую консультацию, каждым адвокатом отдельно или несколькими адвокатами совместно по договорённости.

Таким образом, внедрение электронного документооборота позволяет получить следующие эффекты:

1. Уменьшение бюрократии: Внедрение электронного документооборота позволило сократить бумажные процессы и упростить процедуры подачи и обработки документов.

2. Улучшение доступности: Электронные сервисы и порталы позволяют гражданам и компаниям подавать документы и получать информацию онлайн, что сокращает время ожидания и улучшает обслуживание.

3. Прозрачность и контроль: Государственные органы могут легко отслеживать ход выполнения поручений и контролировать документооборот, что способствует уменьшению коррупции.

4. Снижение затрат: Электронный документооборот позволяет сократить расходы на бумагу, печать и хранение бумажных документов.

Перспективами развития электронного документооборота являются следующие возможности:

1. Искусственный интеллект и автоматизация: В будущем государственные структуры будут использовать искусственный интеллект для обработки и анализа больших объёмов данных, что ускорит процессы принятия решений.

2. Блокчейн для подлинности документов: Технология блокчейн может быть использована для обеспечения подлинности и целостности государственных документов, что сделает их более надёжными.

3. Мобильные приложения и удобство граждан: Развитие мобильных приложений позволит гражданам взаимодействовать с государственными органами в любое время и в любом месте.

4. Цифровые идентификационные решения: Внедрение современных систем идентификации позволит улучшить безопасность и удобство доступа к государственным услугам.

5. Интероперабельность: Стандартизация и обеспечение совместимости систем государственных органов позволит более эффективно обмениваться информацией.

Таким образом, электронный документооборот в государственных структурах продолжает развиваться, и его перспективы весьма обнадеживающие. Это способствует

повышению эффективности государственного управления, улучшению обслуживания граждан и бизнеса, а также уменьшению затрат на бумажные процессы.

Библиографический список

1. Закон Республики Казахстан от 7 января 2003 года № 370-ІІ «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.03.2024 г.)//<https://online.zakon.kz>.
2. «Правовое регулирование электронного документооборота в Казахстане» Абылхаир Накипов (партнёр, Юридическая фирма «SIGNUM»), Перизат Нурланкызы (юрист, Юридическая фирма «SIGNUM») // <https://online.zakon.kz>.
3. <https://mybuh.kz/useful/elektronnyy-dokumentoorot-v-chem-polza-dlya-organizatsii.html>.
4. Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 25 августа 2023 года № 236 «Об утверждении Правил документирования, управления документацией и использования систем электронного документооборота в государственных и негосударственных организациях» //<https://online.zakon.kz>.
5. Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года № 94-V «О персональных данных и их защите»// <https://online.zakon.kz>.
6. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V ЗРК «Об информатизации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.02.2024 г.)//<https://online.zakon.kz>.

УДК 34.07

Бусакова Ф.М.

магистрант 1 курса Школы права,
Евразийский технологический университет, г. Алматы

Научный руководитель:

Оспанова Ж.Б., кандидат юридических наук,
ассоциированный профессор,
Евразийский технологический университет, г. Алматы
ospanova.zh@etu.edu.kz

РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНФИДЕНЦИАЛЬНОСТИ ДАННЫХ КЛИЕНТОВ

Аннотация

В статье рассматривается актуальная проблема обеспечения безопасности и конфиденциальности данных клиентов в современном информационном обществе. Авторы анализируют современные технологии, такие как криптография, аутентификация и шифрование данных, их роль в защите информации и предотвращении утечек данных.

Особое внимание уделяется методам обнаружения и предотвращения кибератак, а также мерам по обеспечению соответствия законодательству о защите персональных данных. В статье также рассматриваются примеры успешного применения технологий в различных отраслях по эффективному использованию современных средств для защиты данных клиентов.

Ключевые слова: конфиденциальность данных, технологии защиты данных, шифрование, информационная безопасность, кибератаки, защита персональных данных, соответствие законодательству, утечка данных.

UDC 34.07

Busakova F.M.

1st year Master's student of the School of Law,
Eurasian Technological University, Almaty

Scientific supervisor: **Ospanova Zh.B.**, candidate of legal science,
Associate Professor, Eurasian Technological University, Almaty
ospanova.zh@etu.edu.kz

THE ROLE OF TECHNOLOGY IN ENABLING CUSTOMER DATA PRIVACY

Annotation

The article discusses the topical problem of ensuring the security and confidentiality of customer data in the modern information society. The authors analyze modern technologies such as cryptography, data authentication and encryption, their role in protecting information and preventing data leaks. Particular attention is paid to methods for detecting and preventing cyberattacks, as well as measures to ensure compliance with personal data protection legislation.

The article also discusses examples of successful application of technologies in various industries for the effective use of modern tools to protect customer data.

Keywords: data privacy, data protection technologies, encryption, information security, cyberattacks, personal data protection, compliance with legislation, data leakage.

Роль технологий в обеспечении конфиденциальности данных клиентов сегодня становится все более значимой в контексте цифровизации и увеличения объема информации, хранящейся и обрабатываемой компаниями. Актуальная проблема обеспечения безопасности и конфиденциальности данных клиентов в современном информационном обществе обусловлена рядом факторов. С постоянным увеличением количества данных, которые хранят и обрабатывают компании, возрастает и риск несанкционированного доступа к этой информации. С появлением новых технологий, таких как облачные вычисления, интернет вещей (IoT), искусственный интеллект и машинное обучение, возникают новые угрозы для безопасности данных, такие как кибератаки и вредоносное программное обеспечение. Введение строгих законодательных требований о защите данных, таких как Общий регламент по защите данных (GDPR) в Европейском союзе, требует от компаний более ответственного отношения к обработке и хранению персональной информации клиентов. Киберпреступники постоянно совершают новые атаки с целью получения доступа к конфиденциальным данным для вымогательства, кражи личной информации или финансовых мошенничеств. Пользователи становятся более осведомленными о рисках безопасности данных и требуют от компаний принимать меры для защиты их информации.

Вот несколько ключевых аспектов, которые технологии играют в обеспечении конфиденциальности данных клиентов:¹

¹ Turban, E., & Volonino, L. (2017). Information technology for management: digital strategies for insight, action, and sustainable performance. John Wiley & Sons.

Шифрование данных:	Многоуровневая аутентификация	Мониторинг и обнаружение угроз	Управление доступом	Облачные технологии	Регулярные аудиты и тестирование на проникновение
Технологии шифрования помогают защитить конфиденциальные данные от несанкционированного доступа. Применение методов шифрования данных при их хранении, передаче и обработке способствует сохранности информации даже в случае утечки или несанкционированного доступа.	Технологии аутентификации, такие как двухфакторная аутентификация (2FA) или многофакторная аутентификация (MFA), помогают убедиться в легитимности пользователей, получающих доступ к конфиденциальным данным, что повышает общую безопасность системы.	Современные технологии мониторинга и обнаружения угроз позволяют автоматически отслеживать подозрительную активность в системе и реагировать на потенциальные угрозы безопасности данных в реальном времени.	Использование технологий управления доступом позволяет точно определять права доступа к конфиденциальным данным в зависимости от роли и полномочий пользователей, минимизируя риск несанкционированного доступа.	Облачные сервисы предлагают расширенные возможности по защите данных благодаря высокому уровню шифрования, резервному копированию и мониторингу безопасности, что делает их привлекательным вариантом для хранения и обработки конфиденциальных данных клиентов.	Использование технологий аудита безопасности и тестирования на проникновение позволяет выявлять уязвимости в системе и своевременно устранять их, обеспечивая более высокий уровень защиты данных.

В целом, эти современные технологии играют решающую роль в обеспечении безопасности данных и предотвращении утечек, создавая надежные барьеры для защиты конфиденциальной информации.

Обнаружение и предотвращение кибератак важные аспекты в обеспечении безопасности информации. Вот некоторые методы обнаружения и предотвращения кибератак, а также меры по обеспечению соответствия законодательству о защите персональных данных:¹

1. Использование программных и аппаратных средств защиты:

Установка и использование программного обеспечения для обнаружения вторжений (Intrusion Detection Systems, IDS) и предотвращения вторжений (Intrusion Prevention Systems, IPS) позволяет обнаруживать и блокировать аномальные активности и попытки несанкционированного доступа к системам. Применение аппаратных средств, таких как межсетевые экраны (Firewalls), обеспечивает контроль доступа к сети и фильтрацию трафика.

2. Мониторинг и анализ журналов событий:

Постоянный мониторинг журналов событий позволяет выявлять подозрительную активность и необычные события, которые могут указывать на кибератаки или нарушения безопасности. Анализ журналов событий может также помочь в выявлении утечек данных и несанкционированных попыток доступа.

3. Обновление и патчинг систем:

¹ Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002444>

Регулярное обновление программного обеспечения и операционных систем помогает исправить уязвимости и устранить известные уязвимости, которые могут быть использованы злоумышленниками для кибератак. Внедрение патчей безопасности помогает минимизировать риск возникновения угроз безопасности.

4. Обучение персонала:

Обучение сотрудников по вопросам информационной безопасности и осведомление их о методах фишинга, социальной инженерии и других видов кибератак помогает снизить риск успешного взлома из-за человеческого фактора.

5. Соблюдение законодательства о защите персональных данных:

Разработка и реализация политики защиты данных, соответствующей требованиям законодательства о защите персональных данных, обеспечивает соблюдение прав и конфиденциальности информации клиентов. Эти меры включают в себя шифрование данных, контроль доступа, регулярное обновление политик безопасности и мониторинг защиты персональной информации¹.

Обнаружение и предотвращение кибератак требуют комплексного подхода, включающего как технологические средства, так и правила и процедуры безопасности, а также соблюдение законодательства о защите данных.

Приведем примеры успешного применения технологий в различных отраслях.

В финансовом секторе это внедрение системы двухфакторной аутентификации для интернет-банкинга помогает обеспечить безопасность финансовых транзакций; использование аналитики больших данных для выявления аномальной активности и мошеннических операций².

В здравоохранении внедряют системы электронной медицинской записи (ЭМР), обеспечивающих защиту конфиденциальности медицинских данных пациентов, используют технологии блокчейн для обеспечения целостности и безопасности медицинских записей.

В розничной торговле применяют внедрение систем шифрования данных платежей и защиты персональной информации клиентов в онлайн-магазинах; используют технологии распознавания лиц и машинного обучения для обнаружения мошеннических операций и предотвращения краж в магазинах.

В производстве также внедряют системы контроля доступа и мониторинга сети для защиты промышленных систем от кибератак; используют системы машинного обучения для анализа больших объемов данных и выявления аномалий в производственных процессах.

Таким образом, следует отметить, что роль технологий в обеспечении конфиденциальности данных клиентов играет ключевую и неотъемлемую роль в современном информационном обществе. С развитием информационных технологий и увеличением объема цифровой информации у организаций становится все более важным обеспечивать защиту и конфиденциальность данных клиентов. Современные технологии, такие как криптография, аутентификация и шифрование данных, играют ключевую роль в защите информации и предотвращении утечек данных.

Применение таких технологий позволяет организациям обеспечивать безопасность и конфиденциальность данных своих клиентов, что является важным аспектом их доверия и репутации. Однако важно помнить, что технологии только являются инструментом, и успешная защита данных требует комплексного подхода, включающего обучение персонала, мониторинг систем безопасности, соблюдение законодательства и регулярное обновление технологических решений. Только с соблюдением всех этих аспектов можно обеспечить надежную защиту данных клиентов и обеспечить их конфиденциальность в цифровом мире.

¹ Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года №94-V "О персональных данных и их защите" [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094>

² Наумов, П., & Толстоухов, И. (2020). Кибербезопасность и защита данных в банковской сфере. Издательство "Финтех".

Библиографический список

1. Turban, E., & Volonino, L. (2017). Information technology for management: digital strategies for insight, action, and sustainable performance. John Wiley & Sons.
2. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002444>
3. Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года №94-V "О персональных данных и их защите" [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094>
4. Наумов, П., & Толстоухов, И. (2020). Кибербезопасность и защита данных в банковской сфере. Издательство "Финтех".

УДК 347.1

Ибрагимова Ф.Г., к.ю.н.

Alikhan Bokeikhan University, г.Семей

Flura.77@mail.ru

Амирова М.А., магистр юридических наук

Alikhan Bokeikhan University, г.Семей

amirova_mika@mail.ru

PROBLEMS OF DETERMINING THE LEGAL NATURE OF THE CIVIL LIABILITY OF A LEGAL ENTITY

Annotation

The legal nature of the civil liability of legal entities as a separate type of legal liability is investigated. The main stages of the development of the modern institution of responsibility in civil law are analyzed, the general and specific features inherent in this type of legal responsibility are highlighted.

Keywords: legal responsibility, civil liability, subjects of law.

UDC 347.1

Ibragimova F.G., candidate of law sciences

Alikhan Bokeikhan University, Semey

Flura.77@mail.ru

Amirova M.A., master of law degree

Alikhan Bokeikhan University, Semey

amirova_mika@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ ГРАЖДАНСКО- ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА¹

Аннотация

Исследуется правовая природа гражданско-правовой ответственности юридических лиц как отдельного вида юридической ответственности. Анализируются основные этапы

¹ Статья опубликована в рамках грантового проекта AR 19674495 "Эффективность механизмов юридической ответственности в системе здравоохранения Республики Казахстан: национальные приоритеты и международные стандарты".

развития современного института ответственности в гражданском праве, выделяются общие и специфические признаки, присущие данному виду юридической ответственности.

Ключевые слова: юридическая ответственность, гражданско-правовая ответственность, субъекты права.

The guarantor of respect for the rights of each individual and the rule of law in society as a whole is the State represented by its organs. When committing an offense, the victim, in accordance with the law, has the right to demand from the State the restoration of his rights and bringing the perpetrator to civil liability. The legal reform currently underway in Kazakhstan is aimed at streamlining market relations that ensure freedom entrepreneurship. An important stage of its implementation is the improvement of civil legislation, which serves as the legal basis for regulating trade turnover, performance of works, provision of services, as well as cash flow and is aimed at giving civil law relations a modern civilized character.

One of the main features of civil legislation is to strengthen the protection of the legitimate rights of subjects of property relations of a civil nature. Creditors should be provided with a set of measures and remedies to compensate for their monetary or materialized losses caused by unlawful actions on the part of debtors. Each participant in civil legal relations must be sure of the proper fulfillment of the obligations assumed by the other party. Therefore, it is necessary to have certain measures of influence that would encourage the debtor to fulfill its obligations and thereby create guarantees of protection for the creditor. Civil liability as a type of legal liability refers to such measures of state coercion that may have the necessary impact on subjects of civil relations that allow misconduct. Liability under civil law arises only when a legal norm calls for its application. That is why the institution of civil liability is dynamic, and the real effect of the norms of law is a mechanism of civil liability.

In some situations, the presence of authoritative regulations that impose negative consequences on the offender makes it possible to realize the purpose of responsibility – the protection of a disputed or violated right. The mechanism of positive responsibility is implemented when the offender voluntarily assumes the burden of responsibility. Negative responsibility consists in the compulsory imposition of a burden on the offender, the foreclosure of his property in favor of the injured party, in other words, it is a sanction that entails some deprivation of personal or property plan. The problem of civil liability is of particular relevance in connection with the participation in civil turnover of legal entities with a complex internal structure.

In this situation, an approach is needed that divides the solution of emerging issues of responsibility into two components: the definition of the guilty subject and the definition of the subject of responsibility. The issues of improving the mechanism for the implementation of civil liability consist in determining the signs of unlawful (illegal) behavior of a legal entity, which can manifest themselves both in the form of going beyond business risk and in the form of abuse of law.

The issues under consideration touch upon another significant problem – the definition of the guilt of a legal entity, since in civil law there is no unified approach in theory and practice to understanding this category. Civil liability is an integral part of a broader institution of legal responsibility, which is rightfully considered one of the functional categories of jurisprudence, the origin and formation of which took place in the era of the emergence of law and the state¹. Traditions, customs and rituals were originally a source of responsibility, among which a special place was occupied by religious rules, which were at the same time universal norms. In the future, many customs and religious norms were fixed by law and turned into legal norms. An analysis of legal liability in the initial period indicates that it was of a mixed nature. The institution of responsibility included both civil and criminal liability. Over time, in the process of development and improvement of legal norms, there was a separation of criminal and civil liability, and both

¹ Гуцин В.З. Гражданско-правовая ответственность // Нотариус. 2007. № 6. С. 44–46.

types of liability retained the sign of mandatory, that is, guaranteed and implemented by the state. To identify the problems of implementing civil liability, it is necessary first of all to reveal the legal nature of this category, to identify its specific features and conditions of application in practice.

In the theory of civil law, an approach has been formed to define civil liability primarily as a type of liability for breach of obligations. However, liability in civil law is also applied in other cases of civil law offenses, so it is more accurate to talk about liability under civil law. Being a kind of legal liability, civil liability is regulated by various legal norms having both basic and branch affiliation. The Constitution of the Republic of Kazakhstan stipulates that a person, his rights and freedoms are the highest value. The recognition, observance and protection of human and civil rights and freedoms is the duty of the State. This provision is further developed in the codified norms of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan and the Code of Civil Procedure of the Republic of Kazakhstan, the essence of which determines the responsibility of a civil nature. The Civil Code of the Republic of Kazakhstan contains direct rules establishing the responsibility of subjects of civil relations for various offenses (art. 24, 56, 126, 363, 648, 1070 and others). In addition, provisions providing for civil liability are also enshrined in other legislative acts of the Republic of Kazakhstan, as well as contained in international treaties of Kazakhstan and norms of international law¹.

The Institute of civil liability unites legal norms that regulate relations that guarantee the possibility of subjects of civil law to restore violated rights and freedoms, to compensate for losses caused to them related to non-fulfillment or improper fulfillment of obligations arising from the contract, as well as for actions and deeds that caused harm². Civil liability has both common features that are characteristic of legal liability in general, and a number of features inherent in civil law.

As general, it is necessary to identify the following signs: – liability in civil law has the form of coercion; – liability in civil law can be applied to persons who have violated obligations; – coercion is applied by an authorized body and within its competence; – the application of sanctions to the offender provided for by law and entailing certain adverse consequences for the offender. Along with the general features, civil liability has specific features due to the essence of this branch of law and are as follows: - property nature, since the application of civil liability has the main purpose of property compensation (recovery of losses, compensation for damage caused, payment of a penalty (fine, penalty fee)); – the responsibility of the offender to the victim, since relations regulated by civil law are formed between independent and equal subjects, and violation of obligations by one participant entails violation of the rights of another participant. In exceptional cases, directly established by law, it is possible to impose penalties in favor of the state (Articles 169, 240 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan); – the amount of liability corresponds to the amount of damage or losses caused. The compensatory nature of liability in civil law is due to equivalent compensation to the victim for the damage caused to him, since the final purpose of applying civil liability is to restore the property sphere of the injured party. At the same time, civil liability is preventive in nature and is designed to encourage participants in property turnover to perform their duties in good faith. Preventive measures include the possibility of increasing the amount of civil liability (Articles 394, 1064 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan); – the application of the same liability measures to different participants in property turnover for the same type of offenses, since Article 1 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan recognizes the equality of participants in civil law relations³. The grounds for civil liability are the circumstances under which it occurs.

¹ Куашбаев К.С. Юридическая ответственность и вопросы построения правового государства // Вестник КазНУ. Серия юридическая. № 2 (54). 2010 с.13-15

² Шукетаева Т.Б. Проблемы установления уголовной ответственности юридических лиц в РК // Академия правоохранительных органов №3 (9) 2018, с.70-76

³ Мельник Е.А., Алексикова О.Е. Основы гражданского права: учебно-методическое пособие. Орел, 2015.

Such a ground is an offense¹. Illegal behavior, resulting losses, the causal relationship between the offense and the losses, as well as guilt are the conditions of liability. Due to the fact that the offense is considered as the behavior of a certain person committed in the form of an action or omission, there is a need to identify a specific subject who committed the offense.

There are many different opinions regarding the definition of an offender in civil law as a subject of responsibility². It seems preferable to judge that the subject of a civil offense is the legal entity itself, namely an organization acting in civil turnover on its own behalf and responsible for debts with its property. The Universal Declaration of Human Rights stipulates: "Everyone has the right to an effective restoration of rights by competent national courts in cases of violation of his fundamental rights granted to him by the Constitution or the law"³. The interpretation of the provisions of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan indicates that a legal entity is recognized as a subject of civil liability. At the same time, we note that the legal status of the founders of a legal entity is separate from the organization itself, which has an independent legal status. At the same time, an organization is understood as a certain structure established by law, having a specific organizational and legal form and being an independent subject of civil law relations. Therefore, a legal entity is a participant in civil legal relations, the same as a citizen (an individual). The liability of legal entities of a civil nature is a kind of generic concept that also covers the behavior of individuals. In the vast majority of cases, the responsibility of a legal entity is of a proprietary nature. However, liability may also have another form – non-material, for example, when protecting business reputation⁴. As already noted, the subject of liability may be a legal entity. The Civil Code of the Republic of Kazakhstan in Article 49 establishes the different legal capacity of legal entities.

The legislator determines that commercial organizations may have civil rights and bear the duties necessary to carry out non-prohibited activities, an exception to this rule is unitary enterprises. It is necessary to pay attention to the right of operational management and economic management, which constitute a special kind of property rights unknown to developed legal systems. Economic management is understood as the right to own, use, dispose of the owner's property within the limits established by law (Article 294 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan). Operational management is the possession and use of property within the limits established by law, in accordance with the objectives of the activity, the purpose of this property and, unless otherwise established by law, the disposal of this property with the consent of the owner of this property (Article 296 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan). In this regard, it can be stated that the liability of legal entities that have property on the right of economic management or operational management has features due to the specifics of its legal capacity⁵. A typical case of liability of a legal entity is its failure to fulfill an obligation. In history, the forms of liability of debtors have been of a different nature. In ancient times, responsibility was even personal, and if the debtor did not fulfill the duty assigned to him, he could be subjected to measures of influence aimed directly at his personality. Indications of such personal responsibility are contained in the decree of the XII Tables of Rome. In the process of developing legislation, debtors began to be responsible for non-fulfillment of obligations not with a person, but with property.

Today, legal entities are subject to property liability, while such liability is due to the economic component. A common feature of existing civil liability measures is their property nature (monetary or in kind), which compensates for the losses of a legal entity associated with the

¹ Гражданское право: учебник: в 2 т. / отв. ред. проф. Е.А.Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. М., 1998.

² Малеин Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях отв. ред. Лаптев В.В. М., 1968.

³ Всеобщая декларация прав человека. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120805/

⁴ Жилиева С.К. Юридическое лицо как субъект гражданско-правовой и уголовной ответственности и обеспечение ГИБДД условий реализации отдельных видов ответственности: учебное пособие. Орел, 2013.

⁵ Гирчева Н.И. Особенности правового положения образовательных учреждений // Вестник Поволжской академии государственной службы. 2007. № 13. С. 169–174. 11. Новицкий И.Б. Римское право / отв. ред. Е. А. Суханов; 6-е изд., стереотип. М., 1998.

violation of its rights and interests, as well as the fact that they are the result of state coercion. Civil liability is characterized by coercion to comply with the requirements of the norms of law and obligations through measures of state influence.

Responsibility is applied by the bodies authorized to implement it within their competence, and consists in imposing sanctions on the offender established by normative legal acts, which entail an unfavorable result for the debtor. Civil liability is compensatory in nature and involves full compensation for the damage or losses caused. In addition, in the dynamics of civil turnover, civil liability takes various forms or types and has a stimulating value. At the same time, the implementation of responsibility on a voluntary basis does not change its nature. So, the commission of an offense by a legal entity and subsequent sanctions for this directly affect the economic performance of the organization, in particular, its profits. Consequently, the civil liability of legal entities affects the owners of the organization (shareholders, founders, participants), the adoption of special measures to ensure compliance with existing legal norms by officials, and thereby to prevent possible economic losses of a legal entity in the form of fines. In addition, the encumbrance of negative consequences of a legal entity has an impact on the officials themselves. The impact on them may be material (reduction of wages, deprivation of bonuses), organizational (termination of an employment contract and dismissal) and moral.

Thus, the civil liability of legal entities has an impact on both the owners and officials of this organization and aims to ensure the implementation of existing legal norms by the latter, thereby preventing possible economic losses of the legal entity.

Thus, the study of problems related to legal entities as subjects of law traditionally has relevance, is practically significant and debatable for civil law science. In the modern conditions of the formation of civil society and the rule of law in Kazakhstan, the study of the problems of civil liability as a type of legal responsibility of collective subjects of law acquires significant theoretical and practical importance.

Bibliographic list

1. Гущин В.З. Гражданско-правовая ответственность // Нотариус. 2007. № 6. С. 44–46.
2. Мельник С.В. Баранчикова М.В., Качалов В.В. Ответственность юридических лиц: гражданско-правовой и уголовно-правовой аспекты. Орел, 2013.
3. Куашбаев К.С. Юридическая ответственность и вопросы построения правового государства // Вестник КазНУ. Серия юридическая. № 2 (54). 2010 с.13-15
4. Шукетаева Т.Б. Проблемы установления уголовной ответственности юридических лиц в РК // Академия правоохранительных органов №3 (9) 2018, с.70-76
5. Мельник Е.А., Алексикова О.Е. Основы гражданского права: учебно-методическое пособие. Орел, 2015.
6. Гражданское право: учебник: в 2 т. / отв. ред. проф. Е.А.Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. М., 1998.
7. Малейн Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях отв. ред. Лаптев В.В. М., 1968.
8. Всеобщая декларация прав человека. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120805/
9. Жилиева С.К. Юридическое лицо как субъект гражданско-правовой и уголовной ответственности и обеспечение ГИБДД условий реализации отдельных видов ответственности: учебное пособие. Орел, 2013.
10. Гирчева Н.И. Особенности правового положения образовательных учреждений // Вестник Поволжской академии государственной службы. 2007. № 13. С. 169–174. 11. Новицкий И.Б. Римское право / отв. ред. Е. А. Суханов; 6-е изд., стереотип. М., 1998.

УДК 343

Кожантаева Ж.К., кандидат юридических наук, доцент
Казахская национальная академия хореографии, г. Астана
Zhauhar_27@mail.ru

UDK 343

Kozhantayeva Zh.K., candidate of Legal science, Associate Professor
Kazakh National Academy of Choreography, Astana
Zhauhar_27@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ НАЛОГОВЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация

Рассмотрена предупредительная деятельность в области предупреждения налоговой преступности. Также предложены мероприятия по предупреждению налоговой преступности в Казахстане, реализация которых создаст предпосылки для успешного раскрытия налоговых преступлений, их пресечению и предупреждению средствами и методами уголовного и налогового процесса, укреплению законности и налоговой дисциплины.

Ключевые слова: налоги; предупреждение преступности; налоговая преступность; налоговое законодательство.

SOME ISSUES ON THE PREVENTION THE TAX CRIMES

Abstract

Precautionary activity in the field of the prevention of tax crime is considered. Actions for the prevention of tax crime in Kazakhstan which realization will create prerequisites for successful disclosure of tax crimes, to their suppression and the prevention means and methods of criminal and tax trial, to strengthening of legality and tax discipline are also offered.

Key words: taxes, crime prevention, tax crime, tax legislation.

Налоги – одна из древнейших экономических и правовых категорий, определяющих взаимоотношение государства и налогоплательщиков, являющаяся основной формой доходов государства, которая обеспечивает финансирование его деятельности.

Любому государству для реализации своих функций необходимы фонды денежных средств, основным источником формирования которых могут быть только средства, которые государство собирает со своих подданных посредством установления и взимания обязательных платежей в казну с граждан и организаций. Указанные платежи выражают обязанность частных лиц участвовать в формировании государственных централизованных финансовых ресурсов и в совокупности выступают важнейшим звеном финансовой политики государства.

Денежные средства, собранные посредством налогов, поступают в бюджет государства, в последствии расходуясь на содержание государственного аппарата, обеспечение обороноспособности страны и поддержание правопорядка, финансирование государственных программ, выплату заработной платы работникам бюджетной сферы, включая учителей, врачей, работников культуры.

Статья 35 Конституции Республики Казахстан устанавливает важнейшую обязанность каждого платить законно установленные налоги, сборы и иные обязательные платежи.¹

¹ Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года

Исполнение этой важнейшей конституционной обязанности во многом обеспечивается силой государственного принуждения, которое осуществляется специально уполномоченными на то органами власти (налоговыми органами) посредством применения различных правовых средств, среди которых особо выделяются меры юридической ответственности.

В Республике Казахстан в постсоветский период наблюдается бурный процесс преобразование системы налогообложения, который сопровождается не прекращающимся внесением большого числа изменений и дополнений в законодательство о налогах и сборах в части усовершенствования порядка исчисления и уплаты обязательных платежей. Кроме того, меняются ставки налогов, объекты налогообложения, отменяются одни льготы и вводятся новые, уточняются источники уплаты налогов. Налоги из «малозначительного» и во многом формального инструмента превращаются в мощный рычаг экономической политики государства: являются не только главным источником доходов государства, но и принимают на себя функции регулирования экономических процессов, обеспечения социальных гарантий, создания материальной основы суверенитета.

Процесс формирования норм налогового законодательства выявил особую актуальность установления ответственности за налоговые нарушения. Прямая зависимость государственного бюджета от налоговых поступлений сделала такого рода ответственность одной из главных составляющих системы налоговых правоотношений и потребовала ее глубокой правовой регламентации. В условиях становления в Республике Казахстан рыночных отношений, многообразия форм собственности, защиты экономических прав человека, правовая ответственность основывается на новых принципах.¹

Необходимость рассмотрения составов преступлений по УК РК обуславливается высокой значимостью общественных отношений, которым наносится ущерб данными деликтами. Однако, как утверждает Глава государства «...в стране создана необходимая нормативно-правовая база для развития предпринимательства. В тоже время глубокий анализ действующего законодательства показывает, что оно нуждается в совершенствовании. Некоторые правовые документы, к сожалению, могут быть истолкованы неоднозначно, что создает простор для принятия ведомствами и местными органами власти подзаконных актов и решений, ущемляющих интересы предпринимателей».

Актуальность проблемы совершенствования борьбы с налоговыми преступлениями очевидна. В условиях разгосударствления и приватизации собственности, возникновения разнообразных ее видов, главным источником поступления в государственную казну средств для целей обороны, стабилизации и развития сфер культуры, образования, здравоохранения, выполнения социальных программ, поддержания правопорядка и решения других важных задач становятся налоги. Уклонения от их уплаты причиняет государству огромный вред.²

В действующем Уголовном кодексе Республики Казахстан содержатся три статьи, регламентирующие ответственность за уклонение от уплаты налогов, статья 244 «Уклонение гражданина от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет», статья 245 «Уклонение от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций» и статья 246 «Незаконные действия в отношении имущества, ограниченного в распоряжении в счет налоговой задолженности налогоплательщика, задолженности плательщика по таможенным платежам, налогам, специальным, антидемпинговым, компенсационным пошлинам, пеней, процентов в случае их начисления». Данные преступления отнесены к категории преступлений в сфере экономической деятельности и

¹ Бейсенов Б.М. «Уголовно-правовая и криминологическая характеристика уклонения от уплаты налогов». Дис. ... канд. юрид. наук – Алматы. – 2008. - 154 с.

² Ларичев В.Д., Решетняк Н.С. Налоговые преступления и правонарушения. Кто и как их выявляет и предупреждает. – М.: УКЦ ЮрИнфоР, 1998. С.5.

посягают на группу отношений, которые возникают исключительно в сфере налогообложения и заключаются в невыполнении обязанностей по исчислению и уплате налогов и сборов.

Как известно, изучение личности преступника служит основой для разработки рекомендаций общесоциального, правового, идеологического, организационного и иного характера по устранению причин и условий преступности, обеспечению профилактической деятельности правоохранительных органов.

Комплекс мер, направленных на противодействие преступности, именуют по-разному, используя термины, имеющие схожее семантическое значение, но различное юридическое содержание: «борьба с преступностью», «предупреждение», «профилактика». Между тем «точное определение терминологии – неперемное условие четкости в решении проблемы борьбы с преступностью».¹

Предупреждение налоговой преступности можно определить как воздействие государства и общества на причины и условия, порождающие налоговую преступность, социальные процессы и иные социальные факторы, прямо или косвенно связанные с совершением налоговых преступлений, а также на социальные слои и индивидов с целью сокращения уровня налоговой преступности в обществе и недопущения совершения преступных проявлений в налоговой сфере со стороны отдельных членов общества. Оно представляет собой взаимосвязанный комплекс социально-экономических, политических, правовых и культурно-воспитательных мер, направленных на создание благоприятных условий для предпринимательской деятельности, обеспечение действенного учета и контроля за проведением финансовых и хозяйственных операций, воздействия на налогоплательщиков с целью побудить их соблюдать требования налогового законодательства.

Большое значение для предупреждения налоговой преступности имеет оптимизация налоговой политики и повышение эффективности правового регулирования отношений по поводу собирания налогов и сборов. Здесь следует обратить внимание на совершенствование налогового законодательства и законодательства в сфере предпринимательства, устранение пробелов и коллизий в правовом регулировании налогообложения, существование которых позволяет избегать юридической ответственности за совершение налоговых преступлений.

Таким образом, противоречия и пробелы налогового законодательства способствуют порождению правового нигилизма среди налогоплательщиков, повышают вероятность совершения ими налоговых правонарушений и преступлений.

Важная роль в предупреждении налоговой преступности принадлежит организационно-управленческим мерам. Задача управленческого воздействия на налоговую преступность заключается в том, чтобы стимулировать позитивный, антикриминогенный потенциал социально-экономических и политических процессов, способствовать правомерному поведению граждан, а также минимизировать негативные криминогенные и криминальные процессы.²

Немаловажное значение имеют специально-криминологические меры предупреждения налоговых преступлений, поскольку они направлены на обеспечение строго учета и контроля за поступлением налогов от предпринимательской деятельности, а также воздействуют на лиц, склонных к уклонению от уплаты налогов и, тем самым, прежде всего не предупреждают саму возможность совершения налогового преступления.

Специально-криминологическое предупреждение преступлений — это социальный процесс, основой которого является применение отвечающих требованиям общественной морали и законности, специальных методов и приемов, знаний и навыков регулирования

¹ Криминология / Под общ.ред. А.И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2005. – 912 с.

² Горшенков А.Г., Горшенков Г.Г., Горшенков Г.Н. Преступность как объект управленческого воздействия. Сыктывкар, 1999. С. 49.

социальных отношений в целях ликвидации тех из отрицательных последствий, которые могут вызвать совершение преступлений.¹

Решительная борьба с преступностью имеет большое теоретическое и практическое значение в деле укрепления законности и правопорядка в Республике Казахстан, охране законных интересов и прав личности. В связи с этим, руководством республики уделяется неустанный внимание совершенствованию самой правовой базы борьбы с преступностью. В настоящее время правовую основу обеспечения безопасности личности, общества и государства в Республике Казахстан составляют Конституция Республики Казахстан, другие законы и нормативные акты.

Изучение любых антиобщественных явлений преследует цель: разработать и затем осуществить такие научно-обоснованные мероприятия, которые способствовали бы успешному наступлению на эти отрицательные социальные явления, уменьшили бы наиболее опасные их формы.

В юридической литературе часто встречаются термины «предупреждение», «предотвращение», «профилактика», «пресечение» преступлений, которые широко применяются практическими работниками правоохранительных органов, представителями общественности, учеными и гражданами.

В работе П. Посмакова,² нормативных актах, методических рекомендациях эти понятия применяются как взаимозаменяющие, исходя из их смыслового содержания. «Предупреждение» преступности буквально означает предохранение людей, общества, государства от преступлений.

В. Д. Малков под предупреждение преступлений в широком смысле понимает криминологическая категория, обозначающая исторически сложившуюся систему преодоления объективных и субъективных предпосылок этих негативных явлений, реализуемого путем целенаправленной деятельности всех институтов общества по устранению, уменьшению и нейтрализации факторов, детерминирующих существование преступности и совершение преступлений.

Предупреждение преступлений в более узком, прикладном значении представляет собой деятельность, направленную на недопущение их совершения путем выявления и устранения причин преступлений, условий, способствующих их совершению, оказания предупредительного воздействия на лиц с противоправным поведением.³

В этой связи, система предупреждения совершения налогового преступления включает в себя: объекты предупреждения, на которые направлена эта деятельность, и субъекты предупреждения, т.е. тех, кто осуществляет эту работу.

К общим мерам предупреждения налоговой преступности, в первую очередь, должна относиться общая налоговая политика государства. Она должна образовываться в соответствии с уровнем развития общих отношений, реально существующих налоговых преступлений на данном этапе развития общества. Налоги должны быть нейтральными по отношению к экономическим действиям налогоплательщиков и рассматриваться как необходимый элемент расходов предприятия наряду с выплатой заработной платы рабочим. Однако такое отношение возможно при условии, что налогообложение удерживается в разумных пределах. Чрезмерные налоги сковывают частную инициативу, подрывают основы экономических интересов хозяйствующих субъектов. Невозможность реализации экономических интересов всей предпринимательской деятельности подрывает и производство, а следовательно, и доходную часть государственного бюджета.

¹ Айкимбаев А.К., Каиржанов Е. И. Проблемы борьбы с уклонением от уплаты налогов / МОиН Республики Казахстан, Университет «Кайнар». - Алматы, 2000. - 168 с.

² Посмаков П. Пенитенциарная система в ожидании перемен // Правительственный вестник, - 2000. - № 9.

³ Малков В. Д. Криминология: Учебник для вузов – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. – 528 с.

Естественно, налоги не должны снижать заинтересованность предпринимателей в повышении дохода и прибыли. Налогообложение не должно приводить к снижению реальных доходов граждан ниже прожиточного минимума.

Е.О Алауханов подчеркивает, что при реализации уголовной политики в сфере налогообложения необходимо сосредоточение правоохранительных усилий на наиболее важных направлениях:

1. На наиболее собираемых видах налогов.

Так, основную часть доходов бюджета составляют поступления от пяти видов налогов: НДС, налог на прибыль, налог на доходы физических лиц, акцизы, платежи за пользование природными ресурсами.

2. Проявление особой осторожности при внесении изменений и дополнений в налоговое законодательство.

Принятие популярных, с точки зрения налогоплательщиков, поправок в налоговое законодательство по снижению налогового бремени, изменению условий налогового администрирования, созданию благоприятного налогового режима для отдельных категорий налогоплательщиков, помимо планируемого эффекта, может привести к существенному повышению криминогенных возможностей по уклонению от уплаты налогов и сборов.

3. Недопустимость предоставления индивидуальных налоговых льгот, как на республиканском, так и на местном уровнях.

4. Проведение криминологических и иных опросов, исследований, направленных на выяснение и установление реальной картины, складывающейся в сфере налогообложения, состояния криминогенных тенденций.

5. Четкое определение временных рамок проведения мероприятий в рамках реализации мер уголовной политики.

6. При реализации мер уголовной политики в сфере налогообложения необходимо учитывать, что уголовное преследование всегда негативно влияет на имидж налогоплательщика.

7. Создание на первоначальном этапе максимально благоприятных налоговых условий (желательно единого налога), а также условий налогового администрирования для развития малого бизнеса и предпринимательства.

8. Создание максимально эффективных механизмов налогового контроля и администрирования, которые, с одной стороны, должны выполнять свою роль и не мешать законопослушным налогоплательщикам, а с другой, максимально предотвращать саму возможность совершения налоговых правонарушений и преступлений.

9. Своевременное реагирование правоохранительных органов на выявленные причины и условия совершения налоговых правонарушений и преступлений.

10. Исключительно важным является проведение научных исследований налоговой преступности.

11. Разработка эффективных методов выявления налоговых преступлений является важной частью уголовной политики в сфере налогообложения.

12. Необходимо тщательное изучение и многосторонний анализ складывающейся судебной практики в сфере налогообложения. Налоговые и, в большей степени правоохранительные органы (финансовая полиция), имея общие сведения о правонарушениях в сфере налогового законодательства и используя познания об алгоритмах перерастания правонарушений в преступления, могут более обоснованно выбрать объект проверки и осуществить ОРМ с целью выявления и предупреждения налоговых преступлений. Состояние, структура и динамика преступности, а также сведения об административных и финансовых правонарушениях в сфере налогообложения

характеризуют состояние правонарушений в налоговой сфере, что и является одним из элементов криминологической характеристики налоговых преступлений.¹

Классификация общих и специальных мер предупреждения преступлений в сфере налогообложения должна проводиться и по созданию мер и по субъектам их реализации. С позиции первого критерия предупреждение налоговых преступлений и правонарушений – это система экономических, организационных, технических, правовых, воспитательных мер, направленных на соблюдение юридическими и физическими лицами налогового законодательства с целью:

- выявления и устранения причин и условий, способствующих совершению налоговых преступлений,
- выявления склонных к совершению преступлений, правонарушений в сфере налогообложения лиц, оказания на них предупредительно-воспитательного воздействия,
- предотвращения подготавливаемых преступлений и правонарушений.

Общим объектом предупреждения совершения налоговых преступлений являются причины и условия преступлений, т.е. криминогенные социальные явления экономического, социального, психологического и иного характера, обуславливающие состояние и динамику преступности, а также негативные процессы в микросреде, и сама личность преступника, понимаемая как социальный процесс формирования ее криминогенно значимых свойств и качеств.

Предупреждение нравственно-психологических аспектов, способствующих совершению налоговых преступлений.

Профилактическое воздействие норм уголовного права, предусматривающих ответственность за совершение налоговых преступлений, с момента их введения до настоящего момента так и не обрело должного значения. Объясняется это, в первую очередь, самой природой принудительного изъятия части дохода к пользу государства, отягощенной характерным негативным отношением граждан к обязанности добровольно отдавать часть заработанного. Необходимо признать, что привить населению налоговое правосознание и законопослушание за годы экономических реформ не удалось. По-прежнему налоговые преступления не осуждаются общественным мнением, граждане не ощущают сильного морального запрета в отношении их совершения. Позиция некоторых СМИ, изображающих налоговые и правоохранительные органы как главного врага бизнеса, также не способствовала предупреждению налоговых правонарушений и преступлений.

Предупреждение политических аспектов, способствующих совершению налоговых преступлений.

Для предупреждения налоговой преступности в первую очередь необходимо реформировать налоговую систему страны, которая должна стать справедливой, когда уплачиваемые налоги соответствуют материальным возможностям налогоплательщика; эффективной, когда налоговая система создает предпосылки экономического роста и способствует развитию предпринимательства; единой, когда для одних и тех же доходов применяются единые налоговые ставки; нейтральной, то есть независимой от сфер инвестиционных вложений; доступной, то есть простой в понимании и исчислении.²

Предупреждение социально-экономических аспектов, способствующих совершению налоговых преступлений.

С целью предупреждения совершения налоговых преступлений в данной сфере, как уже отмечалось выше, прежде всего следует снизить ставки налогов, при этом необходимо сделать налоги более дифференцированными.

¹ Алауханов Е.О., Ахмедин К.Т. Налоговые преступления: аспекты борьбы и профилактики. Учебное пособие. – Алматы, 2008. – С. 130.

² Соловьев И.Н. Уголовная ответственность за уклонение от уплаты налогов и сборов. – М.: Главбух, 2000. – 160 с.

В п.2.3 Концепции правовой политики Республики Казахстан указывается, что общемировой тенденцией является снижение налогового бремени. При совершенствовании налогового законодательства целесообразно использовать передовой зарубежный опыт, который базируется на следующих общепризнанных принципах построения системы налогообложения:

- налоги должны быть по возможности минимальны;
- минимальны должны быть и затраты на их взимание;
- налоги не должны препятствовать конкуренции;
- налоги должны соответствовать структурной политике государства в экономической сфере;
- налоги должны быть нацелены на справедливое распределение доходов;
- налоговая система должна исключать двойное налогообложение.

Необходимо продолжить работу по упрощению налоговой отчетности, реформированию отдельных видов налогов, обеспечению налогового стимулирования отдельных категорий налогоплательщиков.¹

Для предупреждения совершения налоговых преступлений в социальной сфере государству также необходимо усилить поддержку малого и среднего бизнеса для увеличения «среднего слоя», что позволит увеличить занятость населения, также усилить работы по социальной защите населения.

Для предупреждения правовых аспектов, способствующих совершению налоговых преступлений, следует проводить работы по реформированию законодательства с целью снижения высоких ставок налогов, исключения большого количества льгот, изменить санкций за нарушение налогового законодательства, так как действующее законодательство об ответственности за налоговые преступления мало кого пугает.

Библиографический список

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года
2. Бейсенов Б.М. «Уголовно-правовая и криминологическая характеристика уклонения от уплаты налогов». Дис. ... канд. юрид. наук – Алматы. – 2008. - 154 с.
3. Ларичев В.Д., Решетняк Н.С. Налоговые преступления и правонарушения. Кто и как их выявляет и предупреждает. – М.: УКЦ ЮрИнфоР, 1998. С.5.
4. Криминология / Под общ.ред. А.И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2005. – 912 с.
5. Горшенков А.Г., Горшенков Г.Г., Горшенков Г.Н. Преступность как объект управленческого воздействия. Сыктывкар, 1999. С. 49.
6. Айкимбаев А.К, Каиржанов Е. И. Проблемы борьбы с уклонением от уплаты налогов / МОиН Республики Казахстан, Университет «Кайнар». - Алматы, 2000. - 168 с.
7. Посмаков П. Пенитенциарная система в ожидании перемен // Правительственный вестник, - 2000. - № 9.
8. Малков В. Д. Криминология: Учебник для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. – 528 с.
9. Алауханов Е.О., Ахмедин К.Т. Налоговые преступления: аспекты борьбы и профилактики. Учебное пособие. – Алматы, 2008. – С. 130.
10. Соловьев И.Н. Уголовная ответственность за уклонение от уплаты налогов и сборов. – М.: Главбух, 2000. – 160 с.
11. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года».

¹ Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года».

УДК 343

Ким Л.Р., магистр юридических наук,
Евразийский Технологический университет, г.Алматы
Ludmila.r.kim@mail.ru

UDC 343

Kim L.R., master of Juridical sciences
Eurasian technological university, Almaty
Ludmila.r.kim@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ПОНЯТИЕ «ДОКУМЕНТ» И ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ДОКУМЕНТОВ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

В статье рассмотрено понятие «документ», дано предложение о внесении обновленного понятия в Уголовно-процессуальный кодекс, а также некоторые проблемы исследования документов.

Ключевые слова: документ, реквизиты документа, компьютерная экспертиза, исследование документов.

A MODERN VIEW OF THE CONCEPT OF «DOCUMENT» AND PROBLEMATIC ISSUES OF DOCUMENT RESEARCH IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Annotation

The article examines the concept of «document», makes a proposal to introduce an updated concept into the Criminal Procedure Code, as well as some problems of document research.

Key words: document, document details, computer forensics, document research.

В процессе расследования преступлений часто возникает необходимость в исследовании различных вещественных доказательств.

Документы являются составляющим элементом информационной системы общества, в которых реализованы различные виды информации. Основное назначение документа - содержать информацию необходимую для передачи во времени и пространстве. Сохранность документа и достоверность содержащейся в нем информации обеспечивается его реквизитами и материалами.

Изначально слово «документ» имеет иностранное происхождение. В переводе с латинского языка документ означает поручение, свидетельство, пример. В юридическом русско-казахском словаре-справочнике указано, что документ (lat. documentum) означает деловая бумага, письменное свидетельство, юридически подтверждающая какой-либо факт или право на что-нибудь.¹ Со временем понятие «документ» приобрело более узкое значение. Им стали обозначать предмет, содержащий информацию в зафиксированном виде и специально предназначенный для ее передачи во времени и в пространстве в целях хранения и общественного использования.

Понятие «документ» имеет два значения. В узком смысле слова это «письменный акт установленной или общепринятой формы, составленный уполномоченными на то лицами

¹ Насырова М.Р., Гуляева С.П. Юридический русско-казахский толковый словарь-справочник.- Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөздік-анықтамалық. Алматы: Жеті жарғы, 2008.- 764с.

или гражданами для изложения сведений или удостоверения каких-либо фактов», в широком понимании «это материальные объекты, на которых зафиксированы определенные сведения о каких-либо фактах, обстоятельствах или мысли человека»¹

С древнейших времен до наших дней дошли различные документы, хранящие в себе информацию о событиях определенного периода. Изначально в качестве носителя информации использовались камни, обладающие достаточной прочностью и долговечностью. С развитием орудий труда и общества изменению подлежал так же и процесс оставления документов, например, в Древнем Вавилоне использовалась сырая глина, на которой при помощи острого предмета наносились письмена. Далее для придания документу большей прочности, глина обжигалась в огне. В разные периоды заменителями бумаги были береста, папирус, деревянные дощечки и т.д. При изучении способов изготовления документов в разные времена, можно обратить внимание, что основным признаком документов является их материальное закрепление. При этом не имеет значение, на каком материале и каким способом эта информация закреплена.

Изменение социального строя общества требовало систематизации «документооборота» в связи, с чем были предприняты попытки предать документам единую форму. Для придания документу значимости стали использоваться отпечатки фамильных гербов выгравированных на перстнях, что послужило прототипом современных печатей.

Дальнейшее развитие государства и образование государственных учреждений потребовало разработку понятия официальный документ, к которому были отнесены все акты, исходящие из государственных органов, а затем после земских реформ и органов местного самоуправления. Основными признаками документов считались письменная форма, свойство удостоверять события и факты, имеющие правовое значение, свойство быть выражением человеческой мысли и наличие свойств материального предмета.

Во времена СССР, признак «письменности» являлся важнейшим при характеристике документа, так как документами признавались только акты властных органов.

Развитие компьютерной техники оказало существенное влияние на процесс создания документов. В части 3 ст. 120 УПК Республики Казахстан указано что, «документы могут содержать сведения, зафиксированные как в письменной так и в иной форме. К документам могут относиться в том числе..., а так же материалы, содержащие компьютерную информацию, фото- и киносъемки, звуко- и видеозаписи...» как видно из диспозиции статьи в настоящее время значительно расширен список объектов которые могут быть отнесены к документам. Кроме документов, выполненных на традиционном носителе, бумаге, указаны фото-видеоматериалы, и что наиболее важно материалы, содержащие компьютерную (цифровую) информацию.

При составлении документов особое значение отводится его реквизитам. Авторы М.Р.Насырова и С.П.Гуляева трактуют понятие реквизитов документов следующим образом «Обязательные данные, предусмотренные действующими правилами или законом для документов, без которых они не могут служить основанием совершения операции». Как видно из вышесказанного, реквизиты являются обязательной составленной частью документов. По общей значимости, документы подразделяются на официальные и неофициальные. К официальным документам относятся законы, указы, декларации и т.д., а к неофициальным относятся личные заявления, письма, жалобы и иные.

Официальные документы характеризуются, прежде всего, тем, что отражают полномочия организации или должностного лица, выдавшего документ, и имеют определенную форму и реквизиты, установленные для составления определенного акта, а неофициальные документы являются волеизлиянием физического лица. Нередко совершение противозаконных действий направлено на получение не присущих лицу прав

¹ Азаренко С.Н. Комплексное технико-биологическое исследование документов, снабженных защитными средствами: Учебно-практическое пособие.- Алматы: Юрист, 2007.-108с

или привилегий. Примером может служить желание владеть и управлять транспортным средством без соответствующих документов, устроиться на высокооплачиваемую работу без соответствующего образования и т.д. В таких случаях лицо может прибегнуть к использованию подложных документов.

В Уголовном кодексе Республики Казахстан предусмотрена ответственность за совершение действий по подделке документов и действий сопряженных с использованием различных подложных документов. Так, например ст. 231 – «Изготовление, хранение, перемещение или сбыт поддельных денег или ценных бумаг»; ст. 232. «Изготовление или сбыт поддельных платежных карточек и иных платежных и расчетных документов», ст. 369. «Служебный подлог».

Перечисленные составы преступлений объединяет то обстоятельство, что при совершении преступлений лицо вносит изменения в документ или в его отдельные реквизиты.

Понятие «подделка» охватывает большое количество действий, направленных на изменение, искажение содержащейся в документе информации. При этом действия лица направлены на изменение содержания документа или выполнение различными способами отсутствующих реквизитов. Способы изменения реквизитов документов (такие, как травление, рисование, копирование и т.д.) не учитываются законодателем как квалифицирующий признак, но может учитываться при вынесении судом приговора.

В правоприменительной практике предусмотрено два вида подлога – материальный и интеллектуальный.

Материальный подлог - направлен на изменение материи документа – оригинала одним из способов подделки, а интеллектуальный подлог выражается в искажении истины путем внесения должностным лицом заведомо ложных данных в официальный документ. Например, при выписывании удостоверения личности изменяются данные лица (фамилия, имя или отчество, дата рождения). Обязательным условием интеллектуального подлога является прямой умысел уполномоченного на выдачу документа лица на внесение неточных данных.

Согласно п.1 ст. 121 УПК Республики Казахстан документы могут быть отнесены к вещественным доказательствам, если они «...служили орудиями преступления, или сохранили на себе следы преступления, или были объектами преступных действий, а так же деньги или иные ценности, предметы и документы, которые могут служить средством к обнаружению преступления, установлению фактических обстоятельств дела, выявлению виновных либо опровержению обвинения или смягчению ответственности.»

При расследовании уголовных дел данной категории, для установления фактических данных, связанных с определением способа изготовления документов, изменения первоначального содержания документов исследования материалов документов, установления приспособлений, использованных при изготовлении или подделке документов назначается судебно-техническое исследование документов. При этом необходимо обратить внимание, что интеллектуальный подлог не определяется по результатам проведенного исследования, так как форма документа не была нарушена.

Особое внимание уделяется процессуальному закреплению документов, содержащих в себе компьютерную информацию и/или хранящихся на цифровых носителях (CD/DVD дисках, флэш-картах, жестких дисках), однако как видно из диспозиции ст. 120 УПК Республики Казахстан законодателем предусмотрено использование иных, отличных от письменной, форм закрепления документов. Мы поддерживаем данную позицию в связи с расширением возможностей использования компьютерных технологий, сети Интернет, электронного документооборота, «электронного ключа», и других технологий цифровой обработки информации. Использование данного вида документов обусловлено тем, что они отвечают всем требованиям, предъявляемым к документам, а именно носители информации

являются материальными объектами, на которых в установленном порядке зафиксирована информация, имеющая значение для разрешения уголовного дела. Анализ законодательства показывает, что использование понятия «документ» встречается в уголовном и уголовно-процессуальном кодексе, предусматривается в составах некоторых административных правонарушений, однако во всех перечисленных нормативных актах отсутствуют процессуально закреплённые понятия «документы» и «документы со специальными средствами защиты».

Принцип единства правового пространства требует, чтобы правовые понятия и категории в правоприменительной практике понимались и трактовались единообразно, в связи с этим считаем необходимым дополнение статьи 3 УПК Республики Казахстан двумя пунктами «Документы – материальные объекты, на которых различными способами, в установленном порядке зафиксирована информация, воспринимаемая органами чувств человека и специальными техническими устройствами и предназначенная для передачи во времени и пространстве» и «Документы со специальными средствами защиты – документы, предоставляющие права и привилегии и/или освобождающие от обязательств, денежные знаки, ценные бумаги, акцизные и специальные марки, а также иные документы, которым в процессе изготовления придаются трудновоспроизводимые при несанкционированном производстве признаки».

Проведённый анализ практики расследования преступлений показывает, что следователи сталкиваются с проблемой определения вида экспертизы. В частности, в полиции расследуются уголовные дела по подделке сертификатов о прохождении обучения основам предпринимательства в рамках проекта «Бастау бизнес», выдаваемых для участия в государственных программах. При этом направляя «поддельные» сертификаты для проведения технического исследования документов, следователи предоставляют сертификат полученных от официального источника в качестве оригинала, при этом технология получения бумажного экземпляра фактически предусматривает получение документа, изготовленного средствами компьютерной техники, имеющегося у исполнителя (струйный или лазерный принтер). Таким образом технически все распечатанные сертификаты или электронные документы являются копиями. Решение вопроса о способе изготовления документа и соответствия представленному образцу по результатам проведения технического исследования документов невозможно.

Активное использование современных технологий при совершении преступлений требует разработки новых алгоритмов расследования уголовных и административных дел, проведения следственных действий, таких как выемка электронных документов и методики исследования средств и продуктов компьютерной техники, а также повышение уровня грамотности следователей по данным направлениям и внедрение практики привлечения специалистов в различных областях знаний.

Библиографический список

1. Насырова М.Р., Гуляева С.П. Юридический русско-казахский толковый словарь-справочник.- Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөздік-анықтамалық. Алматы: Жеті жарғы, 2008.- 764с.
2. Азаренко С.Н. Комплексное технико-биологическое исследование документов, снабженных защитными средствами: Учебно-практическое пособие.- Алматы: Юрист, 2007.-108с.

УДК 343.6

Мұратова А.Б.

Қазтұтынуодағы Қарағанды
Университеті, Қарағанды қаласы
Ю 23-1к(НП, магистрант)
aizhoka.muratova@mail.ru

Ғылыми жетекші:

Балгожина М.Е., аға
оқытушы, PhD доктор
Қазтұтынуодағы Қарағанды
Университеті, Қарағанды
қаласы

АДАМ САУДАСЫ МЕН ЗАҢСЫЗ КӨШІ-ҚОННЫҢ БАЙЛАНЫСЫ

Аннотация

Автор осы мақалада адам саудасы мен заңсыз көші-қонның байланысы туралы кейбір мәселелерді қарастырады.

Түйінді сөздер: адам саудасы, заңсыз көші-қон, заңсыз айналым, мигрант, экономика, зардап.

UDC 343.6

Muratova A.B.

Karagan in gas consumption
University, Karagandy city
Yu 23-1k (NP, master's student)
aizhoka.muratova@mail.ru

Scientific supervisor:

Balgozhina M.E., senior lecturer, PhD
Karaganda University in Kaztutynuo, Karagandy city

THE CONNECTION BETWEEN HUMAN TRAFFICKING AND ILLEGAL MIGRATION

Annotation

In this article, the author addresses some issues about the relationship between human trafficking and illegal migration.

Key words: human trafficking, illegal migration, illegal turnover, migrant, economy, suffering.

Адам саудасы - бұл заңсыз әрекет, ал егер ол бар болса, соның салдарынан үкімет те, жалпы қоғам да жемқор, қылмыскерге айналады. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің бақылаулары бойынша адам саудасы әрдайым дерлік есірткі заттарының заңсыз айналымымен немесе басқа да заңсыз әрекеттермен қатар жүреді. Адам саудасы және заңсыз көші-қонды ұйымдастыру елдегі халық санының апатты түрде азаюына ықпал етеді. Қазақстан үшін жастардың одан шығуы әлеуметтік тепе-теңдікті де, еңбек нарығын да бұзады және зиян тигізеді.

Әрине, өз елінен тыс жерлерде тұратын және жұмыс істейтін көптеген азаматтар тапқан қаражатының бір бөлігін туыстарына аударады. Бірақ заңсыз мигранттар мен адам саудасының құрбандары өз елінің экономикасын дамыту үшін заңды түрде жұмыс істесе, ел экономикасы қаншалықты өсер еді?! Ал ұйымдасқан қылмыстық әрекеттің қоғамға деструктивті ықпалынсыз Қазақстан Республикасы қаншалықты табысты болар еді?!

Көші-қон проблемалары мигранттар кететін елдер үшін де, олар кіретін елдер үшін де халықаралық қатынастардың жеке тарауын құрайды. Қазіргі көші-қонның бағыты индустриалды елдердегі халықтың өсуіне ықпал етеді және дамымаған елдердегі халықтың санын азайтады.

Қазіргі уақытта халықаралық және мемлекеттік ұйымдар, мекемелер адам саудасы және заңсыз көші-қонды ұйымдастыру сияқты қылмыстарға қарсы іс-қимыл саласында айтарлықтай жетістіктерге жетті, бұл қоғамның осы қылмыстық әрекеттердің таралуына байланысты осы мәселенің ерекше маңыздылығын түсінуіне ықпал етеді. Қазақстан Республикаларында олармен күресу үшін нормативтік құқықтық актілер әзірленді, сондай-ақ адам саудасымен айналысатын адамдарды және заңсыз көші-қонды ұйымдастырушыларды қылмыстық қудалаудың тиімділігін арттыру мәселелері, соның ішінде прокурорлар мен қылмыстық қудалау органдарының мамандануы мәселелері қаралды.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Академиясы офицерлерді осы қылмыстармен әр түрлі аспектілерде күресуге даярлауға ерекше назар аударады, атап айтқанда: адам саудасы және заңсыз көші-қонды ұйымдастыру процесінде, адам саудасы сияқты құбылысты жан-жақты қарастыру кезінде (оның ішінде алдын алу, қылмыстық қудалау, жәбірленушілерді қорғау, басқа елдердің ұқсас бөлімшелерімен ақпарат алмасу және ынтымақтастық мәселелері), зардап шеккендерді анықтау, ақпарат жинау және алмасу, халықаралық ынтымақтастық, адам саудасы жағдайларын қарау және т.б.

Көші-қон заңнамасының жетілмегендігі, жекелеген аймақтардың экономикалық тұрақсыздығы, идеологиялық жұмыстардың әлсіздігі және қылмыстың алдын-алудың тиімсіздігі адам саудасын, құл еңбегін пайдалануды ынталандырады, сонымен қатар соған байланысты қылмыстардың жасалуына серпін береді. Бұл қылмыстық іс-әрекет заңсыз көші-қонның да, заңсыз жұмыспен қамтудың да негізінде жатыр. Бұл факторлар қылмыскерлердің адамдарды айла-шарғы жасау, одан қомақты пайда табу мүмкіндіктерін жеңілдетеді.

Адам саудасы күшейіп келеді және заңсыз иммигранттарды, жезөкшелікпен айналысу үшін әйелдерді, құлдық жағдайында жұмыс істеу үшін жалдамалы күштерді, дамушы елдерден келген үй қызметшілерін, балаларды заңсыз асырап алу үшін орасан зор сомаға тасымалдауды қамтиды.

Заңсыз иммигранттардың ағынын көбіне ұйымдасқан қылмыс бақылайды. Дамыған елдерге келгендер, әдетте, жұмыссыз қалады және қанаушылыққа ұшыраған және қылмыстар мен тәртіпсіздіктерге қатысқан шекті қабатқа құйылады. Мәселені таңдау (заңсыз көші-қон және адам саудасы) бағдарламаны әзірлеуші сарапшылардың болжамды ойлауын көрсетеді: бұл проблема таяу онжылдықтағы ең шиеленісті мәселелердің біріне айналуға уәде беріп отыр. Таңдаудың дұрыстығына да оң баға беру керек, өйткені заңсыз көші-қон мен адам саудасы, бір жағынан, адам құқықтарының бұзылуымен тығыз байланысты (көбінесе тек қана циникалық түрде), ал екінші жағынан, мүдделер шегінде. ұйымдасқан қылмыс. Осылайша, мәселені зерттеу, біріншіден, мемлекеттер мен үкіметтердің қылмыстық жауапкершілікке тартылу деңгейін бағалау тәсілдерін әзірлеуге, екіншіден, қарастырылып отырған құбылыстарға тиімді стратегияларды анықтауға және ұсынуға мүмкіндік береді.

Демек, адам саудасына қарсы күрес белгілі бір дәрежеде заңсыз көші-қонға қарсы күрес болып табылады. Іс жүзінде заңсыз көші-қонға қарсы күрес әртүрлі тәсілдермен

жүзеге асырылады. Мысалы, билетсіз жолаушыларды анықтау үшін мыналарды пайдалануға болады:

рентген қондырғылары портативті де, стационарлық та болып табылады, бұл адамдарға жүк көліктерін, контейнерлерді және басқа да жүк тасымалдау құралдарын жылдам қарауға мүмкіндік береді;

көмірқышқыл газының жоғарылауын немесе температураның жоғарылауын анықтау үшін жүк тіркемелеріне орнатылған детекторлар, бұл жүк ішінде жасырылған адамдардың бар екендігін көрсетеді.

Шекарадан заңсыз өтуді анықтау үшін мыналар қолданылады:

шекараның қорғалмаған учаскелері бойындағы стационарлық және портативті инфракызыл қондырғылар, адам денесінің жылу белгілері туралы дабыл қағады;

шекарадан өту кезінде адам тудыратын топырақ тербелістеріне әсер ететін сейсмикалық детекторлар.

Сонымен қатар, мигранттардың теңіз арқылы заңсыз тасымалдануын анықтау үшін спутниктік бақылауды пайдалану сияқты дәстүрлі емес технология үлгілерін қолдану қажет.

Тәжірибе көрсеткендей, заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимыл бойынша мынадай кемшіліктер бар:

заңсыз тасымалдау және сауда, әсіресе әйелдер, көбінесе қомақты қаражат салуды қажет етпейтін елеусіз проблема ретінде қарастырылады;

секс индустриясына қатысты төзімділік әйелдерді сату үшін жиі қолданылады;

құқық қорғау органдарының саудагерлердің табиғаты мен әдістері туралы, әсіресе жергілікті деңгейде жеткіліксіз хабардар болуы;

шекарашылар шекараның жекелеген учаскелерінде патрульдеу жүргізеді және маршруттарын өзгертпейді;

полиция мен шекара күштері үшін көптеген ұлттық үкіметтерден қаражаттың жетіспеушілігі.

Оларды түзету жолдары:

саудагерлер туралы мәліметтер жинауды, әсіресе олардың қылмыстық ұйымдармен байланысын және басқа жерлерде бар мәліметтермен салыстыруды жақсарту;

шекараны күзетудің динамикалық кестесі және мобильді бөлімшелерге көбірек көңіл бөлу;

саудаға қарсы күреске бағытталған бастамаларды қаржыландыру бойынша нақтырақ ұсыныстар.

Көптеген елдерде адам саудасына қарсы күресу үшін әзірленген тиімді саясат жоқ. Олар өздерінің заңнамалары мұндай саудамен, әсіресе ұлтаралық қылмыстық ұйымдардың әрекеттерімен күресудің заманауи нормаларын қамтамасыз етпейтінін мойындайды. Сонымен қатар, ұлттық саясат ұйымдасқан қылмыстық құрылымдар мен олардың ұлтаралық одақтарына ықпал етудің, олардың пайдасын азайтудың және жан-жақты дамуды қамтамасыз ету әрекеттеріне қарсы тұрудың тиімді тетіктерін қамтамасыз ете алмайды. Адам саудасымен айналысатын ұйымдардың жоғары деңгейдегі ұйымдасқан қылмыстық топтарын зерттеуде сыбайлас жемқорлық пен парақорлыққа қарсы бағытталған қажетті нормативтік құқықтық актілер жиі жетіспейді. Процедуралық қылмыстық кодекстер мен полицияға қатысты ережелерді қоса алғанда, рұқсат етілген шарттар юрисдикциялар арасында айтарлықтай өзгеріп, саудагерлер үшін қауіпсіздік аймақтарын құруға ықпал етеді.

Көптеген елдердің адам саудасына барабар ден қою үшін өткізу қабілеті жеткіліксіз. Мұның себептері:

заңмен шектелген өткізу қабілеті;

сот секторында сараптамалардың жеткіліксіздігі;

және иммиграция, әлеуметтік агенттіктер сияқты құқық қорғау органдары, сот төрелігі және басқа мекемелер арасындағы ынтымақтастықтың жеткіліксіздігі.

Халықаралық деңгейде әртүрлі елдердің құқық қорғау органдары мен сот төрелігінің лауазымды тұлғалары арасындағы ынтымақтастықтың негізі жеткіліксіз болуы мүмкін, бұл тиімсіз сот тергеуінен және адам саудасына қатысты істерді сотта қараудан туындайды. Ұлттық және халықаралық деңгейлерде үйлестірудің болмауы ерекше жағдай емес, ереже болып табылады.

Сауда-саттықтың құрбаны болғандар көбінесе сот төрелігі жүйесімен бірлесе отырып, пайдасынан гөрі көп нәрсені жоғалтуы мүмкін. Көптеген елдерде мұндай адамдар қылмыстың құрбаны ретінде емес, заңсыз әрекеттерге қатысушы ретінде қарастырылады және иммиграциялық заңдарды бұзғаны үшін, жезөкшелікпен айналысқаны үшін немесе заңмен қарастырылған заң бұзушылықтар үшін жауапқа тартылады. "әдепсіз мінез-құлық», «қаңғыбастық" т.б. Қылмыс құрбандарын қорғаудың барабар дәлелдемелері мен бағдарламасының кемшіліктері тергеудің, қудалаудың және сот процедураларының тиімділігін төмендетуі мүмкін.

Жалпы жұртшылық адам саудасының барлық аспектілері, ұйымдасқан қылмыстық топтардың адам саудасымен айналысатын ұзақтығы және сауда құрбандарының тағдыры туралы жеткілікті түрде білмейді. Демек, көптеген адамдар мұндай сауданың құрбаны болу қаупіне ұшырайды немесе балалар жағдайында олардың ата-аналары немесе қамқоршылары қанаудың әртүрлі нысандарына толық дайын емес, олар ұшырауы мүмкін.

Жергілікті деңгейде де, халықаралық деңгейде де сауда проблемасына қарсы тұрумен айналысатын бірқатар халықаралық және үкіметтік емес ұйымдар ақпарат алмасу желілерін дамытуда.

Халықаралық ұйымдар мен үкіметтік емес ұйымдар өткізетін тренингтер мен техникалық ынтымақтастық бастамалары, мысалы, ұйымдасқан қылмыстың ықтимал жаңа топтары туралы (мысалы, экономикалық жағдайы нашарлаған адамдар және әскери жағдайлардан босқындар, соның ішінде баспана іздеушілер) немесе сыбайлас жемқорлық сияқты факторлардың төмендеуі туралы қажетті ақпаратты ұсынады. заң өкілдері, жалған құжаттарды алу, шекарадан өтуді бақылауға арналған технологиялық құрылғылардың болмауы және т.б. Халықаралық нысандардың бастамалары сауданың қылмыстық құрамдас бөлігін ескергенімен, контрабанда мен адам саудасымен айналысатын қылмыстық желілерге және сот төрелігінің қажетті жауаптарына аз көңіл бөлінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Рогов И.И., Рахманов С.М. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсініктеме. Астана, - 2003.

2. Аверкина К. Адам саудасының виктимологиялық детерминанты // Ұйымдасқан қылмыс және сыбайлас жемқорлық: криминологиялық және әлеуметтанулық зерттеулердің нәтижелері. - Жоқ. 1. - Саратов, 200

3. Биндел Дж. Жәбірленушілерге профилактика, білім беру және қудалау арқылы көмек көрсету // Адам саудасының алдын алу және жолын кесу. Жинақ. материалдар арасында. семинар. Мәскеу. 15-16 желтоқсан, 2004 / ред. алқа А.И. Абукирова, М.А. Регентова, Т.В. Холчевникова. - М.: Эксл, 2005.

4. Буряк М.Ю. Құл еңбегін пайдалану: қылмыс құрамының элементтері // "Адам саудасының құрбандарына көмек көрсетуді ұйымдастырудағы құқық қорғау органдары мен үкіметтік емес ұйымдардың өзара іс-қимыл тетіктері: проблемалары мен шешімдері" атты халықаралық конференция материалдары. Владивосток, 1-12 қараша 2005. - Владивосток: ВСЭС, 2005.

УДК 34.09

Оспанова Ж.Б., кандидат юридических наук,
ассоциированный профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы
ospanova.zh@etu.edu.kz

Асхатов Е.А., магистрант 1 курса Школы права,
Евразийский технологический университет, г. Алматы
sultanas24.04.00@gmail.com

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ И ПРАВИЛ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация

В данной статье поднимаются вопросы правового регулирования искусственного интеллекта, его применения и правил функционирования в Республике Казахстан и отдельных странах. Автор рассмотрены положения Закона об искусственном интеллекте, принятого Европейским Союзом, его определения, сферы применения и меры ответственности, а также какими правовыми мерами обеспечивается справедливый, этический и безопасный переход в новую цифровую эпоху.

Ключевые слова: искусственный интеллект, закон, Европейский Союз, правовое регулирование, прозрачность, риски, технологии, этическое использование, глобальная структура.

UDK 34.09

Ospanova Zh.B., candidate of legal science,
Associate Professor
Eurasian Technological University, Almaty
ospanova.zh@etu.edu.kz

Askhatov E.A., 1st year master's student
School of Law, Eurasian Technological University
sultanas24.04.00@gmail.com

LEGAL REGULATION OF APPLICATION AND RULES FUNCTIONING OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Annotation

This article raises the issues of legal regulation of artificial intelligence, its application and rules of operation in the Republic of Kazakhstan and individual countries. The author examines the provisions of the Law on Artificial Intelligence, adopted by the European Union, its definition, scope of application and measures of responsibility, as well as what legal measures ensure a fair, ethical and safe transition to the new digital era.

Keywords: artificial intelligence, law, European Union, legal regulation, transparency, risks, technologies, ethical use, global structure.

На сегодняшний день искусственный интеллект становится одной из движущих силой, которая ускоряет промышленные преобразования, формирует образ жизни и производит

революцию в ряде секторов. Однако при отсутствии должного правового регулирования данный процесс может вызывать существенные риски.

Так, к примеру соответствующие инициативы/планы развития и проекты законов уже приняты к рассмотрению в США - National Artificial Intelligence Initiative¹; Китае - New Generation of Artificial Intelligence Development Plan²; Европейском Союзе - Artificial Intelligence Act³.

О необходимости правового регулирования искусственного интеллекта в Республике Казахстан впервые было заявлено в 2021 году в Концепции правовой политики до 2030 г.⁴ В частности было определено, что существуют, по крайней мере, два фактора, которые обуславливают необходимость принятия регулирования технологий искусственного интеллекта и робототехники:

- 1) решение вопросов *распределения ответственности* за вред, причиненный искусственным интеллектом и роботами;
- 2) решение проблемы определения *принадлежности права интеллектуальной собственности* на произведения, созданные с участием искусственного интеллекта.

Тем самым, несмотря на отсутствие специального регулирования искусственного интеллекта, Казахстан обозначил два главных направления юридической работы по разработке правил функционирования искусственного интеллекта.

Вместе с тем, чтобы обеспечить справедливый, этичный и безопасный переход в новую цифровую эпоху Европейский Союз взял на себя ведущую роль по созданию всеобъемлющего регулирования искусственного интеллекта. Так усилия по разработке закона Европейского Союза об искусственном интеллекте, появившиеся в 2021 году, ускорились после публикации ChatGPT, разработанный компанией OpenAI, который привлек внимание общественности к быстро развивающейся области искусственного интеллекта. 13 марта 2024 года Европейским парламентом был принят Закон об искусственном интеллекте⁵.

Таким образом, Закон Европейского Союза об искусственном интеллекте является первым в мире рамочным документом, касающимся *определения, сферы применения и ответственности искусственного интеллекта*.

Рассмотрим отдельные положения данного закона.

Закон об искусственном интеллекте вводит несколько ключевых мер регулирования, призванных обеспечить ответственную разработку и внедрение технологий искусственного интеллекта. Эти положения составляют основу закона, затрагивая такие важные области, как *прозрачность, управление рисками и этическое использование*.

Во-первых, Закон об искусственном интеллекте определяет требование **прозрачности** систем искусственного интеллекта, что в свою очередь подразумевает чтобы разработчики и операторы искусственного интеллекта предоставляли четкую и понятную информацию о том, как функционируют их системы искусственного интеллекта, логике их решений и потенциальном влиянии, которое эти системы могут оказать.

¹ H.R.6216 - National Artificial Intelligence Initiative Act of 2020 // <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/6216/text>.

² Notice of the State Council Issuing the New Generation of Artificial Intelligence Development Plan1 State Council Document [2017] No. 35 // https://www.unodc.org/res/ji/import/policy_papers/china_ai_strategy/china_ai_strategy.pdf

³ Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACT) and amending certain union legislative acts sec 2021// EUR-Lex - 52021PC0206 - EN - EUR-Lex (europa.eu).

⁴ Пункт 4.13 Указа Президента РК от 15 октября 2021 г. № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики РК до 2030 года» // <https://online.zakon.kz>.

⁵ Е. Кромпан «Европарламент одобрил закон об искусственном интеллекте»// <https://www.dw.com/ru>

Во-вторых, Закон определяет и классифицирует некоторые системы искусственного интеллекта как **«высокорисковые»**, что требует более строгого нормативного надзора. Для этих систем обязательны строгая оценка рисков, надежное управление данными и постоянный мониторинг. Сюда входят такие критически важные отрасли, как здравоохранение, транспорт и принятие юридических решений, где решения искусственного интеллекта могут иметь серьезные последствия.

В целях защиты частной жизни и гражданских свобод Закон налагает строгие ограничения на использование технологий **биометрического наблюдения** в реальном времени, особенно в общедоступных местах. Это включает в себя ограничения на системы распознавания лиц со стороны правоохранительных органов и других государственных органов, разрешающие их использование только в строго контролируемых условиях.

Закон об искусственном интеллекте также категорически запрещает определенные приложения искусственного интеллекта, которые считаются вредными или представляют высокий риск для основных прав. К ним относятся системы искусственного интеллекта, разработанные для **социальной оценки правительствами**, что потенциально может привести к дискриминации и потере конфиденциальности; искусственный интеллект, который **манипулирует поведением человека**, за исключением технологий, которые могут использовать уязвимости определенной группы лиц, приводя к физическому или психологическому вреду; а также **системы удаленной биометрической идентификации** в режиме реального времени в общедоступных местах, за исключением конкретных, существенных угроз.

Устанавливая такие границы, закон направлен на предотвращение злоупотреблений искусственным интеллектом, которые могут поставить под угрозу личные свободы и демократические принципы.

При этом, законом определяется конкретная структура для систем искусственного интеллекта, считающихся «высокорисковыми». Это системы, отказ или неправильная работа которых может создать значительную угрозу безопасности, основным правам или повлечь за собой другие существенные последствия.

Критерии данной классификации включают такие факторы, как сектор развертывания, предполагаемое назначение и уровень взаимодействия с людьми. К системам искусственного интеллекта с высоким уровнем риска предъявляются строгие требования соответствия, включая тщательную оценку рисков, высокие стандарты качества данных, обязательства по прозрачности и механизмы человеческого надзора. Закон обязывает разработчиков и операторов систем искусственного интеллекта высокого риска проводить регулярные оценки и придерживаться строгих стандартов, гарантируя, что эти системы безопасны, надежны и уважают ценности и права Европейского Союза.

Вместе с тем, для общих систем искусственного интеллекта Закон об искусственном интеллекте предоставляет набор руководящих принципов, которые призваны способствовать инновациям, обеспечивая при этом этическую разработку и внедрение. Тем самым определяется сбалансированный подход, который поощряет технологический прогресс и поддерживаются малые и средние предприятия в области искусственного интеллекта.

Он включает в себя такие меры, как нормативные «песочницы», которые обеспечивают контролируемую среду для тестирования систем искусственного интеллекта без обычного полного спектра нормативных ограничений. Такой подход позволяет осуществлять практическое развитие и совершенствование технологий искусственного интеллекта в реальном контексте, способствуя инновациям и росту в этом секторе. Для малых и средних предприятий эти положения направлены на снижение барьеров для входа и создание среды, способствующей инновациям, гарантируя, что более мелкие игроки также смогут вносить свой вклад в экосистему искусственного интеллекта и получать от нее выгоду.

Эффективность Закона об искусственном интеллекте подкрепляется его надежными механизмами *правоприменения и наказания*, которые разработаны для обеспечения строгого соблюдения правил и значительного наказания за их несоблюдение. В Законе изложена градуированная **структура наказаний**, при этом штрафы варьируются в зависимости от серьезности и характера нарушения. Например, использование запрещенных приложений искусственного интеллекта может привести к значительным штрафам, потенциально достигающим миллионов евро или значительного процента от глобального годового оборота организации-нарушителя. Эта структура отражает подход Общего регламента по защите данных (GDPR), подчеркивая приверженность Европейского Союза поддержанию высоких стандартов в цифровом управлении¹.

Таким образом, мы приходим к выводу, что Закон Европейского Союза об искусственном интеллекте представляет собой комплексный подход, ориентированный на этическое применение, прозрачность и уважение основных прав, потенциальный образец для других стран в регулировании искусственного интеллекта. Рассматривая как возможности, так и проблемы, связанные с правовым регулированием искусственного интеллекта, закон может повлиять на то, как другие страны, а также международные организации подходят к управлению искусственным интеллектом, что в свою очередь, станет важным шагом на пути к созданию новой глобальной структуры регулирования искусственного интеллекта.

Библиографический список

1. H.R.6216-National Artificial Intelligence Initiative Act of 2020// <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/6216/text>.
2. Notice of the State Council Issuing the New Generation of Artificial Intelligence Development Plan1 State Council Document [2017] No.35// https://www.unodc.org/res/ji/import/policy_papers/china_ai_strategy/china_ai_strategy.pdf.
3. Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACT) and amending certain union legislative acts sec 2021// EUR-Lex - 52021PC0206 - EN - EUR-Lex (europa.eu).
4. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 г. № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года // <https://online.zakon.kz>.
5. Е. Кропман «Европарламент одобрил закон об искусственном интеллекте» // <https://www.dw.com/ru>.
6. А. МакФарланд «Будет ли Закон ЕС об искусственном интеллекте устанавливать глобальный стандарт управления искусственным интеллектом?»// <https://www.unite.ai/ru>.

¹ А. МакФарланд «Будет ли Закон ЕС об искусственном интеллекте устанавливать глобальный стандарт управления искусственным интеллектом?»// <https://www.unite.ai/ru>.

УДК 342

Сарбасов Б.А., магистр юриспруденции

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда

sarbassovbegzat@gmail.com

UDK 342

Sarbassov B.A., master of law

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

sarbassovbegzat@gmail.com

ПРАВОВЫЕ ПОЗИЦИИ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ.

Аннотация

В данной статье рассматриваются правовые позиции (решения, постановления) Конституционного Суда Республики Казахстан как источник права.

Ключевые слова: конституционный суд, конституционный контроль, решения, постановления, правовые позиции, конституционный совет.

LEGAL POSITION OF THE CONSTITUTIONAL JUDGMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE.

Abstract

Legal positions (decisions, rulings) of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan are considered in this article as a source of law.

Keywords: constitutional court, constitutional control, decisions, rulings, legal positions, constitutional council.

В условиях повышения роли и силы Правительства и Парламента возникла возможность воссоздания Конституционного суда, о чем было заявлено в Послании Президента народу Казахстана в прошлом году. С 2023 года начал работу Конституционный суд и расширил круг тех, кто может в него обратиться: это в первую очередь граждане (по поводу проверки нормативных правовых актов Республики Казахстан, непосредственно затрагивающих их права, в соответствии с конституционным законом), а также Генерального прокурора и Уполномоченного по правам человека по проверке нормативных правовых актов Республики Казахстан.

Конституционный суд, состоящий из 11 судей, назначаемых на шесть лет, предложено формировать следующим образом: Председателя назначает Президент по согласованию с Сенатом, кроме этого, Президент назначает четырех судей и шесть судей – Парламент, по три судьи Мажилис и Сенат. Это должно обеспечить определенный баланс в новом, существенно важном государственном органе, который, учитывая значение Конституции в системе законодательства, становится высшим судебным органом по защите Конституции и объективно – в системе судебной власти.

Конституционный же суд будет занимать нишу судебного макрорегулирования – рассмотрения на соответствие Конституции норм законов и подзаконных актов. После введения Конституционного суда сфера реального конституционного контроля расширится и в полной мере распространится на действующее законодательство. При выявлении неконституционности нормативных актов или их частей Конституционный суд отменяет такие акты или их нормы. Никто не вправе отменить или изменить постановление

Конституционного суда, за исключением самого этого органа в предусмотренных в конституционном законе случаях¹.

Как уже было сказано, Конституционный совет преобразован в Конституционный суд, который по обращениям граждан будет рассматривать на соответствие Конституции нормативные правовые акты Республики Казахстан, непосредственно затрагивающие их права и свободы, закрепленные в Основном Законе (новая редакция статей 71–74 Конституции)².

Степень разработанности темы. В отечественной литературе активно исследовалась природа конституционного контроля и конституционного надзора. В ряду отечественных авторов работ по этой проблеме можно назвать: Амирбеков С.Т. «Сравнительный анализ основ конституционного строя Российской Федерации и Республики Казахстан»³, Бахтыбаев И.Ж. «Конституционный надзор прокуратуры Республики Казахстан»⁴, Малиновский В.А. «Президент Республики Казахстан: институт, функции и инструменты власти»⁵. В Казахстане проблема правовой охраны Конституции исследовалась в трудах С. Абдильдина, Ж. Баишева, И.Ж. Бахтыбаева, К.А. Мами, С.Ф. Ударцева.

Конечно, надо сказать, что Конституционному Совету посвящены главы в учебных пособиях по конституционному праву Республики Казахстан. Отдельные вопросы компетенции Конституционного Совета затронуты в монографиях казахстанских ученых: Е.Б. Абдрасуловым проведен критический анализ опыта толкования Конституции⁶, А.Котов исследует место нормативных постановлений Конституционного Совета в архитектонике системы действующего права Республики⁷, Г.Сапаргалиев и Ж. Салимбаева показали роль Конституционного Совета в механизме конституционной ответственности. В диссертационных исследованиях казахстанских ученых Конституционный Совет является предметом изучения как институт конституционного контроля, как орган конституционной юстиции - как один из значительных институтов в системе разделения властей⁸. О Конституционном суде еще не написаны монографические работы. Вместе с тем, многие аспекты этой темы недостаточно разработаны. В том числе теоретические и практические основы его деятельности.

Далее, хотели бы остановиться на некоторой практике КС РК за 2023 год.

Дело № 1.

Конституционный суд: какой должна быть госпошлина

Орган государственных доходов (налоговый орган) судился с гражданином. Гражданин спор проиграл. Пришлось заплатить солидную государственную пошлину.

Гражданин пошел по инстанциям. Когда он дошел до кассации в Верховном Суде – от него опять потребовали заплатить государственную пошлину. Сумма хоть и 50% от той, что была в первой инстанции – все равно большая для этого гражданина. Причем, поскольку гражданин проиграл госоргану - юридическому лицу, то и госпошлину при подаче в

1 Указ Президента Республики Казахстан «О проведении 5 июня 2022 года республиканского референдума» <https://www.zakon.kz/>

2 Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023 г.) <https://www.zakon.kz/>

3 Амирбеков С.Т. Сравнительный анализ основ конституционного строя Российской Федерации и Республики Казахстан : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 : Москва, 2000 216 с. РГБ ОД, 61:00-12/254-0

4 Бахтыбаев И.Ж.. Конституционный надзор прокуратуры Республики Казахстан: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 : Москва, 1998 178 с. РГБ ОД, 61:98-12/301-4

5 Малиновский В.А.. Президент Республики Казахстан (Институт, функции и инструменты власти) : Дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 : Алматы, 2004 318 с. РГБ ОД, 71:04-12/76

6 Абдрасулов Е.Б. Толкование закона и норм Конституции: теория, опыт, процедура. Алматы: Оркениет, 2002. С. 310-357.

7 Котов А.К. Конституционализм в Казахстане: опыт становления и эффективность механизма власти. Алматы, 2000. С. 162-187.

8 Сапаргалиев Г.С., Салимбаева Ж. Проблемы конституционной ответственности. Алматы, 2001. С. 130-136.

кассацию пришлось бы платить исходя из размера, установленного для юридического лица, а не для физического. А без госпошлины - никуда.

Гражданин посчитал, что такой высокий размер госпошлины без верхнего предела, возможности отсрочки или рассрочки ограничивает ему доступ к правосудию.

Суд совещался долго. В пятницу судьи ушли в совещательную комнату и только в среду огласили решение. То, что к гражданину – в плане исчисления госпошлины для входа в кассацию – отнеслись как к юридическому лицу, было признано неконституционным. Сами нормы о ставках государственной пошлины в первой и кассационной инстанциях были признаны конституционными. Вместе с тем, было дано указание Правительству, чтобы оно разработало закон, который бы более гуманно отнесся к размерам государственной пошлины¹.

Дело № 2. Конституционный суд: запрет на службу неконституционен

Гражданина уволили с государственной службы за дисциплинарный проступок, дискредитирующий госслужбу, которой он отдал много лет. Через некоторое время он попытался восстановиться, но безуспешно, поскольку в соответствии с Законом о государственной службе (2015), гражданин, уволенный за такой проступок, не может быть принят на госслужбу вновь.

Гражданин посчитал, что такой законодательный запрет нарушает его право на доступ к госслужбе и, соответственно, неконституционен.

Конституционный суд решил, что пожизненный запрет на госслужбу за совершение дисциплинарного проступка, дискредитирующего государственную службу, не отвечает требованиям справедливости, пропорциональности и соразмерности. Неограниченный и безусловный запрет не имеет объективного и разумного обоснования и приводит к ущемлению конституционных прав граждан.

При формировании своей позиции, суд заметил, что законодательство допускает поступление на госслужбу лиц, совершивших административное коррупционное правонарушение, уголовный проступок и преступление. Тем самым, граждане, совершившие административные и уголовные правонарушения и нанешие более серьезный вред охраняемым законом интересам, находятся в лучшем положении по сравнению с лицами, уволенными за дисциплинарные проступки и, в результате, пожизненно лишенными права на госслужбу.

Оспариваемая норма Закона о государственной службе была признана неконституционной.

Решение вызвало неоднозначную реакцию. От восторгов в плане восстановления справедливости и реальной защиты прав человека до обвинений в покровительстве нерадивых чиновников. Такая неоднозначность будет видимо частой. Мы к ней готовы².

Дело № 3: Конституционный суд: нельзя лишать пенсии за преступление

Гражданин отслужил в органах внутренних дел около 30 лет и был уволен по собственному желанию. Ему была назначена пенсия за выслугу лет. Уже после увольнения в отношении него был вынесен приговор за совершение преступления средней тяжести в период службы в полиции. Наказание: ограничение свободы, лишение права занимать должности в правоохранительных органах и лишение специального звания «подполковник полиции».

¹ Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 22 февраля 2023 года № 3 «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан подпункта 1) пункта 1 и пункта 2 статьи 610 Кодекса Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс)» <https://www.zakon.kz/>

² Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 6 марта 2023 года № 4 «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан подпункта 6) пункта 3 статьи 16 Закона Республики Казахстан «О государственной службе Республики Казахстан» <https://www.zakon.kz/>

После вынесения приговора выплата пенсии ему была прекращена. Он оспорил это решение. Суды первой и апелляционной инстанции его поддержали, а Верховный Суд посчитал, что нельзя разрывать понятия «сотрудник правоохранительной службы», «специальное звание», «пенсии за выслугу лет». Если человека лишили специального звания, то и выплату пенсии ему надо прекращать.

Гражданин обратился в Конституционный суд посчитав, что соответствующие нормы Закона о пенсионном обеспечении дискриминационны (эти нормы определяют категории граждан, имеющих право на получение пенсии, в том числе право на выслугу лет, порядок исчисления пенсии).

Конституционный суд отметил, что право на социальное обеспечение настолько важно, что оно возведено до конституционного уровня и гарантировано государством. Право на пенсию за выслугу лет производно от трудовой деятельности и является одной из форм социальной защиты сотрудников правоохранительных органов. Лицо получает пенсию за выслугу лет на условиях, установленных на момент прекращения правоохранительной службы, а прекращение пенсионных выплат по выслуге лет – по закону – возможно только в двух случаях: смерти или выезда на постоянное место жительства за пределы Республики Казахстан.

В итоге Конституционный Суд признал оспариваемые нормы Закона о пенсионном обеспечении соответствующими Конституции. Но признал их таковыми в истолковании данным Судом. А именно, что прекращение пенсии допустимо только в случаях, прямо предусмотренных законом¹.

Дело № 4: условия содержания в учреждениях уголовно-исполнительной системы

Гражданин посчитал, что отдельные нормы Уголовно-исполнительного кодекса (УИК) в отношении содержания осужденных к пожизненному лишению свободы дискриминационны по сравнению с осужденными к конкретным срокам лишения свободы. А именно:

- для первых перевод с обычных на облегченные условия отбывания наказания в учреждении чрезвычайной безопасности допускается через 10 лет, а для вторых - по истечении одного года;

- осужденный к пожизненному лишению свободы, отбывающий наказание в учреждении чрезвычайной безопасности в обычных условиях имеет право на четыре краткосрочных свидания в течение года в то время как осужденный к определенному сроку лишения свободы - на три краткосрочных и одно длительное свидание в течение года.

Кроме того, осужденный к пожизненному лишению свободы при отбывании и в обычных, и в строгих условиях имеет право ежемесячно расходовать на приобретение продуктов питания и предметов первой необходимости средства в размере до 2 МРП. Автор обращения также посчитал это дискриминационным.

Конституционный Суд решил, что различия в сроках для изменения условий отбывания наказания обусловлены необходимостью разграничения условий и индивидуализации исполнения наказания и согласуются с конституционными нормами.

Суд также не усмотрел нарушения конституционных прав осужденных в размере денежных средств для ежемесячного расходования на приобретение продуктов питания и предметов первой необходимости в обычных и строгих условиях отбывания наказания.

А вот что касается количества свиданий, то суд посчитал, что взаимодействие осужденного, отбывающего наказание в исправительном учреждении, с членами семьи в форме свиданий, звонков, переписки, отправки посылок и передач влияет на его успешную

¹ Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 27 марта 2023 года № 5 «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан подпункта 3) пункта 1 статьи 10, пункта 1 статьи 64 и пункта 2 статьи 65 Закона Республики Казахстан «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан» <https://www.zakon.kz/>

ресоциализацию. Поддержание позитивных социальных связей осужденного является одним из основных средств его исправления. Такие связи имеют важное значение и с точки зрения возможности досрочного возвращения в общество лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы.

В итоге норма УИК (подпункт 3) части шестой статьи 141) о четырех краткосрочных свиданиях для осужденных, отбывающих пожизненное лишение свободы в учреждениях чрезвычайной безопасности в обычных условиях признана не соответствующей Конституции. До введения в действие поправок в УИК, таким осужденным должно предоставляться три краткосрочных и одно длительное свидание в течение года¹.

Дело № 5: Домашний арест

Обратившийся в Конституционный Суд оспаривал нормы Уголовно-процессуального кодекса (УПК) в части полного запрета подозреваемому, находящемуся под домашним арестом, на выход из жилища, принятие у себя кого бы то ни было, ведение телефонных переговоров, получение корреспонденции и использование средств связи.

Ограничения не позволяют ему подавать жалобы на действия следователя в прокуратуру и следственный суд, участвовать в заседаниях следственного суда, в гражданском судопроизводстве, принимать у себя адвоката, а также родителей и близких родственников, обращаться в экстренные службы и эвакуироваться из жилища в случае угрозы его жизни, вызывать к себе врачей или посещать их, ходить в аптеку или заказывать доставку лекарств, выходить на прогулки на свежем воздухе одному или вместе с дочерью, заниматься предпринимательской деятельностью.

Конституционный Суд объяснил необходимость ограничительных мер при такой мере пресечения (самой строгой после содержания лица под стражей). При этом он упомянул про Нормативное постановление Верховного суда в соответствии с которым, ограничения и запреты при домашнем аресте должны применяться в разумных пределах. Они не должны препятствовать лицу контактировать с членами семьи, общаться со своим защитником, получать медицинскую помощь. Суд упомянул и ведомственные приказы, которые позволяют оставить жилье в некоторых случаях.

Суд также подчеркнул, что оспариваемые положения УПК не должны в правоприменительной практике приводить к лишению конституционных прав арестованных. Такие ограничения, обеспечивая изоляцию лица от общества, должны исключать риски угрозы его жизни и здоровью.

В итоге суд признал оспариваемые нормы конституционными, но истолковал, что ограничения при домашнем аресте должны обеспечивать соблюдение прав арестованного и его защитника, гарантированных Конституцией Республики Казахстан, включая права на жизнь и охрану здоровья, признание правосубъектности, защиту своих прав и свобод всеми не противоречащими закону способами, судебную защиту и получение квалифицированной юридической помощи.

Дело № 6: Как защищаться судьям.

В Конституционный Суд обратился бывший судья. Решением Судебного жюри в отношении него был вынесен выговор. Позднее Комиссия по качеству правосудия при Верховном суде признала его не соответствующим занимаемой должности. Решения жюри и комиссии были оставлены без изменения Высшим Судебным Советом после просьбы судьи о пересмотре. В итоге Указом Президента он был от освобожден от должности в силу профессиональной непригодности.

¹ Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 27 марта 2023 года № 6 «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан положений частей третьей и пятой, подпунктов 1) и 3) части шестой статьи 141 Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан» от 5 июля 2014 года» <https://www.zakon.kz/>

Гражданин обратился в административный суд. Этот суд иск возвратил посчитав, что такие дела в порядке административного судопроизводства не рассматриваются.

Бывший судья полагал, что возможность обжалования решений жюри и комиссии только в Высшем Судебном Совете и невозможность оспаривания решений в суде (в общем порядке) нарушает его конституционное право на судебную защиту.

Конституционный суд посчитал, что в силу специфики судебной деятельности к судьям могут предъявляться особые требования, запреты и ограничения, процедуры прекращения полномочий. Законодательством предусмотрено многоступенчатое производство по освобождению судей от занимаемой должности. На каждом этапе решения принимаются коллегиально, с участием самого судьи и с возможностью обжалования решений различных органов.

При таких условиях были признаны непротиворечащими Конституции существующие процедуры освобождения судей (и, соответственно, оспариваемые нормы Конституционного закона «О судебной системе и статусе судей», Закона «О Высшем судебном совете»). Но Верховному Суду и Высшему Судебному Совету было рекомендовано рассмотреть вопросы о совершенствовании законодательства в плане усиления процессуальных инструментов защиты судей и урегулирования критериев оценки их профессиональной деятельности в таких процедурах¹.

На рассмотрение Конституционного Суда в первом квартале 2024 года от граждан поступило около тысячи обращений.

Традиционно превалировали в обращениях вопросы несогласия с судебными актами и жалобы на действия и бездействия правоохранительных структур, государственных органов и судов общей юрисдикции, что не относится к предмету рассмотрения органа конституционного контроля.

Также заявителями были затронуты вопросы жилищных и трудовых отношений, социальной защиты, доступа к информации, толкования норм Основного закона, разъяснения норм законодательства и другие. Только в 29% обращений граждане просили проверить конституционность законов и других нормативных правовых актов.

На сегодняшний день на стадии предварительного рассмотрения Аппаратом Конституционного Суда находятся 135 обращений граждан. 952 обращения, не отвечающих требованиям допустимости, возвращены гражданам с разъяснением причин возврата и указанием их права повторного обращения.

Конституционным Судом в рамках 13 конституционных производств рассматривается конституционность отдельных норм уголовного, гражданского процессуального, налогового законодательства, Кодекса «О браке (супружестве) и семье», законов «О дорожном движении», «Об обязательном страховании гражданско-правовой ответственности владельцев транспортных средств», а также приказа Министра юстиции о перечне видов дохода на удержание алиментов производство по проверке отдельных норм Административного процедурно-процессуального кодекса завершено с вынесением итогового решения, в котором Конституционный Суд указал на неопределенность в порядке обжалования мер процессуального принуждения в административном судопроизводстве. Наибольшее количество обращений в Конституционный Суд о проверке конституционности законов и других нормативных правовых актов поступило от жителей городов Астана, Алматы, Карагандинской и Акмолинской областей².

¹ Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 21 апреля 2023 года № 10 «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан пункта 4 статьи 44, пункта 3 статьи 44-1 Конституционного закона Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» и пункта 1 статьи 24 Закона Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года «О Высшем Судебном Совете Республики Казахстан» <https://www.zakon.kz/>

² Информация из официального сайта КС РК. Около тысячи обращений: результаты работы Конституционного Суда за первый квартал 2024 года. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/press/news/details/740607?lang=ru>

Мы считаем, в Конституционном законе о Конституционном суде необходимо упростить прохождение всех организационных моментов. Не надо слепо воспроизводить процедуры, которые существуют в обычных судах.

Кстати, увеличение числа судей с семи (количество членов в Конституционном совете) до 11 надо приветствовать. Ведь каждым делом занимается конкретный судья-докладчик, готовит его к рассмотрению. А число рассматриваемых обращений в связи с изменением компетенции суда, естественно, возрастет. Честно признаться, мы даже опасаемся, что и 11 судей будет недостаточно. Но все будет зависеть от количества обращений, а их, скорее всего, будет много.

Главное, чтобы большие ожидания населения не обернулись потом разочарованием, потому что реально рассмотреть все обращения и удовлетворить иски граждан невозможно. Да и вообще надо быть реалистами: неконституционных законов в принципе много быть не может.

Существует презумпция конституционности законов: закон считается соответствующим Конституции, если обратное не будет установлено органом конституционного контроля (Конституционным советом или Конституционным судом).

Словом, определенные моменты, над которыми предстоит поработать, однозначно есть. Но в целом отметим, что возврат к Конституционному суду вызван именно желанием усилить правозащитный потенциал нашей Конституции, чтобы гражданин чувствовал себя защищенным, что он может обжаловать любое неконституционное, по его мнению, решение. Это вообще поднимает на более высокий уровень степень защищенности человека, его прав и свобод.

В свое время члены Конституционного совета неоднократно выступали с инициативами о том, что надо создать механизм, который бы заставлял судей более внимательно относиться к ходатайствам участников процесса об обращении в Конституционный совет, и чтобы можно было обжаловать отказ суда в удовлетворении такого ходатайства. Но сегодня мы видим, что вопрос решили более радикально: Конституционный совет упразднен, а на смену ему пришел Конституционный суд, где уже точно будут рассматриваться и жалобы граждан.

Многие отождествляют Конституционный и Верховный суды. В некоторых странах Верховный суд осуществляет те же функции, что и Конституционный. То есть рассматривает и конкретные гражданские, уголовные и прочие дела, и в то же время вправе рассматривать вопросы конституционности – неконституционности тех или иных актов, в том числе законов. В качестве примера приведу США. У них нет Конституционного суда, и, по сути, его функции может выполнять Верховный. Так, он может признать конституционным или неконституционным любой федеральный акт, в том числе законы. Насколько целесообразно их объединение у нас? Некоторые говорят, что, если передать эти функции в один суд, будет более экономно и эффективно. Конечно, все это обсуждалось неоднократно. И в Европе, и в европейских структурах были такие предложения. Но отметим несколько соображений, которые говорят не в пользу этой идеи.

Во-первых, для рассмотрения вопроса конституционности – неконституционности закона, любого нормативного правового акта нужна специальная подготовка. Можно быть прекрасным судьей, который осуществляет правосудие в уголовно-правовой или гражданско-правовой сфере. Но здесь недостаточно, а, может быть, и необязательно в совершенстве знать Уголовный или Гражданский кодексы. Тут важно знать Конституционное право. Не все судьи обычных судов, увы, обладают такими знаниями. Но это не значит, что у кандидата в судьи Конституционного суда нужно всегда требовать диплом кандидата или доктора наук по конституционному праву. Важно, чтобы человек зарекомендовал себя специалистом в этой сфере (экспертная работа, публикации и прочее).

Во-вторых, и это более существенно, вопрос о том, как предотвратить конфликт интересов. Есть определенная проблема: когда суд, который вынес решение, потом сам же рассматривает вопрос о конституционности – неконституционности закона, на основании которого предыдущее решение было принято. Не будет ли здесь искушения злоупотреблений? Необязательно корыстных, речь не о коррупции. Это ведь может быть чисто психологическая зависимость.

Интересный опыт был у киргизских коллег. На определенном этапе у них был создан Конституционный суд. Позже он был ликвидирован и создана Конституционная палата Верховного суда КР. И в итоге в прошлом году им все же пришлось вернуться к идее Конституционного суда. А все потому, что и бюджет отдельный, и назначения здесь происходят по-другому. Более того, друг от друга они не зависимы, по факту это был самостоятельный орган.

И еще, когда появился Конституционный совет РК, специалисты говорили, что это позволит снять возможность конфронтации между Конституционным и Верховным судами, которую иногда можно наблюдать в некоторых европейских странах. Хотя как таковой конфронтации у нас никогда и не было. Но определенные вопросы в части разграничения подсудности исков в Конституционном суде или обычных судах иногда возникали.

В этой связи очень важно было продумать эти аспекты при разработке нового Конституционного закона о Конституционном суде. Мы не должны допустить конкуренции между судами. Хотя, безусловно, риски есть. Ведь граждане могут обращаться с вопросами о конституционности не только законов, но и иных нормативных правовых актов, а это могут быть и нормативные постановления Верховного суда. И тогда Конституционному суду придется рассматривать конституционность нормативных постановлений ВС РК. Страшного ничего в этом нет. Не может быть неприкасаемых органов, но определенный дискомфорт во взаимоотношениях членов судейского сообщества может возникнуть.

В новой редакции статьи 72 Конституции есть оговорка: «порядок и условия обращения граждан в Конституционный суд определяются Конституционным законом». И чрезвычайно важно, как законодатель оговорит этот порядок и условия.

Во многих европейских странах, к примеру, граждане могут обращаться в КС только в том случае, если их дело прошло уже все инстанции. Не исключено, что аналогичное требование будет прописано и в нашем Конституционном законе.

Мы бы рекомендовали разработчикам учесть этот факт, так как иначе Конституционный суд будет не в состоянии рассматривать все поступающие к нему обращения. Потому что практически все нормативные правовые акты затрагивают конституционные права того или иного гражданина.

Скажем, в Уголовном кодексе все статьи Особенной части предусматривают то или иное наказание, а это автоматически означает, что они затрагивают права граждан. Следовательно, человек, привлекающийся к уголовной ответственности, может всегда заявить, что вменяемая ему статья УК ущемляет его конституционные права. То есть определенные предварительные «фильтры» однозначно необходимы.

Чего ожидать казахстанцам от внесения изменений в Конституцию касательно наделения Генерального прокурора правом обращения в Конституционный суд? Это, конечно, усиливает правозащитный потенциал Конституции. Цитируем новый пункт 4 статьи 72 Конституции: «Конституционный суд по обращениям Генерального прокурора республики рассматривает вопросы, указанные в подпунктах 3 и 4 пункта 1 настоящей статьи, а также нормативные правовые акты Республики Казахстан на их соответствие Конституции республики». Уточним, что в этих подпунктах речь идет о том, что Конституционный суд рассматривает до ратификации международные договоры республики на соответствие их Конституции и дает официальное толкование норм Основного закона.

Считаю, что это серьезное усиление именно прокуратуры, потому что Генеральный прокурор может более эффективно выполнять свою функцию обеспечения единой законности, ее соблюдения на территории республики. На практике по тем или иным вопросам здесь может встречаться различное понимание конституционных норм, а Генеральный прокурор как должностное лицо, ответственное за соблюдение единой законности, имеет право обратиться в Конституционный суд, чтобы такое толкование норм Конституции было единообразным.

Но самое главное – Генеральный прокурор имеет право теперь обращаться в КС с ходатайством о проверке любых нормативных правовых актов республики на их соответствие Конституции, включая законы. Причем он не ограничен содержанием этих актов.

Это значит, что если, например, гражданин может обращаться только в тех случаях, когда эти акты непосредственно затрагивают его конституционные права и свободы, а омбудсмен только по тем НПА, которые затрагивают конституционные права и свободы гражданина, то прокурор для обеспечения законности может обжаловать любой закон, любой НПА, который, по его мнению, не соответствует Основному закону.

Отметим также, что по этой новой компетенции Генерального прокурора у наших зарубежных коллег появилось немало вопросов. Почему их заинтересовала эта поправка? Дело в том, что в Западной Европе прокуратура – это орган, который осуществляет соблюдение законности исключительно в уголовно-правовой сфере. Он поддерживает обвинение от имени государства в суде. За состоянием всей законности, за соблюдением законности в других сферах прокуратура там не несет ответственности. Поэтому многие западно-европейские и американские юристы упрекают Казахстан, Россию и другие страны за то, что они сохранили советский, как они считают, пережиток, где прокурор наделен не только правом обеспечивать соблюдение законности в правоохранительной деятельности, но и осуществляет высший (общий) надзор за соблюдением законности в государстве.

Одно время наш законодатель шел по пути сужения возможностей прокурора в сфере общего надзора. Но вот с внесением этой поправки функция надзора за соблюдением законности в целом в стране, наоборот, усиливается. Нам кажется, это сделано абсолютно правильно. На наш взгляд, наделение прокурора новой компетенцией обосновано. Потому что прокурор, осуществляя высший надзор, обеспечивает единую законность по всей стране. А у нас унитарное государство. И, значит, благодаря этому обеспечивается правовая безопасность всей республики.

Правда, есть еще один момент: чаще всего на него обращают внимание представители адвокатского сообщества, высказывающие опасения по поводу усиления этой конституционной поправкой обвинительной составляющей деятельности прокуроров в уголовном процессе. Но мы думаем, что этого не будет. Поскольку прокурор – не менее заинтересованное должностное лицо, чем все другие, когда речь идет о защите прав человека и гражданина.

В то же время важно законодательно провести четкие разграничения надзорных функций прокурора и его функций как должностного лица, осуществляющего в пределах, установленных законом, уголовное преследование. И здесь необходимо, чтобы его полномочия в судебном процессе были сопоставимы с полномочиями защитника, чтобы была настоящая состязательность сторон.

Надо сказать, что отчасти эта проблема поднималась еще в 1995 году, когда принималась действующая Конституция. В первоначальной редакции статьи 83 говорилось, что прокуратура осуществляет надзор за соблюдением законности на территории республики и в том числе надзор за конституционностью законов. Но механизма реализации этой функции не было предусмотрено в Конституции, и при очередной реформе эту компетенцию прокуратуры просто-напросто изъяли.

Теперь мы вернулись к ней, но уже на более высоком уровне. Отныне прямо закреплено, что Генеральный прокурор имеет право для обеспечения конституционности применяемых законов и иных НПА обращаться в Конституционный суд страны.

Согласно поправкам омбудсмен теперь в числе имеющих право на обращение в Конституционный суд, это радует, дает надежду, что права человека будут защищены в большей степени. Но вот обратите внимание: если в отношении обращений граждан сделана оговорка, что порядок и условия этих обращений будут определены Конституционным законом, то в отношении омбудсмента такой оговорки в Конституции нет.

Однозначно, что при внесении соответствующих поправок в законодательство потребуются новый закон, где необходимо все расписать. В частности, станет ли законодатель каким-то образом регламентировать, в каких случаях уполномоченный по правам человека сможет обращаться в КС РК, связан ли он для такого обращения подачей ему жалобы от гражданина или от группы граждан, или омбудсмен сможет делать это по своему усмотрению? Необходимо предусмотреть и то, вправе ли уполномоченный по правам человека обращаться только по актам центральных государственных органов или также местных органов власти?

Надо определить, не будут ли создавать его обращения в Конституционный суд конкуренцию с обычными судами, в частности, административным судом. Ведь для обжалования тех или иных актов омбудсмен имеет право обращения в суды общей юрисдикции.

Каким образом будет проходить разграничение этих полномочий? Как мы уже говорили выше, государство не может быть заинтересовано в том, чтобы создавалась такая неразбериха, конкуренция между судами общей юрисдикции как на уровне Верховного и Конституционного, так и на уровне местных судов. Целесообразно, видимо, предусмотреть определенные условия.

Библиографический список

1. Указ Президента Республики Казахстан «О проведении 5 июня 2022 года республиканского референдума» <https://www.zakon.kz/>
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023 г.) <https://www.zakon.kz/>
3. Амирбеков С.Т. Сравнительный анализ основ конституционного строя Российской Федерации и Республики Казахстан : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 : Москва, 2000 216 с. РГБ ОД, 61:00-12/254-0
4. Бахтыбаев И.Ж.. Конституционный надзор прокуратуры Республики Казахстан : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 : Москва, 1998 178 с. РГБ ОД, 61:98-12/301-4
5. Малиновский В.А.. Президент Республики Казахстан (Институт, функции и инструменты власти) : Дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 : Алматы, 2004 318 с. РГБ ОД, 71:04-12/76
6. Абдрасулов Е.Б. Толкование закона и норм Конституции: теория, опыт, процедура. Алматы: Оркениет, 2002. С. 310-357.
7. Котов А.К. Конституционализм в Казахстане: опыт становления и эффективность механизма власти. Алматы, 2000. С. 162-187.
8. Сапарғалиев Г.С., Салимбаева Ж. Проблемы конституционной ответственности. Алматы, 2001. С. 130-136.
9. Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 22 февраля 2023 года № 3 «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан подпункта 1) пункта 1 и пункта 2 статьи 610 Кодекса Республики Казахстан от 25

декабря 2017 года «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс)» <https://www.zakon.kz/>

10. Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 6 марта 2023 года № 4 «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан подпункта 6) пункта 3 статьи 16 Закона Республики Казахстан «О государственной службе Республики Казахстан» <https://www.zakon.kz/>

11. Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 27 марта 2023 года № 5 «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан подпункта 3) пункта 1 статьи 10, пункта 1 статьи 64 и пункта 2 статьи 65 Закона Республики Казахстан «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан» <https://www.zakon.kz/>

12. Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 27 марта 2023 года № 6 «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан положений частей третьей и пятой, подпунктов 1) и 3) части шестой статьи 141 Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан» от 5 июля 2014 года» <https://www.zakon.kz/>

13. Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 21 апреля 2023 года № 10 «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан пункта 4 статьи 44, пункта 3 статьи 44-1 Конституционного закона Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» и пункта 1 статьи 24 Закона Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года «О Высшем Судебном Совете Республики Казахстан» <https://www.zakon.kz/>

14. Информация из официального сайта КС РК. Около тысячи обращений: результаты работы Конституционного Суда за первый квартал 2024 года. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/press/news/details/740607?lang=ru>

УДК 004.896

Сулейман Шакдар, старший преподаватель программы «Юриспруденция»
г. Токмок, Международный Университет в Центральной Азии
e-mail: suleyman_s@iuca.kg,

UDC 004.896

Suleiman Shakdar, senior lecturer in the Jurisprudence program
Tokmok, International University of Central Asia
e-mail: suleyman_s@iuca.kg,

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В статье рассматривается актуальность применения искусственного интеллекта (ИИ) в образовании. Обсуждаются преимущества использования ИИ, такие как персонализация обучения, улучшение анализа данных обучения и доступ к образовательным ресурсам. Авторы подчеркивают важность развития навыков будущего, таких как критическое мышление и коммуникация, с помощью технологий ИИ. Статья призывает к использованию ИИ в образовании как средства улучшения качества и доступности образования для всех.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образование, персонализация обучения, анализ данных обучения, доступ к образовательным ресурсам, навыки будущего.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION

Abstract

The article discusses the relevance of the use of artificial intelligence (AI) in education. The benefits of using AI are discussed, such as personalization of learning, improved analysis of learning data, and access to educational resources. The authors emphasize the importance of developing future skills such as critical thinking and communication using AI technologies. The article calls for the use of AI in education as a means of improving the quality and accessibility of education for all.

Keywords: artificial intelligence, education, personalization of learning, analysis of learning data, access to educational resources, skills of the future.

Искусственный интеллект (ИИ) стал одним из ключевых технологических трендов в образовании, преобразуя способы обучения и управления знаниями. В современном мире, где цифровизация проникает во все сферы жизни, включая образование, использование ИИ в учебном процессе представляет собой не только возможность, но и необходимость. Активное применение ИИ позволяет персонализировать образование, учитывая индивидуальные потребности и темп усвоения информации каждым учеником. Технологии ИИ также способствуют развитию новых методов анализа данных обучения, что помогает повысить эффективность образовательных программ и предсказать потребности студентов.

Использование ИИ в образовании также обеспечивает доступ к образовательным ресурсам и экспертам в области, которые ранее были недоступны для многих. Это особенно актуально для регионов с недостаточной инфраструктурой или ограниченными возможностями в обучении. Кроме того, ИИ может помочь в развитии навыков будущего, таких как критическое мышление, проблемное решение и коммуникация, что становится все более важным в быстро меняющемся мире.

Таким образом, тема использования ИИ в образовании является актуальной и важной, поскольку отражает не только технологический прогресс, но и стремление к повышению качества и доступности образования для всех.

Джон МакКарти впервые использовал термин ИИ в 1955 году, и он определил его как «требование машины вести себя таким образом, который можно было бы назвать разумным, если бы так вел себя человек»¹.

В 1950 году Алан Тьюринг представил идею о том, что вычислительные системы в перспективе могут приобрести способность к мышлению, аналогичную человеческой. Он предполагал, что в будущем автоматизированные системы смогут проводить вычисления, выходящие за рамки человеческих возможностей, исходя из логики. Эти вычисления в основном основаны на двоичной системе, и основной вопрос заключается в том, как такие двоичные расчеты могут быть интерпретированы в человеческом контексте. Игры и доказательство теорем — это первоначальные попытки заставить компьютеры думать логически или разумно, как люди. ИИ часто относится к машинам, которые могут выполнять когнитивные функции способом,

ИИ — это быстрорастущая область, охватывающая пустые границы междисциплинарных предметов от математики до инженерии и от компьютерных наук до философии и лингвистики. Из-за его междисциплинарного характера среди экспертов по ИИ

¹ Исламгереева Я.С., Мерзликина И.В. Искусственный интеллект и его роль в образовании// Проблемы современного педагогического образования, 2023 [Электронный ресурс]: -Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-i-ego-rol-v-obrazovanii> (дата обращения 10.04.2024) с. 38.

наблюдается небольшое согласие в отношении его общего определения и понимания. Он способствует процессу эффективного принятия решений, в играх и т. д., а также расширяет свое применение в сфере образования и обучения. Имея в виду инструменты и услуги, связанные с ИИ, было отмечено его присутствие в высшем образовании. Интересно, что многие педагоги до сих пор не знают о его важности, масштабах и из чего он состоит. Учитывая вышеупомянутую проблему, возникающую из-за неосведомленности учителей об использовании ИИ в образовании, это исследование направлено на дальнейшее изучение приложений ИИ в образовании, их масштабов в образовании и обучении.¹

Системы обучения

Интеллектуальная система (ИС, англ. intelligent system) — это техническая или программная система, способная решать задачи, традиционно считающиеся творческими, принадлежащие конкретной предметной области, знания о которой хранятся в памяти такой системы. Структура интеллектуальной системы включает три основных блока — базу знаний, механизм вывода решений и интеллектуальный интерфейс. Интеллектуальные системы изучаются группой наук, объединяемых под названием «искусственный интеллект». В технологиях принятия решений интеллектуальная система — это информационно-вычислительная система с интеллектуальной поддержкой, решающая задачи без участия человека — лица, принимающего решение (ЛПР), в отличие от интеллектуализированной системы, в которой оператор присутствует.²

Интеллектуальная система, которая взаимодействует с информацией и обеспечивает проверку знаний учащегося, известна как интеллектуальная система обучения (ИТС). Это один из сложных способов представления информации учащимся. Подобно учителю, он учит каждого ученика в соответствии с его уровнем знаний и приоритетами. ITS может обучать студентов следующим образом. Первоначально он учит и представляет теорию и т. д. с примерами. Затем ИТ задает вопросы студентам. Он имеет возможность понимать ответы, данные учащимися, и определять их знания, что влияет на то, что следует представить и спросить у учащегося. Студент также может задавать вопросы, а система способна отвечать или решать проблемы в конкретной области знаний. Исследователи проявляют интерес к разработке эффективных ИТС, которые могут обучать различным предметам, включая решение уравнений, физику, математику и грамматику. Интеллектуальная система обучения требует следующих входных данных:

1. Знание и понимание преподаваемого курса, стратегий обучения, неправильных представлений и возможных ошибок.
2. Опыт, приобретенный системой в результате взаимодействия со студентами. Он включает в себя ноу-хау студенческих ошибок, усилия студентов по обучению и их общую информацию.
3. Предпочтения или приоритеты каждой темы, необходимые для уровня успеваемости учащихся, и стоимость использования.
4. Наблюдение за взаимодействием студента и результатами тестирования. Результатами ИОС являются представленная информация/материал, ответы на заданные вопросы, требуемый тест и отчеты для родителей и учителей.

Дизайн ITS состоит из четырех этапов:

1. оценка потребностей,
2. анализ когнитивной задачи,

¹ Исламгереева Я.С., Мерзликина И.В. Искусственный интеллект и его роль в образовании// Проблемы современного педагогического образования, 2023, с.42 [Электронный ресурс]: -Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-i-ego-rol-v-obrazovanii> (дата обращения 10.04.2024)

² Шайтура С.В. Интеллектуальные Системы И Технологии // Институт гуманитарных наук, экономики и информационных наук (Бургас) — 2016. — Т. 1, № 1. — С. 7-18. [Электронный ресурс]: -Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=25707886> (дата обращения 10.04.2024)

3. реализация тьютора и оценка.СНОСКА на статью
4. обучения, результаты, структура учебной программы и определение задач.

При планировании учитывается возможное поведение студентов при выполнении заданий или взаимодействии с системой.

На втором этапе анализ когнитивных задач включает системное программирование с целью создания правильной вычислительной модели, соответствующей требованиям. Используются методы интервьюирования экспертов, исследования с размышлениями вслух и наблюдение за обучающим поведением и процессом обучения для разработки модели предметной области.

Первоначальная реализация репетитора происходит на третьем этапе проектирования ИТС и включает разработку среды, которая поддерживает процесс обучения в аутентичной форме.

На последнем этапе проводятся процессы оценки, включая экспериментальное тестирование, формирование оценки, параметрические исследования и окончательную оценку.

Умное обучение

Умное обучение (УО) связано с разработкой интеллектуальных устройств на основе интеллектуальных технологий. Умное обучение также понимается как Smart Learning (SL). Технологии связаны не только с другими сферами жизни, но и с образованием, и их можно использовать в образовательной среде, чтобы помочь учащимся в процессе обучения. Оно получило название «технологическое обучение». Технология совершенствует способ обучения с помощью различных средств и инструментов для извлечения содержания обучения, общения, оценки и выражения в процессе обучения с использованием технологий. Это направление решения образовательных проблем студентов привлекает многих исследователей. Исследователи разных профессий определяют УО по-разному. Некоторые считают его контекстно-зависимым, универсальным. Другое исследование считает, что он больше ориентирован на контент и учащихся, чем на свои технологии, хотя технологическая инфраструктура является продвинутой и интеллектуальной. Он считает, что роль технологий в поддержке процесса обучения неизбежна, но основное внимание следует уделять содержанию и учащимся, а не интеллектуальным устройствам.¹

Умное обучение объединяет преимущества всеобщего доступа к образованию и социального взаимодействия. Это образовательная концепция, ориентированная на потребности и интересы учащихся, а также на применение технологий. Ее цель заключается в улучшении качества обучения и достижений учащихся на протяжении всего учебного процесса. УО сосредотачивается на контекстуальном, персонализированном и прозрачном обучении, способствующем развитию интеллекта и способностей к решению задач в реальных ситуациях. Учащимся предоставляется возможность обучаться гибко, в любое время и в любом месте, а также сотрудничать друг с другом.

Ожидается, что применение умных технологий изменит методы преподавания и обучения, а также образовательные стратегии. Поскольку УО интегрирует интеллектуальные технологии в образование, необходимы новые педагогические подходы, чтобы учащиеся и учителя смогли интегрировать технологии в свои цели. Хотя множество исследований рассматривает УО с разных точек зрения, его определение еще не окончательно установлено, так как это понятие только формируется, как технологически, так и содержательно.

Особенности УО включают мотивированность, самонаправленность, адаптивность, встроенность в технологии и ориентацию на ресурсы. Оно может быть как формальным, так и неформальным, персонализированным и ситуативным, социальным и совместным, с акцентом

¹ Исламгереева Я.С., Мерзликина И.В. Искусственный интеллект и его роль в образовании// Проблемы современного педагогического образования, 2023, с.44 [Электронный ресурс]: -Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-i-ego-rol-v-obrazovanii> (дата обращения 10.04.2024)

на содержание и применение. УО становится возможным благодаря использованию умных технологий и встроенного в них искусственного интеллекта. Более развитые технологии предоставят больше возможностей и улучшат результаты обучения.

Сосредоточившись на контекстуальном и персонализированном обучении, УО повысит интеллект и навыки учащихся в решении проблем в реальном мире, а студенты смогут учиться без ограничений по времени и месту, с более совместным подходом.

Social robots

3. Тьютор

Задача робота-тьютора — помочь вовлечь ученика в процесс учёбы и подбодрить его. Это особенно полезно при индивидуальном обучении. Учёные давно работают над устройствами, которые помогали бы детям с психическими и физическими особенностями развития. Да и обычным детям, которые не справляются с учёбой, такой робот был бы полезен, ведь у машины в прямом смысле нечеловеческое терпение: спокойная реакция на ошибки и способность до бесконечности повторять материал. Для особенно дружелюбных ассоциаций роботов-тьюторов обычно делают похожими на игрушки. Кстати, первого такого робота выпустили в Японии ещё в 2000 году, назывался он IROBI.¹

6 декабря 2022 года сайт «The Atlantic» опубликовал статью Стивена Марче «Эссе для колледжей мертво. Никто не готов к тому, как ИИ преобразит академические круги»². Анализ статей, опубликованных в 2023 году в зарубежных и российских СМИ позволил выделить преимущества и недостатки искусственного интеллекта, применяемого в образовательных целях. ChatGPT становится инструментом для написания сочинений, эссе и других работ, помощником в ходе оценивания и разбора ошибок, а также эффективным способом развития критического мышления у обучающихся.

ChatGPT-4 демонстрирует способность к индивидуальному подходу к обучению, создавая задания, предлагая рекомендации и составляя учебные планы для каждого ученика и экономя при этом время и ресурсы, существуют опасения относительно влияния нейросети на традиционные методы обучения и угрозы потери индивидуальной адаптации. Мартин Фронцкевич подчеркивает, что постоянное полагание студентов на технологии при выполнении заданий и поиске ответов может привести к утрате развития собственных учебных навыков.

В целом, использование искусственного интеллекта в образовательных целях рассматривается возможным. ChatGPT-4 может помочь повысить уровень качества образования, улучшив способы взаимодействия между преподавателями и студентами. Вполне вероятно, что каждый педагог вправе самостоятельно решать, как эффективно и результативно применять эту технологию в ходе обучения.

Аманда Вернер в подкасте «Аманда в эфире» также рассуждает о преимуществах и недостатках такого инструмента искусственного интеллекта, как ChatGPT.

Она выделила семь основных пунктов:

1. Применение ChatGPT для создания текстов поможет сместить акцент с механического изучения структуры типовых эссе и других стандартных форматов на развитие критического мышления, исследовательских навыков и креативного подхода через различные мультимедийные формы.

2. ChatGPT может стать эффективным средством обратной связи для студентов, облегчая процесс редактирования и коррективки их текстов.

¹ Comparative Study on the Educational Use of Home Robots for Children [Электронный ресурс]: -Режим доступа: <https://koreascience.kr/article/JAKO200803544452958.page> (дата обращения 10.04.2024)

² The College Essay Is Dead [Электронный ресурс]: -Режим доступа: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2022/12/chatgpt-ai-writing-college-student-essays/672371/> (дата обращения 10.04.2024)

3. Использование ChatGPT для оценки работ и предоставления обратной связи позволяет улучшить процесс оценивания и дает студентам возможность пересмотреть свои работы на основе полученных отзывов перед окончательной сдачей.

4. Взаимодействие с ChatGPT при совместной работе позволяет студентам улучшить свои навыки редактирования текстов.

5. Домашнее задание не является неотъемлемой частью образовательного процесса, поэтому использование искусственного интеллекта здесь не представляет серьезных угроз.

6. ChatGPT как инструмент развития критического мышления может быть задействован в обсуждении аналитических и философских вопросов под руководством преподавателей.

7. Возможность использовать ChatGPT для поиска и изучения новой достоверной информации упрощает процесс исследования.¹

Аманда Вернер выражает оптимистические прогнозы относительно перспектив использования искусственного интеллекта в образовании, подчеркивая, что основным беспокойством преподавателей является страх перед неопределенностью. Однако развитие технологий и изменения в области искусственного интеллекта не затрагивают межличностную коммуникацию, которая остается важным аспектом образования.

Известно, что многие преподаватели в учебных организациях опасаются: искусственный интеллект может быть помехой для обучения и даже инструментом мошенничества со стороны школьников. Кевин Роуз, автор статьи «Не запрещайте ChatGPT. Обучайте с ним»², размещенной на сайте The New York Times 12 января 2023 года, считает, что ChatGPT имеет место быть в образовательном процессе. Он уточняет, что возможности полностью запретить ученикам использовать искусственный интеллект, нет, поэтому тем или иным способом он все равно будет проникать в ходе обучения несмотря на запреты. Некоторые учителя же возлагают надежды на программы для обнаружения писем, созданные искусственным интеллектом. Автор вышеприведенной статьи убежден в том, что данные способы регулирования часто приводят к сбоям, потому что их часто можно обмануть, изменив код или использовав другую нейросеть. Так как искусственный интеллект постоянно развивается и появляются его новые разработки, учителя не могут уследить за каждой новой версией чата, чтобы блокировать ее.

Опасения относительно использования ChatGPT в образовании действительно имеют под собой основания. Уже произошло несколько случаев, когда нейросеть выдавала неверную информацию. Например, в «Российской газете» 4 апреля 2023 года была опубликована заметка Павла Мельника под названием «Заменит ли программистов искусственный интеллект»³. В ней говорится о том, что инструмент ИИ Bard, созданный компанией Google, ответил неправильно на вопрос: о каких новых открытиях космического телескопа Джеймса Уэбба я могу рассказать 9-летнему ребенку? Бот сообщил, что телескоп использовался для получения первых в истории снимков планеты за пределами Солнечной системы. В действительности, первый такой снимок был сделан группой ученых под руководством Гаэля Шовина с помощью инструмента адаптивной оптики. Ошибку не преминули заметить пользователи, и акции Google обрушились на 100 миллиардов долларов.⁴

Закключение

Безусловно, применение искусственного интеллекта в образовании рассматривается как перспективный и инновационный подход, способный существенно улучшить

¹ 7 ways chat GPT will impact education positively [Электронный ресурс]: -Режим доступа <https://amandawritenow.com/chatgpt-impact-on-education/> (дата обращения 10.04.2024)

² Don't Ban ChatGPT in Schools. Teach With It. [Электронный ресурс]: -Режим доступа <https://www.nytimes.com/2023/01/12/technology/chatgpt-schools-teachers.html> (дата обращения 10.04.2024)

³ Заменит ли программистов искусственный интеллект. [Электронный ресурс]: -Режим доступа <https://rg.ru/2023/04/04/reg-cfo/robot-protiv-ajtishnika.html> (дата обращения 10.04.2024)

⁴ Как искусственный интеллект может повлиять на образование? [Электронный ресурс]: -Режим доступа: https://fil.unn.ru/artifintellis_impact_on_education-ru/ (дата обращения 10.04.2024)

образовательную систему. Инструменты, основанные на искусственном интеллекте, могут индивидуализировать обучение, что делает его более эффективным.

Роль искусственного интеллекта (ИИ) в образовании заключается в его интеллектуальных методах обучения, коммуникации, анализа и оценки учеников, а также в надзоре, управлении процессами и оптимизации. Технология ИИ выполняет все необходимые задачи как для учителей, так и для учеников. Она должна обеспечивать коммуникацию таким образом, чтобы язык и терминология, используемые пользователями, были понятны и имели смысл.

Использование искусственного интеллекта в образовании имеет огромное значение, поскольку он обогащает методы обучения новыми технологиями и процедурами. Он привлекает исследователей из различных дисциплин для изучения более широкого спектра вопросов, связанных с образованием. Очевидно, что ИИ и его роль в образовании являются междисциплинарными, и многие проблемы, выходящие за рамки традиционного образования, могут быть легко решены с его помощью.

Библиографический список:

1. Исламгереева Я.С., Мерзликина И.В. Искусственный интеллект и его роль в образовании// Проблемы современного педагогического образования, 2023 [Электронный ресурс]: -Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-i-ego-rol-v-obrazovanii> (дата обращения 10.04.2024).
2. Шайтура С.В. Интеллектуальные Системы И Технологии // Институт гуманитарных наук, экономики и информационных наук (Бургас) — 2016. — Т. 1, № 1. [Электронный ресурс]: -Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=25707886> (дата обращения 10.04.2024).
3. Исламгереева Я.С., Мерзликина И.В. Искусственный интеллект и его роль в образовании// Проблемы современного педагогического образования, 2023 [Электронный ресурс]: -Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-i-ego-rol-v-obrazovanii> (дата обращения 10.04.2024).
4. Comparative Study on the Educational Use of Home Robots for Children [Электронный ресурс]: -Режим доступа: <https://koreascience.kr/article/JAKO200803544452958.page> (дата обращения 10.04.2024).
5. The College Essay Is Dead [Электронный ресурс]: -Режим доступа: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2022/12/chatgpt-ai-writing-college-student-essays/672371/> (дата обращения 10.04.2024).
6. 7 ways chat GPT will impact education positively [Электронный ресурс]: -Режим доступа <https://amandawritenow.com/chatgpt-impact-on-education/> (дата обращения 10.04.2024)
7. Don't Ban ChatGPT in Schools. Teach With It. [Электронный ресурс]: -Режим доступа <https://www.nytimes.com/2023/01/12/technology/chatgpt-schools-teachers.html> (дата обращения 10.04.2024).
8. Заменит ли программистов искусственный интеллект [Электронный ресурс]: - Режим доступа <https://rg.ru/2023/04/04/reg-cfo/robot-protiv-ajtishnika.html> (дата обращения 10.04.2024).
9. Как искусственный интеллект может повлиять на образование? [Электронный ресурс]: -Режим доступа: https://fil.unn.ru/artifintellis_impact_on_education-ru/ (дата обращения 10.04.2024).

УДК 342.5

Төрегелді С.З. магистрант 1 курса Школы права,
Евразийский технологический университет, г. Алматы
turegeldys@mail.ru

Научный руководитель

Сагынбекова Г.М., д.ю.н., профессор,
Евразийский технологический университет, г. Алматы

СИСТЕМА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные аспекты в области государственного управления и государственной службы в Казахстане. Проводится мониторинг тенденции развития системы кадрового потенциала государственных служащих сквозь призму времени.

Ключевые слова: государственное управление, государственная служба, электронное правительство

UDC 342.5

Tóregeldi S.Z. 1st year Master's student of the school of Law,
Eurasian Technological University, Almaty
turegeldys@mail.ru

Scientific supervisor: **Sagynbekova G.M.**,
Doctor of Law, Professor
Eurasian Technological University, Almaty

SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION AND CIVIL SERVICE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

This article discusses the main aspects in the field of public administration and public service in Kazakhstan. The trend in the development of the human resources system of civil servants is being monitored through the prism of time.

Keywords: public administration, public service, e-government

Национальный опыт, и опыт зарубежных стран указывают на невозможность создания эффективной системы государственной службы без разработки и применения научно обоснованных и выверенных на практике концепций и кодификации законодательства о государственной гражданской службе, которые бы позволили устранить системные противоречия в правовой регламентации государственной службы.

Государственная служба в истории становления казахстанской государственности характеризуется как сложное образование, в ее структуре выделяют правовой, организационный, идеологический, политический, экономический и практический аспекты. Развитие государственной службы Казахстана, в соответствии с этапами развития общества, охватывает ее постреволюционный, советский довоенный и послевоенный периоды, вплоть до образования независимости Казахстана включительно.

Для Казахстана процесс становления государственной службы совпал с периодом обретения суверенитета и формирования основ государственного управления. Государственное регулирование системы управления расширяется в периоды депрессии и оживления, так как появляется необходимость выработать и реализовать стратегию выхода из положения. Во времена Советского Союза государственная служба не была четко определена как отдельная профессиональная сфера деятельности, следовательно, возник вопрос, о создании профессиональной государственной службы, что в свою очередь стало основной задачей Казахстана. Государственная служба в истории становления казахстанской государственности характеризуется как сложное образование, в ее структуре выделяют правовой, организационный, идеологический, политический, экономический и практический аспекты. Как социальный институт, государственная служба — это исторически сложившаяся, устойчивая форма организации совместной деятельности лиц, находящихся на службе государства. Специфика развития и трансформация государственного управления и государственной службы в истории становления казахстанской государственности тесным образом связаны с движением государственно-политической мысли в тюркском мире¹.

Для современного Казахстана важным вопросом в модернизации государственной службы стало совершенствование процесса административного управления, в том числе таких ее функций, как контроль и мониторинг. Активно стали приниматься меры по решению проблемы реализации местного самоуправления в Казахстане, которые тесно взаимоувязаны с реформированием системы местного государственного управления. Введен и законодательно закреплён институт главы местной администрации, подотчётный главе государства либо руководителю областной администрации и подконтрольный соответствующему Совету народных депутатов, полномочия которого все более стали приобретать декларативный характер. Причиной вышеуказанному во многом стало то, что в тот момент в Казахстане впервые была закреплена единая система исполнительно-распорядительных органов от президента до глав местных администраций. Имевшаяся на том этапе система государственного управления Казахстана была сильно централизованной, что обусловлено объективными обстоятельствами: в тот исторический период приоритетными задачами являлись построение основ государственности и проведение широкомасштабных рыночных преобразований.

Вместе с тем задача нового государственного строительства могла осуществиться только при наличии квалифицированного корпуса управленцев, эффективной государственной службы, адекватной системы нормативных правовых актов, соответствующих критериям современности. В странах с переходной экономикой требовалось осуществление фундаментальных преобразований, основанных на анализе функций действующей системы государственного управления, для которой необходимы профессионально подготовленные кадры, готовые и умеющие работать в условиях трансформаций.

С учетом транзитного периода и трансформации политического строя, экономического уклада, социальной структуры во главе угла государственного строительства в Казахстане стоит конституционная реформа. Важно осмыслить новый статус государственности, определить векторы социально-политического, экономического, духовного развития и приступить к созданию организационных условий созидания общественно-политической системы. Требовалось кардинальное обновление сферы государственного управления как с точки зрения новой нормативной базы (с позиций возникновения новых институтов,

¹ Досымбекова Р. Ш. Управление персоналом в системе государственной службы в контексте модернизационных процессов в Казахстане // Управление. 2015. №. 1. С. 55-68. DOI: <https://doi.org/10.12737/8789> (дата обращения: 02.04.2024).

соответствующих духу времени перемен), так и в плане подготовки новых профессиональных управленческих кадров. В социально-политической жизни возник ряд новых проблем, связанных со становлением и функционированием системы государственного управления отраслями и сферами экономического, социального и административно-политического развития, реальной практикой разгосударствления в ситуации перехода к рыночной экономике¹.

Развитие государственной службы Казахстана, в соответствии с этапами развития общества, охватывает ее постреволюционный, советский довоенный и послевоенный периоды, вплоть до образования независимости Казахстана включительно. До 1992 г. в Казахстане существовала советская модель государственного управления на местном уровне, которая отрицала принцип разделения государственной власти на ветви и основывалась на полновластии местных территориальных представительных органов. Монолитная номенклатурная государственная кадровая политика советского периода стала политическим наследием постсоветских государств, преобразовавшись в «систему государственной кадровой политики» стран Содружества.

Необходимость в реформировании системы государственной службы возникла с обретением Казахстаном государственной независимости. Первый этап преобразований пришелся на 1992-1997 гг. и ознаменовался формированием новой системы государственной власти и управления. При этом данный процесс проходил в очень сложных условиях, связанных с кризисными явлениями практически во всех сферах жизни казахстанского общества. В политическом отношении это проявилось в двукратной смене Конституции РК и модели правления. Одновременно с этим происходило постепенное изживание прежних подходов и механизмов управления делами общества и государства, которые имели место в советской системе.

В 1992-1994 гг. государственная служба практически не рассматривалась в качестве самостоятельного объекта официальной политики и правового регулирования. В контексте государственного строительства только формировались ее институциональные основы. С другой стороны, государственная служба нашла свое признание в качестве политико-административного института в первой Конституции Республики Казахстан 1993 года. Был провозглашен принцип равного права граждан на доступ к государственной службе. Основным законом РК также устанавливал обусловленность требований, предъявляемых к кандидатам на должности государственных служащих, исключительно характером соответствующих должностных обязанностей (ст. 17). Принцип соблюдения равноправия распространялся также на прохождение госслужбы (ст. 61)².

Данный этап проходил под знаком построения казахстанской модели государственной службы. Вслед за экономическими трансформациями потребовалась политическая модернизация, поэтому Конституция Республики Казахстан, вступившая в силу 5 сентября 1995 г., стала основой для осуществления нового витка реформ³. На ее базе в конце 1995 г. был издан Указ Президента РК, имеющий силу Закона, «О государственной службе»⁴.

Первым в истории Казахстана нормативным документом о государственной службе регламентированы правовые основы государственной службы в органах государственной

¹ Кемел М., Шайкенова К. Становление системы государственного управления Казахстана // Экономика и экологический менеджмент. 2015. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-sistemy-gosudarstvennogo-upravleniya-kazahstana> (дата обращения: 02.04.2024).

² Конституции Республики Казахстан Верховный Совет Республики Казахстан от 28 января 1993 года. Утратила силу в связи с принятием новой конституции 30 августа 1995 г., см. Указ Президента от 6 сентября 1995 г. N 2454. // <https://adilet.zan.kz/>

³ Конституция Республики Казахстан, вступившая в силу 5 сентября 1995. // <https://adilet.zan.kz/>

⁴ Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, от 26 декабря 1995 года № 2730 «О государственной службе» (с изменениями и дополнениями от 19.06.1997 г.) (утратил силу) // <https://adilet.zan.kz/>

власти и управления и четко определены цели и задачи деятельности служащих государственных органов по осуществлению политики государства по руководству обществом Указом также определены положение, права, функциональные обязанности и степень ответственности государственных служащих в том или ином органе в системе государственной власти и управления.

Вместе с тем в названном Указе Президента Республики Казахстан установлены современные понятия института государственной службы, значительно отличающиеся от определения советской эпохи. В частности, в главе 1 (статья 1) установлено, что государственной службой Республики Казахстан является «профессиональная деятельность граждан в государственных органах и их аппаратах, осуществляемая на конституционной основе и направленная на осуществление государственного управления, реализацию иных задач и функций государства». Понимание государственной службы оказалось наполненным новым смысловым (по сравнению с советской практикой) содержанием. Государственная служба в современной казахстанской законодательной практике не рассматривается в широком и узком смысле, как это делалось ранее. Современная трактовка государственной службы стала применима лишь к государственным органам, наделенным властными полномочиями, выполняющими административно-управленческие функции и осуществляющими исполнительно-распорядительную деятельность в органах, представляющих институты власти.

Исключительно важную роль сыграл принятый 26 декабря 1995 года Указ Президента РК, имеющий силу закона, «О государственной службе». Данный документ, в частности, определил правовой статус государственных служащих, социальные гарантии для них, основные принципы кадровой политики и иерархию должностей в государственном аппарате¹.

4 марта 1997 г. вышел Указ Президента Республики Казахстан «Об очередных мерах по реформированию системы государственных органов Республики Казахстан»², а 22 апреля 1997 г. — Указ Президента Республики Казахстан «О мерах по дальнейшему реформированию системы правоохранительных органов Республики Казахстан»³. Эти и другие правовые установления сделали возможным, во-первых, обоснование и обеспечение легитимного процесса развертывания различных видов государственной службы; во-вторых, осуществление системного видения и подхода к процессу становления государственной службы в условиях политического транзита.

Следующим важным шагом стало принятие 23 июля 1999 г. Закона РК «О государственной службе», который положил начало созданию и функционированию в республике т.н. позиционной модели государственной службы. Существенное изменение претерпела система классификации государственных служащих. Их стали разделять, исходя из статуса субъекта назначения на соответствующие должности, на две группы:

1) политические государственные служащие, назначаемые Президентом РК, назначаемые и избираемые палатами Парламента РК и их председателями, возглавляющие центральные исполнительные органы и ведомства, заместители всех этих должностных лиц, а также представители Президента и Правительства в соответствии с Конституцией РК;

2) административные государственные служащие, которые, в свою очередь, разделены на 5 категорий: А, В, С, D и Е.

¹ Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, от 26 декабря 1995 года № 2730 «О государственной службе» (с изменениями и дополнениями от 19.06.1997 г.) (утратил силу) // <https://adilet.zan.kz/>

² О мерах по дальнейшему реформированию системы правоохранительных органов Республики Казахстан Утративший силу Указ Президента Республики Казахстан от 22 апреля 1997 г. N 3465. Утратил силу // <https://adilet.zan.kz/>

³ Закон Республики Казахстан от 23 июля 1999 года № 453. Утратил силу Законом Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V. // <https://adilet.zan.kz/>

В целях повышения профессионального уровня государственных служащих Президентом Республики Казахстан издан Указ, утвердивший Правила переподготовки и повышения квалификации государственных служащих Республики Казахстан, что позволило отчасти удовлетворить потребности государственных органов в переподготовке и повышении квалификации государственных служащих¹.

Новый этап реформирования госслужбы начался с принятия 11 марта 2003 г. закона «О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Казахстан «О государственной службе». В результате был осуществлен переход к смешанной модели государственной службы посредством внедрения в нее элементов карьерной модели. Последняя предполагает «закрытость» карьеры и нематериальные льготы и гарантии для государственных служащих (социальная защита, пенсионные гарантии, стабильность статуса).

В данном направлении важным событием явилось принятие нового Кодекса чести государственных служащих Республики Казахстан, утвержденного Указом Президента от 3 мая 2005 г. № 1567 (далее — Кодекс), который устанавливал обязательные для соблюдения всеми государственными служащими основные стандарты их поведения². В отличие от прежних Правил служебной этики государственных служащих Республики Казахстан от 21 января 2000 г., нормы которых во многом носили декларативный характер, новый Кодекс заменил эти нормы реальными антикоррупционными положениями.

С учетом проведенных мер и в целях углубления административной реформы Президентом Республики Казахстан 13 января 2007 г. подписан Указ «О мерах по модернизации системы государственного управления»³, предусматривающий меры по дальнейшему совершенствованию системы государственного управления Республики Казахстан.

Серьезной системной мерой стало утверждение Указом Президента РК от 21 июля 2011 года Концепции новой модели государственной службы Республики Казахстан.

Принятый в целях реализации Концепции Закон Республики Казахстан от 14 декабря 2012 года № 59-V «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам государственной службы» значительно усилил принцип меритократии при отборе и продвижении кадров. Был новым этапом развития государственной службы в Казахстане стала Концепция новой модели государственной службы Республики Казахстан⁴.

Профессионализация системы государственной службы, основанная на принципах меритократии, эффективности, результативности, транспарентности и подотчетности обществу, стала рассматриваться как важнейший фактор в обеспечении конкурентоспособности системы государственного управления и качественного оказания государственных услуг населению. Меритократия происходит от латинского слова «meritus», означающее достойный и греческого слова «kratos», обозначающее - власть наиболее одаренных, способных, компетентных. Данный термин впервые ввел английский социолог Митчел Янг в книге «Возвышение меритократии». М. Янг является основателем теории меритократии. Его концепция основана на следующих положениях:

- 1) социальный прогресс зависит от меры сочетания власти и интеллекта;

¹ Закон Республики Казахстан от 11 марта 2003 года № 393-III О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Казахстан «О государственной службе» // <https://adilet.zan.kz/>

² О мерах по модернизации системы государственного управления Республики Казахстан Утративший силу Указ Президента Республики Казахстан от 13 января 2007 года N 273. Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 3 января 2024 года № 429.

³ О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам государственной службы Закон Республики Казахстан от 14 декабря 2012 года № 59-V // <https://adilet.zan.kz/>

⁴ О кадровом резерве государственной службы Утративший силу Указ Президента Республики Казахстан от 4 декабря 2003 года N 1243. Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 151 // <https://adilet.zan.kz/>

2) в ходе эволюции общества утвердился принцип выдвижения на руководящие посты наиболее способных людей, отбираемых из всех социальных слоев;

3) занимаемая должность должна зависеть только от способностей и достижений конкретной личности.

Теория меритократии возникла как негативная противоположность «аристократии» и «демократии» и доказывает, что традиционная демократия в условиях научно-технической революции перерастает в правление власти одаренными, компетентными людьми, квалифицированными специалистами. Как форма правления меритократия направлена против отрицательных явлений, несправедливого распределения политических ценностей, основанных на знакомстве, протекционизме, наследственности и т.п. Пагубность таких отношений в том, что при общем росте уровня образованности государственных служащих их профессиональные навыки остаются на низком уровне. Образуются определенные барьеры, тормозящие эффективное развитие государственной службы.

В системе государственной службы Казахстана принцип меритократии означает, что отбор и карьерное продвижение государственного служащего происходит с учетом его личных заслуг, способностей и деловых качеств, вне зависимости от социального положения, для пополнения кадрового состава государственной службы. Таким образом, эффективная работа государственных служащих по принципу меритократии будет укреплять институт государственной службы, а также способствовать искоренению коррупции.

Государственных служащих. Согласно Концепции в Казахстане начала действовать система кадрового резерва, формируемого из числа политических государственных служащих. Ранее кадровый резерв формировался преимущественно из административных государственных служащих¹. Эффективность системы государственной службы во многом зависит от ресурсов ее составляющих, от профессиональных кадров.

7 марта 2013 г. был принят Указ Президента РК «Об утверждении Реестра должностей государственных служащих». В связи с этим количество политических должностей в Казахстане сократилось почти в восемь раз.

Согласно Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2020 года Указом Президента Республики Казахстан утверждена «Концепция новой модели государственной службы Республики Казахстан» в которой отмечено, что профессионализация системы государственной службы, основанная на принципах меритократии, эффективности, результативности, транспарентности и подотчетности обществу, является важнейшим фактором в обеспечении конкурентоспособности системы государственного управления и качественного оказания государственных услуг населению. Новая модель государственной службы Республики Казахстан была и остается смешанной, включая в себя элементы карьерной и позиционной моделей государственной службы, а также в ней будет четко прослеживаться корпусная вертикаль: политические государственные служащие, управленческий корпус «А» и исполнительный корпус «Б» административной государственной службы.

Казахстан с учетом мирового опыта формирует собственную структуру государственной службы. Построенную на синтезе позиционной и карьерной моделей. Карьерная модель характерна для тех стран, как Германия, Япония, Франция, где идет карьерный рост с низшей должности. Поступление на государственную службу происходит по конкурсному экзамену на основании принципа равенства всех кандидатов. Обязательными условиями при поступлении являются наличие базового образования и специальное предварительное обучение. Таким образом, государственная служба основана на карьерном росте основным принципом которой является «посвящение себя службе».

¹ План нации – путь к казахстанской мечте Статья Главы государства от 6 января 2016 года. // <https://adilet.zan.kz/>

Развитие казахстанской государственной службы является ярким примером последовательного и поступательного реформирования, базирующегося на стратегическом видении и политической воле Главы государства. Именно благодаря его мудрой политике сегодня у Казахстана своя, уникальная модель госслужбы. Как сказал Глава государства в своей программной статье «План нации-путь к казахстанской мечте», модернизация государственной службы –ключевой механизм успеха всего замысла модернизационного процесса в Казахстане.

Вопросы реформирования государственной службы в течение продолжительного времени привлекают внимание исследователей различных отраслей научного знания – социологов, экономистов, историков. Подобный интерес не случаен, так как госслужба может быть без преувеличения названа центральным звеном всей системы государственной власти. Госслужащие в количественном отношении составляют основную массу работников государственных органов, кроме того, именно они непосредственно участвуют в подготовке решений всех ветвей власти, а впоследствии организуют реализацию этих решений.

Реформирование государственной службы Казахстана в основном определяется следующими важнейшими программными документами:

- Стратегия «Казахстан-2050»;
- План нации «100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ»;
- Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года;
- Послания Президента РК народу Казахстана.

Кроме того, следует обратить внимание на соответствующие документы современной нормативно-законодательной базы РК: Закон «О государственной службе Республики Казахстан», основные положения «Антикоррупционной политики РК», «Этический кодекс госслужащих РК» и др.

По мнению зарубежных исследователей, для успешного реформирования и дальнейшего совершенствования организации государственной службы необходима эффективная система конкурсного отбора госслужащих, большая социальная ориентированность и меж организационная согласованность их профессиональной деятельности, а также интенсивное развитие специализированных социальных предприятий, предоставляющих государственные услуги.

Положительный международный опыт зачастую требует творческого переосмысления для успешного применения в условиях конкретного государства. Для успешного реформирования государственной службы требуется коренная трансформация взаимодействия между гражданами и органами государственной власти с учётом специфики национальной экономической системы и особенностей менталитета основной части населения. Так же Казахстаном ведется активная борьба с проявлениями коррупции с использованием зарубежного опыта на всех уровнях государственного управления, в частном бизнесе, в некоммерческой и общественной деятельности.

В заключении можно сделать основной вывод что, процесс реформирования государственного управления в становлении государственной службы в Республике Казахстан требует большой организационной и законодательной работы, это длительный и сложный процесс, требующий усилий всего общества.

Библиографический список

1. Досымбекова Р. Ш. Управление персоналом в системе государственной службы в контексте модернизационных процессов в Казахстане // Управление. 2015. №. 1. С. 55-68. DOI: <https://doi.org/10.12737/8789> (дата обращения: 02.04.2024).
2. Кемел М., Шайкенова К. Становление системы государственного управления Казахстана // Экономика и экологический менеджмент. 2015. №2. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-sistemy-gosudarstvennogo-upravleniya-kazahstana>
(дата обращения: 02.04.2024).

3. Конституции Республики Казахстан Верховный Совет Республики Казахстан от 28 января 1993 года. Утратила силу в связи с принятием новой конституции 30 августа 1995 г., см. Указ Президента от 6 сентября 1995 г. N 2454. // <https://adilet.zan.kz/>

4. Конституция Республики Казахстан, вступившая в силу 5 сентября 1995.// <https://adilet.zan.kz/>

5. Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, от 26 декабря 1995 года № 2730 «О государственной службе» (с изменениями и дополнениями от 19.06.1997 г.) (утратил силу) // <https://adilet.zan.kz/>

6. Об очередных мерах по реформированию системы государственных органов Республики Казахстан Указ Президента Республики Казахстан от 4 марта 1997 г. N 33774 марта 1997 г. вышел Указ Президента Республики Казахстан «Об очередных мерах по реформированию системы государственных органов Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/>

7. О мерах по дальнейшему реформированию системы правоохранительных органов Республики Казахстан Утративший силу Указ Президента Республики Казахстан от 22 апреля 1997 г. N 3465. Утратил силу // <https://adilet.zan.kz/>

8. Закон Республики Казахстан от 23 июля 1999 года № 453. Утратил силу Законом Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V. // <https://adilet.zan.kz/>

9. Закон Республики Казахстан от 11 марта 2003 года № 393-III О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Казахстан «О государственной службе» // <https://adilet.zan.kz/>

10. О мерах по модернизации системы государственного управления Республики Казахстан Утративший силу Указ Президента Республики Казахстан от 13 января 2007 года N 273. Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 3 января 2024 года № 429.

11. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам государственной службы Закон Республики Казахстан от 14 декабря 2012 года № 59-V// <https://adilet.zan.kz/>

12. О кадровом резерве государственной службы Утративший силу Указ Президента Республики Казахстан от 4 декабря 2003 года N 1243. Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 151 // <https://adilet.zan.kz/>

13. План нации – путь к казахстанской мечте Статья Главы государства от 6 января 2016 года. // <https://adilet.zan.kz/>

УДК 347. 97/99

Утепов К.Т., магистр права,
судья специализированного межрайонного
экономического суда города Алматы
727-2436@sud.kz

UDC 347. 97/99

Uteпов К.Т., Master of Law,
Judge of the Specialized Inter-District
Economic Court of Almaty
727-2436@sud.kz

ИННОВАЦИИ В СУДЕБНОЙ СИСТЕМЕ КАЗАХСТАНА: К НОВЫМ ГОРИЗОНТАМ ПРАВОСУДИЯ

Аннотация

Статья «Инновации в судебной системе Казахстана: к новым горизонтам правосудия» обсуждает роль инноваций в развитии судебной системы страны. Автор подчеркивает, что Казахстан активно внедряет информационные технологии для улучшения доступности, эффективности и справедливости судебной системы. Особое внимание уделяется электронным сервисам, ускоряющим процесс обращения в суд и улучшающим доступ к информации о судебных решениях. Реформы также включают в себя вопросы онлайн-медиации, примирительных процедур в суде: преимущества и недостатки. Статья также обсуждает роль искусственного интеллекта в судебной системе и его потенциал для повышения эффективности и качества правосудия.

Ключевые слова: судебная система, Казахстан, инновации, информационные технологии, электронные сервисы, розрачность, искусственный интеллект, эффективность правосудия, совершенствование, доступность, справедливость, реформы, образовательные программы, электронное правительство, электронное управление делами, онлайн-посредничество, принятие решений, качество правосудия.

INNOVATIONS IN THE JUDICIAL SYSTEM OF KAZAKHSTAN: TO NEW HORIZONS OF JUSTICE

Abstract

The article "Innovations in the Judicial System of Kazakhstan: Towards New Horizons of Justice" discusses the role of innovations in the development of the country's judicial system. The author emphasizes that Kazakhstan actively implements information technologies to improve the accessibility, efficiency, and fairness of the judicial system. Special attention is paid to electronic services, which expedite the process of accessing the courts and enhance access to information about judicial decisions. The reforms also include online mediation and reconciliation procedures in court: advantages and disadvantages. The article also discusses the role of artificial intelligence in the judicial system and its potential to enhance the efficiency and quality of justice.

Keywords: judicial system, Kazakhstan, innovations, information technology, electronic services, transparency, artificial intelligence, efficiency of justice, improvement, accessibility, justice, reforms, educational programs, e-government, electronic case management, online mediation, decision-making, quality of justice.

Судебная система Казахстана, как и многие другие аспекты жизни страны, продолжает развиваться и совершенствоваться. Инновации играют ключевую роль в этом процессе, они помогают сделать судебную систему более доступной, эффективной и справедливой.

Одной из значимых инноваций в судебной системе Казахстана является внедрение информационных технологий. Электронные сервисы позволяют ускорить процесс обращения в суд, улучшить доступ к информации о судебных решениях и облегчить взаимодействие судов с гражданами и организациями.¹

Судебная реформа в Казахстане также ориентирована на улучшение профессиональной подготовки судей и совершенствование системы подбора кадров. Это включает в себя внедрение новых образовательных программ, обмен опытом с зарубежными коллегами и повышение требований к профессиональной этике.

Большое внимание уделяется также повышению прозрачности и открытости судебной системы. Создание единой информационной системы судов позволило значительно улучшить доступ к информации о судебных заседаниях, решениях и прочих процессах.

Инновации в судебной системе Казахстана - это не просто внедрение новых технологий или методов работы, это изменение к лучшему в системе правосудия, которое направлено на обеспечение справедливости и защиту прав граждан и организаций.

Искусственный интеллект (ИИ) начинает играть все более важную роль в судебных системах многих стран, включая Казахстан. Применение ИИ в судебной системе может значительно повысить ее эффективность и доступность, ускорить процесс принятия решений и улучшить качество правосудия. Рассмотрим несколько способов, которыми ИИ используется в судебной системе²:

1. Анализ данных: ИИ может быть использован для анализа больших объемов данных, включая правовую информацию, судебные решения, статистические данные и прецеденты. Это помогает судьям и юристам принимать более обоснованные решения, опираясь на анализ фактов и законов.

2. Прогнозирование результатов: ИИ может анализировать исторические данные о судебных решениях и предсказывать вероятный исход дела. Это помогает сторонам лучше понимать свои шансы на успех и принимать более обоснованные решения о дальнейших действиях.

3. Автоматизация процессов: ИИ может автоматизировать ряд судебных процессов, таких как подготовка документов, планирование судебных заседаний и управление делами. Это позволяет судам более эффективно использовать свои ресурсы и сокращает время на рассмотрение дел.

4. Онлайн-посредничество и разрешение споров: ИИ может быть использован для создания онлайн-платформ для посредничества и разрешения споров, позволяя людям решать свои конфликты без обращения в суд.

5. Улучшение прозрачности и доступности: Использование ИИ может улучшить прозрачность работы судов, сделав информацию о судебных процессах более доступной для общественности и сторон процесса.

Искусственный интеллект в судебной системе представляет собой мощный инструмент, который может значительно улучшить работу судов и обеспечить более справедливое и эффективное правосудие для всех граждан. Однако при внедрении ИИ необходимо учитывать вопросы конфиденциальности данных, этические аспекты и обеспечение равенства перед законом. Вместе с тем, надо учитывать о том., что искусственный интеллект (ИИ) в судебной системе имеет ряд недостатков и ограничений, которые следует учитывать при его внедрении и использовании:

¹ Правосудие Казахстана: в контексте преобразований.//Казахстанская правда. 14.04.2023г.

² "Global Legal Monitor" (loc.gov/law/help/legal-monitor.php)

1. Недостаточная прозрачность и объяснимость решений: Некоторые системы ИИ могут принимать решения на основе сложных алгоритмов и моделей, что делает их решения непрозрачными и трудно объяснимыми для людей, что может вызвать недоверие к таким системам¹.

2. Необходимость качественных данных: Для работы эффективных систем ИИ необходимо большое количество качественных данных. Недостаток данных или их низкое качество может привести к искажению результатов и ошибочным выводам. Здесь следует учитывать что судебная практика должна быть единообразна и полностью выработанной, поскольку ИИ берет данные из базы судебных актов.

3. Потенциальный биас: Искусственный интеллект может унаследовать биасы из обучающих данных или алгоритмов, что может привести к несправедливым или дискриминационным решениям.

4. Отсутствие эмпатии и человеческого понимания: ИИ не обладает способностью понимать человеческие эмоции, мотивации и контекст, что может затруднить его способность принимать решения в сложных ситуациях.

5. Зависимость от технической инфраструктуры: Для работы систем ИИ необходима соответствующая техническая инфраструктура, включая высокоскоростной интернет, мощные вычислительные ресурсы и т.д.

6. Возможность злоупотребления и взлома: Системы ИИ могут быть подвержены злоупотреблениям и взлому, что может привести к серьезным последствиям, включая утечку конфиденциальной информации или неправомерные действия.

В целом, хотя искусственный интеллект обладает значительным потенциалом для улучшения судебной системы, необходимо учитывать его недостатки и ограничения, чтобы обеспечить эффективное и справедливое его использование.

Еще одной важной инновацией является развитие медиации и альтернативных способов разрешения споров. Медиация становится все более популярной как быстрый и дешевый способ разрешения конфликтов без обращения в суд.

Онлайн-медиация в суде представляет собой процесс разрешения споров с помощью медиатора, который проводит процесс медиации через интернет, без физического присутствия сторон. Этот метод становится все более популярным в современном мире, особенно в условиях ограничений, связанных с пандемией COVID-19. С 2020 года, в гражданском процессе вопросами примирения занимаются штатные судьи. Они разъясняют сторонам возможные перспективы судебного разбирательства, способствуют их примирению. Если не удалось примирить, то иск или дело передается другому судье, который уже разрешает спор по существу, выносит решение.

Рассмотрим основные аспекты онлайн-медиации в суде:

Основной инструмент онлайн-медиации - это системы видеоконференцсвязи, которые позволяют медиатору и сторонам общаться и взаимодействовать друг с другом в реальном времени через интернет.

Все необходимые документы и материалы для проведения медиации могут быть предоставлены в электронном виде, что упрощает процесс обмена информацией между сторонами и медиатором.

Безопасность и конфиденциальность. При проведении онлайн-медиации в суде обеспечивается высокий уровень безопасности и конфиденциальности информации, чтобы защитить интересы сторон и сохранить доверие к процессу.

Удобство и доступность. Онлайн-медиация делает процесс разрешения споров более удобным и доступным, особенно для тех, кто находится в удаленных или труднодоступных местах.

¹ "World Justice Project" (worldjusticeproject.org)

Эффективность и экономия времени. Проведение медиации онлайн позволяет сэкономить время и ресурсы, которые могли бы быть затрачены на поездки и ожидание в очереди на физическую встречу.

Онлайн-медиация в суде представляет собой современный и эффективный способ разрешения споров, который сочетает в себе удобство и доступность с высоким уровнем профессионализма и конфиденциальности.

Несмотря на множество преимуществ, онлайн-медиация в суде имеет и некоторые недостатки, которые следует учитывать. Онлайн-медиация может столкнуться с техническими проблемами, такими как сбои в сети, проблемы с аппаратным обеспечением и т.д., что может затруднить или даже прервать процесс разрешения споров.

В отличие от традиционной медиации, где стороны могут встречаться лично, онлайн-медиация лишает участников возможности взаимодействовать друг с другом в реальном мире, что может снизить эмоциональную связь и усложнить процесс достижения соглашения.

Проведение медиации онлайн требует усиленных мер по обеспечению конфиденциальности и безопасности данных участников, что может быть вызовом в условиях интернет-среды.

Некоторые участники, особенно те, кто не имеет доступа к интернету или не имеет достаточной технической грамотности, могут испытывать трудности с участием в онлайн-медиации.

Некоторые методы медиации, которые зависят от невербального общения и личного контакта, могут быть менее эффективными в онлайн-формате.

Несмотря на эти недостатки, онлайн-медиация все равно представляет собой важный инструмент разрешения споров, который может быть очень полезен в определенных ситуациях, особенно в условиях ограничений на физическое перемещение и социального дистанцирования.

По цифровизации казахстанские суды в мировом рейтинге на 4-м месте после Латвии, Эстонии и Сингапура. Развитие цифровых технологий способствовала пандемия.¹

В основном в производстве судьи электронные дела.

Созданы электронные залы судов. В них у судьи и каждой из сторон есть свои автоматизированные рабочие места. Через них осуществляется взаимный обмен ходатайствами, «оцифрованными» доказательствами и другими документами.

Электронные залы судебного заседания (ЭЗСЗ) - это инновационное решение, которое используется для проведения судебных заседаний с использованием информационных технологий. ЭЗСЗ предназначены для улучшения доступности правосудия, сокращения времени на рассмотрение дел и повышения эффективности работы судов. Рассмотрим основные характеристики и преимущества ЭЗСЗ:

Видеоконференцсвязь. Системы видеоконференцсвязи позволяют участникам судебного процесса, например, сторонам дела, свидетелям, переводчикам и адвокатам, принимать участие в заседании удаленно, без необходимости физического присутствия в зале судебного заседания.

Электронные документы. ЭЗСЗ обеспечивают возможность использования электронных документов вместо бумажных, что упрощает и ускоряет процесс обмена документами и позволяет судам эффективнее управлять информацией.

Электронное досье дела. В ЭЗСЗ все документы и материалы дела хранятся в электронном формате и доступны для участников судебного процесса через специальные информационные системы. Это обеспечивает более удобный и быстрый доступ к информации о деле.

¹ Вновь о реформах судебной системы//Zanmedia.kz 19.07.2023

Возможность записи заседания. В ЭЗСЗ может быть предусмотрена возможность записи заседания, что позволяет сохранить документированный отчет о ходе судебного процесса и использовать его в дальнейшем в качестве доказательства.

Улучшение безопасности. ЭЗСЗ могут быть оборудованы системами видеонаблюдения и контроля доступа, что повышает уровень безопасности в зале судебного заседания.

Электронные залы судебного заседания представляют собой современное решение, которое позволяет судам эффективнее и удобнее проводить судебные заседания, обеспечивая более высокий уровень доступности и прозрачности правосудия для всех участников судебного процесса.

Одним из новаторских решений отечественной судебной системы в области цифровизации явился «Судебный кабинет». Это электронная система, которая позволяет автоматизировать процессы управления судебными делами и обеспечивает доступ к информации о судебных процессах для участников судопроизводства и общественности. Система разработана для удобства граждан и организаций, которые могут получать информацию о ходе рассмотрения своих дел, документы и решения судов через интернет.

Основные функции "Судебного кабинета" включают:

- Просмотр информации о судебных делах, включая статус дела, даты и времена судебных заседаний, состав суда и другие данные;
- Получение электронных копий судебных решений и других документов;
- Подачу запросов и заявлений в суд через интернет;
- Участие в судебных процессах в режиме онлайн.

"Судебный кабинет" значительно упрощает процесс взаимодействия граждан и организаций с судебной системой, сокращает время на получение информации о судебных делах и повышает прозрачность работы судов.

Несмотря на все усилия, перед судебной системой Казахстана остается много задач. Важно продолжать работу над улучшением доступности и качества правосудия, совершенствовать законодательство и развивать диалог с обществом для повышения доверия к судебной власти.

Библиографический список

1. Правосудие Казахстана: в контексте преобразований//Казахстанская правда. 14.04.2023г.
2. "Global Legal Monitor" (loc.gov/law/help/legal-monitor.php).
3. "World Justice Project" (worldjusticeproject.org).
4. Вновь о реформах судебной системы.//Zanmedia.kz 19.07.2023.

СЕКЦИЯ 2.
«ҚҰҚЫҚ БОЙЫНША ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ЗАМАНАУИ
ТЕНДЕНЦИЯЛАР»
«СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ
ПО ПРАВУ»
«MODERN TRENDS IN SCIENTIFIC RESEARCH ON LAW»

УДК 343

Байжанова К.У., кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
НАО «Казахский Национальный Аграрный Исследовательский Университет»,
г. Алматы

Байзакова Р.Б., магистр, старший преподаватель
НАО «Казахский Национальный Аграрный Исследовательский Университет»,
г. Алматы
rau.b.777@mail.ru

**О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ПРАКТИКИ НАЗНАЧЕНИЯ
УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ**

Аннотация

Вопрос назначения уголовного наказания в уголовном судопроизводстве урегулирован Конституцией РК, УПК РК, а также есть Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4. «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания».

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, орган дознания, следователь, меры пресечения, назначение наказания, приговор.

UDC 343

Baizakova K.U., candidate of legal science, associate professor
NAO "Kazakh National Agrarian Research University", Almaty
Baizakova R.B., master's degree, Senior Lecturer
NAO "Kazakh National Agrarian Research University", Almaty
rau.b.777@mail.ru

ON SOME ISSUES OF THE PRACTICE OF IMPOSING CRIMINAL PUNISHMENT

Abstract

The issue of imposing criminal punishment in criminal proceedings is regulated by the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, and there is also a Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated June 25, 2015 No. 4. "On Some Issues of Imposition of Criminal Punishment".

Key words: criminal proceedings, body of inquiry, investigator, preventive measures, sentencing, sentence.

В целях правильного и единообразного применения норм действующего уголовного и уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, регулирующих вопросы назначения наказания, пленарное заседание Верховного суда Республики Казахстан

было принято Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4. «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания»¹.

Исходя из положений Конституции Республики Казахстан о равенстве всех перед законом и судом и, учитывая, что никто не может быть признан виновным в совершении уголовного правонарушения и подвергнут уголовному наказанию иначе как по вступившему в законную силу приговору суда, обратить внимание судов на то, что каждое уголовное дело, независимо от характера и тяжести совершенного уголовного правонарушения, служебного и общественного положения подсудимого, должно решаться в строгом соответствии с законом. При назначении уголовного наказания судам следует неукоснительно соблюдать общие правила назначения наказания, указанные в статье 52 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК), а также учитывать категорию тяжести уголовного правонарушения, наличие рецидива и его вид, стадию совершения уголовного правонарушения, степень участия подсудимого при совершении уголовного правонарушения, значение его действий для достижения цели уголовного правонарушения и влияние на характер и размер причиненного или возможного вреда, имеет ли место совокупность уголовных правонарушений, наличие смягчающих и отягчающих ответственность и наказание обстоятельств, основания для назначения более мягкого наказания, чем предусмотрено за данное уголовное правонарушение.

Обратить внимание судов на необходимость обязательного обсуждения и применения предусмотренных законом строгих мер наказания к лицам, признанными виновными в совершении уголовных правонарушений в составе преступных групп, коррупционных, террористических, экстремистских преступлений, а также преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних и ранее судимым, не желающим становиться на путь исправления.

При определении степени общественной опасности совершенного уголовного правонарушения судам следует учитывать его тяжесть, предусмотренную статьей 11 УК, и совокупность обстоятельств, при которых оно было совершено (способ совершения, форма вины, мотивы и цели, стадия завершения деяния, степень общественной опасности наступивших последствий и др.)².

Суды должны всесторонне, полно и объективно исследовать данные о личности подсудимого, имея в виду их существенное влияние для определения вида и размера наказания. В частности, необходимо выяснять состояние здоровья, трудоспособность, отношение к труду, обучению, сведения о судимости и семейном положении подсудимого. Судам необходимо в соответствии с частью третьей статьи 52 УК при назначении наказания учитывать влияние назначенного наказания на условия жизни семьи подсудимого и лиц, находящихся на его иждивении.

Перечень отягчающих ответственность и наказание обстоятельств, указанный в части первой статьи 54 УК, является исчерпывающим, в связи с чем установленные судом иные обстоятельства, при которых совершено уголовное правонарушение или характеризующие подсудимого (злоупотребление спиртными напитками, нарушение правил поведения в общественном месте, отношение к семье, работе, учебе и т. п.) могут учитываться при назначении наказания, но не могут признаваться отягчающими ответственность и наказание обстоятельствами.

В соответствии с пунктом 12) части первой статьи 54 УК суд вправе в зависимости от характера уголовного правонарушения не признавать совершение преступления в состоянии опьянения отягчающим ответственность и наказание обстоятельством. Судам при решении этого вопроса необходимо учитывать, было ли совершение преступного деяния по своему

¹ Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4 О некоторых вопросах назначения уголовного наказания//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37778719

² Уголовный Кодекс РК, Алматы, 2024 г.

характеру связано с опьянением виновного, а также условия, при которых лицо оказалось в таком состоянии. В частности, не может учитываться как отягчающее ответственность и наказание состояние опьянения несовершеннолетнего в момент совершения уголовного правонарушения, если оно связано с вовлечением его взрослым соучастником уголовного правонарушения в употребление спиртных напитков, наркотических или токсикоманических веществ.

В случаях когда обстоятельство, предусмотренное статьей 53 или статьей 54 УК, указано в диспозиции статьи Особенной части Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – Особенная часть УК) в качестве одного из квалифицирующих признаков преступления, оно не может быть признано судом в качестве смягчающего или отягчающего ответственность и наказание обстоятельством за совершение данного уголовного правонарушения. Также не может быть признана отягчающим обстоятельством особо активная роль в совершении уголовного правонарушения, если лицо признано организатором деяния.

Пределы судебного разбирательства ограничиваются предъявленным обвинением, которое формулируется при составлении обвинительного акта, протокола ускоренного досудебного расследования, протокола обвинения. Обстоятельства, смягчающие и отягчающие ответственность и наказание, включены в содержание обвинения (пункт 4 части третьей статьи 299 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК))¹. Следовательно, исходя из требований статьи 340 УПК, установление судом в приговоре наличия отягчающих ответственность обстоятельств, не указанных в обвинительном акте, ухудшает положение подсудимого и является нарушением пределов судебного разбирательства. В то же время разрешение вопроса о признании смягчающими ответственность обстоятельствами не ограничивается пределами обвинения и должно быть основано на фактических обстоятельствах дела, установленных в главном судебном разбирательстве.

В соответствии с частью второй статьи 17 УК психическое расстройство, не исключающее вменяемости, должно учитываться судом при назначении наказания в качестве обстоятельства, смягчающего уголовную ответственность и наказание.

Наличие малолетних детей не может признаваться в соответствии с пунктом 4) части первой статьи 53 УК обстоятельством, смягчающим уголовную ответственность и наказание виновного лица, если совершенное им деяние было направлено против собственных малолетних детей или другого их родителя (матери или отца) либо если малолетние дети не находятся на иждивении подсудимого (подсудимой) или если он (она) лишен родительских прав.

В ходе главного судебного разбирательства прокурор вправе с соблюдением правил части пятой статьи 340 УПК путем составления нового обвинительного акта, протокола ускоренного досудебного расследования, протокола обвинения дополнить обвинение указанием о наличии обстоятельства, отягчающего уголовную ответственность и наказание подсудимого.

Суд при назначении наказания в обязательном порядке должен указывать в приговоре относительно каждого подсудимого смягчающие и отягчающие его ответственность и наказание обстоятельства.

Наличие неоднократности уголовных правонарушений как обстоятельства, отягчающего уголовную ответственность и наказание, предусмотренного пунктом 1) части первой статьи 54 УК, определяется в соответствии с закрепленным в части первой статьи 12 УК понятием неоднократности.

¹ Уголовно-процессуальный Кодекс РК, Алматы, 2024 г.

Лицо, признанное приговором суда виновным в совершении двух и более преступлений (при их неоднократности или реальной совокупности), не может быть признано лицом, совершившим преступление впервые.

Если санкция статьи УК, по которой лицо признано виновным, предусматривает альтернативные виды наказаний, судам следует обсуждать вопрос о возможности назначения менее строгого из них, имея в виду, что в соответствии с частью второй статьи 52 УК более строгий вид наказания назначается лишь в том случае, когда менее строгий его вид не сможет обеспечить достижение целей наказания. Решение суда должно быть мотивировано в приговоре.

Если в соответствии с положениями Общей части УК лицу не может быть назначено ни одно из наказаний, предусмотренных санкцией соответствующей статьи Особенной части УК, то суд без ссылки на часть четвертую статьи 55 УК назначает ему более мягкий вид наказания, предусмотренный статьей 40 либо 81 УК. Обоснование принятого судом решения должно быть изложено в мотивировочной части приговора с изложением соответствующей нормы Общей части УК, устанавливающей запрет на применение того или иного вида наказания. Применение к лицу наказания, на которое установлен запрет, не допускается и в случае решения вопроса о замене наказания, назначенного приговором суда, при уклонении от его отбывания.

Часть вторая и часть третья статьи 55 УК являются самостоятельными основаниями для смягчения наказания и их одновременное применение недопустимо. В случае конкуренции данных норм права при назначении наказания применяется часть третья статьи 55 УК. В этом случае правила части второй статьи 55 УК не учитываются.

В соответствии со статьей 55 УК, назначение наказания ниже низшего предела, установленного соответствующей статьей за совершение уголовного правонарушения, или назначение более мягкого вида наказания, не предусмотренного в санкции статьи УК, по которой квалифицировано уголовное правонарушение, либо неприменение дополнительного наказания, предусмотренного в качестве обязательного, допускается лишь в случае установления исключительных обстоятельств, которые существенно уменьшают степень общественной опасности уголовного правонарушения, а также при активном содействии соучастника группового преступления раскрытию совершенных группой лиц преступлений.

Исключительными обстоятельствами могут признаваться как отдельные смягчающие обстоятельства, так и их совокупность, и иные, относящиеся как к совершенному деянию, так и к личности подсудимого обстоятельства, которые свидетельствуют о меньшей степени общественной опасности совершенного деяния и положительном социально-нравственном облике подсудимого.

Суд обязан в приговоре в отношении каждого подсудимого указать, какие именно обстоятельства, установленные по делу, он признает исключительными и в сочетании с какими данными о личности виновного берет за основу при применении статьи 55 УК.

Само по себе совершение тяжкого или особо тяжкого преступления при наличии исключительных обстоятельств не является препятствием для назначения лицу наказания ниже низшего предела.

Применение правил части четвертой статьи 55 УК в порядке исполнения приговора, в том числе при замене неуплаченного штрафа лишением свободы, недопустимо.

Судам необходимо иметь в виду, что при назначении наказания в виде лишения свободы с определенным сроком, за особо тяжкое преступление, если санкция статьи предусматривает наряду с наказанием в виде лишения свободы, пожизненное лишение свободы, подлежат применению правила пункта 3) части второй статьи 55 УК. Данные правила не применяются, если при назначении наказания суд придет к выводу о необходимости назначения подсудимому наказания в виде пожизненного лишения свободы.

Размер наказания, определенный судом с применением статьи 55 УК, в любом случае не может быть ниже минимального предела, установленного законом для данного вида наказания.

При наличии обстоятельств, указанных в частях второй или третьей статьи 55 УК, наказание может быть назначено ниже низшего предела, предусмотренного санкцией соответствующей статьи Особенной части УК. В случаях назначения наказания за приготовление к совершению преступления или покушение на преступление, пределы, указанные в частях второй и третьей статьи 55 УК, определяются с учетом положений статьи 56 УК. При назначении несовершеннолетнему по правилам статей 55 и 56 УК наказания в виде штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам либо ограничения свободы судам следует исходить из положений статьи 81 УК о максимальном и минимальном пределах срока или размера соответствующего вида наказания.

При назначении наказания по делу, рассмотренному в согласительном производстве, суд вправе назначить менее строгое наказание (вид, срок, размер), чем указано в процессуальном соглашении, но не вправе назначить более строгое наказание.

При постановлении приговора лицам, совершившим уголовное правонарушение в возрасте до восемнадцати лет, женщинам, а также мужчинам в возрасте шестидесяти трех и свыше лет, судам необходимо учитывать предусмотренные статьями 46 и 56 УК исключения, касающиеся сроков лишения свободы. Женщинам независимо от возраста, в котором они совершили преступление, пожизненное лишение свободы не назначается.

При обсуждении вопроса о назначении наказания несовершеннолетним суды должны принимать во внимание, что к ним могут применяться только те виды уголовного наказания, которые указаны в статье 81 УК, сроки и размеры которых не могут превышать установленных этой статьей пределов. При этом следует дополнительно учитывать обстоятельства, указанные в статьях 82 и 83 УК, и обсуждать в каждом конкретном случае с учетом обстоятельств дела и личности несовершеннолетнего возможность применения к нему принудительных мер воспитательного воздействия.

Несовершеннолетним при назначении наказания в виде лишения свободы срок лишения свободы как за одно уголовное правонарушение, так и за их совокупность, а так же при совокупности приговоров не может превышать десяти лет. Лишение свободы свыше указанного срока несовершеннолетним может назначаться только за убийство, совершенное при отягчающих обстоятельствах, или акт терроризма либо по совокупности уголовных правонарушений, одним из которых является убийство при отягчающих обстоятельствах, или акт терроризма. В этом случае срок лишения свободы, назначенный по совокупности преступлений и совокупности приговоров, не может быть свыше двенадцати лет.

Если несовершеннолетнему назначается наказание в виде лишения свободы с учетом правил, предусмотренных частями второй, третьей статьи 56 УК, то половина или три четверти срока или размера наиболее строгого вида наказания должны исчисляться соответственно от десяти либо двенадцати лет лишения свободы, которые могут быть назначены несовершеннолетнему за оконченное уголовное правонарушение. Аналогичные правила об исчислении сроков наказания несовершеннолетнему должны учитываться и при назначении наказания по требованиям части второй или третьей статьи 55 УК.

В срок уголовного наказания по правилам части третьей статьи 62 УК засчитывается только время содержания лица под стражей до вступления приговора в законную силу по уголовному делу, в том числе время задержания лица по подозрению в совершении уголовного правонарушения в порядке статьи 131 УПК. Время нахождения лица под стражей после вступления приговора в законную силу (в связи с задержанием осужденного, находящегося в розыске, и его этапированием, заменой наказания и т.п.) подлежит зачету в срок уголовного наказания без применения правил части третьей статьи 62 УК.

При осуждении лица к лишению свободы условно с применением статьи 63 УК время содержания его под стражей, домашним арестом до вступления приговора в законную силу засчитывается в срок отбывания наказания по правилам частей третьей и четвертой статьи 62 УК, с учетом вида учреждения уголовно-исполнительной системы, в котором ему подлежало отбывать наказание при условии его осуждения к реальному лишению свободы.

При условном осуждении суд разъясняет осужденному, его законным представителям о возможных для него последствиях в случае неисполнения возложенных судом обязанностей, совершения административных либо уголовных правонарушений.

В случае совершения лицом, к которому было применено условно-досрочное освобождение, за исключением случаев, указанных в пункте 2) части седьмой статьи 72 УК, нового умышленного преступления в течение оставшейся неотбытой части наказания, суд, не отменяя условно-досрочное освобождение, назначает ему наказание по совокупности приговоров.

При назначении наказания по совокупности приговоров, когда по первому приговору наказание было назначено условно, суд должен зачесть в окончательный срок наказания по совокупности приговоров время нахождения лица под стражей, домашним арестом в порядке меры пресечения и задержания, в случае их применения, как по первому, так и по второму делу, о чем следует указать в резолютивной части обвинительного приговора.

По смыслу статьи 44 УК наказание в виде ограничения свободы состоит в установлении и осуществлении пробационного контроля. В связи с чем срок пробационного контроля должен совпадать со сроком назначаемого наказания.

Статья 44 УК также устанавливает срок привлечения к принудительному труду – сто часов ежегодно. Увеличение или снижение этого срока недопустимо.

При назначении ограничения свободы на срок менее одного года или неполного количества лет, время принудительного труда исчисляется пропорционально сроку наказания по отношению к ежегодному сроку привлечения к труду (ста часам).

В отношении лиц, совершивших уголовный проступок либо впервые совершивших преступление, судам следует обсуждать вопрос о возможности их исправления без применения мер уголовного наказания и при наличии оснований, указанных в статьях 65, 66, 67, 68, 69, 70 УК, освобождать таких лиц от уголовной ответственности и наказания. Вывод суда о возможности исправления лица без применения мер уголовного наказания должен быть основан на всестороннем, полном и объективном исследовании обстоятельств дела и данных о личности подсудимого.

Судам следует иметь в виду, что в соответствии с частью третьей статьи 14 УК при признании рецидива и опасного рецидива не учитываются снятые и погашенные судимости, а также судимости за преступления, совершенные лицом в возрасте до 18 лет. Наряду с этим, при признании опасного рецидива на основании части второй статьи 14 УК, учитываются те неснятые или непогашенные судимости, которые связаны с осуждением лица за тяжкие или особо тяжкие преступления.

Устанавливая количество прежних судимостей, судам следует иметь в виду, что судимости за преступления, совершенные до вынесения приговора по первому делу с определением окончательного наказания по совокупности преступлений на основании части шестой статьи 58 УК, учитываются как одна судимость.

Судам необходимо учитывать указанные в законе условия погашения судимости. Лицо, освобожденное от наказания по приговору (постановлению) суда, независимо от срока пребывания в заключении в связи с избранием меры пресечения в виде содержания под стражей, считается в соответствии с частью второй статьи 79 УК не имеющим судимости с момента вступления в законную силу судебного акта, на основании которого было освобождено от наказания.

При этом, если лицо освобождено только от основного, но не от дополнительного наказания, совершение данного преступления прерывает течение срока, погашающего предыдущую судимость. Срок погашения судимости исчисляется заново после отбытия дополнительного наказания за последнее преступление. Совершение преступления, уголовное преследование по которому прекращено на основании акта амнистии, не прерывает течение срока погашения предыдущей судимости.

При определении рецидива или опасного рецидива преступления ранее осуждавшимся к лишению свободы следует считать лицо, которому в прошлом по приговору суда, вступившему в законную силу, за совершение тяжкого или особо тяжкого преступления назначалось наказание в виде лишения свободы, подлежавшее отбыванию в исправительном учреждении, в том числе и тогда, когда это наказание лицо не отбывало (например, уклонилось от его отбывания, освобождалось от отбывания наказания на основании статьи 75 УК).

При признании рецидива должна учитываться прежняя неснятая и непогашенная судимость лица за совершение тяжкого и особо тяжкого преступлений и в том случае, когда лишение свободы назначалось условно (с применением статьи 63 УК) либо с применением отсрочки исполнения приговора (статьи 74 и 76 УК), и это лицо совершило новое преступление в период пробационного контроля или в период отсрочки исполнения приговора, либо условное осуждение или отсрочка исполнения приговора были отменены и это лицо было направлено в соответствующее учреждение для отбывания назначенного по приговору суда наказания в виде лишения свободы.

При этом лица, освобожденные от отбывания наказания в соответствии со статьей 77 УК в связи с истечением срока давности обвинительного приговора; осужденные условно (статья 63 УК) по истечении срока пробационного контроля, осужденные с применением отсрочки исполнения приговора (статья 74 УК) – по истечении срока отсрочки, если лицо было освобождено от отбывания наказания; либо освобожденные от наказания вследствие стечения тяжелых обстоятельств (часть первая статьи 76 УК), ранее осужденными к лишению свободы не считаются.

Не могут признаваться осуждавшимся к лишению свободы лица, которым назначенное по приговору суда наказание (штраф, общественные работы, исправительные работы, ограничение свободы) по основаниям, предусмотренным Общей частью УК для данных видов наказаний, было заменено лишением свободы.

Осуждение лица за совершение уголовного проступка не влечет судимости, а судимости за совершение преступлений небольшой и средней тяжести при определении рецидива не учитываются.

При рецидиве и опасном рецидиве наказание назначается с учетом положений пункта 1) части первой статьи 54 и статьи 59 УК. Суд может признать на основании пункта 1) части первой статьи 54 УК наличие рецидива или опасного рецидива обстоятельством, отягчающим уголовную ответственность и наказание, только в том случае, если об этом указано в обвинительном акте.

Совершение преступления в группе, в группе лиц по предварительному сговору и в преступной группе влечет за собой более строгое наказание, поэтому судам следует правильно определять вид соучастия, соучастников преступления и роль каждого из них.

При назначении наказания по совокупности уголовных правонарушений судам надлежит учитывать, что предусмотренные законом принципы поглощения менее строгого наказания более строгим наказанием либо полного или частичного сложения наказаний должны быть мотивированы в приговоре.

При применении принципа поглощения одного менее строгого наказания другим более строгим наказанием судам следует иметь в виду, что степень строгости наказаний определяется в той последовательности, в какой они указаны в статье 40 УК. При назначении

за каждое входящее в совокупность уголовное правонарушение одного и того же вида наказания наиболее строгим из них считается то наказание, срок или размер которого больше. Если за уголовные правонарушения, входящие в совокупность, назначены одинаковые по виду и размеру наказания, определение окончательного наказания путем поглощения одного наказания другим допустимо лишь в случаях, когда они назначены в максимальных пределах санкций соответствующих статей уголовного закона.

При совокупности уголовных правонарушений основное и дополнительное наказания следует назначать за каждое уголовное правонарушение в отдельности, также следует поступать и при назначении дополнительного наказания в соответствии с частью третьей статьи 50 УК, затем в соответствии со статьями 58 УК назначить окончательное наказание. При полном сложении сроки и размеры наказаний суммируются в соответствии с требованиями статьи 61 УК. При частичном сложении наказаний к наиболее строгому присоединяется часть менее строгого наказания. Сроки и размеры суммированного наказания не могут превышать пределов, установленных статьями 58 УК. Если за уголовные правонарушения, образующие совокупность, назначаются разные виды дополнительного наказания, то они с приведением соответствующих размеров и сроков должны быть указаны в приговоре и при назначении окончательного наказания.

При решении вопроса о применении принципа сложения или поглощения наказания, судам при избрании одного из таких принципов следует в каждом конкретном случае учитывать характер, степень общественной опасности и обстоятельства совершенных уголовных правонарушений, данные о личности виновного и другие факты, влияющие на назначение наказания.

При назначении наказания путем поглощения менее строгого наказания более строгим в случаях, когда дополнительное наказание назначено только за менее тяжкое по категории уголовное правонарушение, дополнительное наказание подлежит присоединению к окончательному основному наказанию, назначенному по совокупности уголовных правонарушений.

В случаях, когда в статью Особенной части УК были внесены изменения в сторону ужесточения ее санкции, то при квалификации по данной статье нескольких правонарушений, совершенных лицом до и после внесения таких изменений, наказание виновному назначается по одной статье в новой редакции без применения правила статьи 58 УК.

Судам следует учесть, что при назначении наказания по совокупности приговоров на основании части шестой статьи 58 УК окончательное наказание по совокупности уголовных правонарушений не может быть ниже наказания, назначенного по первому приговору, поскольку в таких случаях при поглощении или сложении наказаний надлежит исходить из размера всего наказания, назначенного по первому приговору, а не из его неотбытой части.

Если после вынесения приговора будет установлено, что осужденный виновен еще и в совершении других уголовных правонарушений, одни из которых совершены до, а другие после вынесения приговора, наказание по второму приговору определяется с применением как статьи 58, так и статьи 60 УК: вначале определяется наказание по совокупности преступлений, совершенных до вынесения первого приговора, затем применяются правила части шестой статьи 58 УК, после чего определяется наказание по совокупности преступлений, совершенных после вынесения первого приговора и окончательное наказание определяется по совокупности приговоров.

Когда лицо осуждается за уголовное правонарушение, совершенное им до вынесения предыдущего приговора, производится зачет всего отбытого наказания по предыдущему приговору. Срок отбывания наказания, назначенного на основании части шестой статьи 58 и статьи 60 УК, исчисляется со дня вынесения последнего приговора с зачетом времени

содержания под стражей до суда по последнему делу в порядке меры пресечения или задержания.

В случае назначения наказания в виде ограничения свободы за неоконченное преступление и замены его в случае злостного уклонения от отбывания наказания лишением свободы срок и размер этого наказания не должен превышать пределов, установленных в статье 56 УК.

При назначении наказания по совокупности приговоров применяется только принцип сложения, при этом наказание по своему размеру должно быть больше как наказания, назначенного по последнему приговору, так и неотбытой части наказания по предыдущему приговору.

Если лицо после вынесения приговора, но до вступления его в законную силу совершило новое уголовное правонарушение, то суд в соответствии с правилами части шестой статьи 58 УК назначает ему наказание по совокупности уголовных правонарушений.

Библиографический список

1. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4 О некоторых вопросах назначения уголовного наказания// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37778719
2. Уголовный Кодекс РК, Алматы, 2024 г.
3. Уголовно-процессуальный Кодекс РК, Алматы, 2024 г.

УДК 340.1

Еринбетова Л.К., к.ю.н., ассоциированный профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы
l.erinbetova@etu.edu.kz

Ерікова Л.Н., магистрант Школы права
Евразийский технологический университет, г. Алматы
erikova.001@gmail.com

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ПО ПРАВУ

Аннотация

Современные юридические науки развиваются под влиянием междисциплинарного подхода, открытой науки и цифровизации. Интеграция права с другими дисциплинами, доступность информации через Open Access, а также применение ИИ и блокчейна в юриспруденции, открывают новые горизонты для правовой практики и исследований. Глобализация и международное право, развитие прав человека, методологические инновации и образовательные подходы формируют квалифицированных специалистов, способных работать в условиях быстро меняющегося правового ландшафта.

Ключевые слова: междисциплинарный подход, открытая наука, цифровизация, искусственный интеллект, блокчейн, глобализация, международное право, права человека, методология исследований, инновации в образовании.

UDK 340.1

Erinbetova L.K., candidate of law sciences, associate professor

Eurasian Technological University, Almaty

l.erinbetova@etu.edu.kz

Erikova L.N., master's student of the School of law

Eurasian Technological University, Almaty

erikova.001@gmail.com

CONTEMPORARY TRENDS IN LEGAL RESEARCH

Abstract

Modern legal sciences are evolving under the influence of interdisciplinary approaches, open science, and digitization. The integration of law with other disciplines, the availability of information through Open Access and electronic libraries, as well as the application of AI and blockchain in jurisprudence, are opening new horizons for legal practice and research. Globalization and international law, the development of human rights, methodological innovations, and educational approaches are shaping qualified professionals capable of working in a rapidly changing legal landscape.

Key words: interdisciplinary approach, open science, digitization, artificial intelligence, blockchain, globalization, international law, human rights, research methodology, educational innovation.

В современном мире, который постоянно меняется и развивается, юридическая наука также не стоит на месте. Исследователи в области права активно работают над тем, чтобы их работа отвечала на актуальные вопросы, возникающие из-за новых технологий, изменений в международных отношениях, культурных сдвигов и экономической интеграции стран. Юридические науки, несомненно, являются одной из самых динамично развивающихся областей знаний, поскольку они отражают и регулируют постоянно меняющиеся социальные отношения, экономическую деятельность и международные связи. Важность изучения тенденций в правовых исследованиях не может быть переоценена, так как оно позволяет юристам и исследователям не только адаптироваться к новым условиям, но и активно участвовать в формировании будущего правовой системы, предвосхищая возможные изменения и вызовы.

Современные тенденции в юридических исследованиях выделяют несколько ключевых направлений. Во-первых, акцентируется внимание на междисциплинарности, что позволяет правовым исследованиям охватывать различные аспекты общественной жизни и технологического прогресса.¹

Во-вторых, наблюдается углубление в изучение техногенных аспектов права, государства и общества, что связано с цифровизацией и развитием новых технологий.

Междисциплинарность в юридических исследованиях занимает центральное место, обеспечивая юристам интегрировать знания из различных областей для более глубокого понимания правовых вопросов. Этот подход объединяет знания из разнообразных научных сфер, что критически важно для адаптации правовой системы к динамичным социальным, экономическим и технологическим изменениям. Сочетание правоведения с другими дисциплинами, такими как экономика, социология, информационные технологии,

¹Междисциплинарность: преимущества и проблемы применения Лысак И.В. ФГАОУ ВО "Южный федеральный университет" <https://science-education.ru/ru/article/view?id=25376>

психология и биотехнологии, обогащает юридическую науку, делая ее более гибкой и отзывчивой к требованиям современности.¹

Взаимодействие с экономикой позволяет глубже анализировать влияние законов на экономические процессы и прогнозировать последствия законодательных изменений. Например, в сфере антимонопольного регулирования экономические модели могут предсказать, как корпоративные слияния скажутся на конкуренции и потребительских интересах.

Социологический анализ в праве помогает понять, как различные социальные группы интерпретируют и применяют законы, что может привести к более справедливым и эффективным решениям, особенно в областях, связанных с уголовным правосудием и защитой прав человека.

Исследования на стыке IT и права охватывают вопросы от защиты персональных данных до управления киберпространством. Развитие технологий, таких как блокчейн и искусственный интеллект, ставит перед правовой наукой новые задачи, требующие инновационных подходов.

Психологические аспекты важны для разработки методов допроса, оценки достоверности свидетельских показаний и понимания мотивов преступного поведения, что имеет особое значение в уголовном праве и судопроизводстве.

Эти примеры иллюстрируют, как право взаимодействует с другими науками, открывая новые направления для развития правовой системы и ее адаптации к вызовам современности. Для юристов это означает необходимость обладать не только глубокими знаниями в своей области, но и пониманием методов и принципов других научных дисциплин.²

Открытая наука и доступность информации также существенно влияют на развитие юридических знаний и образования. К примеру, Open Access (ОА) представляет собой практику, обеспечивающую бесплатный и открытый онлайн доступ к научным публикациям. В юридической сфере, Open Access позволяет исследователям, практикующим юристам и студентам получать доступ к последним исследованиям, законодательным материалам и юридической литературе, что улучшает качество образования и практики. Это также способствует междисциплинарному подходу в исследованиях, интегрируя право с другими научными дисциплинами и расширяя границы традиционного юридического образования.³

Будапештская инициатива открытого доступа, принятая в 2002 году, определила основные стратегии для достижения ОА и подчеркнула важность свободного доступа к научной литературе.⁴ Таким образом, Open Access играет ключевую роль в современном юридическом образовании и практике, делая юридические знания более доступными и способствуя развитию научных исследований в этой области.

В эпоху цифровизации, информационные технологии революционизируют правовую практику и исследования, привнося инновации в традиционные методы работы юристов и обогащая анализ правовых норм с помощью искусственного интеллекта и блокчейна.

¹ Межпредметная интеграция как общая платформа взаимосвязи иностранного языка с другими учебными дисциплинами педагогические науки- Сидакова Нелли Валентиновна МЕЖПРЕДМЕТНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhpredmetnaya-integratsiya-kak-obschaya-platforma-vzaimosvyazi-inostrannogo-yazyka-s-drugimi-uchebnymi-distiplinami>

² К вопросу об особенностях использования междисциплинарного подхода в современных научных исследованиях в сфере права. Осипов М.Ю. К вопросу об особенностях использования междисциплинарного подхода в современных научных исследованиях в сфере права // Право и политика. 2022. № 3. С. 11-22. DOI: 10.7256/2454-0706.2022.3.37757 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=37757

³ Open Access (Открытый доступ) <https://www.noo-journal.ru/otkrytyy-dostup/>

⁴ Будапештская инициатива открытого доступа. Материал из Википедии — свободной энциклопедии <http://surl.li/sjdau>

Информационные технологии и цифровизация оказывают значительное влияние на правовую сферу, предоставляя новые инструменты для анализа и управления юридическими документами. Например, ИИ-инструменты, такие как системы управления знаниями, революционизируют юридическую практику, обеспечивая мгновенный доступ к важной информации. Это позволяет юристам работать эффективнее и предоставлять клиентам более качественные услуги.¹ Когда, инновационные технологии переопределяют традиционные подходы, правовая индустрия сталкивается с беспрецедентными изменениями. Искусственный интеллект и блокчейн, как два мощных катализатора этого преобразования, вносят существенные коррективы в методы работы юристов, обеспечивая более глубокий и всесторонний анализ правовых документов. Эти технологии не только ускоряют доступ к информации, но и повышают точность юридических услуг, предоставляемых клиентам.²

В современном мире, где цифровизация проникает во все сферы жизни, информационные технологии кардинально изменяют правовую отрасль. Они вносят инновации в стандартные процедуры работы юристов, обогащая анализ и интерпретацию правовых норм с помощью передовых технологий, таких как искусственный интеллект и блокчейн. Эти технологии предоставляют новые возможности для управления юридическими документами, делая доступ к информации более оперативным и улучшая качество юридических услуг.³

Важность понимания международного права растёт в контексте глобализации, где Венская конвенция о праве международных договоров, является ключевым документом. И он регулирует международные отношения и обеспечивает правовую основу для межгосударственного взаимодействия.⁴ Цифровизация также оказывает влияние на права человека, открывая новые пути для их защиты, но одновременно порождая потенциальные угрозы, такие как нарушение конфиденциальности и неприкосновенности личной жизни. Использование больших данных и цифровых технологий может улучшить прогнозирование и анализ в юридической сфере, но также требует строгого соблюдения правил защиты персональных данных и конфиденциальности.

Получается, эволюция методологического аппарата в сфере юридических исследований, включая применение прогрессивных методов, таких как анализ больших данных, не только расширяет наше понимание правовых явлений, но и предоставляет мощные инструменты для точного прогнозирования тенденций в юриспруденции. Инновации в области правового образования играют важную роль в подготовке квалифицированных специалистов, способных эффективно функционировать в условиях цифровой экономики. Развитие цифровых технологий усиливает глобализацию юридических услуг, содействуя их более широкому доступу и удобству использования. В свою очередь, цифровизация международного права укрепляет сотрудничество между государствами в борьбе с трансграничной преступностью и другими вызовами. Цифровизация и глобализация, как два взаимосвязанных процесса, оказывают значительное влияние на юридическую сферу, акцентируя внимание на необходимости непрерывного обучения и адаптации для всех членов юридического сообщества.

В то же время, прогресс в методологии юридических исследований, особенно в сфере гражданского права, подкрепляется внедрением новейших методов, таких как анализ

¹ ИИ для специалистов в области права: пять незаменимых инструментов для юристов <https://www.deepl.com/ru/blog/five-AI-tools-for-law>

² Роль и место инновационных педагогических технологий в правовом образовании. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-i-mesto-innovatsionnyh-pedagogicheskikh-tehnologiy-v-pravovom-obrazovanii>

³ Информационные технологии в праве: современные вызовы и возможности <https://nauchniestati.ru/spravka/informaczionnye-tehnologii-v-prave/>

⁴ Венская конвенция о праве международных договоров Принята 23 мая 1969 года https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml

больших объемов данных и прочих передовых технологий, расширяющих границы понимания и применения правовых стандартов. Эти процессы способствуют формированию более глубокого и всестороннего взгляда на правовые явления, что является ключевым для развития современной юридической практики. Эти инновации не только улучшают качество исследований, но и способствуют более точному и глубокому анализу правовых явлений, что, в свою очередь, обогащает теоретическую базу гражданского права.

В сфере правового образования, инновационные подходы играют ключевую роль в формировании квалифицированных специалистов, готовых к работе в условиях быстро меняющегося правового ландшафта. Научно-исследовательские институты, в этом контексте, выступают как основные двигатели прогресса, обеспечивая не только развитие юридических наук, но и интеграцию новейших научных достижений в учебные программы. Это позволяет студентам получать актуальные знания и развивать необходимые навыки, которые будут способствовать их успешной карьере в юридической сфере.

Таким образом, взаимодействия между методологическими инновациями в исследованиях и передовыми практиками в образовании создает фундамент для подготовки нового поколения юристов, способных эффективно функционировать в динамичной среде современного права.

В заключение, современные юридические исследования характеризуются рядом ключевых тенденций, которые определяют направления будущих исследований в области права. Среди них выделяются:

- Интеграция технологий: Внедрение искусственного интеллекта, машинного обучения и анализа больших данных для углубленного изучения правовых явлений и создания новых инструментов для анализа и прогнозирования.

- Глобализация: Расширение международного сотрудничества и унификация правовых норм в ответ на глобальные вызовы, такие как трансграничная преступность и международные конфликты.

- Цифровизация услуг: Развитие онлайн-платформ для юридического обслуживания, включая арбитраж и судопроизводство, что делает юридические услуги более доступными и эффективными.

- Инновации в образовании: Пересмотр учебных программ и методов обучения для подготовки юристов к работе в условиях цифровой экономики и меняющихся правовых реалий.

Перспективы будущих исследований в области права связаны с дальнейшим развитием этих тенденций и поиском новых подходов к решению правовых вопросов в условиях постоянно меняющегося мира. Особое внимание будет уделено этическим аспектам использования технологий, защите персональных данных и прав человека в цифровую эпоху. Также актуальным остается вопрос адаптации правовой системы к новым формам социального взаимодействия и экономической деятельности, возникающим в результате цифровизации и глобализации. Все это требует от юридического сообщества готовности к непрерывному обучению и развитию, чтобы соответствовать требованиям времени и обеспечивать справедливость и законность в быстро меняющемся мире.

Библиографический список

1. Междисциплинарность: преимущества и проблемы применения/Лысак И.В. ФГАОУ ВО "Южный федеральный университет" <https://science-education.ru/ru/article/view?id=25376>
2. Межпредметная интеграция как общая платформа взаимосвязи иностранного языка с другими учебными дисциплинами педагогические науки- Сидакова Нелли Валентиновна Межпредметная интеграция <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhpredmetnaya-integratsiya-kak-obschaya-platforma-vzaimosvyazi-inostrannogo-yazyka-s-drugimi-uchebnymi-distiplinami>

3. К вопросу об особенностях использования междисциплинарного подхода в современных научных исследованиях в сфере права. Осипов М.Ю. К вопросу об особенностях использования междисциплинарного подхода в современных научных исследованиях в сфере права // Право и политика. 2022. № 3. С. 11-22. DOI: 10.7256/2454-0706.2022.3.37757 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=37757

4. Open Access (Открытый доступ) <https://www.noo-journal.ru/otkrytyy-dostup/>

5. Будапештская инициатива открытого доступа <http://surl.li/sjdau>

6. ИИ для специалистов в области права: пять незаменимых инструментов для юристов <https://www.deepl.com/ru/blog/five-AI-tools-for-law>

7. Роль и место инновационных педагогических технологий в правовом образовании. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-i-mesto-innovatsionnyh-pedagogicheskikh-tehnologiy-v-pravovom-obrazovanii>

8. Информационные технологии в праве: современные вызовы и возможности <https://nauchniestati.ru/spravka/informacionnye-tehnologii-v-prave/>

9. Венская конвенция о праве международных договоров Принята 23 мая 1969 года https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml

УДК 346.5

Жугралина Б.М., кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби, Алматы қ.
ladnur@mail.ru

UDC 346.5

Zhugralina B.M., candidate of legal science, associate professor,
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty
ladnur@mail.ru

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются проблемы, с которыми сталкивается казахстанское общество в процессе правового регулирования экологической безопасности в Казахстане. Основной упор сделан на вопросы связанные с правом безопасности в области использования водных ресурсов. Статья позволяет сделать вывод о том, что правовое регулирование безопасности водных ресурсов включает в себя нормы и законы, направленные на защиту качества воды, предотвращение загрязнения, управление водными источниками и защиту от водных катаклизмов всех граждан.

Ключевые слова: правовое регулирование, экологическая безопасность, водные ресурсы, природных ресурсов, экологическое законодательство.

LEGAL REGULATION OF ENVIRONMENTAL SAFETY IN KAZAKHSTAN

Abstract

This article examines the problems faced by Kazakhstani society in the process of legal regulation of environmental safety in Kazakhstan. The main focus is on issues related to the law of safety in the field of water resources use. The article allows us to conclude that the legal regulation

of water resources safety includes norms and laws aimed at protecting water quality, preventing pollution, managing water sources and protecting all citizens from water disasters.

Keywords: legal regulation, environmental safety, water resources, natural resources, environmental legislation.

Экологическая безопасность действительно играет важную роль в обеспечении национальной безопасности любой страны, включая Республику Казахстан. Сегодня мировое сообщество все больше осознает важность охраны окружающей среды и борьбы с изменением климата. В связи с этим, стратегии и политики, направленные на обеспечение экологической безопасности, а также их правовое обеспечение становятся все более актуальными для всех стран, включая Казахстан. Они могут включать в себя меры по уменьшению загрязнения окружающей среды, сохранению природных ресурсов и биоразнообразия, а также принятие согласованных республиканских и международных договоренностей по экологии.

Изучение правового обеспечения экологической безопасности в Республике Казахстан (РК) является крайне важным в современном мире, где экологические проблемы становятся все более острыми. Законы и нормативные акты в области окружающей среды играют ключевую роль в обеспечении сохранения природы и здоровья граждан. В РК существует целый ряд законов и нормативных актов, направленных на защиту окружающей среды, включая Закон "Об охране окружающей среды", Закон "Об отходах производства и потребления", а также множество подзаконных актов, регулирующих различные аспекты взаимодействия человека и природы.

Изучение правового обеспечения экологической безопасности в РК помогает не только понять существующие нормы и требования, но и способствует их соблюдению и применению на практике. Таким образом, целью данной статьи становится изучение методов и способов сохранения экологического равновесия и обеспечения устойчивого развития общества. Изучение правового обеспечения экологической безопасности в РК имеет большое значение и является неотъемлемой частью обеспечения устойчивого развития общества.

Принципиальное обновление правового регулирования экологических отношений предполагает внедрение новых теоретических и методологических идей для улучшения системы обеспечения экологической безопасности. Некоторые из возможных подходов включают в себя:

1. Укрепление принципа охраны окружающей среды как основы экологического права, с акцентом на предотвращение ущерба природным экосистемам.

2. Развитие принципов устойчивого развития и ответственности, способствующих балансу между человеческими потребностями и защитой окружающей среды.

3. Внедрение принципов экологической ответственности и компенсации ущерба для тех, кто причиняет вред природе.

4. Создание правовых механизмов для стимулирования экологически устойчивых практик и технологий.

5. Разработка принципов участия граждан в процессе принятия экологически значимых решений и обеспечения доступа к информации о состоянии окружающей среды. Эти идеи могут быть основой для разработки новых законодательных актов и стратегий, способствующих обновлению правового регулирования экологических отношений в соответствии с современными вызовами и потребностями обеспечения устойчивого развития.

Казахстан подвержен различным стихийным природным бедствиям из-за его географического положения. Некоторые из них включают в себя землетрясения, засуху и

песчаные бури, наводнения, ледяные дожди и сильные метели. Эти бедствия могут создать серьезные угрозы для жизни и безопасности людей, а также для инфраструктуры страны¹.

Это действительно серьезные и разрушительные природные явления, которые могут нанести значительный ущерб окружающей среде и жизни людей. Важно принимать меры предосторожности и готовность к таким стихийным бедствиям. Вероятностное развитие ситуации может показать, как тесно связана национальная безопасность Казахстана с международной безопасностью и степенью уязвимости нашей страны. Казахстан, как и другие страны, подвержен различным угрозам, которые могут иметь глобальные последствия. Важно учитывать эти факторы при разработке стратегий безопасности и принятии соответствующих правовых норм для защиты государства и обеспечения мира и стабильности в регионе.

Особенностью Казахстана является то, что наряду с угрозой глобальных экологических катастроф республике угрожает интенсивная экосистемная деградация. Согласно мировому экологическому рейтингу, Казахстан отнесен к зонам экологического бедствия, где ухудшение состояния окружающей среды достигло своего критического предела, за которым находится прямая опасность физическому и генетическому здоровью населения, видовому составу флоры и фауны, истощения невозобновляемых природных ресурсов².

Состояние водных ресурсов в Республике Казахстан является одной из наиболее актуальных экологических проблем. Недостаточное количество воды и загрязнение водоемов оказывают серьезное влияние, как на экономику, так и на экологию страны. Необходимы меры по охране и восстановлению водных ресурсов для обеспечения устойчивого развития Казахстана.

Правовое регулирование паводковых катастроф в системе международной безопасности на современном этапе осуществляется посредством международных конвенций и соглашений. Существует несколько документов, которые регулируют действия стран в случае паводковых катастроф, такие как Конвенция ООН по борьбе с деастромами (2005)³ и Протокол к этой конвенции, касающийся паводков. Эти документы содержат нормы и правила, регулирующие действия стран в случае возникновения паводковых катастроф, например, обязательства по раннему предупреждению о наводнениях, координированию спасательных операций и восстановлению после катастрофы. Кроме того, многие страны имеют национальные законы и нормативные акты, регулирующие действия в случае наводнений.

Общее состояние водных ресурсов в Республике Казахстан значительно ухудшается и их интенсивное загрязнение, неправильное использование может оказать разрушительное воздействие на окружающую среду. Под влиянием хозяйственной деятельности существенно изменился гидрохимический, гидробиологический санитарный режим практически всех рек в Казахстане.

Правовое регулирование главных водных артерий Казахстана, таких как реки Сырдарья, Иртыш и Или, определяется рядом законодательных актов. В частности, в Казахстане принят Экологический Кодекс⁴, который регулирует вопросы использования и охраны водных ресурсов, включая упомянутые реки. Вопросы использования и охраны

¹ Бекишева С.Д. «Правовые проблемы обеспечения экологической безопасности Республики Казахстан». Монография. Нур-Султан: Академия правоохранительных органов, 2019. – с. 56

² Сахиев С.Е. Экологическая безопасность как основа компонентов национальной безопасности в Республике Казахстан // <https://e-history.kz/ru/seo-materials/show/29828>. 2023 г.

³ Конвенция организации объединенных наций по борьбе с опустыниванием, утвержденной на Третьей сессии заседания ООН Бонн, 2-11 мая 2005 года // https://www.unccd.int/sites/default/files/relevant-links/2017_RUS.pdf

⁴ Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI «Экологический кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.04.2024 г.)

водных ресурсов в Экологическом Кодексе Республики Казахстан (РК) регулируются несколькими статьями, в частности ст. 212 - 227. Данным нормативным актом предусмотрены нормативы, правовые нормы в отношении сбросов и выбросов, экологические требования по охране водных объектов при авариях, а также другие вопросы правового обеспечения использования водных ресурсов Казахстана.

Также устанавливается обязанность соблюдения требований по охране водных объектов, также нормы Экологического Кодекса РК предусматривает осуществление контроля за использованием водных ресурсов. Также, особое внимание уделяется вопросам лицензирования деятельности, связанной с использованием водных ресурсов, с целью обеспечения их устойчивого использования и сохранения экосистем водных объектов.

Кроме того, Казахстан является участником различных международных договоров и соглашений о водных ресурсах, которые также оказывают влияние на правовое положение указанных водных артерий. Например, соглашения с соседними странами по водным вопросам регулируют водосборные бассейны и обеспечивают сотрудничество в области водных ресурсов. Таким образом, правовое регулирование главных водных артерий Казахстана основано на национальном законодательстве и международных соглашениях, направленных на эффективное управление и охрану водных ресурсов в регионе.

Самыми важными экологическими проблемами в этой области являются уровень воды в дельтах трансграничных рек страны и соседних с ней Кыргызстана, Узбекистана и Китая. Острой экологической проблемой Республики Казахстан и Республики Узбекистан является перманентное увеличение водозабора реки Сырдарья со стороны Узбекистана. Со стороны Китая по территории Казахстана протекают 23 трансграничные реки. В настоящее время основным проблемным моментом двусторонних казахстанско-китайских отношений в плане совместного использования водных ресурсов является вопрос увеличения водозабора из трансграничных рек Или и Иртыш на территории Китая. Расширение использования водных ресурсов рек Или и Иртыш на территории Китая способно повлечь за собой ряд негативных последствий для Казахстана как социально-экономического, так и экологического характера, среди которых можно выделить следующие:

- нарушение естественного водного баланса и природного равновесия в зоне озер Зайсан и Балхаш;
- деградация климата;
- нанесение ущерба рыбному хозяйству;
- снижение урожайности сельскохозяйственных культур, деградация пастбищ.

В настоящее время в казахстанской части Прикаспия образовался ряд сложных взаимосвязанных экологических проблем. В последние годы наметилась устойчивая тенденция сокращения земельных площадей и пастбищ Прикаспия, пригодных для сельскохозяйственной деятельности. Этот процесс происходит под воздействием деградации, опустынивания, перенасыщенности различными химикалиями и вторичного засоления более чем 50% всех прикаспийских орошаемых земель.

Представленный достаточно широкий спектр угроз экологической безопасности обуславливает необходимость жесткого включения в единый механизм национальной, региональной и в перспективе глобальной системы мероприятий, нацеленной на своевременное выявление, предупреждение и пресечение угроз окружающей среде.

Вместе с тем, несмотря на достигнутый, на данном этапе, прогресс в улучшении экологической политики, этому достижению противостоят существующие тенденции в промышленном и сельскохозяйственном производстве. Постоянно увеличивается объем используемых природных ресурсов, все больше производится загрязняющих веществ. В этом проявляется противоречивость современной модели развития общества – необходимость промышленно-хозяйственного развития зачастую входит в противоречие с

требованиями экологии, условия политической, экономической и социальной безопасности страны не всегда соответствуют условиям экологической безопасности.

Поэтому, принимая во внимание сложившуюся в 2024 году на всей территории Казахстана поводковую ситуацию, эффективное управление и предотвращение наводнений часто требует комплексного подхода, включая разработку соответствующего законодательства, планирование и реализацию инфраструктурных проектов, а также образование и информирование населения о мерах предотвращения и реагирования на аварийные ситуации. Для этого важно разработать следующие правовые механизмы:

1. Разработать новые СНИПы для проектов по строительству водохранилищ, дамб, каналов для эффективного сбора и отвода воды;

2. Сформировать нормативно – правовые механизмы новых подходов к очистке воды и ее дренажу, чтобы минимизировать риски наводнений;

3. Внедрить систему мониторинга погоды и уровня воды для управления рисками паводков, в этой связи предусмотреть ряд нормативных изменений в природоохранном законодательстве.

4. Оптимизировать систему мер страховой защиты населения при паводках и других экологических катастрофах, связанных наступлением «большой воды»;

5. Создать оптимизированную систему мер для того, чтобы оповестить население с целью правильного его реагирования на аварийные ситуации через различные каналы коммуникации, такие как телевидение, радио, интернет и социальные сети;

6. Органам гражданской защиты, правительственным организациям и местным властям также важно проводить обучающие кампании и тренировки для населения, чтобы подготовить их к возможным чрезвычайным ситуациям.

Завершая данную статью важно отметить, что данная работа посвящена исследованию правовых проблем, возникающих в процессе обеспечения экологической безопасности Республики Казахстан, в свете основных проблем с использованием водных ресурсов нашей страны. В результате исследования сформулированы теоретические положения и рекомендации по совершенствованию действующего экологического законодательства Республики Казахстан и практики его применения в случае наступления экологически неблагоприятных последствий.

Библиографический список

1. Бекишева С.Д. «Правовые проблемы обеспечения экологической безопасности Республики Казахстан». Монография. Нур-Султан: Академия правоохранительных органов, 2019. – 157 стр.

2. Сахиев С.Е. Экологическая безопасность как основа компонентов национальной безопасности в Республике Казахстан // <https://e-history.kz/ru/seo-materials/show/29828>. 2023 г.

3. Конвенция организации объединенных наций по борьбе с опустыниванием, утвержденной на Третьей сессии заседания ООН Бонн, 2-11 мая 2005 года // https://www.unccd.int/sites/default/files/relevant-links/2017_RUS.pdf

4. Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI «Экологический кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.04.2024 г.)

УДК 340.7

Исмаилова Д.Ш., кандидат юридических наук, ассоциированный профессор,
Евразийский технологический университет, г. Алматы
di.ismailova@mail.ru

UDC 340.7

Ismailova D.Sh., candidate of legal science, associate professor,
Eurasian Technological University, Almaty
di.ismailova@mail.ru

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Данная статья содержит материалы, связанные с вопросами правового обеспечения безопасности жизнедеятельности, раскрывающие сложные правовые взаимоотношения человека, общества и государства в рамках отражения рисков, связанных с безопасностью жизнедеятельности в Республике Казахстан. Статья направлена на осмысление фактов, политико-правовых вызовов и феноменов, проявляющихся в правовой науке на протяжении последних десятилетий.

Ключевые слова: правовое регулирование, безопасность жизнедеятельности, нормативное регулирование, личность, безопасность населения.

LEGAL PROVISION OF LIFE SAFETY

Abstract

This article contains materials related to the issues of legal provision of life safety, revealing the complex legal relationship between a person, society and the state within the framework of reflecting the risks associated with life safety in the Republic of Kazakhstan. The article is aimed at understanding the facts, political and legal challenges and phenomena that have been manifested in legal science over the past decades.

Keywords: legal regulation, life safety, regulatory regulation, personality, public safety.

Обеспечение безопасности – это тот путь, который человечество проходит уже долгие годы, постоянно сталкиваясь с проблемами правового регулирования данной безопасности. Ситуация меняется под грузом новых стандартов обеспечения безопасности. Благодаря прогрессу, изменившему мир, изменилось отношение людей к достижению безопасности, к зонам комфорта, в рамках которых закон и правила поведения могли бы их защитить. Развитие новых технологий привело к тому, что пороги опасности стали меняться. То, что считалось безопасным несколько лет назад, становится сложным и опасным для будущих поколений. Усложняются правила поведения, правила пользования объектами повышенной общественной опасности. Инструкции и нормы стали предметом интереса страховых отношений, так как риски, которые страхуют страховщики стали все более разноплановыми и дорогостоящими. Существуют также и факторы, которые связаны с негативным влиянием экологии, психофизиологии, санитарии и гигиены на безопасность жизнедеятельности человека в обществе.

Социальные и экономические потери общества от природных и техногенных катастроф растут стремительными темпами. К этим потерям можно добавить влияние явлений пандемического характера, которые волнообразно, но с постоянным нарастанием становятся препятствием к безопасному существованию человечества. Поэтому одной из важнейших

проблем, от решения которой зависит безопасность общества и его устойчивое развитие, является борьба за снижение риска природных, биологических и техногенных катастроф. Для этого важно совершенствовать нормативную базу, которая бы на межгосударственном и местном страновом уровне стала бы надежной защитой среды жизнедеятельности человека.

Это достижимо только в результате обучения и приобретения опыта на всех этапах образования и практической деятельности человека. Поэтому все больше возрастает значение подготовки специалистов с высшим образованием, способных не только обеспечить личную безопасность, но и выработать правовые мероприятия по защите людей от различных рисков, связанных, как производственной, так и с природно - техногенной сферой.

Понятие «безопасность» изучалось как явление и свойство, состояние и правоотношение¹, гарантия², норма и функция³, принцип⁴, закономерность, теория, а также средство, мера по противостоянию и противодействию реализованным и потенциальным опасностям и т.д. В контексте создания системы правовых норм, обеспечивающих безопасность, современная юридическая наука и правовая практика также продемонстрировали широкое и разноплановое использование термина «безопасность». Базируясь на такой широкой трактовке связи безопасности с жизненно важными интересами личности, многие ученые стали обоснованно подчеркивать большой диапазон аспектов безопасности.

В условиях глобализации не существует чисто военных решений проблем обеспечения безопасности, единства и целостности государств, хотя высокая обороноспособность государств, в том числе обладание ядерным оружием, по - прежнему является серьезным фактором сдерживания в однополярном мире⁵. Можно дискутировать о том, насколько допустимо такое расширительное толкование понятия безопасности, но в каждом из рассматриваемых случаев безопасность подразумевается, как состояние защищенности от определенных опасностей (вызовов) и угроз либо как отсутствие или низкий уровень рисков для субъекта (субъектов) общественных отношений.

Понятия безопасности, даваемые в науке и в справочно - энциклопедической литературе, в основном идентичны. Так, согласно словарю В. Даля, под «безопасностью» понимается отсутствие опасности, сохранность, надежность⁶. В словаре С.И. Ожегова, Н.Ю. Шведовой данное понятие определяется как состояние, при котором не угрожает опасность, есть защита от опасности⁷.

В направлении создания правовых механизмов обеспечения безопасности в самом широком его понимании принимается немало международно - правовых актов, национальных законов и специальных доктрин. Международное сообщество выработало по проблемам обеспечения безопасности целый ряд механизмов. Ключевые из них определены

¹ Фомин А.А. Юридическая безопасность - особая разновидность социальной безопасности: понятие и общая характеристика // Государство и право. 2011. - № 2. - С. 72 - 80.

² Антипов А. Право убежища как гарантия личной безопасности // Ведомости уголовно - исполнительной системы. - 2017. - № 1. - С. 20 - 23.

³ Редько Т.Н. Общая теория государства и права. Академический курс в 2 - х тт. // Под ред. М.Н. Марченко. - М., 2016. - Т. 2. - С. 51 - 56.

⁴ Захаров А.Л. Межотраслевые принципы права. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Казань, 2016. - С. 12.

⁵ Эбзеев Б.С., Айбазов Р.У., Краснорядцев С.Л. Глобализация и государственное единство России. - М., 2018. - С. 8

⁶ Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 тт. / Под ред. И.А. Бодуэна де Куртенэ. - М., 2000. - Т. 1. - С. 167.

⁷ Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. - М., 1999. - С. 41

в Уставе ООН¹, Декларации тысячелетия Организации Объединенных Наций², Декларации прав и свобод человека и гражданина³, Конвенции о правах человека и основных свободах⁴, Конвенции о ядерной безопасности⁵, Договоре о коллективной безопасности⁶ и др. Основы безопасности на международно - правовом уровне заложены в Уставе ООН и получили развитие в концепции всеобъемлющей международной безопасности, закрепленной в резолюциях Генеральной Ассамблеи ООН от 05.12.1986 и 07.12.1987 «О создании всеобъемлющей системы международного мира и безопасности»⁷, а также в резолюции от 01.12.1988 «Всеобъемлющий подход к укреплению международного мира и безопасности в соответствии с Уставом ООН»⁸. Основной смысл этой концепции заключается в обеспечении такой организации международных отношений, которая бы способствовала установлению устойчивого, без опасного и ненасильственного мира. В Заключительном акте Сопредседательства по безопасности и сотрудничеству в Европе (СБСЕ) (1975 г.) в качестве приоритетных целей развития ставятся вопросы обеспечения условий, в которых народы могут жить в состоянии подлинного и прочного мира, будучи ограждены от любой угрозы или покушения на их безопасность; содержится осознание необходимости для каждого из них вносить свой вклад в укрепление международного мира и безопасности.

Среди законов, регулирующих вопросы безопасности, особое место занимает Закон РК «О национальной безопасности Республики Казахстан»⁹ (далее Закон), который содержит базовые правовые понятия и принципы в сфере безопасности, обозначает угрозы безопасности, определяет ее систему и порядок финансирования деятельности по ее обеспечению, а также регламентирует вопросы контроля и надзора за деятельностью по обеспечению безопасности. Рассматриваемый Закон определяет «безопасность» как состояние защищенности совокупности потребностей, удовлетворение которых надежно обеспечивает существование и возможности прогрессивного развития личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз.

Среди основных субъектов, безопасность которых защищается, данный Закон выделяет личность, общество, государство, при этом на первый план выносятся именно безопасность личности. Близкое по смыслу определение безопасности содержится в Концепции национальной безопасности. В соответствии с Концепцией национальной безопасности состояние защищенности личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз, которое позволяет обеспечить конституционные права, свободы, достойные качество и уровень жизни граждан, суверенитет, территориальную целостность и

¹ Устав Организации Объединенных Наций (вместе с «Правилами процедуры генеральной ассамблеи») // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Вып. XII. - М., 1956. - С. 14 - 47.

² Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций (принята в г. Нью - Йорке 08.09.2000 Резолюцией 55 / 2 на 8 - м пленарном заседании 55 - й сессии Генеральной Ассамблеи ООН). [Электронный ресурс]: www.un.org.

³ Постановление Правительства РК от 22.11.1991 № 1920 - 1 «О Декларации прав и свобод человека и гражданина» // СААП 1991. - № 52. - Ст. 1865.

⁴ Конвенция о защите прав человека и основных свобод (заключена в Риме 04.11.1950; с изм. и доп. от 11.05.1994) // СААП. 1998. - № 20. - Ст. 2143.

⁵ Конвенция о ядерной безопасности (принята в г. Вене 17.06.1994 на Дипломатической конференции Международного агентства по атомной энергии)

⁶ Договор о коллективной безопасности (вместе с «Протоколом об исправлении текста Договора о коллективной безопасности, подписанного в Ташкенте 15.05.1992» и Нотой МИД Республики Беларусь от 24.05.1995. - № 12 / 4913 - н)

⁷ Резолюции Генеральной Ассамблеи ООН от 05.12.1986 и 07.12.1987 «О создании всеобъемлющей системы международного мира и безопасности»

⁸ Резолюция от 01.12.1988 «Всеобъемлющий подход к укреплению международного мира и безопасности в соответствии с Уставом ООН»

⁹ Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527 - IV О национальной безопасности Республики Казахстан по состоянию на 01.01.2022 г.)

устойчивое развитие Республики Казахстан, оборону и безопасность государства. Общей чертой международно - правового регулирования и национального законодательства (в данном случае на примере Республики Казахстан) является стремление обозначить в правовых актах механизмы обеспечения безопасности в самом широком его понимании.

Вместе с тем одновременно наблюдается тенденция постепенного выделения (вычленения) правовых рычагов защиты отдельных видов безопасности. В этом направлении все более очевидно выделяются безопасность личности как объект правовой защиты и вытекающее из ее юридического обеспечения субъективное право каждой личности на безопасность. На наш взгляд, важно разграничивать понятия «национальная безопасность», «безопасность государства», «безопасность общества» и «безопасность личности». Каждое из этих понятий имеет общее и особенное в правовых механизмах их обеспечения. Такой подход отличается, в частности, от официальной дефиниции национальной безопасности, содержащейся в Стратегии национальной безопасности РК, под которой понимается состояние защищенности личности, общества и государства. В рассматриваемом документе, аналогично определению безопасности, содержащемуся в Законе о национальной безопасности РК, не проводится различий в безопасности трех самостоятельных субъектов правовых отношений - личности, общества и государства. В современной отечественной юридической литературе можно обнаружить два основных подхода к дифференциации безопасности.

Существенная группа ученых, следуя казахстанскому Закону о национальной безопасности РК по состоянию на 01.01.2020 г.), весьма расширительно трактует понятие национальной безопасности. Они считают, что постепенно в понятие национальной безопасности вошли вопросы экономической, экологической, техногенной, информационной, энергетической и прочей безопасности.

При этом смешиваются понятия национальной, государственной и общественной безопасности. Наиболее проблемным определением в современной науке является, на наш взгляд, понятие «безопасность личности», так как, несмотря на отмеченное выше стремление ученых обеспечить чистоту понятий, включающих родовое слово «безопасность», ряд исследователей берут на себя смелость идентифицировать «безопасность личности» как понятие, равнозначное или поглощаемое категорией «общественная безопасность». Сказанное выше позволяет сделать вывод о том, что проблемы безопасности требуют более глубокого внимания со стороны юристов ввиду того, что проблемы безопасности, в целом, в первую очередь как родовое понятие, представляет собой целый пласт общественных отношений в недостаточной степени, отрегулированный нормами казахстанского права. Но на данном этапе развития законодательного регулирования вопросов безопасности можно предложить следующее понятие безопасности, сформированное в современном правовом поле.

Содержание безопасности жизнедеятельности можно оценить следующим образом «...безопасность - есть деятельность людей, общества, государства, мирового сообщества народов по выявлению (изучению), предупреждению, ослаблению, устранению (ликвидации) и отражению опасностей и угроз, способных погубить их, лишить фундаментальных материальных и духовных ценностей, нанести неприемлемый (недопустимый объективно и субъективно) ущерб, закрыть путь для выживания и развития».

Нормативно – правовые основы безопасности жизнедеятельности стали следующие нормативно – правовые акты:

- Конституция Республики Казахстан;
- принципы и нормы международного права, международные договоры Республики Казахстан;
- конституционные законы Республики Казахстан;
- законы Республики Казахстан;

- иные нормативные правовые акты РК;
- законы и иные нормативные правовые акты органов местного самоуправления, принятые в пределах их компетенции в области безопасности.

Цель безопасности жизнедеятельности как науки будущего должно стать сохранение здоровья и жизни человека в техносфере, защита его от опасностей техногенного, антропогенного, естественного происхождения и создание комфортных условий жизнедеятельности.

Актуальность обеспечения безопасности населения обусловлено тем, что в последнее время количество чрезвычайных ситуаций имеет тенденцию к увеличению, возрастают материальный ущерб и потери среди населения, ухудшаются условия жизнедеятельности людей в целом. За этим стоят такие причины, как ослабление системы государственного управления и контроля за обеспечением безопасной жизнедеятельности в обществе, а также глобальные тенденции снижения эффективности деятельности социально – экономических систем в большинстве стран мира. Текущая ситуация в Казахстане поставила многие государственные органы перед лицом вновь открывшихся обстоятельств, связанных с обеспечением безопасности. Практическое решение задач обеспечения безопасности населения позволит раскрыть новые научные подходы к решению актуальных правовых проблем в данном направлении.

Сказанное выше позволяет ученым - правоведам осознать необходимость дальнейшей разработки, основных теоретико - правовых вопросов обеспечения безопасности населения и государства в условиях ограничительных мер, которые требуют повышенного внимания в период чрезвычайного положения, введенного в результате эпидемий, катастроф природного характера и других форс – мажоров.

В обеспечении безопасности и порядка важную роль играют органы внутренних дел и органы ЧС. Данные органы взаимосвязаны с различными организациями и органами государства, а также выполняют работу по предотвращению нарушений общественного порядка и наказаний за такие нарушения.

В завершении статьи отметим, что в современных условиях развития мировой экономики особое значение приобретает развитие правовых отношений при обеспечении безопасности. Гарантия обеспечения безопасности человека и гражданина стала одной из главных целей современного государства и основополагающим принципом развития законодательных норм. В рамках сказанного выше можно сделать следующие выводы:

1. Нормативно-правовая база обеспечения безопасности жизнедеятельности регламентирует обязанности и права государственных институтов власти и граждан, закрепляет и регулирует функциональное предназначение всех органов власти в области защиты от ЧС, определяет степень и меру ответственности.

2. Природная среда непосредственно влияет на безопасность жизнедеятельности человека, поэтому природоохранное законодательство направлено на ее охрану, предупреждение вредного воздействия хозяйственной или иной деятельности, оздоровление и улучшение качества окружающей природной среды.

3. Пропаганда знаний в области защиты населения и территорий от ЧС обеспечивается органами управления, входящими в МЧС РК, совместно с общественными объединениями, осуществляющими свою деятельность в области защиты и спасения людей, органами государственной власти, органами государственной власти в РК, органами местного самоуправления, организациями. Для пропаганды знаний в области защиты населения и территорий от ЧС могут использоваться средства массовой информации, а также специализированные технические средства оповещения и информирования населения в местах массового пребывания людей.

4. Пропаганда знаний в области защиты населения и территорий от ЧС обеспечивается органами управления, входящими в МЧС РК, совместно с общественными объединениями,

осуществляющими свою деятельность в области защиты и спасения людей, государственными органами государственной власти, органами государственной РК, органами местного самоуправления, организациями. Для пропаганды знаний в области защиты населения и территорий от ЧС могут использоваться средства массовой информации, а также специализированные технические средства оповещения и информирования населения в местах массового пребывания людей.

Библиографический список

1. Фомин А.А. Юридическая безопасность - особая разновидность социальной безопасности: понятие и общая характеристика // Государство и право. 2011. - № 2. - С. 72 - 80.
2. Антипов А. Право убежища как гарантия личной безопасности // Ведомости уголовно - исполнительной системы. - 2017. - № 1. - С. 20 - 23.
3. Редько Т.Н. Общая теория государства и права. Академический курс в 2 - х тт. // Под ред. М.Н. Марченко. - М., 2016. - Т. 2. - С. 51 - 56.
4. Захаров А.Л. Межотраслевые принципы права. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Казань, 2016. - С. 12.
5. Эбзеев Б.С., Айбазов Р.У., Краснорядцев С.Л. Глобализация и государственное единство России. - М., 2018. - С. 8.
6. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 тт. / Под ред. И.А. Бодуэна де Куртенэ. - М., 2000. - Т. 1. - С. 167.
7. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. - М., 1999. - С. 41.
8. Устав Организации Объединенных Наций (вместе с «Правилами процедуры генеральной ассамблеи») // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Вып. XII. - М., 1956. - С. 14 - 47.
9. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций (принята в г. Нью - Йорке 08.09.2000 Резолюцией 55 / 2 на 8 - м пленарном заседании 55 - й сессии Генеральной Ассамблеи ООН). [Электронный ресурс]: www.un.org.
10. Постановление Правительства РК от 22.11.1991 № 1920 - 1 «О Декларации прав и свобод человека и гражданина» // СААП 1991. - № 52. - Ст. 1865.
11. Конвенция о защите прав человека и основных свобод (заключена в Риме 04.11.1950; с изм. и доп. от 11.05.1994) // СААП. 1998. - № 20. - Ст. 2143.
12. Конвенция о ядерной безопасности (принята в г. Вене 17.06.1994 на Дипломатической конференции Международного агентства по атомной энергии)
13. Договор о коллективной безопасности (вместе с «Протоколом об исправлении текста Договора о коллективной безопасности, подписанного в Ташкенте 15.05.1992» и Нотой МИД Республики Беларусь от 24.05.1995. - № 12 / 4913 - н)
14. Резолюции Генеральной Ассамблеи ООН от 05.12.1986 и 07.12.1987 «О создании всеобъемлющей системы международного мира и безопасности»
15. Резолюция от 01.12.1988 «Всеобъемлющий подход к укреплению международного мира и безопасности в соответствии с Уставом ООН»
16. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527 - IV О национальной безопасности Республики Казахстан по состоянию на 01.01.2022 г.)

ӨОЖ 343.13

Кенжибекова Э. П., заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.
e.kenzhubekova@etu.edu.kz

UDC 343.13

Kenzhibekova E. P., candidate of legal science, associate professor
Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty
e.kenzhubekova@etu.edu.kz

ТЕРГЕУ ЖӘНЕ СОТ ӘРЕКЕТТЕРІН ЖҮРГІЗУ БАРЫСЫНДАҒЫ АУДАРМАШЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Аннотация

Бұл мақала аудармашының қылмыстық процеске қатысуының процессуалдық мәселелері қарастырылады. Сондай-ақ, қылмыстық процестегі аудармашының құқықтық жағдайы егжей-тегжейлі қарастырылады. Қылмыстық сот ісін жүргізу тілі қағидасының жүзеге асырылу мақсатында қылмыстық іс жүргізу заңнамасы бірқатар конституциялық және қылмыстық процессуалдық кепілдіктер бекітіліп берілгені анықталады. Яғни, кейбір ғалымдардың айтуынша, қажетті жағдайларда аудармашының міндетті түрде қатысуы аудармашы жасаған процессуалдық құжаттарды тиісті деңгейде беру мен міндетті түрде аудармашының қатысуы тиіс деп көрсетіледі.

Түйін сөздер: тергеу әрекеттері, сот әрекеттері, аудармашы, құқықтық мәртебе, процессуалдық жағдай, кепілдіктер, процессуалдық құжаттар, дәлелдемелер, сот ісін жүргізу тілі, конституциялық кепілдіктер.

LEGAL STATUS OF THE TRANSLATOR DURING INVESTIGATION AND JUDICIAL PROCEEDINGS

Abstract

This article deals with the procedural issues of the translator's participation in the criminal process. Also, the legal status of the interpreter in the criminal process is considered in detail. In order to implement the principle of the language of criminal court proceedings, it is determined that a number of constitutional and criminal procedural guarantees have been established in the legislation of criminal proceedings. That is, according to some scientists, the mandatory presence of the translator in necessary cases is indicated by the provision of procedural documents made by the translator at the appropriate level and the mandatory presence of the translator.

Key words: investigative actions, court actions, translator, legal status, procedural situation, guarantees, procedural documents, evidence, language of court proceedings, constitutional guarantees.

Қазақстан Республикасының Конституциясы жалпы танылған қағидалар және халықаралық құқық нормаларына сай еліміздің тарихында адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын ең жоғарғы құқықтық деп бөліктермен қатар, олардың құқықтар мен бостандықтарын сақтау мен қорғау мемлекеттердің міндетті деп көрсетті ¹.

¹ Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30тамыз (2007.21.05. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)

Осыған орай адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының тікелей жүзеге асырылуына кепілдік береді. Олар заңнамалар мәнінің мазмұны мен оның қолдану аясын, заң шығару, және жергілікті басқару биліктерінің қызметтерін анықтаумен қатар, сот төрелігін қамтамасыз етеді. ҚР Конституциясында белгіленген басты құқықтардың бірі, ол өз ана тілін пайдалану құқығы, арақатынас жасауда, тәрбиелеуде, білім алу және мәдени дамуға алатын орны орасан зор.

Атақты процессуалист Н.Н Розин, былай деген: әртүрлі тілде сөйлейтін және аралас – ұлттар тұратын жергілікті жерлері көп мемлекет үшін соттың жүргізілу тілі туралы мәселе ерекше мәнге ие болады. Яғни оның пікірінше, «теориялық тұрғыдан алғанда екі жүйенің: *біріншісі* – ол жергілікті сақтау тілі, - яғни жергілікті халық сөйлейтін тілді сотта іс қарау барысында қолдану болса, *екіншісі* ол біртұтас мемлекеттік тілдің болуы деп атап көрсетуі Жергілікті сөйлеу тілі сот төрелігінің міндеттелуіне толығырақ жауап беруі және оның шаралары жергілікті халық үшін қол жетімді және түсінікті болады. Оның ең басты қажеттілігі төменгі сот сатыларының анық болуы ерекшелендіреді. Бірақ ол тәжірибеде кездесетін қиындықтарға әкеп соғады. Егер де жергілікті тұрғындар ерекше тілде сөйлейтін болса, олардың тілін білетін судьяларымен мемлекет толық қамтамасыз ете алмаулары мүмкін. Ал екіншісі жағынан бұл жүйе іс жоғарғы сатыға ауысқан немесе сот актілерінің мәтінін мемлекеттік тілде аудару барысында елеулі қиындықтарға әкеп соқтыруы әбден мүмкін мемлекеттің барлық соттарында және барлық соттарында және барлық сот актілерін жасауда қолданылатын тілдің біртұтас жүйесі жоғарыда аталған кемшіліктерден арылған және де ол істерді жоғары сатыға бергендігі қиындықтармен ұштаспайды. Бірақ, ол өз кезегінде соттарды жергілікті тұрғындардан оқшаулауы, яғни сот қызметкерлерінің тәжірибелік мақсаттарына жете алмауларына әкеп соқтыруы мүмкін¹.

Аталған жүйелердің әрқайсысының өз ерекшеліктері мен кемшіліктері де болады. Сондықтан да, заңнама, мынадай аралық нысандарды ұсынады: негізгі тіл ретінде мемлекеттік тіл, ал жергілікті жерлерде тұрғын халықтың санына қарай жергілікті халықтың тілін қазақ тілімен қатар қолдануға рұқсат етілген.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілдері – барлық мемлекеттік билік органдарына қолданылады және барлық іс жүргізуде сот өндірістерінде, соттардағы іс жүргізушілікте және өзге де құқық қорғау органдарында қолданылатын ресми тіл болып табылады².

Осы айтылған негізде ҚР ҚПК-нің 30-бабына сай қылмыстық сот ісін жүргізу мемлекеттік тілде жүргізіледі, ал қажет болған жағдайда сот ісінде мемлекеттік тілмен бірдей орыс тілі немесе басқа да тілдер қолданылады. Қылмыстық процесті жүргізетін орган істі орыс немесе өзге тілдерде жүргізу қажет болған жағдайларда сот ісін жүргізу тілін өзгерту туралы дәлелді қаулы шығарылады.

«Тіл» - деген ұғымның өзі және оның терминалогиядағы орны жөнінде алдымен анықтап алу қажет. Жалпы оны бес мағынада қарастыруға болады:

Мемлекеттік тіл–ол кез-келген мемлекеттің органдары, мекемелері, кәсіпорындары мен ұйымдары жұмыс істейтін сот өндірісі жүргізілетін, жоғарғы оқу орындары мен арнайы оқу орындарында, мектептерінде дәрістер өткізілетін тілді айтамыз.

Осыған орай, аталған қағиданың қамтамасыз етілуі мақсатында сот және терегеу әрекеттерін жүргізуге аудармашыны қатыстыру қарастырылған.

Қылмыстық сот ісін жүргізу тілі қағидасының жүзеге асырылу мақсатында қылмыстық іс жүргізу заңнамасы бірқатар конституциялық және қылмыстық процессуалдық кепілдіктер бекітіп берген. Яғни, кейбір ғалымдардың айтуынша, қажетті жағдайларда аудармашының

¹ Мищенко А. Ю. Понятие переводчика и его роль в уголовном судопроизводстве // Пробелы в российском законодательстве. - 2023. - № 6. – С. 244 –246.

² Қазақстан Республикасындағы тіл туралы 1997 жылғы 11 шілдедегі № 151-І Қазақстан Республикасының заңы 2008. 21.11.

міндетті түрде қатысуы аудармашы жасаған процессуалдық құжаттарды тиісті деңгейде беру мен міндетті түрде аудармашының қатысуы тиіс деп көрсетіледі¹.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы сот жалпы отырыстарының қаулыларына сай «Сот төрелігін жүзеге асыру барысында соттардың Конституцияның кейбір мәселелерін қолдану» мәселесіне байланысты іске қатысушылардың өтініштері бойынша шағымдар келтіру, өз ана тілдерінде түсініктемелер мен жауаптар беруге, өтініштер жариялауға және сотта сөз сөйлеу құқықтарының қамтамасыз етілуіне міндетті болып табылады. Дегенмен, қылмыстық сот өндірісінде адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуын жүзеге асыру әліде өңделуді талап етеді және заңнамамен отандық құқыққолдану тәжірибесіне оларды қорғаудың сенімді және қол жетімді қорғау механизмдерін енгізу талап етіледі. Баршамызға белгілі, күнделікті өмірлік құқықтар мен бостандықтардың белсенді жүзеге асырылуы үшін сенімді ішкі мемлекетаралық әрекеттесулер мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қамтамасыз етілуіндегі кепілдіктер механизмі.

Қылмыстық сот өндірісінің тілі принципінің таралу механизмі болып қылмыстық іске аудармашының қатысуы табылады. Аталған құқықты қылмыстық сот өндірісі қатысушылары үшін тиісті деңгейде қамтамасыз ету, ол қылмыстық сот өндіріс қатысушылары үшін тиісті деңгейде қамтамасыз ету, ол қылмыстық сот өндірісінің тілі қағидаларының бір құрамдас бөлігі болып табылады².

Қазіргі таңдағы заңнама іске аудармашының міндетті түрде қатысуының екі негізін қарастырады, егер:

- 1) қылмыстық іс бойынша қатысушы сот өндірісі жүргізілетін тілді білмейтін болса;
- 2) іске қатысушы тұлға қылмыстық іс бойынша өндірістің жүргізілу тілін жеткіліксіз деңгейде білетін болса.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасы алғаш рет заңды деңгейде аудармашының құқықтық мәртебесін анықтаумен қатар, қылмыстық сот өндірісіне жеке мүдделі емес және тәуелсіз қатысушы ретінде бекітіп көрсеткен³.

Қазақстан Республикасы қылмыстық процесстік кодексінің 8 - тарауында үш негізгі процессуалдық функцияларға сәйкес келмейтін іс жүргізу қатысушылары енгізілген аудармашы (ҚПК-нің 59-бабы), мына аталып өтілетін өзге де қатысушылардың, яғни, куә (56-бап), сарапшы (57-бап), маман (58-бап) және куәгерлердің (60-бап) қатарына жатқызылған. Осыған орай, аудармашы, айыптау, қорғау шаралары және сотпен бөлек процесстің жеке қатысушысы деп танылып кең өкілеттіліктерге ие болады. Аудармашы сот төрелігіне әрекеттесе отырып, процессуалдық функцияларды жүзеге асырады.

Қылмыстық процесстік кодексі 59-бабының 1-ші бөлігіне сай аудармашы қылмыстық іс жүргізу заңнамасында көрсетілген жағдайларда аударуға қажетті тілді меңгерген және еркін сөйлей алатын қылмыстық сот өндірісіне қатысуға тартылған тұлғаны айтамыз. Дегенмен, оның кәсіби немесе аудармашы мамандығының болуы міндетті емес. Егер процессті жүргізетін тұлғалар, сот өндірісіне қатысатын қатысушының араласу тілін білетін болса, онда олар аудармашы бола алмайды немесе әртүрлі процессуалдық функцияларды қолданатын болса, онда оларға қарсылық білдірілуі тиіс (ҚПК-ң 61 бабы, 2-бөлігі). Аудармашы ҚПК-ң 61, 69-баптарында көзделген негіздер бойынша процесске қатыса алмайды және қарсылық білдіруге жатқызылады. Сонымен қатар, егер де ол, куә болса, іс бойынша кез-келген қатысушысының туысы, жақын туысы болса, немесе істің барысына белгілі жағдайлармен мүдделі болса қатыстырылмайды және қарсылық білдірілуге жатады. Сондай – ақ, процесстің қатысушылары өздері ұсынған тұлғалардың арасынан аудармашы

¹ Е.Е. Ерешев. Қылмыстық іс жүргізу. Жалпы бөлім: Оқулық. – Алматы: «Өлке» баспасы, 2006. 216 бет

² Вестник Института законодательства Республики Казахстан. № 3 (3) 2006 г. С. 72.

³ Принципы современного российского уголовного судопроизводства: монография / науч.ред. И.В. Смолькова, - М.:Юрлитинформ, 2015. – 384 с.

ретінде тағайындау туралы өтініштер жасай алады. Оған қарсылық білдіру негіздері болмаған жағдайда – ол аудармашы ретінде іске жіберіледі. Тұлғаны – аудармашы ретінде тағайындау туралы анықтаушы, тергеуші немесе судья қаулы, ал сот анықтама шығарады.

Аудармашыларға қатаң талаптар қойылуы тиіс. Себебі олардың білімдеріне орай адамның ар-намысы мен өмірі қылмыскерді жазалау немесе кінәлі емес адамды ақтау сияқты мәселелер шешіледі. Екі тілдің синтаксисі мен грамматикасын жеткілікті деңгейде білмеу заңды, медициналық, техникалық терминалогиялар аясындағы білімдері жеткілікті сөздік қоры, жазбаша немесе ауызша айтылған ойларды мәні бойынша дәл жеткізіп беруге тиісті. Сондықтан қылмыстық іс жүргізуде штаттық сот аудармашыларының қызметтерін пайдалану орынды, ал егер олардың қатысуы мүмкін болмағанда ғана – мамандарды өзге мекемелер мен ұйымдардан шақыртылуы тиіс деп атап көрсетеді¹.

Сот талқылауына аудармашының қатысу мәселесін шешпес бұрын, міндетті түрде оның іс бойынша жүргізілетін тілді қаншалықты білетіндігін және бір тілден екінші тілге аударудағы тәжірибесі мен амалдарының бар екендігін анықтап алу қажетті. Сөздердің, сұрақтар мен жауаптардың, сондай-ақ, құжаттардың дәлме-дәл аударылуына іс бойынша дәлелдемелерді бағалаудың дұрыстылығы тәуелді болады. Осыған орай, В.Кочеткова және В.Назаровалардың пікірлері бойынша, аудармашыға тілдің грамматикалық құрылымына назар аударудың және олардың аударатын сұрақтары, жауаптары мен құжаттары жөнінде түсініктемелер беруге құқылы емес екендіктерін түсіндіру қажет деп атап өтеді².

Аудармашы - дәлелдемелерді процессуалдық тұрғыдан бекітуде маңызды рөл атқарады. Алдын - ала тергеу барысында ол аударған құжаттары мен өзі қатысқан тергеу әрекеттерінің хаттамаларын қол қою арқылы куәландырады.

Сот өндірісі жүргізілетін тілді білмейтін қатысушыларға, өз ана тілдерінде жауаптар беруге, сотта сөз сөйлеуге немесе аудармашының көмегін пайдалануға құқылы екендіктері түсіндірілуі тиіс. Тілді білмейтін тұлғаға уақтылы аудармашының көмегі берілмесе ол сөзсіз қамтамасыз етіледі. Міндетті түрде мына мәселеге назар аударылуы тиіс, егер де, айыпталушы немесе тергеу әрекетіне қатысатын өзге де қатысушының сот өндірісі жүргізілетін тілді білмеуі белгілі болса, онда анықтаушы мен тергеуші іске аудармашының көмегінсіз немесе өз еркімен оның қатысуына қарсылық білдірсе де аудармашыны қатыстыруға міндетті болып табылады.

Дәлелдеуге аудармашының қатысуы дәлелдемелерді жинау мен зерттеу институтына тікелей байланысты болады.

Мұндай жағдайда тергеуші мен сот және айыпталушы мен куә арасында аралық буындар пайда болады. Барлық мәліметтер аудармашының санасы арқылы өтіп, олда сараланып, тек содан кейін ғана тергеушімен сотқа келіп түседі. Осынысымен өзге тілге аударылған алғашқы дәлелдеу құралы (жауаптар, қорытындылар) туынды болып келеді. Сондықтанда, іс үшін маңызды мәліметтер жойылып кетуі, бұрмалануы немесе жасалған мәліметтің пайда болған мәліметтің пайда болу қаупінің бар екендігі анықталады.

Аталғандарды аудармашының қатысуымен алған дәлелдемелерді бағалауда ескеру қажетті.

Аудармашыға оның құқықтары, міндеттері және мүмкін болатын жауапкершіліктері жөнінде – оған өз міндеттеріне кіріспес бұрын түсіндіріледі. Сот талқылауында аудармашыға оның құқықтары мен міндеттерін түсіндіру, төрағамен сотқа келушілерді тексерумен және сот мәжілісі сот талқылауының дайыдық бөлімінде жүзеге асырылады.

¹ С.К. Жүрсімбаев Қазақстан Республикасының құқыққорғау органдары: Оқулық. – Алматы: «НУРПЕСС» баспасы, 2010. – 360 бет.

² В.Н. Кочеткова, С. В. Назарова. Стиль составления процессуальных документов. Киев. – 2019. - 152 с.

Тергеу және өзге де процессуалдық әрекеттердің жүргізілуіне аудармашының қатысуы сол хаттамаларда бекітілуі және де өзге қатысушылар сияқты аудармашы да оның мазмұнымен танысып болғаннан кейін қол қояды.

Аудармашы міндетті: тергеуші, анықтаушы, анықтау органдары, прокурор және судьяның шақыртуы бойынша келуге; тергеу және өзге процессуалдық әрекеттер барысында дұрыс аудармалар жасауға, сондай-ақ процессуалдық құжаттарды аударуға; аудармашы есебінде қылмыстық іске қатысуына байланысты өзіне белгілі болған алдын-ала тергеудің мәліметтерін жариялауға міндетті.

Жалған аударма жасағаны үшін және алдын-ала тергеудің мәліметтерін жарияламағаны үшін ҚР ҚПК-не сай қылмыстық жауапкершілік көзделген. ҚК-ң 307 – бабында жалған жауап берген үшін, сарапшы мен маман қорытындысы немесе дұрыс дұрыс аударылмағаны үшін жауаптылық көзделген, ал ҚК-нің 310-бабында алдын-ала тергеудің мәліметтерін жарияғаны үшін жауаптылық көзделген. Осы ережелерді ережелерді ескере келе аудармашы есебінде ереже бойынша ҚР ҚПК-нің 307 және 310 баптары бойынша қылмыстық жауаптылық пайда болатын 16-жасқа толған тұлға болуы тиіс.

Яғни, Қазақстан Республикасы қылмыстық заңының 307-бабындағы ескертуге орай, аудармашы қылмыстық жауаптылықтан босатылуға жатқызылады; егер де ол, анықтама, тергеу немесе сотта іс қарау барысында соттың үкімі немесе шешімі шыққанға дейін жалған дұрыс емес аударма жасалғандығы жөнінде өз еркімен жариялаған болса. Аудармашыға жалған дұрыс емес аударма жасағаны үшін қылмыстық жауаптылықтың бар екендігі жөнінде тергеушімен ескертілмесе, сондай-ақ, айыпталушыға қарсылық білдіру құқығының бар екендігі жөнінде айыпталушыға ескертілмеген болса, онда ол қылмыстық процессуалдық заңнаманы елеулі түрде бұзуға әкеп соқтырады.

Библиографиялық тізім

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жыл. 2007 жылғы енгізілген өзгертулер мен толықтырулармен. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі// [Электрон ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (өтініш берілген күн: 06.04.2024)
2. Мищенко А. Ю. Понятие переводчика и его роль в уголовном судопроизводстве // Пробелы в российском законодательстве. - 2023. - № 6. – С. 244 –246.
3. Қазақстан Республикасындағы тіл туралы 1997 жылғы 11 шілдедегі № 151-І Қазақстан Республикасының заңы 2008. 21.11.
4. Е.Е. Ерешев. Қылмыстық іс жүргізу. Жалпы бөлім: Оқулық. – Алматы: «Өлке» баспасы, 2016. 216 бет.
5. Вестник Института законодательства Республики Казахстан. № 3 (3) 2006 г. С. 72.
6. Принципы современного российского уголовного судопроизводства: монография / науч.ред. И.В. Смолькова, - М.:Юрлитинформ, 2022. – 384 с.
7. С.К. Жүрсімбаев Қазақстан Республикасының құқыққорғау органдары: Оқулық. – Алматы: «НУРРПЕСС» баспасы, 2020. – 360 бет.
8. В.Н. Кочеткова, С. В. Назарова. Стиль составления процессуальных документов. Киев. – 2019. – 152 с.

ӘОЖ 340.1

Климова Л.А., заң ғылымдарының магистрі,
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.
lileka-92@mail.ru

UDC 340.1

Klimova L.A., master of law degree
West Kazakhstan innovation and Technology University, Uralsk
lileka-92@mail.ru

ҚОҒАМДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ НЕГІЗГІ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

Аннотация

Бұл мақалада құқық бұзушылықтардың түрлері және оның алдын алу шаралары баяндалған және құқық бұзушылық түрлерінің бір-бірінен ерекшеліктеріне басты назар аударылған.

Түйінді сөздер: Құқық бұзушылық, қылмыс, теріс қылық, әкімшілік құқық, еңбек құқығы, азаматтық құқық, халықаралық құқық.

THE MAIN TYPES OF OFFENSES IN SOCIETY AND MEASURES TO PREVENT THEM

Abstract

This article describes the types of offenses and measures to prevent them, and the main attention is paid to the features of the types of offenses from each other.

Keywords: offense, crime, misdemeanor, administrative law, labor law, civil law, international law

Көптеген жылдар бойы барлық мемлекеттер құқық бұзушылықпен күресіп келеді. Бүгінгі күні бұл мәселе заң ғылымында бұрынғыдай соншалық күрделі, әрі қарама-қайшылықты болып келеді. Сондықтан француз социологы Эмиль Дюркгейммен келіспеуге болмайды, ол қылмыс кез келген салауатты қоғамның элементі болып табылады деп санады. Яғни ешбір қоғам құқық бұзушылықты түп тамырымен жойып жібере алмайды. Құқық бұзушылық әрқашан болады, тек оны бәсеңдетіп, бірқалыпты болуына әрекет ету керек. Сондықтан құқық бұзушылықпен күресудің жаңа теориялық тұжырымдамаларын үнемі тұжырымдау, жаңа әдістер мен рәсімдерді құрастыру қажет.

Құқық бұзушылықтың алдын алу үшін бұл ұғымның мағынасы мен түрлерін білу қажет. Сонымен, құқық бұзушылық деген не? Құқық бұзушылық – бұл әрекетке қабілетті тұлғаның құқық нормаларының ұйғарымдарына қайшы келетін, басқа тұлғаларға залал келтіретін және заң жүзінде жауапкершілікке тартылуыға әкеліп соғатын қылмысты әрекеті. Ал қылмыс – бұзушылық оны құқықтық емес мінез-құлық қағидаларын бұзудан өзгешелейтін қатаң белгіленген белгілермен сипатталады. Құқық бұзушылық – бұл адамның әрекет етуіне немесе әрекетсіздігінен байқалатын қылық. Құқық бұзушылыққа ой, сезім, ниет жатпайды, себебі олар адамның қылығының белгілі бір актісінде байқалмайынша, құқықпен реттелмейді. Егер адам құқық нормаларында қарастырылған белгілі бір әрекетті жасау керек болып, бірақ жасамаса (мысалы, өміріне қауіп төніп тұрған адамға көмек көрсетпегенде), онда

бұл әрекетсіздік болып табылады.¹

Барлық құқық бұзушылықты екі топқа бөлу қабылданған – қылмыс және теріс қылық. Оларды бөлудің, біріншіден қоғамдық зияндылықтың сипаты мен дәрежесі, екіншіден, субъективті фактор, бұл шешуші шамада құқыққа қайшылық ретінде сол немесе басқа іс-әрекетті мойындауға әсер етеді. Қоғамдық зияндылықтың сипаты мен дәрежесі нысан құндылығымен, құқыққа қайшы қастандықпен, жағдаймен, уақытпен, (зорлық немесе зорлық емес) тәсілдермен, өлшеммен және келтірілетін зиян сипатымен және т.б. анықталады.

Теріс қылықтар – қылмыстармен салыстырғанда қоғамдық қауіптің аз дәрежесімен сипатталатын құқық бұзушылық, ол қоғамдағы құқықтық тәртіптің жеке жақтарына қастандық жасайды. Теріс қылықты құқық салаларында қолданарлық түрде, сондай-ақ олар теріс қылық енгізетін қарым-қатынас түрлері бойынша және солар үшін қолданылатын жаза түрлеріне қарай топтауға болады.

Тәртіптік теріс қылық – қызметтік қарым-қатынастар аумағында жасалатын құқық бұзушылық және ол ең алдымен қызмет бойынша бағынушылық қатынастың тәртібін бұзады. Тәртіптік теріс қылық адамдардың белгілі ұжымдарының қызмет тәртібіне қастандық жасайды, ол еңбек, қызмет немесе оқу тәртібін әлсіретеді де, тәртіптік теріс қылықты тудырады. Тәртіптік жазаның мерзімі – бір жыл.²

Әкімшілік құқық бұзушылық (теріс қылық) - заң бойынша бекітілген қоғамдық тәртіпке, мемлекет органдарының атқару және орналастыру қызметі саласындағы қарым-қатынасқа қастандық жасайтын, қызметтік міндеттерді жүзеге асырумен байланысты емес құқық бұзушылық. Әкімшілік теріс қылықтар, мысалы, өртке қарсы қауіпсіздік ережелерін, мемлекеттік немесе жеке кәсіпорындарда санитарлық гигиенаны бұзу болып табылады. Әкімшілік деликтер, қоғамдық зияндылық немесе қауіп белгілеріне ие бола отырып, зияндылығының аз дәрежелілігімен қылмыстан айтарлықтай айырмасы болады.

Азаматтық теріс қылықтар (деликтер) – мүліктік және сондай-ақ мүліктік емес аймақта жасалатын құқық бұзушылық, ол адам үшін рухани құндылық болып табылады. Азаматтық құқық бұзушылық — ұйымдарға және жеке азаматтарға келісім бойынша міндеттерін орындамаудан, азаматтың ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін мәліметтер таратудан тұратын мүліктік зиян келтірумен бейнеленеді. Азаматтық құқық бұзушылық, зиянның орнын толтыру, бұзылған құқықты мәжбүрлеп қалпына келтіру немесе орындалмаған міндетін атқару сияқты санкцияларды қолдануға алып келеді.

Еңбек құқығын бұзу – еңбек міндеттерін бұзудан, орындамаудан тұратын және еңбек туралы заңның нормаларында болатын санкциялармен тыйым салынған еңбек құқығы субъектісінің құқыққа қайшы айыпты іс-әрекеті.

Халықаралық құқық бұзушылық – халықаралық құқық нормаларына немесе жеке басының міндеттемелеріне қайшы келетін әрекет немесе басқа субъектіге, халықаралық құқық субъектілерінің тобына немесе барлық халықаралық қауымдастыққа залал келтіретін халықаралық құқық субъектісінің әрекетсіздігі. Халықаралық деликтіге-дипломатиялық өкілдерге қатысты құқыққа қайшы әрекеттердің жолын кесу жөнінде шаралар қолданбау, сауда міндеттемелерін бұзу және т.б. жатады.

Құқық бұзушылықты сөз еткенде қылмыс ұғымын да ұмытпау қажет. Себебі жалпы барлық елдегі болып жатқан құқық бұзушылықтың көпшілік бөлігі қылмыстық құқық бұзушылық. Қылмыстар дегеніміз- қоғамдық қауіпті, қылмыстық заңдармен тыйым салынған, адамгершілік тұрғыдан сотталатын, айыпты деп табылған, жазаланатын, мемлекеттік конституциялық құрылысына, оның саяси және экономикалық жүйесіне, азаматтардың құқықтары мен бостандық меншігінің бекітілген түрлеріне қастандық келтіретін немесе

¹ Құқық бұзушылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңы.

² Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. 2-е издание, измен. и доп. – М.: «НОРМА» 2000. -616 б.

құқықтық тәртіпті бұзатын, сондай-ақ, мемлекеттің, қоғамдық ұйымдар мен жеке тұлғалардың заңмен қорғалатын мүдделеріне зиян келтіретін іс-әрекеттер. Жеке адамға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтірмеген және зиян келтіру қаупін туғызбаған іс-әрекет немесе әрекетсіздік қылмыс болып табылмайды.¹

Әрбір құқық бұзушылық қоғамдық, мемлекеттік немесе жеке бастың мүдделеріне залал келтіреді, қоғамға зиянды нәтижелерге алып келеді. Зиян – материалдық және моральдық, өлшеулі және өлшеусіз, физикалық және рухани, маңызды және маңызды емес, қалпына келтірілетін және қалпына келтірілмейтін болады. Осылайша, қоғамдық қауіпсіздік құқық бұзушылық белгісі ретінде құқық бұзушылық жасау нәтижесінде жеке тұлғаның, қоғамның немесе мемлекеттің мүддесіне зиян келтіреді. Құқық бұзушылықтың ең жалпы түрі қоғамға зиян келтіретін және заңға сәйкес жазаланатын қоғамға қарсы әрекет ретінде сипатталуы мүмкін. Сол себепті де құқық бұзушылықтың алдын алу қажет.

Құқық бұзушылықтың алдын алу үшін азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтан қорғауды қамтамасыз ету, елдегі құқық бұзушылықтың деңгейін азайту, құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесін жетілдіру, сондай-ақ оған ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау, жою, бас бостандығынан айыру орындарынан оралған, осыған орай туыстық байланыстарын жоғалтқан, сондай-ақ тұрақты тұратын жері және құжаттары жоқ адамдарды әлеуметтік бейімдеу және оңалту, құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесі субъектілерінің және оған қатысушылардың қызметін үйлестіру, салауатты өмір салтын қалыптастыру, азаматтық құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті тәрбиелеу, құқық бұзушылық жасағаны үшін жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз ету қажет.²

Құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін осы міндеттерді негізге ала отырып, белгілі бір жазаларда не шараларды қолдану қажет. Құқық бұзушылықтың алдын алу қызметін жүзеге асыру барысында құзыретті органдар құқық бұзушылық жөнінде істерді қарастырып, шешім қабылдайды. Құқық бұзушылықтың алдын алуды жүзеге асыратын органдар мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, мемлекеттік ұйымдар. Құқық бұзушылық жөніндегі істі қозғау негізі жасалған істе құқық бұзушылық құрамының болуы болып табылады. Сондықтан құқық қолдану қызметін жүзеге асыру құқық бұзушылық ұғымын терең білмейінше мүмкін емес. Қажетті білім құқық бұзушылықты дұрыс біліктілеуге, іс бойынша заңды шешімдер қабылдауға, заңдылықты сақтауды қамтамасыз етуге, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға көмектеседі.

Құқық бұзушылықтың алдын алудың бірден бір тәсілі алдын алу шараларын жүзеге асыру болып табылады: халықтың неғұрлым қауқарсыз тобын әлеуметтік қорғау және экономиканы жалпы сауықтыру жөніндегі әлеуметтік-экономикалық шараларды; экономиканы, әлеуметтік саланы, құқық қорғау қызметін басқарудағы қателіктер мен кемшіліктерді жоюға бағытталған ұйымдастырушылық-басқару шараларын, сондай-ақ құқық бұзушылықтың алдын алуды нормативтік, ақпараттық, әдістемелік және ресурстық қамтамасыз етуді жетілдіруге бағытталған шараларды; қоғамдық санада құқыққа қарсы мінез-құқыққа және қоғамға қарсы іс-әрекеттерге төзбеушілікті қалыптастыратын азаматтардың бойында жалпы адамзат құндылықтарына бағытталған адамгершілік ұстанымдарын қалыптастыру, құқық бұзушылықты жасауға кедергі болатын ғылым мен техниканы; құқық бұзушылықтың алдын алу саласындағы заңнаманы жетілдіруді; құқық бұзушылық субъектілерінің қызметін құқықтық реттеуді; нормативтік құқықтық актілердің жобалары бойынша криминологиялық сараптама жүргізу кіретін құқықтық шараларды қолдану арқылы іске асырылады.³

¹ Ағдарбеков Т. Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық – Алматы: «HAS» баспа компаниясы, 2003. 320 б.

² Лазарев В.В. Липиев С.В. Общая теория государства и права. Учебник для вузов. М. «Спарк», 2000.

³ Общая теория государства права. Учебник под ред./ М.Н. Марченко и др. М., 1998. с. 580.

Құқық бұзушылықты зерттейтін әр түрлі анықтаулар бар. Жалпы қорытындылық түрде олар, өздеріне заңдық жауапкершілік алатын қоғамға зиянды әрекет еткен тұлғалар немесе тұлғаның құқыққа қарсы, өзін кінәлі еткен құқық бұзушылыққа ұласады.

Қорытындылай келе құқық бұзушылықтың алдын алу еліміздің басты міндеті. Халыққа құқық бұзушылық үшін жауапкершіліктің барын түсіндіру және оның алдын алу үшін шаралар қолдану қажеттілігін насихаттау қажет. Заң жүзіндегі жауапкершіліктің басты мақсаттары құқық тәртіптерін қорғау және азаматтарды құқықты құрметтеу рухында тәрбиелеу деп санауға болады.

Библиографиялық тізім

1. Құқық бұзушылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңы.
2. Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. 2-е издание, измен. и доп. – М.: «НОРМА» 2000. -616 б.
3. Ағдарбеков Т. Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық – Алматы: «НАС» баспа компаниясы, 2003. 320 б.
4. Лазарев В.В. Липиев С.В. Общая теория государства и права. Учебник для вузов. М. «Спарк», 2000.
5. Общая теория государства права. Учебник под ред./ М.Н. Марченко и др. М., 1998. с. 580.

ӘОЖ 340.1

Момышева Ф.С., заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
Құқық мектебінің деканы

Еуразиялық технологиялық университеті, Алматы қ.
f.momysheva@etu.edu.kz

Туғанбаев Р.С., Құқық мектебінің магистранты
Еуразиялық технологиялық университеті, Алматы қ.
ezuo12345@gmail.com

ЗАҢДЫ ЖАУАПКЕРШІЛІК ЖӘНЕ ОНЫҢ ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕГІ ТҮСІНДІРМЕСІ

Аннотация

Бұл мақалада құқықтық жауапкершілік түсінігі және оның құқық пен ғылымның әртүрлі салаларындағы маңызы қарастырылады. «Себептік» принципі сипатталған, соның негізінде келтірілген зиян үшін жауапкершілік анықталады. Мәтінде заңды жауапкершіліктің моральдық жауапкершілікпен тығыз байланысты екендігі және құқыққа қайшы әрекет болған жағдайда әділеттілікті қамтамасыз етуге көмектесетіні көрсетілген. Талқыланатын салаларға өнім үшін жауапкершілік, медициналық қателіктер, қоршаған ортаны қорғау құқығы, корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік, зияткерлік меншік құқығы және қылмыстық құқық жатады. Мәтінде заңды жауапкершілік жеке тұлғалар мен ұйымдардың өз әрекеттері мен келтірілген зиян үшін жауапкершілікке тартылуын қамтамасыз етуге көмектесетін маңызды ұғым екенін атап көрсетеді.

Түйін сөздер: құқықтық жауапкершілік, құқықтық жауапкершілік тұжырымдамасы, корпоративтік жауапкершілік, моральдық жауапкершілік, мәдени нормалар, әлеуметтік нормалар, моральдық нормалар, қылмыстық құқық, Азаматтық құқық, ғылыми әдебиеттер.

UDC 340.1

Momysheva F.S., candidate of legal science, associate professor,
Dean of the School of Law
Eurasian Technological University, Almaty
f.momysheva@etu.edu.kz

Tuganbaev R.S., graduate student of the school of law
Eurasian Technological University, Almaty
ezuo12345@gmail.com

LEGAL LIABILITY AND ITS INTERPRETATION IN THE SCIENTIFIC LITERATURE

Abstract

This article discusses the concept of legal responsibility and its significance in various fields of law and science. The principle of "causation" is described, on the basis of which responsibility for the harm caused is determined. The text indicates that legal responsibility is closely related to moral responsibility and can help ensure justice in the event of wrongdoing. Areas discussed include product liability, medical malpractice, environmental law, corporate social responsibility, intellectual property law, and criminal law. The text emphasizes that legal liability is an important concept to help ensure that individuals and organizations are held accountable for their actions and any harm caused.

Keywords: legal responsibility, the concept of legal responsibility, corporate responsibility, moral responsibility, cultural norms, social norms, moral norms, criminal law, civil law, scientific literature.

Занды жауапкершілік дегеніміз - адамның немесе ұйымның өз әрекеттері (әрекетсіздігі) және олардан туындайтын кез келген салдар үшін жауапкершілікті өз мойнына алу бойынша занды міндеттемесі. Занды жауапкершілік – бұл құқыққа қарсы әрекет жасағаны үшін кінәлі адамға мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану құқықтық категория ретінде қарастырылады. Бұл ұғым ғылыми әдебиеттерде кеңінен зерттеліп, түсіндірілді.

Құқықтық салада жауапкершілік көбінесе жауапты тұлғаның әрекеті мен келтірілген зиян арасында себеп-салдарлық байланыстың болуын талап ететін «себеп-салдарлық» принципі негізінде анықталады. Яғни, занды жауапкершілікке тарту үшін жауапты тарап зиян келтіруде елеулі рөл атқарған болуы керек¹.

Ғылыми зерттеулерге қызығушылық, жаңашылдық және білімге ұмтылу себеп болады. Дегенмен, осы асыл ниеттермен қатар зерттеушілер мен ғалымдардың да өз істерінің әділ, әдепті, нақты болуын қамтамасыз ету заңдық жауапкершілікте. Бір маңызды аспект - деректердің тұтастығы, дұрыс атрибуция және зерттеу хаттамаларын сақтау сияқты әртүрлі этикалық ойларды қамтитын зерттеуді жауапты жүргізу (RCR). Университеттер мен ғылыми-зерттеу институттары жауапты зерттеу тәжірибесін ынталандыратын саясаттар мен нұсқауларды жиі белгілейді².

¹ Кабанова И. Е. Қоғамдық субъектілердің азаматтық-құқықтық жауапкершілігі: теория мен практика мәселелері: монография / жауап. басылым. М. А. Егорова. М.: Әділет Ақпараты. - 2018 ж. - 398 б.

² Ұлттық денсаулық сақтау институттары (NIH) - "жауапты зерттеулер жүргізу" / / <https://oir.nih.gov/sourcebook/ethical-conduct/responsible-conduct-research-training> / өтініш берген күні: 13.06.2023.

Заңды жауапкершілік ұғымы ниет, білім және этикалық ойлар сияқты факторларды ескеретін кеңірек және субъективті ұғым болып табылатыдыктан моральдық жауапкершілік идеясымен тығыз байланысты. Заңды жауапкершілікті сот анықтаса, моральдық жауапкершілік жеке адамның ар-ожданы мен әлеуметтік нормаларына байланысты.

Тұтастай алғанда, заңды жауапкершілік ұғымы құқықтық және ғылыми салаларда маңызды, өйткені ол жеке тұлғалар мен ұйымдардың өз әрекеттері мен келтірілген кез келген зиян үшін жауап беретініне кепілдік береді.

Жоғарыда келтірілген мысалдардан басқа, заңды жауапкершілік корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік, зияткерлік меншік құқығы және қылмыстық құқық сияқты салаларда да маңызды. Осы салалардың әрқайсысында заңды жауапкершілік жеке тұлғалар мен ұйымдардың өз әрекеттері үшін жауап беруін және заңсыз әрекеттердің әділеттілігін қамтамасыз етуге көмектеседі.

Мысалы, корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік контекстінде заңды жауапкершілік компаниялардың қоршаған ортаға және қоғамға тигізетін әсері үшін жауапкершілікке тартылуын қамтамасыз етуге көмектеседі. Бұған қоршаған ортаны ластау, еңбек тәртібін бұзу немесе басқа да зиянды әрекеттер үшін жауап беретін ұйымдар қамтуы мүмкін. Авторлық және сабақтас құқықтар туралы заңнама жеке тұлғалар мен ұйымдардың зияткерлік меншік құқықтарының кез келген бұзылуы үшін жауапкершілікке тартылуын қамтамасыз етеді. Бұл жеке тұлғаларды немесе компанияларды авторлық құқықты бұзу, патентті бұзу немесе авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы заңның басқа да бұзушылықтары үшін жауапкершілікке тартуды қамтуы мүмкін¹.

Қылмыстық құқықта заңды жауапкершілік қылмыс жасаған адамдардың өз әрекеттері үшін жауапқа тартылуын қамтамасыз етуге көмектесетін негізгі ұғым болып табылады. Бұл кісі өлтіру, ұрлық немесе алаяқтық сияқты қылмыстар үшін адамдарды жауапкершілікке тарту және тиісті жазаны қамтамасыз етуді қамтуы мүмкін.

Тұтастай алғанда, заңдық жауапкершілік ұғымы құқықтық және ғылыми салаларда өте маңызды, өйткені ол жеке адамдар мен ұйымдардың өз әрекеттері үшін жауап беретініне және құқыққа қарсы іс-әрекеттер жағдайында әділеттілік орнайтынына сенімді болады.

Заңды жауапкершілік заңдар қолданылатын географиялық аймаққа қатысты, юрисдикцияға байланысты да әртүрлі болуы мүмкін.

Мысалы, ұйымдардың заңды жауапкершілігі басқа елдер, штаттар немесе провинциялар арасында әртүрлі болуы мүмкін. Сол сияқты, адамның заңды жауапкершілігіне олар орналасқан елдің немесе аймақтың заңдары мен ережелері әсер етуі мүмкін.

Кейбір жағдайларда заңды жауапкершілік бірнеше тарап арасында бөлінуі немесе таратылуы мүмкін. Мысалы, бірлескен және бірнеше жауапкершілік жағдайларында бір зиян үшін бірнеше тарап жауапты болуы және әрбір тарап залалдың толық сомасына дейін шығынды төлеуге міндеттелуі мүмкін. Бұл барлық жауапты тараптардың жауапқа тартылуын және жәбірленушіге келтірілген зиян үшін толық өтемақы алуын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Заңды жауапкершілікке адам құқықтарын қорғау міндеті немесе қоғамның ең жақсы мүдделеріне сай әрекет ету міндеті сияқты этикалық ойлар да әсер етеді. Кейбір жағдайларда заңды жауапкершілік жай ғана заңды сақтаудан кеңірек болуы мүмкін және басқалардың мүдделеріне сай әрекет ету үшін моральдық міндеттемені қамтуы мүмкін.

Құқықтық жауапкершілік – бұл құқықтық және ғылыми салаларда жауапкершілік пен әділеттілікті қамтамасыз ету үшін маңызды күрделі және көп қырлы ұғым. Заңды жауапкершілікке әсер ететін әртүрлі факторларды түсіну арқылы жеке адамдар мен ұйымдар

¹ "Авторлық құқық және уақытша құқықтар туралы" Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы № 6-І Заңы (01.05.2023 ж. жағдай бойынша өзгертулер мен толықтырулармен).

өздерінің міндеттемелерін орындауын қамтамасыз ету және ықтимал құқықтық немесе этикалық проблемаларды болдырмау үшін шаралар қолдана алады¹.

Занды жауапкершілікке оның пайда болуының да әсер етуі мүмкін екенін атап өткен жөн. Мысалы, медициналық қызмет көрсетушінің занды жауапкершілігі олардың ауруханада, қоғамдық емханада немесе апат аймағында көмек көрсетуіне байланысты өзгеруі мүмкін. Сол сияқты, ұйымның занды жауапкершілігі ол жұмыс істейтін салаға, компанияның көлеміне және ол орналасқан юрисдикцияға байланысты өзгереді.

Сонымен қатар, құқықтық жауапкершілік ұғымына мәдени және әлеуметтік нормалар әсер етуі мүмкін. Мысалы, кейбір қоғамдарда ата-ананың балаға қамқорлық жасаудағы занды жауапкершілігі басқаларға қарағанда маңыздырақ деп саналады. Сол сияқты, компанияның қоршаған ортаны қорғау жөніндегі занды жауапкершілігі әртүрлі мәдениеттерде немесе аймақтарда әртүрлі қарастырылуы мүмкін.

Осылайша, академиялық әдебиеттерде зандық жауапкершілікті түсіндіру кезінде тұжырымдамаға әсер етуі мүмкін әртүрлі контекстік факторларды ескере отырып, нюанстық көзқарасты қолдану маңызды. Бұл белгілі бір жағдайда өзекті болуы мүмкін құқықтық, этикалық, мәдени және әлеуметтік факторларды мұқият қарастыруды талап етеді.

Мазмұндағы занды жауапкершілік уақыт өте келе күрт өзгеруі мүмкін, өйткені заңдар мен ережелер өзгертін қоғамдық құндылықтар мен басымдықтарды көрсету үшін дамиды. Мысалы, корпорацияның қоршаған ортаны қорғау жөніндегі зандық жауапкершілігі өнеркәсіптік қызметтің қоршаған ортаға тигізетін әсері туралы хабардарлықтың артуына байланысты бұрынғыға қарағанда қатаң болуы мүмкін.

Сонымен қатар, занды жауапкершілік, әсіресе белгілі бір зиян үшін кім жауапты екендігі туралы белгісіздік немесе келіспеушілік болған жағдайда даулы мәселе болуы мүмкін. Бұл келіссөздер, медиация немесе сот жүйесі арқылы шешілуі мүмкін құқықтық дауларға әкелуі мүмкін.

Тұтастай алғанда, занды жауапкершілік түсінігі академиялық әдебиеттерде өте маңызды, өйткені ол жеке адамдар мен ұйымдардың өз әрекеттері үшін жауап беруін және құқық бұзушылық жағдайында әділеттілікті қамтамасыз етуді қамтамасыз етеді. Занды жауапкершілікке әсер етуі мүмкін түрлі контекстік факторларды қарастыратын нюансты тәсілді қолдану арқылы біз әртүрлі жағдайларда туындайтын күрделі құқықтық және этикалық мәселелерді жақсырақ түсініп, шеше аламыз.

Сонымен қатар, занды жауапкершілікке нақты әрекет пен нақты зиянның арасындағы байланысты білдіретін себептілік ұғымы да әсер етуі мүмкін. Занды жауапкершілікті белгілеу үшін әрекет пен зиянның арасында нақты себеп-салдарлық байланыс болуы керек.

Мысалы, егер жүргізуші бағдаршамның қызыл түсіне өтіп, жол-көлік оқиғасын тудырса, оның әрекеті жарақатқа әкелгендіктен, ол жол-көлік оқиғасы салдарынан болған кез келген жарақат немесе мүлктік залал үшін занды түрде жауапты болуы. Сол сияқты, егер компания жақын маңдағы су жолына улы химикатты шығарса және химиялық заттар адамдарға немесе қоршаған ортаға зиян келтірсе, компания зиян үшін занды түрде жауапты болуы мүмкін, себебі оның әрекеттері зиян келтірді.

Дегенмен, себепті байланысты анықтау күрделі процесс болуы мүмкін, әсіресе белгілі бір зиянға көптеген ықпал ететін факторлар болған жағдайларда. Кейбір жағдайларда зиян факторлардың жиынтығының нәтижесі болуы мүмкін және қандай фактор негізгі себеп болғанын анықтау қиын болуы мүмкін.

Соңында, занды жауапкершілікке кінә немесе абайсыздық ұғымы да әсер етуі мүмкін екенін атап өткен жөн. Занды жауапкершілікті белгілеу үшін қарастырылып отырған тұлғаның немесе ұйымның немқұрайлы әрекет еткенін, яғни олар зиян келтірмеу үшін ақылға қонымды сақтық шараларын қолданбағанын көрсету қажет болуы.

¹ Ефремова К. В. Қызметкерлердің материалдық жауапкершілігі занды жауапкершілік түрі ретінде //Заманауи зерттеулердің хабаршысы.- 2021.- № 5-7 (43).-18-22 бб.

Қайталап айтатын болсақ, себеп-салдарлық және кінәлі ұғымдар заңды жауапкершілікке әсер ететін маңызды факторлар болып табылады және академиялық әдебиеттерде заңды жауапкершілікті түсіндіру кезінде осы ұғымға әсер етуі мүмкін әртүрлі факторларды ескеру қажет.

Заңды жауапкершілік категориясы посткеңестік кеңістіктегі құқықтық ғылыми әдебиеттерде маңызды орын алады, өйткені ол әртүрлі контексттерде жауапкершілік пен әділеттілікті қамтамасыз етуге көмектеседі. Біздің мемлекетіміз Қазақстан Республикасы роман-германдық құқықтық жүйеге, континенттік құқықтық отбасына жатады, бұл заңды жауапкершілік сот прецедентіне емес, ең алдымен жазбаша заңдар мен ережелерге негізделгенін білдіреді.

Қазақстан Республикасының Конституциясы әділ сотта қарау құқығына кепілдік береді және кінәсіздік презумпциясы принципін бекітеді. Қазақстан Республикасында заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы туралы норманы енгізу және қолдану көптеген мәселелерді шешуге мүмкіндік береді, мысалы:

- ынталандыру және құқықтық нормаларды сақтау;
- табиғи ортадағы шығындарды өтеуге және адам денсаулығына келтірілген зиянды өтеуге бағытталған өтемдік;
- профилактикалық, жаңа құқық бұзушылықтардың алдын алуды қамтамасыз ету және көптеген басқалар.

Қазақстанда денсаулық сақтау, бизнес және қоршаған ортаны қоса алғанда, әртүрлі салалардағы жеке тұлғалар мен ұйымдардың құқықтық жауапкершілігін зерттейтін зерттеулердің саны артып келеді.

Мысалы, Қазақстандағы медициналық қызмет көрсетушілердің заңды жауапкершілігі, оның ішінде медициналық қателіктерге, пациенттердің құқықтарына және ақпараттандырылған келісімге қатысты мәселелер бойынша зерттеу жүргізілді. Сол сияқты, Қазақстандағы бизнестің заңды жауапкершілігі, оның ішінде бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі, қоршаған ортаға әсері және еңбек құқықтарына қатысты мәселелер бойынша зерттеу жүргізілді.

Қазақстанның ғылыми әдебиеттеріндегі құқықтық жауапкершілікті түсіндіруге мәдени нормалар, әлеуметтік құндылықтар мен саяси басымдықтарды қоса алғанда, көптеген екіұшты факторлар әсер етеді. Қазақстан 1991 жылы Кеңес Одағынан тәуелсіздік алғаннан бері елеулі саяси және әлеуметтік өзгерістерді бастан кешірді және бұл өзгерістер елдегі құқықтық жүйе мен құқықтық жауапкершілікті түсіндіруге айтарлықтай әсер етті.

Заңды жауапкершіліктің тек екі түрі бар: мүліктік (қалпына келтіру құқығы) және жазалаушы (жазалау) жауапкершілік, ал қаржылық жауапкершілік азаматтық-құқықтық жауапкершілікпен қатар мүліктік жауапкершіліктің кіші түрі болып табылатын көзқарас болды¹. Ал бұл пікірді қолдаушылар көп.

Тұтастай алғанда, Қазақстандағы ғылыми әдебиеттер құқықтық жауапкершілікке бай және алуан түрлі көзқарас береді және құқықтық жауапкершілік тұжырымдамасын трансформациялауға әсер етуі мүмкін түрлі контекстік себептерді түсінудің маңыздылығын атап көрсетеді. Қазақстанның ғылыми әдебиеттеріндегі құқықтық жауапкершілікті түсіндіруге нюансты көзқарасты қолдана отырып, зерттеушілер мен практиктер елде туындайтын күрделі құқықтық және этикалық мәселелерді жақсы түсініп, шеше алады.

Қазақстандағы құқықтық жауапкершілікке байланысты маңызды мәселелердің бірі адам құқықтарын қорғау болып табылады. Қазақстан адам құқықтары жөніндегі бірқатар халықаралық шарттарға, соның ішінде азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге және азаптауға қарсы конвенцияға қол қойды және өзінің ішкі заңнамасын осы

¹ Мусаткина Александра Анатольевна, Қаржылық жауапкершілік заңды жауапкершіліктің бір түрі ретінде // Ресей құқығы журналы. 2005. №10 (106). URL: (өтініш берген күні: 29.31.2024).

шарттарға сәйкес келтіру жөнінде қадамдар жасады. Дегенмен, Қазақстанда адам құқықтарын қорғау, әсіресе сөз, жиналыс және баспасөз бостандығына қатысты алаңдаушылық әлі де бар.¹

Қазақстандағы құқықтық жауапкершілікке байланысты тағы бір маңызды мәселе-қоршаған ортаны қорғау. Қазақстан соңғы жылдары өнеркәсіптік қызмет, ормандарды кесу және шөлейттену сияқты бірқатар факторларға байланысты қоршаған ортаның айтарлықтай нашарлауын бастан өткерді. Қазақстанда қоршаған ортаны қорғауға қатысты кәсіпорындар мен жеке тұлғалардың заңды жауапкершілігі зерттелетін, сондай-ақ экологиялық нормалар мен құқық қолдану тетіктерін қатаңдатуды жақтайтын зерттеулер саны артып келеді.

Ақырында, әлеуметтік әділеттілік пен теңдікті ілгерілетудегі құқықтық жүйенің рөлі туралы пікірталас жалғасуда. Кейбіреулер құқықтық жүйе кедейлік, кемсітушілік және білім мен денсаулық сақтау қызметтеріне қолжетімділік сияқты әлеуметтік теңсіздік мәселелерін шешуде белсендірек болуы керек деп санайды. Басқалары құқықтық жүйе ең алдымен жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталуы керек, ал кең әлеуметтік мәселелер үкімет пен азаматтық қоғамның жауапкершілігінде болуы керек деп санайды.

Адам құқықтары, қоршаған ортаны қорғау және әлеуметтік әділеттілік тұрақты зерттеулер мен пікірталастардың нысаны болып табылатын іргелі мәселелер болып табылады және заң академиялық орталарында заңды жауапкершілікті түсіндіруді жалғастыратын болады.

Қазақстандағы заңды жауапкершілікке қатысты тағы бір маңызды мәселе – сыбайлас жемқорлық. Қазақстан сыбайлас жемқорлықпен күресуге күш салды, оның ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттік құру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңдарды қабылдау, сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық бастамаларға қатысу. Дегенмен, сыбайлас жемқорлық елімізде, әсіресе, мемлекеттік сатып алулар, құқық қорғау және сот жүйесіндегі күрделі мәселе күйінде қалып отыр. Қазақстандағы зерттеулер сыбайлас жемқорлыққа қатысты жеке тұлғалар мен ұйымдардың құқықтық жауапкершілігін, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралардың тиімділігін және реформаларды жүзеге асыру мәселелерін зерттеді.

Сонымен қатар, Қазақстанның ғылыми әдебиеттерінде Экономикалық даму мен инвестицияларға жәрдемдесудегі құқықтық жүйенің рөлі зерттелді. Қазақстан зияткерлік меншікке, келісімшарттарды мәжбүрлеп орындауға және банкроттыққа байланысты реформаларды қоса алғанда, қолайлы іскерлік орта құруға және шетелдік инвестицияларды тартуға бағытталған бірқатар құқықтық реформаларды жүзеге асырды. Алайда, экономикалық өсуге жәрдемдесу мен жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау арасындағы тепе-теңдік, сондай-ақ тұрақты және әділ дамуды қамтамасыз етудегі құқықтық реформалардың тиімділігі туралы пікірталастар жеткілікті.

Ғылыми әдебиеттердегі құқықтық жауапкершілікті түсіндіруде елдің әртүрлі этномәдени ландшафты әсер етуі. Қазақстан бірқатар этникалық топтардың, соның ішінде қазақтардың, орыстардың, өзбектердің, украиндардың және басқалардың да отаны болып табылады, олардың әрқайсысының өзіндік дәстүрлері, тілдері мен құқықтық жүйелері бар. Қазақстандағы зерттеулер көп мәдениетті қоғамдағы бәсекелес құқықтық және мәдени нормаларды теңестіруге байланысты проблемаларды талдауды жалғастыруда.

Ғылыми әдебиеттер құқықтық және әлеуметтік мәселелердің кең ауқымын қамтиды және елдің ерекше мәдени және саяси жағдайын көрсетеді. Адам құқықтарын қорғау, қоршаған ортаны қорғау, сыбайлас жемқорлық, экономикалық даму және көпмәдениеттілік Қазақстандағы заңды жауапкершілікті түсіндіруді қалыптастыратын маңызды мәселелер және алдағы жылдарда да зерттеулер мен пікірталастардың өзегі болып қала береді.

¹ Алибекова А.М., «Сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін қылмыстық жауаптылықтың кейбір аспектісі» Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының 2023 жылғы 30 маусым № 2 (80) «ХАБАРШЫ — ВЕСТНИК» журналы.- 14-18 бб.

Библиографиялық тізім

1. Қабанова И.Е. Қоғамдық субъектілердің азаматтық-құқықтық жауапкершілігі: теория мен практика мәселелері: монография /басылым. М. А. Егорова. М.: Әділет Ақпарат. - 2018 ж. - 398 б.
2. Ұлттық денсаулық сақтау институттары (NIH) – «Жауапты зерттеулер жүргізу»//<https://oir.nih.gov/sourcebook/ethical-conduct/responsible-conduct-research-training/>өтініш берген күні: 13.06.2023.
3. «Авторлық құқық және уақытша құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы № 6-І Заңы (01.05.2023 ж. жағдай бойынша өзгертулер мен толықтырулармен).
4. Ефремова К. В. Қызметкерлердің материалдық жауапкершілігі заңды жауапкершілік түрі ретінде //Заманауи зерттеулердің хабаршысы.- 2021.- № 5-7 (43).-18-22 бб.
5. Мусаткина Александра Анатольевна, Қаржылық жауапкершілік заңды жауапкершіліктің бір түрі ретінде//Ресей құқығы журналы.2005. №10 (106). URL: (өтініш берген күні: 29.31.2024). – 142 б.
6. Алибекова А.М., «Сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін қылмыстық жауаптылықтың кейбір аспектісі» Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының 2023 жылғы 30 маусым № 2 (80) «ХАБАРШЫ — ВЕСТНИК» журналы.- 14-18 бб.

ӨОЖ 343.933

Омирова М.С., Ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі, полиция капитаны
Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы
Ғылыми-зерттеу институтының ІІО қызметін криминалистикалық қамтамасыз етудің
проблемаларын зерттеу орталығының ғылыми қызметкері, Қарағанды қ.
m.omirova@kpa.gov.kz

UDC 343.933

Omirova M. S., master of National Security and Military Affairs, police captain
Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after
B. Beisenov
Activities of the Department of Internal Affairs of the Scientific Research Institute
of Problems of Forensic Support, researcher at the research center, Karaganda
m.omirova@kpa.gov.kz

ҒАЛАМТОР ЖЕЛІСІН ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ЖАСАЛАТЫН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ЗАМАНАУИ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Аннотация

Ақпараттық технологиялардың кең таралуы әлемдік жаһандану құрылымын ғана емес, сонымен қатар қылмыс әлемінің сипатын, соның ішінде қылмыс түрін де түбегейлі өзгертті. Бүгінгі таңда ғаламтор желісі өмірімізде маңызды рөл атқарады, тіпті қоғамның ажырамас бөлігі іспеттес. Мұндай ақпараттық-телекоммуникациялық желісі адамға өзінің жалпы қолжетімділігіне байланысты оны пайдалану бойынша көптеген мүмкіндіктер береді. Олардың көмегімен біз виртуалды қызметтер мен өнімдерге қол жеткізе аламыз. Дегенмен,

бұл алаяқтар үшін оңай олжа табуға тиімдірек болды. Осының негізінде, автор мақалада ғаламтор желісін пайдалану арқылы жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың криминалистикалық сипаттамасын қарастырады.

Түйінді сөздер: ғаламтор желісі, әлеуметтік желі, интернет, ақпараттық технология, виртуалды кеңістік, қылмыс, қылмыстық құқық бұзушылық, интернет-алаяқтық, телекоммуникациялық және компьютерлік технологиялар, криминалистикалық сипаттама

MODERN FORENSIC FEATURE OF CRIMINAL OFFENCES COMMITTED THROUGH THE USE OF INTERNET

Abstract

The widespread spread of Information Technology has radically changed not only the structure of global globalization, but also the nature of the world of crime, including the type of crime. Today, the internet plays an important role in our lives, even as an integral part of society. Such an information and telecommunications network provides a person with many opportunities for its use due to its general availability. With their help, we can access virtual services and products. However, it was more profitable for scammers to find easy prey. Based on this, the author considers in the article a forensic description of criminal offenses committed using the internet.

Key words: internet network, social network, internet, information technology, virtual space, crime, criminal offense, internet fraud, telecommunications and computer technologies, criminalistic characteristics.

Қазіргі дамыған заманда телекоммуникациялық және ақпараттық технологияларды кеңінен қолдануға байланысты көптеген азаматтар, әсіресе жас ұрпақ, әлемдік ғаламтор деген виртуалды кеңістікте көп уақытын өткізеді. Ал байланыс жүйесі ұялы телефондар, планшеттер, дербес компьютерлер және басқа да құрылғылар түріндегі аппараттық құралдар, жүйелік және қолданбалы сипаттағы бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы жүзеге асырылады. Интернет желісіне дербес компьютерді немесе ұялы телефонды интернет провайдерлер арқылы кабельдік байланыс орнатып, телефон байланысы желілерінің көмегімен қосу арқылы, сондай-ақ сауда орталығы мен өзге де ойын-сауық мекемесінің Wi-Fi роутері арқылы және сол сияқты осындай қызметтерді ұсына отырып, шығуға болады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев халыққа арнаған «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Жолдауында құзырлы орган өкілдеріне әп-сәтте алданып, сан соғып қалған жұртшылыққа жәрдем беруді жүктеді. Мемлекет басшысының өзі бұл мәселеге айрықша көңіл бөлсе, жағдайдың қаншалықты ушығып тұрғанын өзіңіз- ақ бағамдай беріңіз. Бас құжатта Президент: «Интернет және телефон арқылы жасалатын алаяқтық әрекеттерге айрықша назар аудару керек. Құқық қорғау органдары мұндай қатерлерді анықтап, қылмыскерлерді құрықтау үшін ақпараттық-сараптама жұмысын күшейтуі қажет. Сондай-ақ, азаматтардың құқықтық және қаржылық сауатын жүйелі түрде арттырған жөн», – деді¹.

Ғаламторсыз өмірді елестету мүмкін емес, себебі ол сөзбе-сөз қоғамның ажырамас бөлігіне айналды. Мұндай ақпараттық-телекоммуникациялық желісі адамға өзінің жалпы қолжетімділігіне байланысты оны пайдалану бойынша көптеген мүмкіндіктер береді.

Ақпараттық технологияның дамығаны сонша, ғаламтор желілерінің таралуымен әлемде болып жатқан оқиғалар туралы бірден білуге, түрлі форумдарда сөйлесуге, қызығушылықтары бойынша адамдарды табуға мүмкіндік туды. Ғаламтор желісі – бұл әлеуметтік желідегі қарым-қатынасты ұйымдастыруға арналған онлайн-қызмет немесе веб-

¹ Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына Жолдауы

сайт, мәтіндік ақпарат, аудио және бейне файлдармен алмасу, фотосуреттерді орналастыру, оларды көру, түсініктеме беру, түрлі белгілер, смайликтер қою, пікірлер жазу және тағы да сол сияқтылар болып табылады. Ғаламтор желісіндегі қарым-қатынастың ерекшелігі болып пайдаланудың ыңғайлылығы мен қарапайымдылығы, қызығушылық топтарын құру мүмкіндігі, көптеген қатысушылар танылады¹.

Осы тұрғыда жаңа қоғамдық қатынастардың пайда болуына және әртүрлі адресаттарға қол жеткізу еркіндігіне байланысты алаяқтар үшін оңай олжа болып табылатын жаңа қылмыс түрлері пайда болады, ал әлеуметтік желіде қылмыс жасау үлкен физикалық күш-жігерді қажет етпейді, интернетке шығатын тиісті құрылғының болуы жеткілікті². Сонымен қатар, бұл қатынастардың шекаралары жоқ, бұл әртүрлі заңсыз қылмыстық әрекеттерді жасаған адамдар үшін ерекше қызығушылық тудырады.

Қылмыстарды тергеу кезінде осындай ашылған қылмыстық істерді тергеу тәжірибесін, сот практикасын, тергеу тақырыбы туралы теориялық білімді пайдалану маңызды, олардың нәтижелері осы түрдегі қылмыстың криминалистикалық сипаттамасында жүйеленеді және жинақталады.

Интернет желісіндегі беттерді қарау кезінде құқыққа қайшы әрекеттерді жасау тәсілін, оның салдарын, іздерін белгілеу ұсынылады. Ең көп таралған әдістерге тоқталсақ, электрондық пошта арқылы немесе мазмұны мұра туралы ақпаратты көрсететін басқа байланыс арналары арқылы хат алмасу кезінде хаттарды алу, оны ресімдеуге және одан әрі алуға көмек көрсету мақсатында белгілі бір ақша сомасын аудару талап етіледі. Пароль, логин, төлем карталарының нөмірі, ПИН-код түрінде дербес деректерді (фишинг) алу, банктердің немесе төлем жүйелерінің атынан электрондық хаттарды алу, жалған пластикалық карта жасау және қолма-қол ақшаны алу үшін осы деректерді пайдалану мақсатында қылмыскерлер көшіретін жеке деректерді көрсететін хатқа жауап беру ұсынылады. Жалпы әдіс-көмек туралы хабарлама алу және әртүрлі апаттар туралы ақпаратты пайдалану, достарының бірінің пошта жәшігі бұзылып, оның атынан үш-төрт мың сомасында картаға ақша аудару сұралады, ал олар болжамды жәбірленушімен ұзақ уақыт хат жазысып, оның мәліметтерін алдын-ала сайтта зерттей алады. Мәселен, жауап беру кезінде абоненттен жауап SMS үшін де, егер көрсетілген нөмірге қоңырау шалынса, телефон арқылы сөйлесу үшін де белгілі бір ақша сомасы алынатын SMS хабарламаларды жіберу, ұйымдар арасындағы тауар-ақша қатынастары кезінде электрондық төлемдердің жалған деректемелерін пайдалану және басқалар³.

Белгілі бір әлеуметтік желінің әр қатысушысының өз парағы бар, онда әртүрлі ақпарат, жеке деректер, достар, топтар, қылмыстық сот ісін жүргізуге ықтимал қатысушылармен мәтіндік хабарламалар түріндегі қарым-қатынас шеңбері, сүйікті музыкасы, құқыққа қайшы ақпаратты ықтимал тіркейтін аудио және бейнежазбалар, тіркелгіге кіру және шығу уақыты бар.

Беттегі ақпаратты тікелей көруден басқа, сіз маманның көмегімен файл-хаттаманы, ақпараттың қасиеттерін, оның қызметтік деректерін, сайттағы орналасқан жерін, қай құрылғыдан жіберілгенін, URL мекен-жайын, IP-мекен-жайын, интернет-провайдерді, паракқа кіру тәртібі мен бағытын, логин мен парольді, домендік атауларды, жіберушінің мекен-жайын, сондай-ақ қылмыскердің орналасқан жері және т.б. тексере аласыз.

Жәбірленушінің жеке басын сипаттай отырып, әдетте, әлеуметтік желілерде өз аккаунты бар, қылмыскермен хат алмасуды жүзеге асыратын адамдар негізінен әлеуметтік желілердегі хат-хабарлар арқылы таныс. Әдетте, немқұрайлы, олардың әрекеттері жеке

¹ Соловьев В.С. Преступность в социальных сетях интернета / Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. 2016. Т. 10, № 1. 60–72 б.

² Буцай Д.А. Проблемы расследования мошенничества в социальных сетях // Вестник науки. 2019. № 6(15). – 71-76 б.

³ Коровин Н.К. Особенности методики расследования хищений, совершенных с помощью сети интернет // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и право. 2017. № 12. 122-124 б.

деректерді, сондай-ақ басқа есеп айырысу шоттарының пластикалық картасының деректемелерін, кодтарды, парольдерді, әлеуметтік желідегі хат алмасудағы парольдердің орналасуын сақтаудың заманауи қауіпсіздік талаптарына сәйкес келмейді. Мысалға, тауарды сатып алу кезінде ашкөздік, алдын-ала төлем жасай отырып, төмен бағамен сатып алуға деген ұмтылыс және т.б.

Интернет желісі арқылы түрлі құқыққа қайшы әрекеттерді тергеу кезінде маңызы бар әртүрлі мәліметтерді белгілеу мақсатында қажетті құқық қорғау органдарына әлеуметтік желілерге мониторинг жүргізу ұсынылады.

Осылайша, интернеттің әлеуметтік желілерінде жасалған қылмыстарды ашу мақсатында әдеттегі криминалистикалық сипаттаманың элементтерін тергеу кезіндегі жағдаймен талдау және салыстыру ұсынылады. Бұл ретте компьютерлік технологиялар саласындағы маманды тарту, іс үшін маңызы бар ақпаратты қарау және алу, файл-хаттамаларды, аппараттық журналдарды, қауіпсіздік журналдарын және басқа да қызметтік ақпаратты талдау, ғаламтор желісі арқылы таратылатын ақпараттың мониторингін іске асыру, түрлі құқыққа қайшы әрекеттерді анықтау қажет.

Библиографиялық тізім:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына Жолдауы
2. Соловьев В.С. Преступность в социальных сетях интернета / Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. 2016. Т. 10, № 1. 60–72 б.
3. Буцай Д.А. Проблемы расследования мошенничества в социальных сетях // Вестник науки. 2019. № 6(15). – 71-76 б.
4. Коровин Н.К. Особенности методики расследования хищений, совершенных с помощью сети интернет // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и право. 2017. № 12. 122-124 б.

ӨОЖ 343.985

Сатыбалдинов Д. Д., аға оқытушы

Халықаралық көлік-гуманитарлық Университеті, Алматы қ.
satybaldinov60@mail.ru

UDC 343.985

Satybaldinov D. D., Senior Lecturer

International University of Transport and Humanities, Almaty
satybaldinov60@mail.ru

ТЕРГЕУ ОРГАНДАРЫ МЕН ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІ АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСТІКТІ АҚПАРАТТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ЗАМАНАУИ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Аннотация

Бұл мақалада тергеуші мен анықтау органы ретіндегі жедел-ізвестіру қызметі (ЖІҚ) қызметкерлерінің өзара әрекеттестігінің заманауи тенденциялары қарастырылады.

Түйінді сөздер: ішкі істер органдары, тергеу органы, жедел-іздігіру қызметі, өзара әрекеттестік, заманауи тенденция.

MODERN TENDENCIES IN PROVIDING INFORMATION FOR INTERACTION BETWEEN INVESTIGATIVE AUTHORITIES AND EMPLOYEES

Abstract

This article examines the modern trends in the interaction between the investigator and the employees of the investigative service as an investigative body.

Key words: internal affairs bodies, investigation body, investigative service, interaction, modern trend.

Құқық қорғау жүйесін одан әрі реформалау аясында келешекте құқыққорғау органдарының міндеті қылмыскерді іздігіру, ұстау және сотқа дейінгі тергеу болуы тиіс. Қылмыс әрекеттерін дәлелдеу және сотқа жіберу тергеуге жүктелетіні мәлім. Осыдан көріп отырғанымыздай, ішкі істер органдарында (ІІО)-да жүргізіліп отырған реформа қаншалықты маңызды және осы реформа тергеуші мен анықтау органы ретіндегі жедел-іздігіру қызметі (ЖІҚ) қызметкерлерінің өзара әрекеттестігінің заманауи тенденциялары байқалады.

Қазіргі уақыттағы қылмыстылықтың жағдайы барлық құқық қорғау органдарының тығыз өзара әрекеттесу тенденцияға мәжбүрлейді¹.

Сотқа дейінгі тергеп тексеру міндеттерін орындау үшін тергеушінің ЖІҚ өзара әрекеттестік нысандарын одан әрі жетілдіру аса маңызды болып табылады. Бұл олардың алдында тұрған мақсаттарымен сипатталады. Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік кодексі (ҚР ҚПК)-нің 8-бабында «Қылмыстық процестің міндеттері қылмыстарды тез және толық ашу, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауапқа тарту, әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану болып табылады» делінген. Қылмыстық іс жүргізудегі аталған органдар арасындағы өзара әрекеттестіктің қажеттілігі, ең алдымен, қылмыстылықпен күрестегі жоғарыда аталған міндеттерді орындау үшін олардың әр түрлі өкілеттілікке ие болуымен, әр түрлі әдістер мен тәсілдерді қолданумен түсіндіріледі. Тергеушінің қызметі іс жүргізушілік құралдар мен тәсілдерді қолдану арқылы іс жүргізушілік нысанда жүргізіледі. Сонымен қатар, тергеуші жеке өзі немесе басқа органдардың көмегімен іздігіру іс-әрекеттерін жүргізеді.

Бірқатар анықтау органдары жедел іздігіру жұмысымен айналысады. Тергеушінің іс жүргізушілік күші мен анықтау органдарының жедел іздігіру мүмкіндіктерін біріктіру олардың қылмыстылықпен күрестегі міндеттерін шешу тиімділігін көтеруге рұқсат береді. Осыдан қылмыстарды тергеу мен ашуда тергеушінің анықтау органдарымен өзара әрекеттестігінің маңыздылығын көріп отырмыз.

Әлеуметтік құбылыс ретіндегі ақпарат айналымы ішкі істер органдарындағы жедел-іздігіру қызметкерлері мен тергеу органдарының арасындағы өзара әрекеттестікті қамтамасыз ету қызметінде елеулі орын алып, тұрақты ақпараттардың айналымы арқылы жүзеге асырылады. Ішкі істер органдарында қолданылып жүрген ақпарат жүйесін құрайтын ақпарат түрлері, оларға қойылатын талаптар әр түрлі болады, және негізінен құқықбұзушылықтарды анықтау, ал егерде осындай құқықбұзушылықтың салдарынан қылмыс жасалса, онда оны жедел-іздігіру іс-шаралары мен жасырын тергеу әрекеттерін жүзеге асыру арқылы анықтау, олардың алдын алу және жолын кесу, олардың нәтижелерін қылмыстық процесте пайдалану үшін тіркеуді қамтамасыз етуге, тергеушінің өзі тергейтін қылмыстық істер бойынша жедел-іздігіру іс-шараларын жүргізу туралы жазбаша

¹ Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл.

тапсырмаларын орындауға бағытталады¹.

Қазіргі кездегі, әсіресе соңғы жылдары қоғамда болып жатқан саяси-әлеуметтік және экономикалық өзгерістер, заңи ғылымдар аясында да жарытылыстанулық білімдерді трансформациялауға әкеліп соқтыруды қажет етті. Сонымен қатар қылмыстық әрекеттердегі құрылымдардың, мазмұндарының және тетіктеріндегі өзгерістер, қылмыстылықпен күресу аясында соның ішінде жедел-ізвестіру қызметінде де жаңа мәселелерді тудырды.

Осындай жағдайларда тәжірибе ғылымға сүйеніп, жалпы және жеке теориядан жаңадан туындаған білім жетістіктерін, жауаптар мен ұсыныстарды алуға ұмтылады.

Қазіргі кезде, қылмыстылықпен күресуде, заттай дәлелдемелердің мағынасының өсу себебі тұлғалық дәлелдемелердің ролінің төмендеу тенденциясымен байланысты болып, оның себебі күдіктердің, сот өндірісі барысында сотқа дейін тергеу кезінде берген көрсетулерінен бас тартулары жиі кездесетін болды. Осындай жағдайда «тілсіз куәлардың - іздердің» қосымша ақпараттық мәнін қайта бағалаумен байланысты емес екенін біле тұра, тек оның ішінде мазмұндалған барлық ақпараттық дәлелдемелерді алуға міндеттейді, себебі осы мақсаттың шешілуі тек қана ғылыми-техникалық жетістіктерді пайдалану негізінде ғана мүмкіндік беретінін бағдарлайды.

Өзара әрекеттесудің тиімділігін арттыру - ақпараттық қамтамасыз ету деңгейімен байланысты болғанымен, ол өз алдына ақпараттық процеске бағынышты. Сондықтан әрекеттесудің негізін ақпараттық процес құрайды, өйткені кез келген қызмет келіп түскен ақпаратқа тәуелді. Әрекеттесу процесінің туындауына ақпарат негіз болады, ол осындай элементтер арасында тоқтаусыз айналымда болып, әрекеттесуді жүзеге асыруда негізгі орын алады. Осыған орай, «нашар ақпарат – нашар шешімге, жеткіліксіз ақпарат – жеткіліксіз тиімсіз шешімге әкеп соқтырады» деген сөз қалыптасқан.

Тарихқа үңілетін болсақ, көне заманнан бері адамзат, қылмыстарды адамдардың негативті әрекеттерімен байланыстырған. Осы жердегі ең басты мәселе ретінде, құқық бұзушылықтың жасалу жағдайын анықтау – оның өтіп кеткен уақытта болуымен байланысты. Бірақ осындай қиыншылықтарға қарамастан, тәжірибе жүзінде адамзат пен қоғамның танымдылығының негізінде керекті нәтижелерге жету амалдары ойластырылып табылып отырған. Осындай жолмен табылған амалдар, қоршаған ортадағы қылмыспен байланысты өзгерістерді бекіту және өңдеумен анықталған. Қоршаған ортадағы өзгерістер келе-келе іздер, таңбалар деп аталып, оны қолдану идеясы көне заманнан белгілі.

Ақпарат жаңа деректерді білдіретін, адамдардың қызметін ұйымдастыруда үнемі қабылданып, өңделіп, пайдаланылып отыратын мәліметтер мен хабарламаларды білдіреді. Ал, ішкі істер органдары қызметінің нәтижелері, өзгеріп отыратын жедел ахуал мен қабылданған шешімдерді орындау барысы туралы ақпарат басқару процесіндегі реттеу, есепке алу мен бақылау және т.б. функцияларды жүзеге асыруға негіз болады².

Өзара әрекеттесу кезіндегі ақпараттық жүйесіне кіретін ақпараттың келесідей түрлері бар. Алдымен, концептуалды ортаны анықтауды сипаттайтын ақпараттар (белгіленетін ақпарат). Бұл ақпарат, біріншіден басқару объектісі ретіндегі ішкі істер органдарының мақсаты мен міндеттерін анықтайды, екіншіден қызмет етуін шектейтін, олардың қызметі туралы ережелерді белгілейді. Оған мемлекеттің заңдары, жарлықтары, шешімдері мен қаулылары және басқа да уәкілетті құжаттар жатады.

Екіншіден, ішкі істер органдарының қызметі жүзеге асырылатын географиялық, саяси, әлеуметтік-экономикалық және демографиялық жағдайларды сипаттайтын келесі ақпараттар:

– қызмет көрсетілетін, әкімшілік-аумақтық бөлінген аймақтың географиялық сипаттамасы (аймақты көлемі, климат жағдайы және б.) туралы ақпараттар;

¹ Бажанов С.В. Становление и развитие групповых методов расследования. – М: Инфра-М, 1997. – С.98.

² Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі – Алматы: ЮРИСТ, 2014. - 344 б.

- аймақта қалыптасқан саяси және экономикалық жағдай туралы ақпараттар;
- өндіріс пен өнеркәсіптің, ауылшаруашылықтың, құрылыс, байланыс және олардың дамуы туралы ақпараттар;
- халықтың саны, жас ерекшелігі, жұмыспен қамтамасыз етілуі, білім деңгейі, сотталғандардың саны туралы ақпараттар.

Осы ақпарат түрлерін статистика органдары, білім беру мен мәдениет, денсаулық сақтау, кәсіпорындар мен мекемелер береді.

Ішкі істер органдарында қолданылатын «талдау жұмысы» термині өзара әрекеттесудің тиімділігін арттыру, қабылданатын шешімдерін негіздеуге қажетті зерттеу, танымдық қызмет пен құбылыстарды білдіреді. Кез келген ішкі істер органдары әрекеттестікті ұйымдастырушылық немесе тактикалық проблемалар жедел ахуалды алдын ала зерттеудің негізінде шешіледі. Мысалы, оның көмегімен басқару субъектісі құқық тәртібі күйін, ішкі істер органдары ішкі жағдайы мен қызмет күйін біліп, қажетті басқару қызметі арқылы ықпал етуін қамтамасыз етеді. Талдау жұмысының мақсаты әрекеттесуді қамтамасыз ету мен оның ықпал ету тиімділігін бағалауға мүмкіншілік береді.

Талдау жұмысы түрлі ақпарат түрлерін кең көлемде алумен және зерттеумен байланысты. Оның мақсаты жалпы құбылыстар мен тенденцияларды анықтай отырып, түрлі басқару шешімдерін әзірлеп, оларды негіздеу. Ағымдағы және болашақтағы жоспарлаудың базасы бола отырып, талдау қолда бар күш пен құралдарды мүмкіндігінше тиімді пайдалануға, негізді нақты шаралар қолдануға мүмкіндік береді. Сонымен ақпараттық-талдау жұмысы практикалық мақсатты көздейді екен.

Жедел ахуалды ағымдағы (үздіксіз) талдау кезінде келіп түскен тәуліктік, бір апталық және бір айлық ақпаратты бағалаудың негізінде жүзеге асырылады. Оның мақсаты тиісті жоспарларға түзетулер мен толықтырулар енгізуге, күш пен құралдарды бөлуді өзгертуге, мақсатты бағытта белгілі бір шараларды өткізуге мүмкіндік беретін жедел басқарулық құрал деуге болады¹.

Тергеу органдары мен анықтау қызметі күйінің жекеленген проблемаларын дара талдау барысында, анықталған немесе бұрын тұрақталған тенденция ауытқыған немесе бұрын кездеспеген жағдайларда ақпаратты құрама немесе ағымдағы талдау кезінде түсінік беруге жеткіліксіз болған жағдайда жүзеге асырылады. Осы мәселе аталмыш жұмыстың күйінің ерекшеліктерін, оған объективті факторлардың ықпал етуін, қызметтің тиімсіздігін (мысалы, кәмілетке толмағандардың көп қылмыс жасау себептері, бұрын сотталғандар арасында сақтандыру жұмысының жеткіліксіздігі және б.) анықтау түрінде көрінеді.

Мақсаты бойынша ақпараттар іздеу, танымды, ұйымдастырушылық-басқарушылық болып бөлінеді. Сондай-ақ, ақпараттарды айыптаушы, ақтаушы, бейтарап деп бөлуге болады. Қылмыстық сот өндірісінде қатысушылары бойынша мысалы, тергеушімен, прокурормен, сотпен, маманмен, анықтама органының қызметкерлерімен жинақталған ақпарат-деп жіктейді.

Бірде-бір қылмыстық-құқықтық сипаттағы өндіріс жеке ақпаратсыз болмайды, оны айналып өтпейді. Ұйымдастырушылық, іздеу, таным, құқықтық және профилактикалық мақсатта оны қолдану мүмкіндігі шынында шексіз. Сезіктілерден айыптаушылардан, жәбірленушілерден, куәлардан алынған мәліметтер есебінен зерттеудегі анықталуға жататын әрекеттер белгіленеді, жедел-іздеулік және тергеулік версиялар құрылады. Қылмыстық іс қозғау, алдын-ала тергеу, сот-тергеуі кезеңінде жеке әрекеттер өндірісі, тактикалық әрекеттер және комбинациялар өндірісіне дайындық бағдарлары жасалып жүзеге асырылады. Көрсетілген адамдардың көрсетулеріндегі мәліметтер кінәлілердің қылмыстық ізіне түсуге, қылмыстарды ашуға байланысты іздеу, танымдық,

¹ Сотқа дейінгі тергеп тексеру. Қалиев А.Қ. т.б. Қарағанды. 2014 ж.

идентификациялық тапсырмаларды шешуге мүмкіндік береді¹.

Құқық қорғау органдарына ақпараттардың түсу жолдары әртүрлі, оларды иемденудің құрал және әдістерінің тізімі де кең. Мысалы, азаматтардың арыздарында көрсетілген мәліметтер және лауазымды адамдардың анықтама органына, сотқа дейінгі тергеу, сотқа үндеулері, қылмыс белгілері бар оқиғаларға елеулі қылмыстық-құқықтық тетікті жіберу үшін себеп болып табылады. Ол тұлғалар да ақпараттардың потенциалды қайнар көзі болып, қылмыстық әрекеттерге байланысты материалды ақпараттардың негізгі массиві және жедел өңдеу өндірісінде, тергеуге дейінгі тексеруде, алдын-ала тергеуде тергеушінің, анықтама органының жедел қызметкерлердің, іздеу-таным қызметінің басқа субъектілерінің бағытталған әрекеттерінің жемісі болып табылады.

Оқиға болған жерден бой тасалап кеткен қылмыскерлерді, қылмысты кездей соқ көрген куәларды, өздерінің болған тауқыметтерін қандай да бір себептерге байланысты хабарлаудан жасырып отырған жәбірленушілерді іздеп табу үшін көп күш және уақыт жұмсалады. Тек қана қаралып отырған ақпараттарды тасушылар анықталған соң, олардың иелігінде бар мәліметтерді сөйлеу және сөйлеусіз коммуникативті өзара байланыс әрекеттер арқылы алу, ойлау, жинау, беру, қолдану мүмкіндігі туындайды.

Аталған жағдайларда мәліметтер қайнар көзі болып:

- білетін адамдар (мамандар, мәлімдеушілер, анықтаушы адаммен байланыста болған басқа адамдар);
- заттар, материалдар, басқа да объектілер;
- трасологиялық, биологиялық және басқа табиғи бекітілген материалдық іздер;
- сымды және сымсыз байланыс құралдары (телефондар, факістер, радиостанциялар және т.б.);
- ізге түсіруі мүмкін факторлар (мінез-құлқы, әңгімелері, заттар құралдар, қандай да бір қызмет нәтижелері) жатады.

Мәліметтерді жинаудың қайнар көзі болып әртүрлі құжаттар да болуы мүмкін. Олардың шеңберіне:

- ресми құжаттар (жеке істері, медициналық карталар, баяндамалар, мәлімдемелер, анықтамалар);
- қызметтік қағаздар (келісімдер, есептер, ішкі телефон анықтамалары және т.б.);
- машиналық ақпараттарды тасушылар (ЭЕМ енгізілген мәліметтер банкісі);
- жеке қағаздар және мұражайлық құжаттар (жазу кітапшалары, достық және махаббат хаттары, күнделіктер және т.б.);
- жарамсыз болып тасталған қағаздар (қол жазу, машинкаға басылған қағаз жыртындылары),
- жариялымдар және басқа бұқаралық деректер (телесюжеттер, газет мақалалары, дәріс материалдары және т.б.);
- белгілі хаттар және өзіндік шығармашылықтар (қандай да бір ортаға, салаға жіберілген листовкалар, үндеулер және т.б.);
- телефондық дыбыс, үнжазу, пәтерлік әңгімелер, радиоәңгімелер, радиостанция жіберімдері, бейнематериалдар;
- телеграфтың, телетайптың, телефакстің қағазға шығарылған сызба және белгілік ақпараттар жатқызылады.

Келтірілген қайнар көздердегі ақпараттар процесуалды және процесуалды емес тергеу әрекеттерінің өндірісінде, жедел-іздеу шараларында, сот сараптамаларында, прокурорлық және басқа тексеру барысында алынады. Қылмыскерлерден сондай-ақ, жәбірленушілерден, куәлардан түскен ақпараттар әртүрлі негіздермен жіктеледі. Ұсынылу тәсілі бойынша ауызша жолмен берілетін ақпараттар және ауызша емес тәсілмен берілетіндер.

¹Адам мен қоғамның қауіпсіздігі үшін. Шпекбаев А.Ж. Астана, 2015 ж.

Ақпараттарды тасушылар түрі бойынша: қылмыскерлердің ақпараттары, жәбірленушілер ақпараттары, куәлар ақпараттары. Процессуалдық маңыздылығы бойынша: дәлелдемелік, бағдарлаушы, көмекші болып бөлінеді¹.

Қылмысты тергеуді жоспарлау ерекшеліктеріне тергеудің әрбір кезеңіндегі әдеттегі (типтік) тергеулік болжамдар мен типтік тергеулік жағдайларды есепке ала отырып тергеу әрекеттерін, жедел іздестірушілік және басқа да шараларды тиімді жүргізу ретін анықтау жатады.

Тергеудің алғашқы кезеңіндегі типтік тергеулік жағдайлар:

- қылмыскердің жеке басы анықталмаған;
- қылмыскер қылмыс үстінде ұсталған;
- қылмыстық іс жедел іздестірушілік шаралар кезінде анықталған мәліметтер бойынша қозғалғанда;
- кінәсін мойындап келген жағдай;
- қылмыстық іс ресми материалдар бойынша (мысалы, ревизия деректері бойынша) қозғалғанда.

Жеке әдістеме элементі ретіндегі жоспарлаудың ерекшелігі құқық бұзушылықтың нақты түрін тергеу бойынша іс-шараларды ұйымдастыруды жеңілдетеді. Тергеулік жағдайды талдау нәтижесінде және нақты санаттағы қылмыс іс бойынша құрылатын типтік болжамдарды ескере отырып алынған түпнұсқалы мәліметтердің мазмұнына қарай тергеуші тергеудің бастапқы кезеңінде өз іс-қимылдарын жоспарлайды, сондай-ақ осыларға сүйене отырып жедел іздестіру және ұйымдастырушылық-техникалық шаралардың байланыс нысандары мен жүргізу ретін анықтайды².

Дегенмен, қылмыстарды тергеуді ұйымдастырудың элементтеріне нақты қылмысты тергеудің мақсаттары мен міндеттерін айқындау, ол міндеттерді шешудің жолдары мен тәсілдерін және жүргізілу ретін анықтау, қолда бар құралдар мен күштерді орнықтыру жатады. Бұл элементтердің жүзеге асырылуы қылмыстарды ұйымдастырудың келесідегідей әдістері мен амалдары арқылы орындалады, яғни:

- қылмыс туралы мәліметтерді тексеру,
- тергеуді жоспарлау,
- құқық қорғау және басқа да органдардың өзара әрекеттестігін қамтамасыздандыру,
- тергеушілер тобының қызметін ұйымдастыру,
- тергеушінің құқық бұзушылықтың алдын алуға бағытталған жұмысын ұйымдастыру,
- қылмыстық істің құжаттамасын рәсімдеу.

Жалпы қылмыстарды тергеудің бірінші кезеңі құқық қорғау органдарына келіп түскен қылмыс туралы мәліметтерді тексеруден басталады. Бұл кезең аталмыш мәліметтер, арыздарды сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай реестріне тіркелгеннен кейін күшіне енеді.

Қылмыс туралы мәліметтерді тексеру кезеңінде тергеуші төмендегідей сұрақтарды шешу қажет.

а) Келіп түскен деректер бойынша нақты құқық бұзушылықтың орын алғандығын анықтау. Бұл орайда мәліметтерде көзделген іс-әрекеттің әкімшілік, азаматтық құқық бұзушылықтарға немесе қылмысқа жатпайтын басқа да іс-әрекеттерге қатыстылығын жоққа шығару қажет;

ә) Қылмыс орын алған жағдайда, ол құқық бұзушылықтың Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің ерекше бөлімінде көзделген қылмыстардың нақты

¹Баев О.Я. Тактика следственных действий: учебное пособие. – М. Юр – 2015. – 436 с.

² Кучерук С.А. Тактика и взаимодействие органов следствия и дознания как основа деятельности при раскрытии и расследовании преступлений в особо сложных условиях. Автореф. дисс.... канд. юрид. наук. Краснодар. 2002. 15 с.

қай түріне жататындығын анықтау;

б) Құқық бұзушылықтың нақты түрінің қай дәрежесіне жататындығын анықтау. (құқық бұзушылықтың ҚР ҚК-нің белгілі бір бабының нақты бөліміне немесе тармағына жататындығын анықтау);

в) Құқық бұзушылықтың тергелу ретіне қатысты сұрақтарды шешу, яғни, құқық бұзушылықтың жасалған орнына, қылмысқа қатысушылардың жеке тұлғасына және тағы басқа мән-жайларға байланысты қандай және қай аймақтың құқық қорғау органы қарауы тиістігі анықталады (мысалы, ланкестік қылмыс ұлттық қауіпсіздік комитетінің қарауына жатады немесе Қарағанды облысында жасалған қылмыс сол облыстың құқық қорғау органының қарауына жатады).

Аталмыш сұрақтарды шешу үшін заңмен үш күндік мерзім берілген. Қажет болғанда ҚР ҚПК-нің 184-бабының талаптарына сәйкес тергеу бөлімінің бастығы бұл мерзімді он күнге дейін, айырықша жағдайларда отыз күнге дейін созырады. Көрсетілген мерзім ішінде тергеуші келіп түскен мәліметтерді тексерудің төмендегідей әдістерін қолданады: тергеулік қарау, оның ішінде оқиға болған жерді қарау, мәйітті қарау және т.б.; сараптамалық зерттеулер өткізу; тиісті органдарға сұраунамалар жолдап, олардан жауап күту; оқиғаға қатысты азаматтардан сұраунама алу және анықтау органдарына жеке тапсырмалар беру.

Қылмыстарды тергеуді ұйымдастырудың негізі оны тиімді жіне сауатты жоспарлауда. Әдетте тергеудің жоспары логикалық (тергеулік болжамдарды құру), процессуалдық (міндетті процессуалдық әрекеттерді өз мерзімінде өткізу) және тактикалық (тергеулік болжамдарды тексеру амалдары мен ретін анықтау) негіздерді ескеріле келе құрылады.

Сонымен, тергеуші мен анықтау органы ретіндегі жедел-іздістіру қызметі қызметкерлерінің өзара әрекеттестігінің заманауи тенденциялары, әртүрлі мәселелерді шешу, аталмыш қызметті жүзеге асыру барысында қажетті ақпаратпен қамтылып, жылдам және сауатты да тиімді әрекеттер негізінде құқыққорғау органдарының мақсаттарына жетуге мүмкіншілік береді деген сенімдеміз.

Библиографиялық тізім:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл.
2. Бажанов С.В. Становление и развитие групповых методов расследования. – М: Инфра-М, 1997. – С.98.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі – Алматы: ЮРИСТ, 2014. - 344 б.
4. Сотқа дейінгі тергеп тексеру. Қалиев А.Қ. т.б. Қарағанды. 2014 ж.
5. Адам мен қоғамның қауіпсіздігі үшін. Шпекбаев А.Ж. Астана, 2015 ж.
6. Баев О.Я. Тактика следственных действий: учебное пособие. – М. Юр – 2015. – 436с.
7. Кучерук С.А. Тактика и взаимодействие органов следствия и дознания как основа деятельности при раскрытии и расследовании преступлений в особо сложных условиях. Автореф. дисс.... канд. юрид. наук. Краснодар. 2002. 15 с.

ӨОЖ 343.985.7

Сатыбалдинов М. Т., аға оқытушы
Еуразия технология Университеті, Алматы қ.
satybaldinovmarat7@gmail.com

UDC 343.985.7

Satybaldinov M. T., Senior Lecturer
Eurasian Technology University, Almaty
satybaldinovmarat7@gmail.com

ЖОЛ-КӨЛІК ОҚИҒАЛАРЫНЫҢ ЗАМАНАУИ ҚЫЛМЫСТЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТЫ

Аннотация

Бұл мақалада жол-көлік оқиғаларын сотқа дейін тексерудің қылмыстық-құқықтық сипаттау тенденциялары қарастырылады.

Түйінді сөздер: жол көлік оқиғасы (ЖКО), жол қозғалыс Ережелері (ЖҚЕ), Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексі (ҚР ҚК), жүргізуші, көлік, техникалық ақаулар, себептілік-салдар.

MODERN CRIMINAL NATURE OF TRAFFIC ACCIDENTS

Abstract

This article examines trends in the criminal-legal description of pretrial investigation of traffic accidents.

Key words: road traffic accident, traffic rules, the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, driving, transport, technical defects, causality and consequences.

Көлік құралдары санының ұлғаюы, жүк тасымалдау көлемінің тұрақты өсуі, пайдаланатын көлік құралдарының техникалық сипаттамаларының салыстырмалы төмен деңгейі, жол қозғалысына қатысушылардың тәртіпсіздігі (жүргізушілер тарапынан да, жаяу жүргіншілер тарапынан да) және басқа да бірқатар факторлар, біздің елдің жолдарында авариялардың өсу тенденциясына әкеп соқтырады.

Көлік құралдарын пайдалануды және қозғалыс қауіпсіздігі ережелерін қылмыстық бұзу мәселелері, ғылыми тұрғыдан ішкі істер министрлігінің жол полиция комитеті (ЖПК), көлік институттарында және басқа да тиісті ғылыми мекемелерде зерттелуде.

Жол-көлік оқиғаларды қылмыстық құқық және криминалистика саласының В. Е. Жарский, В. И. Жулев, Б. Л. Зотов, И. Г. Маландин, Ю. Г. Корухов, Б. Е. Боровский, Г. Г. Зуев, Б. М. Нұрғалиев, Г. А. Мозговых және басқада ғалым, профессорларлар жан жақты зерттеп, елеулі еңбектерінде қарастырған.

БҰҰ деректерінің статистикалық мәліметтері көрсетіп отырғандай, адамзат және оның денсаулығы үшін, әлем бойынша жол көлік оқиғалары ең қауіпті қатер санында. Жол көлік құралдармен жасалған оқиғалар салдарынан келтірілген залал басқа көлік түрлерінің барлығын бірге қосқанда (ұшақ, кеме, поезд және т.с.с.) көп болып отыр. Әлемдік денсаулықты сақтау ұйымының (ӨДҰ) мәліметтері бойынша, жыл сайын жол-көлік оқиғаларының салдарынан 1,3 миллионға жуық адам қаза болады, тағы 50 миллионға жуығы жарақаттар алып, мүгедек болып қалады¹.

¹ https://kaz.inform.kz/news/zhyl-sayyn-zhol-kolik-okigalarynda-1-3-millionga-zhuyk-adam-kaza-bolady-alemdik-statistika_a2212996/

Жыл сайын біздің елде 18 мыңнан астам жол-көлік оқиғасы орын алып соның салдарынан 2,5 мыңға жуық қазақстандық қаза болады ал 23 мыңға жуығы жарақат алады. Статистикаға сәйкес, елімізде 2022 жылдың 9 айында 10,2 мыңға жуық апат орын алды, соның салдарынан 15 мыңнан астам адам зардап шекті.

Бұл туралы ҚазАқпарат Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетіне сілтеме жасап хабарлайды¹.

Жол-көлік оқиғаларын сотқа дейін тексеруді, жол полиция қызметі және оның арнайы анықтау бөлім қызметкерлері мен қажет болса тергеушілер де жүзеге асырады.

Егер, авто-мото немесе электр-көліктерінің қатысуымен, жол қозғалыс қауіпсіздігі ережелер талартаптарын орындамаудың салдарынан, адам жарақаты немесе өлім мен материалдық шығын орын алса, оны – жол көлік оқиғасы (ЖКО) дейміз.

Көлік құралының жолда жүруі кезінде және оның қатысуымен болған, денсаулыққа зиян келтіруге, адам өліміне, көлік құралдарының, құрылыстардың, жүктердің зақымдалуына немесе өзге де материалдық залалға әкеп соққан оқиға - жол-көлік оқиғасы².

Алайда, олардың барлығы емес, тек қана осындай оқиғаның салдарынан елеулі қауіпті нәтиже, жәбірленушінің ден саулығына ауыр дәрежедегі зиян келтіру немесе абайсызда кісі өлімі орын алса – жол-көліктік қылмыс болып табылады. Оның ішінде ең жиі тарағаны көлік құралдарын пайдалану кезіндегі жол қозғалыс ережелерін, қылмыстық бұзумен байланысты, Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің, әрі қарай ҚР ҚК-нің 345 бабы бойынша сараланады.

Осындай қылмыстардың қатарына:

- жол - көлік оқиғасы болған жерді қалдырып кету: ҚР ҚК-нің 347 бабы,
- көлік құралдарын жөндеу мен эксплуатацияға техникалық ақаулармен шығару ҚР ҚК-нің 348 бабы,
- көлік құралдары қозғалыс қауіпсіздігі ережелерін бұзу ҚР ҚК-нің 350 бабтарына сайлары жатады. Сонымен бірге ЖКО азаматтық, әкімшілік немес тәртіптілік құқықтық жауапкершіліктерінде туындайды³.

ЖКО тергеу, жол қозғалыс ережелері туралы білімдерді, жан-жақты, сауатты және дұрыс саралаумен ерекшеленеді. Жол қозғалыс Ережелері (ЖҚЕ), заң актісі ретінде ҚР ЖҚЕ бұзу мен оның зиянды салдары арасындағы байланыстарды анықтауға мүмкіншілік береді. ЖҚЕ бұзу мен оның нәтижесінде болған зиянды салдары арасындағы байланыстың болмауы жол-көлік оқиғаны жасаған адам, қылмыстық емес, әкімшілік (тәртіптік) жазаға тартылуы мүмкін.

Кейбір әдебиеттерде «себептілік-салдар байланыстық мәселесі» техникаларды қолдану кезіндегі қылмыстарда, теориялық қана емес, сонымен бірге тәжірибелік те мәнісі бар екені туралы айтылған. Мысалы үшін жол-көліктік қылмыстарда ЖҚЕ бұзу мен оның нәтижесіндегі салдары арасындағы себептілік байланысты анықтау белгілі қиыншылық тудырады. Осымен байланысты кейбір кездерде соттық қателер де жіберілуі мүмкін.

ЖКО жасалуға дейінгі және оның даму кезіндегі аралық уақыт ішіндегі себептердің әсері бірдей емес. ЖКО-ның әр-бір фазасында оның ең негізгісін бөліп белгілеу, сонымен қатар осы себеп келесі фазада көмекші де болуы мүмкін. ЖКО талдау кезінде себептілік-салдар байланысын анықтау керек, өйтпесе оқиғаның алғашқы себебін анықта мүлдем мүмкін болмайды. Осындай кезде ЖКО дейінгі жағдай анықталғаны да бірден бір мәні бар. Көп жағдайларда ЖКО себебі оның алдында туындайды.

Әлемдік статистика материалдары бойынша ЖКО себептері төмендегіше реттелген:

- адамның қате әрекеттері 60-70%;
- жолдардың сапасының төмендігі және жол талаптарына сай келмеу салдары 20-30%;

¹ АСТАНА. ҚазАқпарат

² Қазақстан Республикасының жол жүру Ережелері 2024 жыл.

³ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.

– көліктің техникалық ақаулары салдары 10-20% ¹.

ҚР ПМ жол полиция жүйесінің тіркеулік Ережелерінің санаттарымен байланысты ЖКО олардың кейінгі құқықтық салдарына қарамастан оқиға сипаты бойынша негізгі тоғыз түрге бөлінеді:

1) көлік құралдарының соқтығысуы – кем дегенде екі жүріп келе жатқан көлік құралдары өз ара немесе темір жол көлігімен соғысып қалған кездегі жағдайлар;

2) көліктің аударылуы, төңкерілуі – жүріп келе жатқан көлік құралының белгілі бір себептермен заңды тұрақтылығын жоғалтып, аударылуы, төңкерілуі;

3) қозғалмай тұрған көлікке соқтығу – жүріп келе жатқан көлік тоқтап тұрған көлікке, прицеппе, жартылай прицепке соғысқаны;

4) қозғалмайтын кедергілерге соғысу – жүріп келе жатқан көлік жылжымай тұрған кедергілерге соқтығысу (көпір тірегіштеріне, столбыларға, талдарға, құрылыс материалдарға, қоршауларға және т.с.с.);

5) жүргіншілерді басу – жүріп келе жатқан көлік жаяу адамды соғып немесе басып кеткенде, немесе ол өзі жол көлігіне аяқ астынан қақтығысуы. Қылмыстың осы түріне көліктің үстінен түскен заттар (ағаштар, бөренелер, кірпіштер және т.с.с.) адамдарды жарақаттаса жатады;

6) велосипед айдап келе жатқан адамды басу – жүріп келе жатқан көлік велосипед айдап келе жатқан адамды басып кеткенде немесе ол өзі жол көлігіне қақтығысуы;

7) жануарларға жегілген арбаларды /тужевой/ басу – жүріп келе жатқан көлік жануарларға жегілген арбаны басып кеткенде немесе арбаның өзі жол көлігінің жылжып тұрған бөлшектеріне соғысуы;

8) жануарларды басу – көлік құралы жүріп келе жатып, жануарларларды, үй құстарын басып кету, немесе көліктің жылжып тұрған бөлшектеріне соғылып соның салдарынан залал келтіруі;

9) басқа да ЖКО – жоғарыда көрсетілген оқиғалардан тыс жағдайлар (мысалы жол жұмыстарын дұрыс жүргізбеу нәтижесінде автокөліктердің шұңқырларға түсуі, трамвай өз рельсінен шығып кетуі және т.с.с.).

Жол – көлік оқиғаларының болуы мүмкін **себептері:**

1) Жүргізушілердің жол қозғалыс ережелерін, көлік құралдарын пайдалану кезіндегі айдау амалдарын бұзуы (мысалы, жүру жылдамдығын жоғарылату, жүру жолының қарсы жағына шығу, жүру дистанциясын дұрыс бағаламау, озу ережелерін сақтамау, кенетсіз күрт бұрылу, аяқ асты тоқтау, адамдар мен жүкті тасымалдау ережелерін бұзу, жолға алдын ала ахауы бар көлікпен шығу, жеткіліксіз тәжірибе, шаршап, ауырып немесе мас күйде көлікті жүргізу және т.с.с.). Әсіресе қауіптісі - автокөлікті мас күйде жүргізу, өйткені мұндай жағдайда жүргізушінің реакциясы төмендеп, сақтығы азаяды, жол жағдайын дұрыс қабылдамай, оны дұрыс бағаламайды.

2) Жүргіншілердің жол жүру ережелерін, жолаушылардың көлікке отыру мен түсу және пайдалану ережелерін бұзуы (мысалы, жүргіншінің жүру белгілері қойылмаған жерлерден өтуі, жол жүру белгілерін орындамау, күтпеген жерден балалардың жолға шығуы немесе жолда ойнауы және т.с.с.). Кейде қылмыстық жауапкершілікке жаяу жүргіншілерде тартылады.

Мысалы, 2012 жылдың 17-ші мамырында Павлодар қаласы көшелерінің бірінде Газель автомашинасының жүргізушісі азамат Н. сағатына 35 шақырым жылдамдықпен Индустриальная көшесіне қарай келе жатады. Күтпеген жерден Н. автокөлігінің алдына екі-үш метр аралықта қарсы жақтағы аялдамаға тұра жүгірген М. деген азаматша жол үстіне шыға келеді.

Мұндай жағдайда тежегішті басып үлгермеген Н. автокөлігін шұғыл бұрып, жол

¹ Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан / [Электронный ресурс] / Режим доступа: <<http://pravstat.prokuror.kz/rus>> Последнее посещение 24.09.2018.

бойындағы темір-бетон бағанаға соқтығысады. Бағанаға соғылған автокөлік кері қарай итеріліп барып, жаяу жүргінші К. деген әйелді басып кетеді. Әйел сол жерде қайтыс болады. Апат жағдайын туғызған М. Деген азаматшаға қылмыстық іс қозғалып, ол сот үкімімен үш жылға бас бостандығынан айырылды¹.

3) Техникалық қызмет көрсету мен көліктерді жолға шығару ережелерін, сондай-ақ жол үстіндегі жағдайды бақылап отыру ережелерін бұзу (мысалы, көлік құралының жүру бөлшектерінің ақауларын дер кезінде жөндемеу немесе сапалы жөндемеу).

Жол көлік оқиғасына байланысты қылмыстық істерді тергеу барысында ЖКО бір емес, бірнеше себеп-салдардың нәтижесінде болатындығын да (мысалы, екі автокөліктің соқтығысу кезінде, жүргізушінің біреуі жылдамдықты асырып озу ережесін бұзған, ал екінші жүргізуші маневр жасау мен бір қатардан екінші қатарға ауысу ережелерін бұзған) ескеру қажет.

Тергеушінің міндеті, ЖКО зиянды салдарының әкеп соқтыруға себеп болған шарттар мен факторларды, олардың пайда болу кезеңділігін, көлік құралының техникалық жағдайын, жүргізушінің (жүргізушілердің) әрекеттері, жәбірленушінің және басқа да с.с. факторларды ескере отырып нақты ЖКО фактісін дұрыс және заңды дәрежелілеу².

ЖКО бойынша істегі дәлелдеудің негізгі шарты, ЖКО механизмін толық зерттеп оның ішіндегі элементтерін ажырата білумен байланысты. Анығырақ айтқанда, жол апатына криминалистикалық тұрғыдан қарау, көліктерде, жол үстінде, жарақат алған адамда қандай іздер қалыптасты, авария қандай жағдайда туындады. ЖКО болдырмау үшін жүргізуші қандай шара қолданды. Міне осының бәрі ЖКО механизмiне жатады.

Тергеушінің міндеті - жол бойында, бүлінген көлік құралында, жолдың бетінде, сол сияқты басқа да объектілерде және оқиғаны көрген куә адамның айтуынша ЖКО болған жерде қандай іздер, белгілер, таңба, қандай көрініс болды соны анықтау, яғни ЖКО-ның механизмін белгілеу.

ЖКО механизмін белгілеу - дегеніміз ЖКО қашан басталды, қанша уақытқа созылды, қашан аяқталды, оның болуына не себеп болды, соны анықтау.

Жол-көлік оқиғасы бойынша істегі дәлелдеудің негізгі шарты ЖКО-ның механизмін толық айырып, ажырата білу болып табылады.

Сонымен қатар;

а) жол-көлік оқиғасына қатысушылар қандай көлік құралы, қай жерде, жүргізушісі кім, оның жас шамасы сияқты басқа да қажетті мәліметтер;

ә) жол-көлік оқиғасы болған жер және уақыты - мұнда жол, көше, елді-мекен, аумақ, ауа райы (куәнің айтуымен) ескеріледі;

б) кімнің жәбір шеккені - жолаушылармен жүргізушілердің саны және олар қандай жарақаттар алды;

в) кінәлі кім: жүргізуші, жүргізушінің екеуі де, көлік құралын ахауымен жолға шығарған адамның қызметі мен жұмыс орны;

г) жолда жүру ережесін бұзу мен келген зиянның арасындағы себепті байланыстар бар ма? Егер ондай байланыстар жоқ болса, қылмыс құрамы жоқ деуге болады;

д) жауапкершілікке әсер ететін жағдайлар: -ауырлататын жағдай - мысалы, оқиға болған жерден жол көлік оқиғасына кінәлі қашып кетті немесе мас болды;

-жеңілдететін жағдай - кінәлі осы жағдайға бірінші рет тап болып отыр, жасағанын мойындады;

е) жол-көлік оқиғасын жасауға итермелейтін жағдайлар: бұған жол-көлік оқиғасын жасауға әсер еткен себептермен жағдайлар жатады.

Міндетті түрде автокөлік, троллейбус, трамвай немесе басқада механикалық көлік

¹ Научно-технический журнал «Новости Госстандарта» №6, 2017 (37)

² «Жол жүрісі және көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзуға байланысты қылмыстар туралы істер бойынша қылмыстық заңнаманы қолдану тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2011 жылғы 29 маусымдағы No 3 нормативтік қаулысы.

қатысып, оларды жүргізушінің, сондай-ақ жолаушының, жаяу адамның немесе жол қозғалысының басқа да қатысушыларының жол қозғалысы қауіпсіздігі ережелерін бұзуы немесе көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзу нәтижесінде болған, жарақат пен материалдық шығын әкелетін оқиғалар жол-көлік қылмыстары - деп аталады.

Осындай қылмыстардың негізгі элементі болып, қылмысты жасау тәсілі емес, қылмыс механизмінің өрбуі деп санаймыз. Анығырақ айтқанда, жол апатына криминалистикалық тұрғыдан қарау, яғни көлікте, жолда жарақаттар алған адамда қандай іздер қалды, апат қандай жағдайда туындады, ЖКО болдырмау үшін жүргізуші қандай шара қолданды. Міне осының бәрі жол-көлік оқиғасының механизміне жатқызылып, жол-көлік оқиғаларының қылмыстық-құқықтық сипаттау тенденцияларын білдіріп, оларды тиімді тергеу мен ақиқатты орнатуға бағыт сілтейді.

Сонымен, адамның денсаулығына орта немесе ауыр дәрежедегі дене жарақаты, не болмаса жәбірленушінің өліміне әкеп соқтырған жол-көлік оқиғалары жол көлік қылмыстары - деп танылып, ҚР ҚК-нің 345, 346-шы баптарына сәйкес қылмыстық жауапкершілікті қажет етеді.

Библиографиялық тізім:

1. https://kaz.inform.kz/news/zhyl-sayyn-zhol-kolik-okigalarynda-1-3-millionga-zhuyk-adam-kaza-bolady-alemdik-statistika_a2212996/
2. АСТАНА. ҚазАқпарат
3. Қазақстан Республикасының жол жүру Ережелері 2024 жыл.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
5. Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан / [Электронный ресурс] / Режим доступа: <<http://pravstat.prokuror.kz/rus>> Последнее посещение 24.09.2018.
6. Научно-технический журнал «Новости Госстандарта» №6, 2017 (37)
7. «Жол жүрісі және көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзуға байланысты қылмыстар туралы істер бойынша қылмыстық заңнаманы қолдану тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2011 жылғы 29 маусымдағы No 3 нормативтік қаулысы.

UDC 34.4414.34096

Aliya M. Seraliyeva, candidate of juridical sciences, associate professor,
Abai Kazakh National Pedagogical University
ORCID iD: 0000-0002-3786-8757
e- mail: aliya-mazhitovna@mail.ru

Assel N. Kaziyeva
candidate of economics sciences, senior lecturer
Abai Kazakh National Pedagogical University
ORCID iD – 0000-0002-7734-4667
e- mail: assel01@mail.ru

Abdirazak Aizada, master of pedagogical sciences
Abai Kazakh National Pedagogical University

(The article was prepared as part of the implementation of the scientific project of grant financing for scientific and (or) scientific and technical projects for 2023-2025 of the Ministry of

Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, IRN AP 19676297 «Measures to counteract the commission of certain types of offenses by chipping certain categories of persons»).

ISSUES OF CHIPING AS A METHOD OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF THE POPULATION

Abstract

This article discusses the threats to economic security in the Republic of Kazakhstan and the possibility of their neutralization. The problems of corruption are considered as a factor hindering the development of the country and destabilizing the economy. It is shown that an important condition for ensuring the security of the national economy is the discussion of the listed range of issues related to chipping. The main directions of increasing the level of economic security of Kazakhstan are outlined.

Key words: economic security, export, import, investment, national economy, corruption, market, chip, chipping.

УДК 34.4414.34096

Сералиева А.М., кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы
ORCID iD: 0000-0002-3786-8757
e-mail: aliya-mazhitovna@mail.ru

Казиева А.Н., кандидат экономических наук, старший преподаватель
Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы
ORCID iD – 0000-0002-7734-4667
e-mail: assel01@mail.ru

Әбдіразақ А.Қ., магистр педагогических наук
Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы

ВОПРОСЫ ЧИПИРОВАНИЯ КАК МЕТОД ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются угрозы экономической безопасности Республики Казахстан и возможности их нейтрализации. Проблемы коррупции рассматриваются как фактор, сдерживающий развитие страны и дестабилизирующую экономику. Показано, что важным условием обеспечения безопасности национальной экономики является обсуждение перечисленного круга вопросов, связанных с чипированием. Обозначены основные направления повышения безопасности Казахстана.

Ключевые слова: экономическая безопасность, экспорт, импорт, инвестиции, национальная экономика, коррупция, рынок, чип, чипирование.

Introduction

Based on world experience, economic security is a guarantee of a country's independence. The priority direction of national policy is to ensure economic stability, which must meet the following conditions:

- ensure economic independence and the ability to make decisions based on national interests.
- maintenance and further improvement of the population's achieved standard of living.

Therefore, economic security is the most important factor of national security.

This work aims to identify the main threats affecting the country's economic security and suggest ways to minimize them.

The study hypothesizes that at the current stage of development, the influence of exogenous factors on the economy of the Republic of Kazakhstan will negatively affect economic security and significantly slow down the socio-economic development of the state.

The scientific novelty of this study lies in the fact that, based on the indicators of the socio-economic development of the Republic of Kazakhstan, threats to the economic security of the country have been identified, and ways to minimize them have been proposed.

Scientists Kazantseva E.G., Sribny V.I., Nurgaliuly A., and Kazbekova L.A. addressed countries' economic security issues.^{1,2,3}

Main part

According to the Bureau of national statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan (Bureau of National Statistics of the ASPR RK), the country's GDP for January-June 2023 increased by 104.5% compared to the previous period. Despite the positive dynamics, let's pay attention to the threats to the domestic economy, which is highly dependent on the Russian economy. Figure 1 shows the GDP growth rates of Kazakhstan and Russia, where the correlation between the indicator is 0.8⁴.

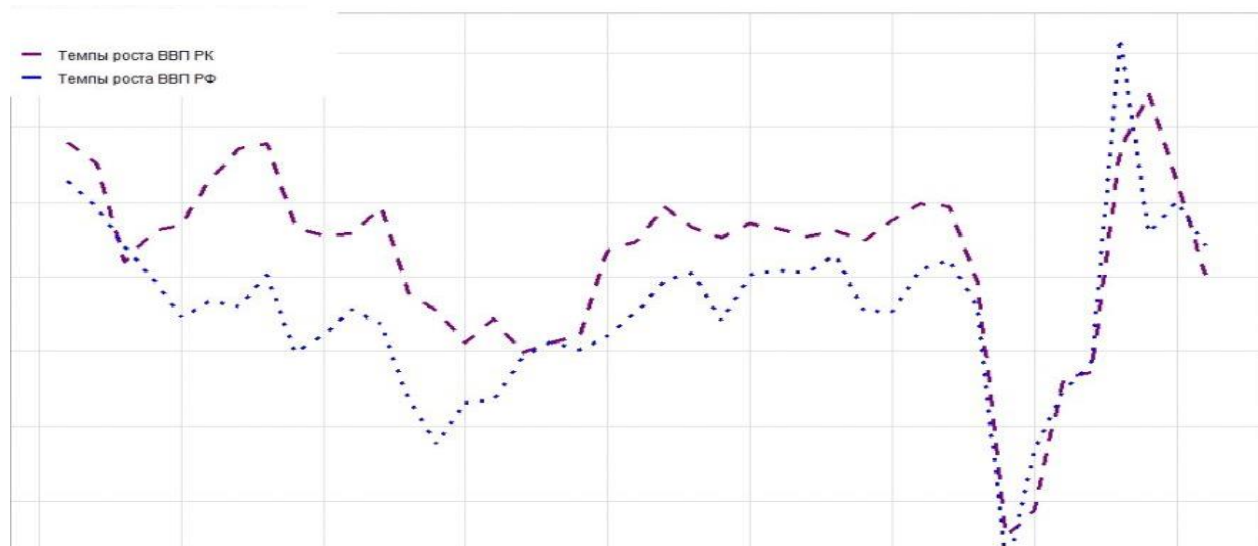


Figure 1. GDP growth rates of Kazakhstan and Russia (Kazakhstan – purple, Russia – blue)

The Central Bank of the Russian Federation, in its Monetary Policy Report published on August 1, 2022, generally predicts a decline in the RF GDP by 4-6% and a decline in 2023 by 1-4%. According to forecasts, Russia's GDP in the second quarter of this year fell by 4% compared to the second quarter of last year. In Kazakhstan, based on short-term economic indicators, the index of the physical volume of GDP in the second quarter of this year will be positive. These changes are likely temporary. But if this pattern continues, the economy is in for tough times. Let's pay attention to two main areas: imports and investments, which can create problems for the national economy.

¹ Kazantseva E.G. Economic security of the state as a strategic priority in the context of global transformation // Economic security. - 2022. - Volume 5. - No. 3. - P. 739-756. – doi: 10.18334/ecsec.5.3.114819.

² Sribny V.I. Ensuring the economic security of the Republic of Crimea: threats and countermeasures // Economic relations. - 2019. - Volume 9. - No. 3. - S. 1697-1710. – doi: 10.18334/eo.9.3.41062.

³ Nurgaliuly A., Kazbekova L.A. Economic security of Kazakhstan: application of foreign experience. Central Asian Economic Review. 2021;(3):53-65. doi.org/10.52821/2224-5561-2021-3-53-65.

⁴ Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=ru> (accessed 15.03.2024).

Thus, according to the Bureau of National Statistics of the ASPR RK, Russia ranks fourth in terms of exports, with a share of 6.9% to 10.5% (Table 1)¹.

Table 1 - Export of goods from Kazakhstan, incl. export to Russia (million USD)

Year	The total volume of Kazakhstan export of goods from Kazakhstan	The volume of export of goods to Russia	Share of export of goods to Russia (%)
2012	60270,8	5714,9	9,5
2013	84335,9	6998,6	8,3
2014	86448,8	6136,9	7,1
2015	84700,4	5875,3	6,9
2016	79459,8	6388,5	8,0
2017	45955,8	4547,6	9,9
2018	36736,9	3445,2	9,4
2019	48503,3	4639	9,6
2020	61112,2	5279,9	8,6
2021	58065,6	5670,9	9,8
2022	47540,8	5007,1	10,5

Here is Table 2, where Russia is the primary market for Kazakhstani goods.

Table 2 - Average annual volume of exports to Russia from 2013 to 2022 (thousand US dollars)

Name	Average Annual volume of export	Share of export to Russia in total export
Ball or roller bearings	62 275.5	95.2%
Artificial corundum, whether or not chemically defined; aluminum oxide; aluminum hydroxide	292 970.8	93.3%
Waste and scrap of copper	42 973.7	92.9%
Chrome ores and concentrates	169 954.5	88.3%
Natural calcium phosphates, natural aluminum-calcium phosphates and phosphate chalk	25 900.4	87.2%
Manganese ores and concentrates, including ferruginous manganese ores and concentrates with a manganese content of 20% or more calculated on a dry matter basis	43 085.1	78.9%
Ferrous metal products	135 732.3	67.0%
Iron ores and concentrates, including roasted pyrite	676 981.4	59.7%
Bituminous coal; briquettes, ovoids and similar solid fuels manufactured from coal	331 253.2	58.0%
Meat and offal: fresh, frozen and chilled	14 801.8	56.6%
Sugar and sugar confectionery	22 220.0	54.1%

¹ Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan.
Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=ru> (accessed 15.03.2024).

Flat-rolled products made of iron, non-alloy and alloy stainless steel	657 196.1	52.5%
Waste and scrap of ferrous metals; ferrous metal ingots for remelting (charge ingots)	79 652.8	50.1%
Phosphinates (hypophosphites), phosphonates (phosphites) and phosphates; polyphosphates, whether or not chemically defined	19 663.1	50.1%

Russia ranks first in terms of imports to the country, with a share of 33.4% to 41.5% (Table 3) ¹.

Table 3 - Import of goods to Kazakhstan, incl. from Russia (million US dollars)

Year	The total volume of import of goods to Kazakhstan	The total volume of import of goods from Russia	Share of import of goods to Russia (%)
2012	31125,7	12258,9	39,4
2013	36905,8	15332	41,5
2014	46358,4	16959,7	36,6
2015	48805,6	17971,8	36,8
2016	41295,5	13807,7	33,4
2017	30567,7	10529,3	34,4
2018	25378,7	9288,3	36,6
2019	29599,6	11733	39,6
2020	33685,5	13237,5	39,3
2021	39709,3	14312,1	36,0
2022	38929,0	13768,2	35,4

Table 4 below shows the goods for which Russia is the principal supplier to the Kazakhstani market.

Name	Average annual volume of import from Russia for 2015-2022 in thousands of US dollars	Share of goods in total imports
Bituminous coal; briquettes, ovoids and similar solid fuels manufactured from coal	45 014.9	99.5%
Gas oils (diesel fuel)	204 774.8	98.2%
Crude petroleum oil and crude products of petroleum oils obtained from bituminous minerals	430 824.9	97.2%
Other manufactured tobacco and manufactured tobacco substitutes	44 510.8	93.6%
Electricity	61 620.8	92.9%
Iron bars, non-alloy, alloy and stainless steel bars	260 262.6	92.8%
Carbonates; peroxocarbonates (percarbonates); commercial ammonium carbonate containing ammonium carbamate	77 596.9	91.4%
Automobile gasoline	343 800.4	90.5%

¹ Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=ru> (accessed 15.03.2024).

Coke and semi-coke of coal, lignite or peat, whether or not agglomerated; retort coal	181 226.9	89.5%
Angles, shapes and sections of iron or non-alloy steel	162 564.5	87.2%
Slag wool, mineral silicate wool and similar mineral wools in bulk, in sheets or rolls	30 221.8	87.0%
Petroleum oil and petroleum oil products obtained from bituminous minerals, other than crude	704 389.2	81.2%
Particle boards	82 466.9	78.4%
Carboys, bottles, vials, jugs, pots, jars, ampoules and other glass containers...	61 745.1	78.3%
Chocolate and other food preparations containing cocoa	142 208.7	75.9%
Waters, including mineral and aerated and other non-alcoholic drinks, excluding fruit or vegetable juices	39 439.7	75.4%
Portland cement, aluminous cement, slag cement, supersulphate cement	53 717.3	74.4%
Vegetable oils and fats	106 365.6	73.7%
Railway and tram cars, non-self-propelled	158 237.9	73.3%
Organic surface-active agents (except soap)	116 998.9	70.4%
Wood fiber boards	49 127.9	67.5%
Flat-rolled products made of iron, non-alloy and alloy stainless steel	236 673.3	66.5%
Fertilizers mineral and chemical	63 045.3	64.3%
Products from paper pulp, paper and cardboard	91 024.8	63.0%
Monitors and projectors	114 832.2	60.9%
Sugar confectionery (including white chocolate) not containing cocoa	41 688.3	59.0%
New Pneumatic Rubber Tires	130 154.9	55.2%
Paper, paperboard, cellulose wadding or webs of cellulose fibers	156 053.8	51.2%
Natural gas in gaseous state	229 781.3	51.1%
Paints, varnishes and solutions	50 288.7	50.4%
Ceramic tiles and ceramic tile slabs	61 305.6	50.3%

An analysis of the table shows that the commodity exchange between the countries is based on raw materials and semi-finished products, but Russian imports include end-use products and high-tech products. The balance of mutual trade is invariably negative (Figure 2)¹.

¹ Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=ru> (accessed 15.03.2024).

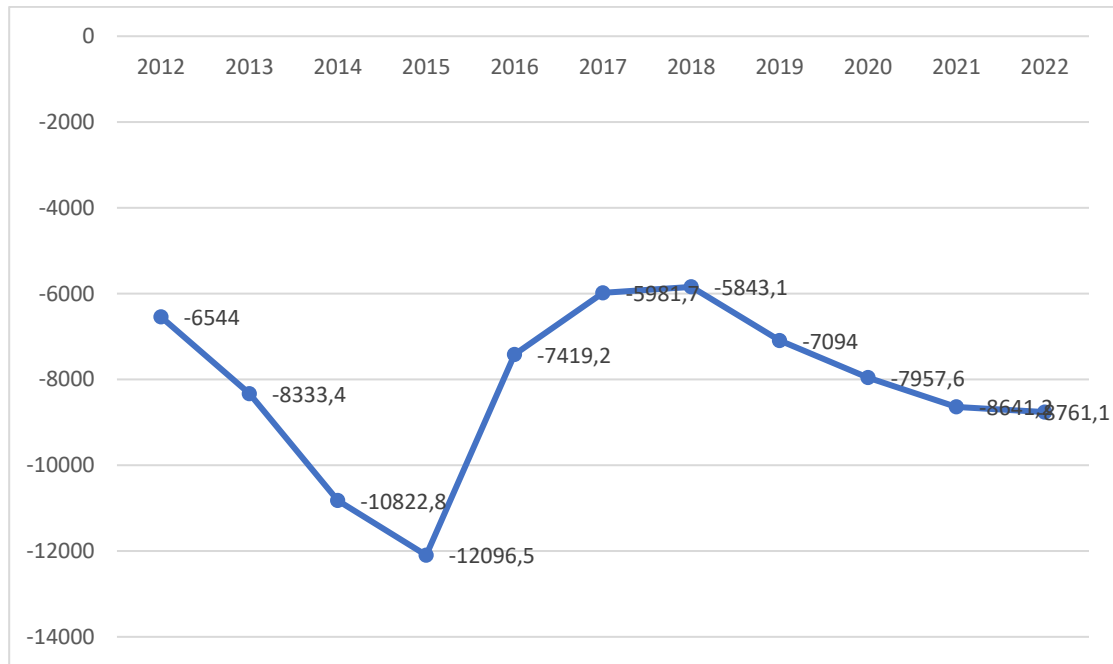


Figure 2. Balance of trade in goods between Kazakhstan and Russia

A drop in imports from Russia will damage the domestic economy. At the same time, the Central Bank of the Russian Federation predicts that exports from Russia will fall in 2022 by 13-17% and in 2023 by 8.5-12.5%. The decline in exports is primarily due to hydrocarbon raw materials and products from it, as well as products made of wood, paper, cardboard, metal, etc. Although the data of the Bureau of National Statistics of the ASPR RK confirm the growth of imports from Russia by 7%, problems are already emerging for metallurgists, woodworking enterprises, and pulp and paper industries.

Over the past period, investments from Russia to Kazakhstan have increased (Figure 3)¹.

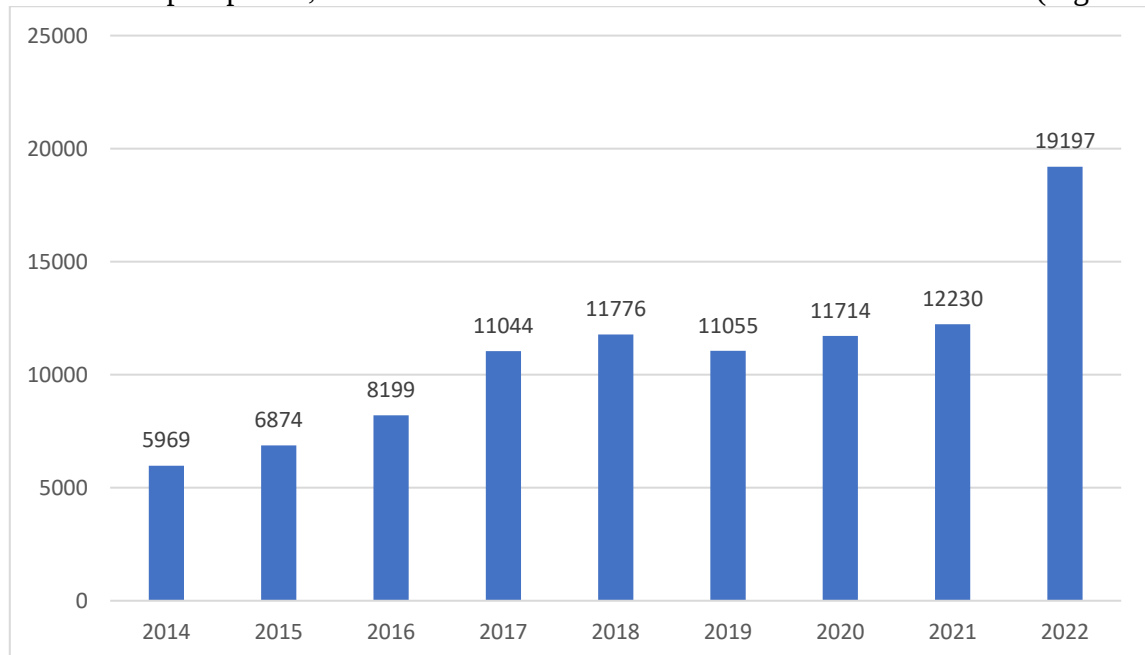


Figure 3. Investment from Russia to Kazakhstan (millions of US dollars)

¹ Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=ru> (accessed 15.03.2024).

However, sanctions and capital deficits may reduce Russian investment in Kazakhstan, which will create tension in the domestic economy ¹. Corruption is also considered a serious problem that hinders the development of the country and destabilizes the economy. All legislative and regulatory acts emphasize that corruption is fundamentally contrary to the interests of our society and state ².

The rejection of radical effective measures in the fight against corruption can lead to the fact that from a criminal, economic and social problem, it can develop into a political one and reach the scope of a national disaster that undermines the foundations of the constitutional order of the country.

Corruption as an economic crime is a form of an unlawful act that is systemic and well organized, involving multiple parties, both officials and individuals, which leads to a change in the structure of the budget revenues, reducing the share of direct taxes and increasing the share of indirect taxes. Thus, studies by Vito Tanzi and Hamid Davoudi showed that a decrease in the corruption perception index by 1 point reduces the ratio of budget revenues to GDP by 1.5%, reduces the ratio of tax revenues to GDP by 2.7%, and increases the ratio of non-tax revenues to GDP by 1.3% ³. As a result, the most noticeable factor in corruption is the chance and greed of a corrupt official ⁴.

In addition, according to the international non-governmental organization Transparency International, in terms of the level of corruption, Kazakhstan is close to such countries as Guatemala, Laos, Zambia, Nicaragua, and Paraguay. With a 10-point scale of the level of corruption, Kazakhstan's assessment indicates the highest level of corruption in society. According to experts, everything that is below three points indicates an alarming picture, a high level of corruption among civil servants ⁵.

Today, law enforcement agencies work on the basis of current legislation and take appropriate measures to combat manifestations of corruption crime. Laws of the Republic of Kazakhstan were published: «On ratification of the UN Convention against Corruption» [9]; «On Combating Corruption»⁶.

Corrupt activities usually occur in quite complex, specific, and confidential types of government activities, which are very difficult for the layman to understand. Corruption is characterized by a high degree of adaptation to various conditions. It is constantly changing and improving, and therefore its main feature is latency. In fact, there lacks any kind of complete or at least representative data on this phenomenon, there is even less information on the guilty persons representing in the court, and only a few of them, and individuals of a less dangerous category, are given a real criminal punishment.

Conclusions

As a result of the above, it is seen as necessary to diversify export markets, import suppliers, and transit routes. Also, the reduction of the administrative barrier, the analysis of criminal law, the development of a system of measures to prevent corruption offenses, and the availability of resources will enable entrepreneurs from other countries to increase investment in our country.

¹ Akhmetov Zh. Threats to the economy of Kazakhstan. Electronic resource: https://ratel.kz/outlook/ugrozy_ekonomike_kazahstana?utm_source=ratel&utm_medium=incut&utm_campaign=125013 (accessed 10.03.2024).

² Alaukhanov E.O., Tursynbaev D.E. Fighting Corruption: Textbook. - Almaty: Legal Literature, 2008 - 288 p.

³ Tanzi, Vito and Hamid R. Davoodi (2000), «Corruption, Growth, and Public Financ-es», IMF Working Paper, WP/00/182.

⁴ Berdaliyeva A.S., Kim, A.I., Seraliyeva A.M., Gassanov A.A., Dunentayev M.V. Criminological measures to counteract corruption offences in the field of illegal gambling// Journal of Financial Crime. ISSN: 13590790. – 2021. - Relevance percentile: 98.681. – doi:10.1108/JFC-11-2021-0246. - Publisher: Emerald Group Holdings Ltd.

⁵ Alaukhanov E.O., Tursynbaev D.E. Fighting Corruption: Textbook. - Almaty: Legal Literature, 2008 - 288 p.

⁶ Law of the Republic of Kazakhstan dated 18.11.2015 № 410-V “On combating corruption” (as amended and supplemented 01.05.2023) // Reference legal system “lawyer” [electronic resource]. (Viewing date 03.20.2024).

The age of high technology has brought many new opportunities to various areas of our lives, including security and identity systems. In light of this, the issue of population chipping is being actively discussed in some countries, designed to increase the safety of citizens and provide more efficient public services. Human chipping is the process of introducing miniature radio frequency identification microchips (RFID chips) into the human body in order to track and control various aspects of life ¹.

The advantages of chipping the population in Kazakhstan would be:

- simplification and acceleration of citizens' access to government and commercial services;
- strengthening security and combating crime through improving the identification system;
- facilitating interaction with bureaucratic procedures and eliminating repeated verification of information when receiving public services.

Final decisions regarding population chipping in Kazakhstan are still under discussion, and risk and benefit analysis plays an important role in shaping public opinion and deciding on the implementation of this technology.

Improving the efficiency of business processes when chipping people can lead to simplification and acceleration of various business processes, which in turn increases the productivity and efficiency of companies. For example, using chips to pay for goods or access buildings eliminates the need for cash or replacement keys.

When properly implemented and used, chipping can bring significant economic benefits to companies and increase the comfort level for individuals. However, it is necessary to take into account the issues of privacy and data security when implementing such projects.

Bibliographic list

1. Kazantseva E.G. Economic security of the state as a strategic priority in the context of global transformation // Economic security. - 2022. - Volume 5. - No. 3. - P. 739-756. – doi: 10.18334/ecsec.5.3.114819.
2. Sribny V.I. Ensuring the economic security of the Republic of Crimea: threats and countermeasures // Economic relations. - 2019. - Volume 9. - No. 3. - S. 1697-1710. – doi: 10.18334/eo.9.3.41062.
3. Nurgaliuly A., Kazbekova L.A. Economic security of Kazakhstan: application of foreign experience. Central Asian Economic Review. 2021;(3):53-65. doi.org/10.52821/2224-5561-2021-3-53-65.
4. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=ru> (Viewing date 10.03.2024).
5. Akhmetov Zh. Threats to the economy of Kazakhstan. Electronic resource: https://ratel.kz/outlook/ugrozy_ekonomike_kazahstana?utm_source=ratel&utm_medium=incut&utm_campaign=125013 (Viewing date 13.03.2024).
6. Alaukhanov E.O., Tursynbaev D.E. Fighting Corruption: Textbook. - Almaty: Legal Literature, 2008 - 288 p.
7. Tanzi, Vito and Hamid R. Davoodi (2000), «Corruption, Growth, and Public Financ-es», IMF Working Paper, WP/00/182.
8. Berdaliyeva A.S., Kim, A.I., Seraliyeva A.M., Gassanov A.A., Dunentayev M.V. Criminological measures to counteract corruption offences in the field of illegal gambling// Journal

¹ Law of the Republic of Kazakhstan dated November 18, 2015 No. 410-V “On combating corruption” (as amended and supplemented as of December 21, 2021) // Reference legal system “lawyer” [electronic resource]. (Viewing date 20.03.2024).

of Financial Crime. ISSN: 13590790. – 2021. - Relevance percentile: 98.681. – doi:10.1108/JFC-11-2021-0246. - Publisher: Emerald Group Holdings Ltd.

9. Law of the Republic of Kazakhstan: “On Ratification of the UN Convention against Corruption” dated 05.05.2008 (UN Convention against Corruption New York. 10.31.2003) //legal reference system “lawyer” [electronic resource]. (Viewing date 15.03.2024).

10. Law of the Republic of Kazakhstan dated November 18, 2015 No. 410-V “On combating corruption” (as amended and supplemented as of December 21, 2021) // Reference legal system “lawyer” [electronic resource]. (Viewing date 20.03.2024).

11. Казиева А.Н., Сарбасова А.К. Чипирование людей в разных странах: анализ эффективности и статистика //Меры противодействия совершению некоторых видов правонарушений посредством чипирования отдельных категорий лиц: Материалы международной научно-практической конференции – г. Алматы: КазНПУ имени Абая, издательство ТОО «Лантар books», 2023 – С. 247-251.

ӘОЖ 343/.7.

Султанов С.И.

заң ғылымдарының кандидаты, Құқық мектебінің қауымдастырылған
профессоры, Еуразиялық технологиялық университеті, Алматы қ.
e-mail: s.sultanov@etu.edu.kz

UDC 343/.7.

Sultanov Salimzhan,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor of the School of Law
Eurasian Technological University, Almaty
e-mail: s.sultanov@etu.edu.kz

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҚҰРАМДАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Аталмыш мақалада қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамдарының кінәлі іс-әрекеттерін Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Ерекше бөлігінде көрсетілген қылмыстық құқық бұзушылықтар ретінде саралаудың ерекшеліктері қарастырылған. Қылмыстық құқық бұзушылық құрамының әрбір элементін жеке-жеке анықтаудың маңыздылығы туралы айтылады.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық, құрам, негізгі объект, қосымша объект, объективтік жағы, әрекет, әрекетсіздік, жалпы субъект, арнайы субъект, субъективтік жағы, қасақана, тікелей пиғыл, жанама пиғыл, абайсызда, менмендік, немқұрайлылық

FEATURES OF CRIMINAL VIOLATIONS

Abstract

This article examines the features of identifying guilty actions in comparison with the elements of criminal offenses provided for by the Special Part of the Criminal Code of the Republic

of Kazakhstan. The importance of identifying each element of a criminal offense separately is discussed.

Keywords: criminal offense, composition, main subject, secondary subject, objective side, action, inaction, general subject, special subject, subjective side, intentionality, direct interest, indirect interest, negligence, arrogance, negligence

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың барлық түрлері Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (әрі қарай ҚР ҚК) керек¹. Ерекше бөлігінде қарастырылған. ҚР ҚК Ерекше бөлігі тарауларға бөлінген және қылмыстық құқық бұзушылықтар да әр тараумен қамтылған. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың осылайша тарауларға бөлінуі қылмыстық құқық бұзушылық құрамының объектісімен тікелей байланысты, яғни ҚР ҚК Ерекше бөлігі қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісіне сәйкес тарауларға бөлінуі қылмыстық құқық бұзушылықты қолсұғушылық объектісіне байланысты бір-бірімен жақын құрамдармен жіктеуге мүмкіндік береді. Дегенмен, кейбір құрамдарда екі немесе бірнеше объектілердің болуы мүмкін екенін ескерген жөн, бұл кезде негізгі және қосымша объект те болуы мүмкін.

Мысалы, ҚР ҚК Ерекше бөлігінің «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» атаумен берілген 1-тарауына тиесілі 99-бабының баптың өзі «Адам өлтіру» болғандықтан-ақ, оның объектісі адамның өмірі болатыны айқын. Ал, осы баптың екінші бөлігінің 8-тармағы «пайдакүнемдік ниетпен, сол сияқты жалдау бойынша не қарақшылықпен немесе қорқытып алумен ұштасқан адам өлтіру» ретінде дәрежелеуші құрамға айналады. Бұл кезде де қылмыстық құқық бұзушылық құрамның негізгі объектісі адамның өмірі болып қала береді. Ал, енді пайдакүнемдік ниеттің болуы, сондай-ақ, қарақшылықпен немесе қорқытып алушылықпен ұштасуы қосымша объектінің пайда болғанын білдіреді және қылмыстық құқық бұзушылықтың қосымша объектісі мүлікпен байланысты қоғамдық қатынастарға нұқсан келетіндіктен меншік құқығы болуы мүмкін.

ҚР ҚК Ерекше бөлігіне тиесілі 6-тарауы «Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталуының өзі аталмыш тараудағы қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамының объектісі меншік құқығы екенін білдіреді. Осы тарауда да қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамдарының негізгі әрі қосымша объектілері бар құрамдар кездеседі. Мысалы, осы тарауға тиесілі ҚР ҚК 192-бабының 3-бөлігі 1-тармағы абайсызда жәбірленушінің өліміне алып келген денсаулыққа ауыр зиян келтіре отырып жасалған қарақшылық үшін қылмыстық жауаптылық қарастырады. Жалпы, қарақшылыққа берілген ұғымның өзі құрамында кемінде екі объектінің бар екенін білдіреді. ҚР ҚК 192-бабының 1-бөлігінде көрсетілгендей, «қарақшылық, яғни бөтеннің мүлкін жымқыру мақсатындағы шабуылға ұшыраған адамның өміріне немесе денсаулығына қауіпті күш қолданумен немесе тікелей осындай күш қолдану қатерін төндірумен ұласқан шабуыл». Бұл кезде, енді керісінше негізгі объект меншік құқығы, ал қосымша объект ретінде адамның өмірі мен денсаулығы болады.

Мысал ретінде алынған екі қылмыстық құқық бұзушылық кезінде де қарақшылық шабуыл мен адамның өлімі бар. Соған қарамастан, екеуі екі түрлі қылмыс болып табылады және қылмыстық құқық бұзушылықтарды дұрыс саралау үшін құрамның объектісінен бөлек басқа да элементтеріне назар аудару керек. Аталмыш құрамдарды ажырату үшін қылмыстық құқық бұзушылық құрамының субъективтік жағына сүйену қажет. Екі құрамның да кінәнің қасақана нысанында болатынына қарамастан, қылмыстық құқық бұзушылықтың салдары ретіндегі адам өлімінің түсуі бір құрам бойынша қасақана нысанда болса, екінші құрамда кінәнің абайсыздағы нысанында орын алады. ҚР ҚК 99-бабының екінші бөлігі 8-тармағы бойынша саралау үшін қарақшылық мақсатында қасақана адам өлтіру болғанын анықтау қажет. Жалпы, ҚР ҚК-сінің

¹ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

99-бабында көрсетілгендей, «Адам өлтіру, яғни басқа адамды құқыққа қарсы қасақана қазаға ұшырату» екенін әрдайым ескерген жөн. Сол себепті, қылмысты ҚР ҚК 99-бабы бойынша саралау кезінде негізгі құрам немесе дәрежелеуші құрам ретінде саралау үшін адам өлтірудің қасақана болғанын әрдайым анықтау міндетті шарт болып табылады. Қарақшылық кезінде ҚР ҚК 192-бабының 3-бөлігі 1-тармағында көрсетілгендей, жәбірленушінің өлімі абайсызда болғанын дәлелдеуді қажет етеді.

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамының объектісін анықтаған кезде қылмыстық құқық бұзушылықтың құрылымына да назар аудару керек. Қылмыстық құқық бұзушылықтар құрылымы бойынша материалдық және формальды деп бөлінеді. Материалдық құрам кезінде аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық деп санау үшін қылмыстық іс-әрекет салдарынан зардаптың түсуін талап етеді. Жоғарыда мысал ретінде алынған ҚР ҚК 99-бабы адам өлтіру кезінде жәбірленушінің өлімінің түсуі қылмыстық құқық бұзушылықтың салдарынан түскен қылмыстық нәтижені білдіреді. Осылайша, ҚР ҚК 99-бабы бойынша қылмыстық жауаптылық көзделген адам өлтіру қылмыстық құқық бұзушылық құрылымы бойынша материалдық құрам болып табылады және аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық деп санау үшін іс-әрекеттің салдарынан зардаптың түсуін талап етеді, яғни қылмыстық құқық бұзушылықты ҚР ҚК 99-бабы бойынша саралау үшін жәбірленушінің өлімі орын алуы тиіс дегенді білдіреді. Бұл кезде, аяқталған қылмыстық құқық бұзушылықты қылмысқа дайындалу мен оқталудан ажырата білген жөн. Қылмысқа дайындалу мен оқталу аяқталмаған, яғни ақырына дейін жеткізілмеген іс-әрекет үшін қылмыстық жауаптылықты көздейді. ҚР ҚК 24-бабы 1-бөлігіне сәйкес, «тікелей пиғылмен жасалған, қылмыс құралдарын немесе қаруларын іздестіру, әзірлеу немесе бейімдеп жасау, қылмысқа сыбайлас қатысушыларды іздестіру, қылмыс жасауға сөз байласу не қылмыс жасау үшін өзге де қасақана жағдайлар жасау, егер бұл ретте қылмыс адамның еркіне байланысты емес мән-жайлар бойынша ақырына дейін жеткізілмеген болса, қылмысқа дайындалу деп танылады». Осы көрсетілген баптың 3-бөлігіне сай, «қылмыс жасауға тура бағытталған, тікелей пиғылмен жасалған әрекеттер (әрекетсіздік), егер бұл ретте қылмыс адамға байланысты емес мән-жайлар бойынша ақырына дейін жеткізілмеген болса, қылмысқа оқталу деп танылады». Осыған орай, ҚР ҚК 24-бабын қолдана отырып аяқталмаған қылмыстық құқық бұзушылық үшін де қылмыстық жауаптылыққа тартуға болатынын байқаймыз. Қылмыстық құқық бұзушылықты ҚР ҚК 99-бабымен қылмыстық жауаптылық көзделген адам өлтіру бойынша саралау үшін жәбірленушінің өлімінің түсуін талап етеді, яғни бұл қылмыстың материалдық құрам екенін білдіреді.

Ал, ҚР ҚК 192-бабы бойынша қылмыстық жауаптылық көзделген қарақшылыққа келетін болсақ, қылмыстық құқық бұзушылық құрылымы бойынша формальды құрам және аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық деп санау үшін зардаптың түсуін талап етпейді. Қарақшылық кезінде қылмыстық құқық бұзушылықтың басталған сәтінен-ақ аяқталған қылмыс болып саналады ¹.

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамының келесі элементі құрамның объективтік жағы болып табылады. Құрамның объективтік жағы кінәлінің қылмыстық іс-әрекетін білдіреді. Кінәлінің іс-әрекеті әрі әрекет түрінде де болуы мүмкін, әрі әрекетсіздік түрінде де орын алуы мүмкін. ҚР ҚК қылмыстық құқық бұзушылық құрамына, оның ішінде құрамның объективтік жағын білдіретін әрекет пен әрекетсіздікке түсінік берілмейді. ҚР ҚК 10-бабы қылмыс және

¹ Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П., Ревина В.В. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Учебник. 2-ое изд., перераб. и доп./ Под ред. доктора юридических наук., профессора, Заслуженного деятеля науки Российской Федерации Ревина В.П.— М.: Издательский дом Академии Естествознания, 2017.—396 с., 148 с.

қылмыстық теріс қылық ұғымдарын ашқан. Соған сәйкес, «ҚР ҚК-інде айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, бас бостандығын шектеу немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты жасалған, қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыс деп танылады»¹. Сондай-ақ, «қылмыстық теріс қылық деп қоғамға зор қауіп төндірмейтін, жеке адамға, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке болмашы зиян келтірген не зиян келтіру қатерін туғызған, оны жасағаны үшін айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, қамаққа алу, шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу түріндегі жаза көзделген, айыпты жасалған іс-әрекет (әрекет не әрекетсіздік) танылады»¹. Сонымен бірге, ҚР ҚК 19-бабының 1-бөлігіне сәйкес, «адам өзінің кінәсі анықталған қоғамға қауіпті іс-әрекеттері (әрекеттері немесе әрекетсіздігі) және оның қоғамға қауіпті зардаптарының туындауы үшін ғана қылмыстық жауаптылыққа жатады»¹.

Бұдан біз әрекет пен әрекетсіздіктің айыпты іс-әрекет екенін көреміз және аталмыш іс-әрекетті жасағаны үшін ҚР ҚК-іне сәйкес жаза көзделген болуы тиіс. Әрекет – бұл белсенді іс-қимылды білдірсе, әрекетсіздік, керісінше белсенсіз іс-әрекетті білдіреді. Әрекетсіздік кезінде белгілі-бір іс-әрекеттің жасалмауы салдарынан қылмыстық заңнамамен тыйым салынған айыпты қоғамға қауіпті іс-әрекеттің орын алуын түсінген жөн. Қылмыстық құқық бұзушылықтар әрекет арқылы да, әрекетсіздік арқылы да жасалуы мүмкін. Жоғарыда мысал ретінде көрсетілген ҚР ҚК 99-бабымен қылмыстық жауаптылық көзделген адам өлтіру, әдетте әрекет арқылы жасалатынына қарамастан, кейде әрекетсіздік арқылы да орын алуы мүмкін. Мысалы, жәбірленушінің жасына немесе денсаулығының жарамсыздығына байланысты екінші тұлғаның қамқорлығына мұқтаж кезде аш қалдырылуы салдарынан өлімнің түсуі немесе медициналық көрсеткіштеріне сәйкес өмірді сақтап қалу үшін қажетті дәрі-дәрмектің берілмеуі салдарынан осындай нәтиженің түсуін түсінген жөн. Ал, ҚР ҚК 192-бабымен қылмыстық жауаптылық қарастырылған қарақшылық тек әрекет арқылы жасалады. Жалпы, жымқырумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың қай-қайсысы да тек әрекет арқылы жасалатынын ескерген жөн. Сондай-ақ, кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтар да керісінше тек әрекетсіздік арқылы жасалуы мүмкін. Оны кейбір баптардың атауынан немесе баптың мазмұнынан аңғаруға болады. Мысалы, ҚР ҚК 452-бабы биліктің әрекетсіздігі, яғни бастықтың немесе лауазымды адамның өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында өзінің қызметтік міндеттерін орындамағаны үшін қылмыстық жауаптылық көздейді. Әрекетсіздік кезінде кінәлінің қандайда-бір әрекеттерді жасауға міндетті болғанына қарамастан, соны орындамауы салдарынан қылмыстық нәтиженің түсуіне алып келген кезде қылмыстық жауаптылық көзделетінін білдіреді.

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамының субъектісін анықтау да қылмыстық құқық бұзушылықты дұрыс саралау үшін маңызды екенін ескерген жөн. ҚР ҚК 15-бабының 1-бөлігіне сәйкес, «қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытта он алты жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға қылмыстық жауаптылыққа жатады». Сондай-ақ, көрсетілген баптың 2-бөлігінде тізімделген қылмыстар үшін қылмыс жасаған уақытта он төрт жасқа толған адамдардың қылмыстық жауаптылыққа болатындығы көрсетілген. ҚР ҚК 15-бабы қылмыстық жауаптылыққа жататын адамдарға қойылатын жалпы талаптарды ғана қозғайды. ҚР ҚК 15-бабына сай келетін қылмыстық құқық бұзушылық субъектісін жалпы субъект ретінде қарастырған жөн. Адам өлтіру мен қарақшылық қылмыстары бойынша жалпы субъект қылмыстық жауаптылыққа жатады және ҚР ҚК 15-бабы 2-бөлігіне сәйкес, қылмыстық жауаптылық он төрт жастан басталады. Көрсетілген қылмыстар бойынша қылмыстық құқық бұзушылық құрамының субъектісінің белгілерін анықтаған кезде ҚР ҚК 15-бабымен қамтылған белгілердің болуы жеткілікті.

ҚР ҚК Ерекше бөлігімен қамтылған қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша тек жалпы субъект белгілерімен шектелмейді және қылмыстық құқық бұзушылық құрамның

субъектісін анықтау кезінде жалпы субъект белгілерінен бөлек қосымша белгілердің болуын талап ететін құрамдар да кездеседі, бұны әдетте, арнайы субъект деп атайды.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың арнайы субъекті – бұл субъектінің жалпы белгілерінен бөлек қосымша ерекшеліктер мен сипаттары бар тұлға болып табылады. ҚР ҚК Ерекше бөлігінің нормаларындағы арнайы субъектінің қосымша сипаттамалары мазмұндалған, оларға адамның жасы, жынысы, қызметтік жағдайы, тұлғаның кәсіби қызметі немесе міндеттері, туыстық деңгейі және т.с.с.¹.

Мәселен, ҚР ҚК 132-бабының арнайы субъектісі ретінде он сегіз жасқа толған тұлға екенін ескерген жөн. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Кәмелетке толмаған адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтары және оларды қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қоғамға қарсы өзге де іс-әрекеттер жасауға тарту жөніндегі істер бойынша сот практикасы туралы» 2002 жылғы 11 сәуір N 6 нормативтік қаулысына сәйкес, ҚК-нің 132, 133, 134 және 144-баптарымен көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтар, кәмелетке толмағанның ересек адамның ықпалымен қылмыстық құқық бұзушылықтарды қасақана жасау ниеті пайда болған кезде, қылмыстық құқық бұзушылықты немесе қоғамға қарсы өзге де әрекеттерді жасауға, сондай-ақ жезөкшелікпен айналысуға, эротикалық мазмұндағы өнімдерді әзірлеуге тарту сәтінен бастап аяқталды деп есептеледі². Ересек адам деп кәмелеттік жасқа толған адамды санайтын болсақ, онда осы көрсетілген баптар бойынша арнайы субъект ретінде қылмыстық жауаптылық он сегіз жасқа толған тұлғаларға қатысты көзделгенін білдіреді.

Жынысына сәйкес арнайы субъект деп тану үшін ҚР ҚК 120-бабының 1-бөлігін мысалға келтіруге болады. Осыған байланысты мәселені шешу кезінде «Зорлау және өзге де сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттермен байланысты қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 4 Нормативтік қаулысы на жүгіну қажет. Көрсетілген Нормативтік қаулысының 1-бөлігіне сәйкес, «зорлау деп әйел жынысты адаммен оның еркіне қарсы немесе еркінен тыс, жәбірленушіге немесе басқа адамдарға күш қолданып немесе күш қолданамын деп қорқытып не жәбірленушінің дәрменсіз жағдайын пайдаланып табиғи нысанда жасалған жыныстық қатынасты түсіну керек» - делінген³. Осы анықтамадан, арнайы субъект ретінде еркек жынысты адам екенін түсінуге болады.

Туыстығына байланысты арнайы субъектке ҚР ҚК 139-бабын мысалға келтірсек болады, оған ата-ана, кәмелетке толған еңбекке қабілетті балалары, жұбайы (зайыбы) болуы мүмкін. Сол секілді, ҚР ҚК Ерекше бөлігімен қамтылған басқа да баптардан арнайы субъект белгілерінің болуын талап ететін баптарды кездестіреміз. Оларға мемлекеттік лауазымды адам, лауазымды адам, сот пен құқық қорғау органдарының лауазымды адамдары, әскери қызметші, жүргізуші, жолаушы және т.б.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы кінәнің екі нысанында орын алады. ҚР ҚК қасақана және абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық көздейді. Бұл туралы ҚР ҚК 19-бабының 3-бөлігіне сәйкес, іс-әрекетті қасақана немесе абайсызда жасаған адам ғана қылмыстық құқық бұзушылық үшін кінәлі деп танылады¹.

ҚР ҚК 20-бабында көрсетілгендей, тікелей немесе жанама пиғылмен жасалған іс-әрекет қасақана жасалған қылмыстық құқық бұзушылық деп танылады¹.

¹ Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Под ред. В.П. Ревина. – М.: Юстицинформ. 2016. – 580 с., 185 с.

² Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Кәмелетке толмаған адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтары және оларды қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қоғамға қарсы өзге де іс-әрекеттер жасауға тарту жөніндегі істер бойынша сот практикасы туралы» 2002 жылғы 11 сәуір N 6 нормативтік қаулысы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P02000006S_/history

³ «Зорлау және өзге де сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттермен байланысты қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 4 Нормативтік қаулысы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P07000004S_

Кінәнің қасақана нысанында тікелей пиғалмен жасалған қылмыстық құқық бұзушылық кезінде кінәлі өзінің әрекеттерінің немесе әрекетсіздіктерінің қоғамға қауіпті екенін ұғынады, одан қандай зардаптардың келетінін біледі және сондай зардаптардың түсуін қалайды.

Кінәнің қасақана нысанында жанама пиғалмен жасалған қылмыстық құқық бұзушылық кезінде кінәлі өз әрекеттерінің қоғамға қауіптілігін және одан қандай зардаптың болуы мүмкін екенін біле тұра және бұл кезде кінәлі сондай зардаптың түсуін қаламаса да оған жол беруін түсінген жөн.

ҚР ҚК 21-бабына сәйкес, менмендікпен немесе немқұрайлылықпен жасалған іс-әрекет абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылық деп танылады.

Кінәнің абайсызда нысанында менмендікпен жасалған қылмыстық құқық бұзушылық кезінде кінәлі қоғамға қауіпті зардаптардың болуы мүмкін екенін болжай алады және бұл зардаптарды болдырмаймын деп пайымдайды.

Кінәнің абайсызда нысанында немқұрайлылықпен жасалған қылмыстық құқық бұзушылық кезінде кінәлі қоғамға қауіпті зардаптардың болуы ықтимал екенін болжайды, соған қарамастан тиесілі сақтық танытпайды.

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамына жан-жақты мән беріп, оның барлық элементтерін толық анықтау Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің (әрі қарай ҚР ҚПК) 203-бабында¹ көрсетілген күдіктінің іс-әрекетінің саралануын дұрыс айқындау үшін маңызды екенін ескерген жөн.

ҚР ҚПК 204-бабының 1-бөлігі 3-тармағына сәйкес, күдіктінің іс-әрекетін саралау туралы қаулыда адамға оны жасады деп күдік келтіріліп отырған қылмыс үшін жауаптылықты көздейтін қылмыстық заң (бап, бөлік, тармақ) көрсетілуге тиіс. Сондай-ақ, көрсетілген баптың 2-бөлігіне сәйкес, бірнеше қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп күдік келтірілген кезде күдіктінің іс-әрекетін саралау туралы қаулыда қылмыстық заң баптарының (бөліктерінің, тармақтарының) әрқайсысы бойынша адамның нақты қандай әрекеттер (әрекетсіздік) жасады деп күдік келтірілетіні көрсетілуге тиіс. Яғни, кінәлінің іс-әрекеттерінің толықтай ҚР ҚК Ерекше бөлігімен көзделген баптағы, баптың бөлігіндегі және бөлігінің тармағындағы қылмыстық құқық бұзушылықтың белгілерімен байланыстыра отырып саралауды талап етеді.

Библиографиялық тізім

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

2. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П., Ревина В.В. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Учебник. 2-ое изд., перераб. и доп./ Под ред. доктора юридических наук., профессора, Заслуженного деятеля науки Российской Федерации Ревина В.П.— М.: Издательский дом Академии Естествознания, 2017.—396 с., 148 с.

3. Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Под ред. В.П. Ревина. – М.: Юстицинформ. 2016. – 580 с., 185 с.

4. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Кәмелетке толмаған адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтары және оларды қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қоғамға қарсы өзге де іс-әрекеттер жасауға тарту жөніндегі істер бойынша сот практикасы туралы» 2002 жылғы 11 сәуір N 6 нормативтік қаулысы
https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P02000006S_/history

¹ Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>

5. «Зорлау және өзге де сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттермен байланысты қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 4 Нормативтік қаулысы
https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P07000004S_

6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>

УДК 342.8

Тлебаева Г. М., кандидат юридических наук, ассоциированный профессор,
заведующий кафедрой «Право»

Казахский национальный аграрный исследовательский университет, г. Алматы
gulmiratlebaeva7@gmail.com

Еринбетова Л.К., кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Школы права
Евразийский технологический университет, г. Алматы
l.erinbetova@etu.edu.kz

ЭЛЕКТРОННОЕ ГОЛОСОВАНИЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ

Аннотация

Этот обзорный анализ исследует ключевые проблемы и перспективы развития электронного голосования. Авторы обсуждают технологические, политические и социальные вызовы, связанные с внедрением электронного голосования, а также выявляют потенциальные пути улучшения системы. Рассматриваются примеры успешного внедрения электронного голосования в различных странах и предлагаются рекомендации для развития данной технологии в будущем.

Ключевые слова: электронная демократия, электронное голосование, электронное правительство, информатизация, безопасность, конфиденциальность, цифровизация, демократия, технологии, выборы, интернет.

UDC 342.8

Tulebaeva G. M., candidate of legal science, associate professor,
Head of the Department of Law

Kazakh National Agrarian Research University, Almaty
gulmiratlebaeva7@gmail.com

Yerimbetova L. K., candidate of legal science, associate professor at the School of Law
Eurasian Technological University, Almaty
l.erinbetova@etu.edu.kz

ELECTRONIC VOTING: PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Abstract

This overview analysis explores the key challenges and prospects for the development of electronic voting. The authors discuss the technological, political and social challenges associated with the introduction of electronic voting, as well as identify potential ways to improve the system. Examples of successful implementation of electronic voting in various countries are considered and recommendations for the development of this technology in the future are proposed.

Key words: e-democracy, e-voting, e-government, informatization, security, privacy, digitalization, democracy, technology, elections, Internet.

Демократия — это политический строй, при котором верховная власть принадлежит народу. Основной ценностью демократии является обеспечение власти большинства. Электронная демократия - основанный на применении сетевых компьютерных технологий механизм обеспечения политической коммуникации, способствующий реализации принципов народовластия и позволяющий привести политическое устройство в соответствие с реальными потребностями становящегося информационного общества.

Электронная демократия как один из способов расширения и детализации самой демократии и помогает ответить на вопросы, которые встают перед современной демократией, это - насколько большие погрешности имеют современные демократические процедуры? Обеспечивается ли реальная власть большинства, и если обеспечивается, то какими способами?

Следует различать понятия электронная демократия (e-democracy) от электронного правительства (e-government). Электронное правительство – правительство, которое взаимодействует с органами государственной власти, гражданами, организациями в электронном формате с минимальным личным (физическим) взаимодействием¹.

Закон «Об информатизации» от 24.11.2015 г №418 под электронным правительством предлагает понимать – систему информационного взаимодействия государственных органов между собой и с физическими и юридическими лицами, основанную на автоматизации и оптимизации государственных функций, а также предназначенную для оказания услуг в электронной форме².

Электронная демократия – использование информационных технологий для расширения возможностей каждого гражданина, то есть прямой способ осуществления власти.

Государство при этом становится исполнителем решений народа, а следовательно, его правовое положение, правовой статус, конституционно-правовой принцип разделения властей и иные основополагающие конституционные идеи ставятся под сомнение. Отметим, что именно в рамках второй позиции утверждается тезис о том, что электронная демократия позволит реализовать «прямую демократию» в любых государствах.

Согласно п.1 ст.61 Конституции РК «право законодательной инициативы принадлежит Президенту Республики, депутатам Парламента, Правительству и реализуется исключительно в Мажилисе». По мнению Мухамеджанов Э.Б. «такой порядок реализации законодательной инициативы делает его менее демократичным, а именно любая инициатива принятия закона исходит только от органов власти, а народ – единственный источник власти или, например, те же профсоюзы, либо политические партии, не прошедшие в Парламент на выборах, лишены возможности участвовать в реализации своих законодательных инициатив»³.

Электронная демократия есть прямой способ осуществления власти народом (так называемая, «прямая демократия») путем дистанционного электронного голосования.

В Законе об Информатизации РК, не содержится понятия электронная демократия.

Конституция провозглашает Республику Казахстан демократическим государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы.

¹ https://ru.wikipedia.org/wiki/Орган_государственной_власти

² Закон «Об информатизации» от 24.11.2015 г №418// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418>

³ О законодательном процессе и проблемах законодательной инициативы в Республике Казахстан. Мухамеджанов Э.Б., д.ю.н., профессор//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32443788&pos=6;-106#pos=6;-106

Основными принципами деятельности нашего государства является решение наиболее важных вопросов государственной жизни демократическими методами, включая голосование на республиканском референдуме или в Парламенте.

Да, существует большое количество работ посвященных исследованию демократии, его признакам и сущности. Можем ли мы сделать вывод, о том, что данные исследования вполне достаточны, и нет необходимости прописывать в главном законе страны понятия демократия?

Информатизация во всех сферах во время пандемии, оказала существенное влияние на обычный повседневный жизненный уклад человека. В связи с этим встает ли сейчас вопрос о детальной разработке понятия «демократия» «электронная демократия» и «электронный выборы».

Прошедшие в 2022 году выборы депутатов в Парламент вызывали много споров в обществе, недоверие народа в прозрачности голосования, выброс бюллетеней в урну и т.д.

В 2019 году в РФ было проведено электронное голосование на выборы в Мосгордуму. По результатам исследования авторы пришли к выводу:

- 1) Технический сбой в день проведения голосования.
- 2) Несмотря на заявленную открытость, система ДЭГ была непрозрачной.
- 3) Возможность реального наблюдения ограничена.

Авторы выявили множество отрицательных моментов гибридного электорального голосования, и высказались против него¹.

Однако возникают различные правовые проблемы, касающиеся как прямого несоответствия действующему законодательству, неконституционности отдельных положений концепции электронной демократии, так и несоответствия косвенного, то есть случаев, когда исполнение правового акта не может полностью соответствовать его смыслу (появляются различия между правовым актом и порядком его применения). Это касается правовой неопределенности нормативного акта, порядка реализации отдельных положений концепции электронной демократии, технологической невозможности обеспечить соблюдение всех требований концепции, проблемы безопасности информации, социальных проблем и пр.²

Обычно понятие электронного голосования рассматривается в двух смыслах. В узком, как средство для проведения голосования на выборах, либо в широком, как средство для осуществления (правовая форма реализации) демократии в электронной форме.

Понятия электронного голосования и электронной демократии являются многоаспектными, то есть понимаются и рассматриваются с позиции политической науки, как новые способы и методы управления, с позиции технической науки, как система современных технологических решений для реализации конкретных политических задач, с позиции экономической науки, как новый сектор для развития технического производства и активизации экономической активности, с позиции социальной науки, как новые методы и способы для учета мнения населения и предоставления определенных социальных услуг, и с позиции юридической науки, как новое направление, новая область общественных отношений, обладающая своей спецификой и требующая адекватного правового регулирования.

При этом с позиции юридической науки и в частности, с позиции конституционного и избирательного права, электронное голосование и электронная демократия являются новой стадией эволюции «классических демократических процедур», таких как выборы и

¹ Электронное голосование на выборах в Мосгордуму в 2019 году. Гибридный админресурс на службе исполнительной власти // https://drive.google.com/file/d/1L9U2ssdjw_nRJMjBIzebhPDppfoWZgmJ/view

² Электронное голосование в системе электронной демократии: конституционно-правовое исследование. Антонов Ярослав Валерьевич. Диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва -2015

референдум².

Понятие содержания электронное голосование и электронная демократия меняют порядок осуществления государственных полномочий, меняется конституционно-правовая природа государственных органов и их структурных подразделений установленные Конституцией.

Ряд государственных полномочий в рамках электронной демократии позволяет гражданам осуществлять совместно с государственными органами и сделать отдельные социально значимые государственные полномочия прерогативой граждан.

Соответственно будет подвергнута изменениям конституционно-правовые акты, детализирующие компетенцию, правовую природу государственных органов и их структурных подразделений.

Именно поэтому крайне важно, касаясь этих вопросов, дать правильную конституционно-правовую оценку, идущим в мировом сообществе, дискуссиям о роли электронной демократии на основе реально действующих и применяющихся нормативно-правовых актах как международного, так и национального характера, и на правовой практике зарубежных государств. Так, согласно позиции Совета Европы, электронная демократия должна быть подспорьем демократическим процессам, способствовать укреплению демократических тенденций, прозрачности и легитимности государственного управления. При этом управленческая роль государства не должна оспариваться или подвергаться сомнению¹.

Специфика вопросов электронного голосования и электронной демократии, как направления в значительной мере прикладного и специфического, предопределяет, в том числе и степень изучения данных вопросов в рамках юридической литературы. Если в Европе развитие демократии имеет продолжительную идейную подоплеку и богатые исторические корни, то в Республике Казахстан становление и развитие демократических институтов на современной основе произошло относительно недавно.

Число публикаций в отечественной юридической литературе по вопросам электронной демократии особенно возросло в последние годы, поскольку данный вопрос стал темой для обсуждения в рамках государственной политики.

При этом следует отметить, что, несмотря на наличие в литературе многочисленных аннотаций и упоминаний об электронном голосовании, данный вопрос, как правило, детально не рассматривается, и обсуждается лишь общая концепция, хотя большинство проблем развития электронной демократии связано с разработкой новых или усовершенствованием старых механизмов функционирования общества и государства, и созданием способов эффективного выявления и учета мнения населения.

В Республике Казахстан основанием для создания портала «электронного правительства» явился Указ Президента РК от 2004 года «О государственной программе формирования «электронного правительства» в РК на 2005-2007 г.г.

В рамках создания «электронного правительства» осуществляется автоматизация деятельности государственных органов. Главным здесь является создание таких информационных систем госорганов, которые позволяют предоставлять гражданину востребованные и достаточно актуальные для его повседневной жизни и работы электронные сервисы. И в этом заложена основная идея «электронного правительства» в Казахстане – это «обеспечение граждан быстрым и качественным доступом к электронным услугам государственных органов»².

¹ Электронное голосование в системе электронной демократии: конституционно-правовое исследование. Антонов Ярослав Валерьевич. Диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва -2015

² Электронное правительство в Республике Казахстан. Кудайкулова Хатира Шулембаевна//

Электронное правительство было создано с целью сделать работу органов власти открытой и доступной для граждан, однако не позволяет в полной мере гражданам осуществлять прямое участие в управлении государством, сводя лишь праву потребления предоставляемых государственных услуг.

Антонов Я.В. в своем исследовании указывает также, что в Российской концепции, именуемой также «Электронная Россия», электронная демократия сводится к очень ограниченному толкованию и понимается, как оказание услуг в электронной форме, что по своей сути электронной демократией не является, а является, скорее электронным правительством (администрацией).

В Европейской правовой традиции вопросы электронного голосования занимают традиционно ключевое место в концепции электронной демократии и практически каждый аспект электронной демократии заканчивается стадией электронного голосования. Такие ученые, как Д. Хименез, В. Поласек, А. Ауэр, А. Тречсел, представляющие Западную Европу, традиционно уделяют вопросам электронного голосования и электронной демократии особое место, в том числе в контексте правовых аспектов².

В тоже время автор, и целый ряд зарубежных исследователей достаточно продолжительное время рассматривают электронное голосование, как часть единого масштабного проекта по внедрению электронной демократии. Поэтому изучением только лишь источников, касающихся вопросов электронного голосования, как формы реализации электронной демократии, ограничиваться нецелесообразно.

Степень изученности проблем электронного голосования и его правовых основ в Республике Казахстан носят публикационный характер в виде отдельных статей в журналах, на постсоветском пространстве следует выделить научный труд Биктагирова Р.Т., вышедший в 2013 году - научно-практическое издание в трех томах «Полный курс избирательного и референдумного права России: теория, законодательство, практика»¹.

В рамках данной работы автор, системно и обстоятельно исследовал Российский опыт электронного голосования с применением как нормативно-правового, так и практического материала, начиная от зарождения системы электронного голосования в России и заканчивая современным периодом развития.

В иностранной юридической литературе вопросы электронного голосования исследованы достаточно глубоко и детально. Существует целый ряд источников, которые можно уже сейчас отнести к фундаментальным по данной теме. Это и многочисленные стандарты и рекомендации, издаваемые ООН и Советом Европы, и научные рецензии, исследования, публикации. Также, малоизвестный у нас и известный в Европе, специализированный интернет-журнал, на страницах которого, начиная с 2010 года, публикуются новейшие данные о правовом развитии технологий электронного голосования в мире. Существуют в международной демократической практике выработанные научные классификации электронного голосования, его определение, теоретическое обоснование и целый ряд практических рекомендаций.

Центральная избирательная комиссия РК (ЦИК РК) регулярно издает методические указания в виде бюллетеней. Задачей бюллетеня является информирование организаторов и участников избирательного процесса о работе Центральной избирательной комиссии, обеспечение информационно-аналитическими материалами в области избирательного

<https://cyberleninka.ru/search?q=%D0%9A%D1%83%D0%B4%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%A5%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0%20%D0%A8%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B0&page=1>

¹ Электронное правительство в Республике Казахстан. Кудайкулова Хатира Шулембаевна// <https://cyberleninka.ru/search?q=%D0%9A%D1%83%D0%B4%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%A5%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0%20%D0%A8%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B0&page=1>

процесса и права.

ЦИК РК не занимается публикациями носящих научное осмысление и освещение вопросов правового регулирования избирательной системы Республики Казахстан, совершенствования избирательного законодательства, в том числе и международных тенденций электронного голосования.

Интерес к какой-то области в науке значительно повышается, когда имеются реальные продвижения, наработки по этой тематике в сфере государственного строительства. Поэтому фактором повышения научного интереса к электронному голосованию и электронной демократии можно назвать активную, прозрачную реформационную деятельность государства, информация о которой является общедоступной.

Библиографический список

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/Орган_государственной_власти
2. Закон «Об информатизации» от 24.11.2015 г. №418//
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418>
3. О законодательном процессе и проблемах законодательной инициативы в Республике Казахстан. Мухамеджанов Э.Б., д.ю.н., профессор//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32443788&pos=6;-106#pos=6;-106
4. Электронное голосование на выборах в Мосгордуму в 2019 году. Гибридный админресурс на службе исполнительной власти // https://drive.google.com/file/d/1L9U2ssdjw_nRJMjBIzebhPDppfoWZgmJ/view
5. Электронное голосование в системе электронной демократии: конституционно-правовое исследование. Антонов Ярослав Валерьевич. Диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва -2015
6. Электронное правительство в Республике Казахстан. Кудайкулова Хатира Шүлембаевна//<https://cyberleninka.ru/search?q=%D0%9A%D1%83%D0%B4%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%A5%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0%20%D0%A8%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B0&page=1>

УДК 340.1

Торгаутова Б.А., кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
Университет Туран, г. Алматы
b.torgautova@turan-edu.kz

UDC 340.1

Torgautova B.A., candidate of legal science, associate professor
University of Turan, Almaty
b.torgautova@turan-edu.kz

ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ЮРИСПРУДЕНЦИИ: ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Представлен обзор современных казахстанских исследований в рамках юридической науки. Дана характеристика новых направлений развития юридических исследований, основных сфер научного поиска, приоритетов и перспектив развития юридической науки.

Ключевые слова: юридическая наука, тенденции научного поиска, проблема юридической образовательной программы.

RESEARCH IN THE FIELD OF JURISDICTION: PROBLEMS, PROSPECTS

Abstract

An overview of modern Kazakhstani research within the framework of legal science is presented. The characteristics of new directions for the development of legal research, the main areas of scientific research, priorities and prospects for the development of legal science are given.

Key words: legal sciences, trends in scientific research, problem of legal educational program.

Юриспруденция — это наука о праве, которая изучает систему правовых норм, их происхождение, развитие, применение и действие. Исследования в области юриспруденции имеют важное значение для общества, поскольку они способствуют развитию правового сознания, законодательства и правоприменительной практики. Однако существуют определенные проблемы и вызовы, с которыми сталкиваются исследователи в данной области, а также перспективы, открывающие новые горизонты для развития юриспруденции.

Одной из основных проблем, с которой сталкиваются исследователи в области юриспруденции, является быстрое изменение законодательства. Постоянные изменения в законодательстве создают нестабильность и усложняют процесс исследования, поскольку требуют от исследователей постоянного обновления информации и пересмотра выводов.

Другой проблемой является недостаточная доступность и актуальность правовой информации. Исследователи часто сталкиваются с проблемой поиска достоверных и актуальных источников данных, что затрудняет проведение качественного исследования и оказывает влияние на результаты их работы.

Несмотря на проблемы, исследования в области юриспруденции имеют большой потенциал для развития. Также важным направлением развития является междисциплинарное взаимодействие. Совместные исследования с представителями других наук позволяют получить новые взгляды на правовые проблемы и найти инновационные подходы к их решению.

Основной целью проводимых в Республике Казахстан правовых реформ является обеспечение верховенства закона, конституционных прав и гражданских свобод. Ведь для устойчивого развития Республики Казахстан и ускоренного решения стоящих перед ней задач необходимо было продолжить формирование сильного правового государства.

Современные события в сфере образования Республики Казахстан и вызовы, стоящие перед различными его уровнями, вызвали необходимость переосмысления его роли, функций и места в системе образования и выработки новых подходов¹.

В казахстанском обществе, в частности в научном и юридическом сообществах, активно обсуждаются проблемы развития юридического образования. Так, например, как отмечают многие отечественные и зарубежные авторы, ученые к факторам, влияющим на современные проблемы качества юридического образования и эффективности подготовки высококлассных юристов в вузах, относятся следующие.

Ученые, специалисты и исследователи считают, что подготовка высококлассных юристов в вузах обусловлена несколькими аспектами, среди которых отсутствие единой основы юридического образования, отсутствие или недостаточное количество кредитов или объемов в изучении тех или иных общетеоретических направлений, отсутствие сочетания учебного и научного процессов в образовательных программах.

¹ Шаймуханова С.Д., Кенжебаева З.С. Модернизация образования Республики Казахстан: состояние и перспективы развития//Успехи современного естествознания. - 2014. - № 5-1. - С. 174-176.

Вместе с тем исследователи приходят к выводу, что необходимо разработать четкую стратегию совершенствования высшего юридического образования в Казахстане, использовать все то положительное, что выработано человечеством в системе юридического образования, и гармонизировать их с реальными интересами населения¹

Ученые, специалисты и исследователи считают, что для совершенствования юридических образовательных программ и приближения его к международным стандартам необходимо изучить, проанализировать и завершить разработку национальных стандартов высшего юридического образования и внедрить их;

- изучить обеспеченность исследователям и с высшим юридическим образованием органов государственного управления, правоохранительных органов, судебных органов и социальной защиты граждан с целью определения потребности в специалистах по уровню подготовки и специализации; и предусмотреть новые образовательные программы в юридических вузах с учетом современной юридической практики; создать гибкую разветвленную систему после вузовского образования и обеспечить обновление его содержания за счет переподготовки и повышения квалификации специалистов по новым направлениям юридической науки и практики²

Ученые ближних за рубежи выделяют следующие актуальные проблемы качества юридической образовательной программы. Существенные изменения в социально-экономической жизни и в правовой сфере требуют соответствующей трансформации системы юридической образовательной программы;

чрезмерное количество традиционных юристов, подготовленных в большом количестве по устаревшим "образовательным стандартам", приводит к дефициту специалистов юристов, способных адекватно выполнять свои обязанности в условиях быстро меняющейся рыночной экономики; и низкие показатели педагогической и профессиональной квалификации профессорско-преподавательского состава отдельных вузов, осуществляющих юридическое образование.

Исследователи делают важные теоретические и практические выводы на основе исследования методологических и методических вопросов, связанных с организацией юридических образовательных программ.

Диалектических методах познания общественных явлений в сфере образования и посвящена современной проблеме повышения качества юридического образования в стране. Для достижения цели исследования проблем юридической образовательной программы был использован анализ национального законодательства.

На основе анализа правовой системы и мнений исследователей выделены недостатки и проблемы в юридической образовательной программе, представлены меры по их совершенствованию.

Рекомендуются новые подходы в подготовке обучающихся и юристов, такие как разработка целостной модели юридической образовательной программы, изменение содержания образовательного процесса и повышение качества образовательных программ в области права.

На данное обстоятельство указывают многие авторы и предлагают разработку исследований, гармонично объединяющих различные области знаний, например, психологию и криминалистику, в рамках которых перед исследователями ставились бы такие научные и практические проблемы, решить которые можно только привлекая знания

¹ Омурчиева Э.М., Садырова Г.Н. К вопросу о современном юридическом образовании // Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Актуальные проблемы современной науки», посвященной 75-летию заслуженного деятеля РК, доктора юридических наук, профессора Жалаира О.Ш. и 25-летию Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева. - Алматы, 2017. - С. 302 – 303.

² Алауханов Е.О. Актуальные проблемы юридического образования в Казахстане // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. - 2015. - № 1. - С. 100-101.

из иных отраслей науки. Не случайно, в связи с этим набирают популярность программы, заключающие в себе данный междисциплинарный подход (например, «Юрист в сфере спорта», «Юрист в сфере медицины», «Юрист в сфере IT и цифрового права», «Юридическая психология» и др.).

На современном этапе развития правовой системы в Казахстане юридическое образование является частью единой образовательной среды, поэтому вопрос развития правовой системы и качества подготовки юристов является важной государственной задачей.

Важную роль в решении проблемы играет совершенствование программ высшего образования.

Вопрос совершенствования высшего юридического образования играет решающую роль в дальнейшем правовом развитии казахстанского общества.

Правоведы также считают юридическое образование одним из главных факторов обеспечения верховенства закона, формирования высокой правовой культуры общества и преодоления криминальных тенденций. По мнению исследователей и ученых нашей страны, правовое воспитание включает в себя:

Правовое воспитание, обучение соответствующему отношению к правовым нормам, формирование устойчивых навыков (поведенческих стереотипов) и правового поведения индивидов. Привлечение внимания общественности через лиц и институты, занимающиеся правовым воспитанием, к тому, что вклад личности в правотворчество и применение права имеет ценность для общества. Важнейшим средством формирования правовой культуры населения через правовое воспитание и правосознание является общее правовое образование, целью которого является массовая пропаганда правовых знаний и правовое просвещение: "для формирования правового государства, успешного решения экономических, политических и социальных проблем невозможно без правовой грамотности всего населения"¹.

Повышение правовой культуры общества-сложная и долгосрочная проблема, предполагающая изменения во всем комплексе общественных отношений как идеологического, духовного, так и материального порядка.

Качественное правовое образование является необходимым инструментом построения правового государства, позволяющим государству решать ключевые задачи по борьбе с преступностью, коррупцией, ее организованными формами и формировать правосознание граждан и общества.

Исследователи-юристы называют различные причины снижения качества юридического образования. То есть недостаточная теоретическая подготовка обучающихся, недостаточная практическая подготовка обучающихся, отсутствие систематической переподготовки преподавателей, недостаточное количество преподавателей, отсутствие учебно-методических материалов и т.д.

В качестве факторов, влияющих на современные проблемы качества юридической образовательной программы, отечественные и зарубежные ученые выделяют следующие, во – первых, это существенные изменения в социально-экономической жизни и в правовой сфере требуют соответствующих изменений в системе юридических образовательных программ, во – вторых, качество профессионального образования юристов ухудшается в связи с массовым получением юридического образования

Исследователи и ученые правоведы, несмотря на определенные успехи, следует отметить, что и сегодня в системе высшего юридического образования существует ряд нерешенных проблем. Первая проблема — это признание национальных дипломов за

¹ Турецкий Н.Н. О качестве юридического образования в Казахстане//Науковий часопис Національної академії прокуратури України. - 2017. - № 2(14).

рубежом. Основными препятствиями для реализации мобильности являются несогласованность учебных программ в вузах и отсутствие финансирования подобных проектов, следующая не мало важная актуальная проблема — это сокращение времени, отведенного учебным планом на семинарские и практические занятия¹.

Ученые – исследователи юристы отмечают недостатки и проблемы юридических образовательных программ в Республике Казахстан следующим образом:

несоответствие междунaучной теорией, преподаваемой в вузах, и реальностью практики и жизни, как это видно после получения высшего юридического образования;

- не умение обучающихся использовать теорию на практике;

- не решены проблемы, препятствующие повышению качества подготовки специалистов в области образовательного права и др.

Как отмечают многие авторы, эффективность процесса подготовки качественных юристов в высшей школе зависит от нескольких аспектов:

недостаток педагогических кадров;

отсутствие единой базы юридического образования,

отсутствие или недостаточный уровень преподавания общетеоретических дисциплин,

отсутствие руководства по уточнению критериев профессиональной пригодности и личностных качеств будущих юристов-практиков,

отсутствие сочетания учебного и научного процессов, устаревшие критерии оценки качества юридического образования и т.д.².

Как считают ученые, исследователи и практики, необходимо разработать четкую стратегию совершенствования высшего образования в Республике Казахстан, для чего необходимо использовать все то положительное, что в системе подготовки юристов, и согласовать их с реальными интересами населения.

Повышение и развитие уровня правового образования будущих юристов –длительный и сложный процесс, основанный на повышении и развитии уровня правовой культуры личности обучающихся-юристов, т.е. их правосознания, правовая культура в целях повышения общей (профессиональной) правовой образованности юристов, что в конечном итоге приведет к появлению множества новых задач:

новая потребность общества в компетентных юристах с качественным юридическим образованием и недостаточная степень разработанности теоретико-методологических основ в процессе совершенствования образования обучающихся вузов;

новый интерес обучающихся к получению достойного юридического образования и не способность традиционной системы общего юридического образования по подготовке будущих юристов удовлетворить этот спрос³.

Ученые, исследователи, считают, что для повышения качества юридической образовательной программы необходимо разработать общую модель общего юридического образования обучающихся-юристов, для чего необходима развитая система образовательных процессов и наличие научных исследований в этом направлении.

При подготовке юристов особое внимание следует уделять формированию правоохранительной компетенции.

Основное направление модернизации юридического образования также должно быть направлено на создание новых образовательных технологий. Для этого необходимо переориентировать юридическую образовательную программу с преимущественно

¹ Манин С.Н. Совершенствование системы высшего юридического образования в Республике Казахстан//Право и образование. - 2015. - № 5. - С. 98-99. ISSN: 1563-020X.

² Бижигитова А.С., Теменова Д.Т. Правовое образование в Казахстане; Современный взгляд на проблемы и перспективы развития//Межвузовский вестник. - 2004. - № 1. - С. 287-290.].

³ Плохотниченко В.А. Повышение эффективности и качества юридического образования // Вестник Таганрогского государственного педагогического института. - 2016. - № 2. - С. 189-190.].

информационного типа на обучение, позволяющее обучающим выявлять и развивать свои познавательные и творческие способности, воспитывать спонтанные и профессиональные качества личности, обеспечивающие профессиональную деятельность юристов. Исследования в области юриспруденции являются важным инструментом для развития правовой системы и общества в целом. Несмотря на ряд проблем, среди которых быстрое изменение законодательства и недостаточная доступность правовой информации, существуют перспективы для развития данной области, такие как использование современных технологий и междисциплинарное взаимодействие, которые позволят расширить горизонты исследований в сфере юриспруденции.

Библиографический список

1. Шаймуханова С.Д., Кенжебаева З.С. Модернизация образования Республики Казахстан: состояние и перспективы развития//Успехи современного естествознания. - 2014. - № 5-1. - С. 174-176.
2. Омурчиева Э.М., Садырова Г.Н. К вопросу о современном юридическом образовании // Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Актуальные проблемы современной науки», посвященной 75-летию заслуженного деятеля РК, доктора юридических наук, профессора Жалаира О.Ш. и 25-летию Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева. - Алматы, 2017. - С. 302 - 303 // Электронный ресурс// Режим доступа: <https://power-law.kz/zhurnal-sobyitij/>
3. Алауханов Е.О. Актуальные проблемы юридического образования в Казахстане // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. - 2015. - № 1. - С. 100-101.
4. Турецкий Н.Н. О качестве юридического образования в Казахстане//Науковий часопис Національної академії прокуратури України. - 2017. - № 2(14)//Электронный ресурс//Режим доступа: <http://www.chasopysnapu.qp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/2-2017/turetskij.pdf>.
5. Манин С.Н. Совершенствование системы высшего юридического образования в Республике Казахстан//Право и образование. - 2015. - № 5. - С. 98-99. ISSN: 1563-020X//Электронный ресурс - Режим доступа - naukarus.com/.
6. Бижигитова А.С., Теменова Д.Т. Правовое образование в Казахстане; Современный взгляд на проблемы и перспективы развития//Межвузовский вестник. - 2004. - № 1. - С. 287-290. // Электронный ресурс// - Режим доступа//<https://docviewer.yandex.kz/view/>.
7. Плохотниченко В.А. Повышение эффективности и качества юридического образования // Вестник Таганрогского государственного педагогического института. - 2016. - № 2. - С. 189-190.

СЕКЦИЯ 3.

«ҚҰҚЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМ» «НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В ПРАВОВОЙ СФЕРЕ» «SCIENCE AND EDUCATION IN THE LEGAL SPHERE»

UDC 340

Абдуманапова А. К., магистр юридических наук
Евразийский технологический университет, г. Алматы
a.abdumanapova@etu.edu.kz

UDC 340

Abdumanapova A. K., Master of Laws
Eurasian Technological University, Almaty
a.abdumanapova@etu.edu.kz

LEGAL PEDAGOGY IN THE AGE OF SCIENCE: BRIDGING THEORY AND PRACTICE FOR EFFECTIVE EDUCATION

Abstract

This article explores the significance of integrating science and education in the legal domain, emphasizing the importance of bridging the gap between these two disciplines for the advancement of justice and the enhancement of legal pedagogy.

Key words: interdisciplinary integration, legal education, doctrine, practice, Socratic method, law school pedagogy, environmental regulations, professional development.

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПЕДАГОГИКА В ВЕК НАУКИ: ОБЪЕДИНЕНИЕ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В этой статье исследуется важность интеграции науки и образования в сфере права, подчеркивается важность преодоления разрыва между этими двумя дисциплинами для продвижения правосудия и совершенствования юридической педагогики.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, юридическое образование, доктрина, практика, сократовский метод, педагогика юридического факультета, экологическое регулирование, повышение квалификации.

In the contemporary legal landscape, the intersection of science and education plays a pivotal role in shaping the effectiveness and relevance of legal practice. As scientific advancements continue to influence various aspects of law, from forensic evidence to environmental regulations, the need for a comprehensive understanding of scientific principles within the legal sphere becomes increasingly evident.

Traditional legal education is sorely imbalanced. A law student receives rigorous training in legal doctrine and analytical skills—he learns to «think like a lawyer» —but is left with little training in practical skills or his ethical role in society. Moreover, law schools rely almost exclusively on the ineffectual pedagogy of the case-dialogue, or «Socratic method». Several factors

explain this entrenched imbalance, most notably the academy's top-down power structure and its budget constraints.¹

«Doctrine» refers to the expert knowledge of the substance of the law, its rules and procedures. Doctrinal courses, or «substantive» courses as they are sometimes called, are those that pertain to the subject matter and analysis of law, such as torts, contracts, constitutional law, criminal law and procedure, evidence, and the like (Grant 384). Traditionally, a law student receives rigorous training in legal doctrine and analytical skills required for zealous advocacy. Legal educators call this process “learning to think like a lawyer.” By all accounts, the phrase «think like a lawyer» summarizes in four plain words the central and consuming aim of legal education. Doctrinal training constitutes nearly the entire thrust of legal education, dominating the curriculum throughout all three years of law school. «Practice» in the narrowest sense, refers to the «how-to» of real lawyering. Practice-oriented courses, sometimes called «skills-based» courses, «clinical» training or «lawyering skills» typically teach a collection of core competencies: research, legal writing, advocacy, fact finding, client counseling, and negotiation.

«Practice» does not only refer to technical ability—the how-to of lawyering—such as how to file a brief with the court or how to arrange for a court reporter at a deposition. I argue in this paper that “practice” has a deeper and broader connotation as a forum for students to work out who they will be as lawyers. Through role play, writing exercises, peer reviews, mentoring and grading strategies used in skills-based classes, students can practice blending their own discourse with the lawyerly discourse they are learning. In the simulated environment of the classroom or moot courtroom, a student can develop her own true voice as a lawyer. «Practice» is sorely undervalued in traditional law school pedagogy. Though practical courses are a mandatory component of most law school curricula, they characteristically constitute a narrow slice of the curricular pie, receive little administrative support, and are viewed with skepticism or outright disdain by doctrinal faculty²

However, the market is increasingly demanding lawyers who are ready to practice, who have good training not only in the field of doctrine, but also in the field of practical skills and ethics. Law schools, responding to this market pressure, are beginning to introduce teaching methods that promote balanced legal education.

To this end, it is necessary to introduce three specific, effective teaching methods into the curricula of law schools: the use of group learning models, the use of written speech as a learning tool and the use of assessment as a formative and continuous component of the learning process.

Despite the undeniable relevance of science in the legal sphere, integrating scientific principles into legal education poses several challenges. Traditional legal curricula often prioritize doctrinal knowledge and case law analysis, leaving limited room for interdisciplinary learning. Additionally, legal educators may lack expertise in scientific disciplines, hindering their ability to effectively teach relevant concepts to students. Moreover, the rapidly evolving nature of scientific research requires ongoing adaptation of legal education programs to incorporate emerging findings and technologies.³

To address these challenges, legal education must adopt interdisciplinary approaches that foster collaboration between legal and scientific communities. This entails designing curriculum frameworks that integrate scientific principles into core legal courses, such as evidence law, environmental law, and criminal procedure. Moreover, interdisciplinary research initiatives and joint degree programs can facilitate knowledge exchange and skill development across disciplinary boundaries, preparing future legal professionals to navigate complex issues at the intersection of law and science.

¹ Duranko, Jo Anne, et al. "From Product to Process: Evolution of a Legal Writing Program." *University of Pittsburgh Law Review* 58 (1997): 719-47

² Silecchia, Lucia Ann. "Legal Skills Training in the First Year of Law School: Research? Writing? Analysis? Or More?" *Dickinson Law Review* 100 (1996): 245-90.

³ Sullivan, William M., et al. *Educating Lawyers: Preparation for the Profession of Law*. The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching. San Francisco, CA: Jossey-Bass 2007.

Effective integration of science and education in the legal sphere requires the implementation of best practices in legal pedagogy. This includes incorporating case studies, simulations, and experiential learning opportunities that illustrate real-world applications of scientific principles in legal contexts. Additionally, guest lectures and collaborations with scientific experts can provide valuable insights and perspectives to students, enriching their understanding of interdisciplinary issues. Furthermore, continuous professional development for legal educators is essential to ensure they remain abreast of scientific developments and possess the requisite knowledge and skills to effectively teach interdisciplinary content.

In conclusion, the integration of science and education is paramount to the advancement of the legal profession in the 21st century. By bridging the gap between these two disciplines, legal education can equip future professionals with the interdisciplinary knowledge and skills needed to address complex legal challenges informed by scientific advancements. Embracing interdisciplinary approaches and best practices in legal pedagogy will not only enhance the quality of legal education but also contribute to the pursuit of justice and the promotion of evidence-based decision-making in the legal sphere.

References

1. Duranko, Jo Anne, et al. "From Product to Process: Evolution of a Legal Writing Program." *University of Pittsburgh Law Review* 58 (1997): 719-47
2. Silecchia, Lucia Ann. "Legal Skills Training in the First Year of Law School: Research? Writing? Analysis? Or More?" *Dickinson Law Review* 100 (1996): 245-90
3. Sullivan, William M., et al. *Educating Lawyers: Preparation for the Profession of Law*. The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching. San Francisco, CA: Jossey-Bass 2007.

ӘОЖ 37.378.14

Айтжан Б.Е., заң ғылымдарының кандидаты
“Global Professional Development” ЖШС
baitzhan@mail.ru

UDK 37.378.14

Aitzhan B.E., Candidate of Law
LLP "Global Professional Development"
baitzhan@mail.ru

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ СЫН-ҚАТЕРЛЕР МЕН ПРОБЛЕМАЛАР КОНТЕКСТІНДЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ПӘНДЕРДІ ТИІМДІ ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация

Құқықтық саладағы заманауи сын-қатерлер мен проблемалар аясында құқықтық пәндерді тиімді оқытудың өзектілігі даусыз. Бұл баяндама білім беруді цифрландыру, заң саласындағы өзгерістер және оқыту стильдерінің әртүрлілігі сияқты заманауи сын-қатерлерді ескере отырып, құқықтық пәндерді тиімді оқытудың маңызды аспектілерін талқылайды. Технологияларды интеграциялау, пәнаралық байланыстарды дамыту және

оқытудың белсенді әдістерін қолдану сияқты осы сын-қатерлерді шешу жолдары қарастырылады.

Түйінді сөздер: тиімді оқыту, құқықтық пәндер, заманауи сын-тегеуріндер, білім беруді цифрландыру, заң саласындағы өзгерістер, оқыту стильдерінің әртүрлілігі, технологияларды интеграциялау, пәнаралық байланыстар, оқытудың белсенді әдістері.

IMPORTANT ASPECTS OF EFFECTIVE TEACHING OF LEGAL DISCIPLINES IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES AND PROBLEMS

Abstract

The relevance of effective teaching of legal disciplines against the background of modern challenges and problems in the legal field is undeniable. This report discusses important aspects of effective teaching of legal disciplines, taking into account modern challenges such as the digitalization of education, changes in the legal field and a variety of learning styles. The ways of solving these challenges, such as the integration of technologies, the development of interdisciplinary connections and the use of active learning methods, are considered.

Key words: effective teaching, legal disciplines, modern challenges, digitalization of education, changes in the legal field, a variety of learning styles, technology integration, interdisciplinary connections, active teaching methods.

Құрметті әріптестер мен конференцияға қатысушылар!

Бүгін мен құқықтық пәндерді тиімді оқытудың маңызды аспектілерін заманауи сын-қатерлер мен проблемалар тұрғысынан талқылағым келеді, сондай-ақ оларды шешу бойынша ұсыныстар бергім келеді.

Қазіргі құқықтық орта барған сайын күрделі және серпінді бола түсуде, бұл құқық саласындағы мамандардан терең білімді ғана емес, сонымен қатар жаңа сын-қатерлерге бейімделу және күрделі мәселелерді шешу қабілетін талап етеді. Осыған байланысты құқықтық пәндерді тиімді оқыту білікті мамандарды табысты қалыптастырудың негізгі факторына айналуға. Құқықтық пәндерді тиімді оқытудың кейбір маңызды аспектілерін қазіргі қиындықтар мен проблемалар тұрғысынан қарастырып көрейік.

I. Жаңа қиындықтар мен мәселелер:

1. Білім беруді цифрландыру: білім беруді цифрландыру қазіргі білім беру ортасының ажырамас бөлігіне айналды. Құқықтық пән оқытушылары заманауи технологияларды онлайн платформалар, вебинарлар, электрондық курстар және интерактивті Оқу материалдары сияқты оқу процесіне біріктіре білуі керек. Бұл студенттерге оқуды қолжетімді, интерактивті және тиімді етуге, сондай-ақ олардың өзекті ақпарат пен материалдарға қол жеткізуін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

2. Заң саласындағы өзгерістер: құқықтық нормалар мен стандарттардың қарқынды дамуы оқытушылардан білімді үнемі жаңартып отыруды және оқу материалдарын жаңа талаптарға бейімдеуді талап етеді.

3. Оқыту стильдерінің әртүрлілігі: студенттердің оқу стильдері мен дайындық деңгейлерінің әртүрлілігін ескере отырып, әдістер мен материалдарды әр оқушының жеке қажеттіліктері мен қызығушылықтарына бейімдей отырып, оқытуға сараланған тәсілді қолдану маңызды. Бұл әр студенттің оқу ерекшеліктерін ескеруге және оқу материалын тиімді игеруге мүмкіндік береді.

II. Шешу жолдары:

1. Технологияларды интеграциялау: заманауи онлайн платформаларды, интерактивті оқу материалдарын, вебинарлар мен білім беру ойындарын пайдалану студенттерді тиімді оқыту мен тартуға ықпал етеді.

2. Пәнаралық байланыстарды дамыту: қазіргі заманғы құқықтық практика көбінесе құқықтық нормалар мен принциптерді ғана емес, сонымен қатар олардың экономика, саясат, Әлеуметтану және т.б. сияқты басқа білім салаларымен байланысын білуді талап етеді.

3. Оқытудың белсенді әдістерін қолдану: кейстерді талқылау, пікірталас, рөлдік ойындар, жобалық жұмыс және т.б. сияқты оқытудың белсенді әдістерін қолдану студенттердің оқу процесіне белсенді қатысуына ықпал етеді. Бұл оларға теориялық білімді іс жүзінде қолдануға, аналитикалық және сыни дағдыларды дамытуға, командада жұмыс істеуге және күрделі мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

4. Сыни ойлау мен кәсіби дағдыларды дамыту: құқықтық пәндерді тиімді оқыту сонымен қатар студенттердің сыни ойлауын, кәсіби дағдылары мен құзыреттерін дамытуға бағытталған. Бұған құқықтық жағдайларды талдау, құқықтық құжаттарды әзірлеу, құқықтық нормаларды іс жүзінде қолдана білу, сондай-ақ кәсіби қызметтің этикалық аспектілері кіреді.

III. Ұсыныстар:

1. Оқу бағдарламаларын жаңарту: құқықтық саланың заманауи талаптарына сәйкес оқыту мазмұны мен әдістемесін мерзімді жаңарту.

2. Студенттерге кеңес беру және қолдау: студенттердің құқықтық пәндерді оқыту мәселелері бойынша сапалы консультациялық қолдауға қол жеткізуін қамтамасыз ету.

3. Коммуникативті ортаны құру: студенттердің құқықтық мәселелерді талқылауға, тәжірибе алмасуға және кәсіби байланыс желісін дамытуға белсенді қатысуын ынталандыру.

Қорытындылай келе, құқықтық пәндерді тиімді оқыту икемділікті, инновацияны және педагогикалық тәсілдерді үнемі дамытуды талап етеді. Технологияларды дамыту, оқу процесін студенттердің қажеттіліктеріне бейімдеу және білім беру бастамаларын қолдау – оқытушылардың құқық саласындағы табысты жұмысының негізгі компоненттері.

Назар аударғаныңыз үшін рахмет және сұрақтарыңызға жауап беруге дайынмын.

ӨОЖ 378

Альжанов А. Н.

Yessenov University 1 курс магистранты, Ақтау қаласы

Ғылыми жетекші: Ауешова Б.Т.

з.ғ.к., қауымдастырылған профессор

UDC 378

Alzhanov A. N.

1st year master's student of Yessenov University

Scientific supervisor: B. T. Aueshova

candidate of Law, Associate Professor

АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Бұл мақала зерттеу мәселелеріне арналған және азаматтық құқық қағидаттарын дамыту. Басты назар келесідей салалық қағидаттарға, сондай-ақ институттардың қағидаттарына сәйкес болады. Қазіргі заң ғылымының теориялық және әдіснамалық базасының әлсіздігінде көрінетін азаматтық құқықтың жеткілікті дамыған жалпы теориясының болмауына байланысты мәселелер қарастырылды.

Кілт сөздер: азаматтық құқық, құқық, заңнама.

TOPICAL ISSUES OF CIVIL LAW

Abstract

This article is devoted to research issues and development of the principles of civil law. The main focus will be on the following industry principles, as well as on the principles of institutions. Issues related to the lack of a sufficiently developed general theory of civil law, expressed in the weakness of the theoretical and methodological base of modern legal science, were considered.

Keywords: Civil Law, Law, legislation.

Қазақстан Республикасының Конституциясы нарықтық экономиканың қалыптасуының жаңа жағдайларында азаматтық заңнаманың негізгі бастауларын белгіледі. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген азаматтық құқықтың негізгі институттары (кәсіпкерлік, меншік құқығы, Құқық қабілеттілігі, қолданыстағы құқық жүйесі және т.б.) туралы ережелерді дамытады. Конституцияның маңызды ережелерінің бірі-меншік құқығы туралы ережелер. Конституцияның 6-бабы "Қазақстан Республикасында мемлекеттік және жеке меншік танылады және бірдей қорғалады" деген сөзден басталады.

Бұл формула 1993 жылғы Конституциядағы меншіктің алуан түрлілігін бекітетін формуладан түбегейлі ерекшеленеді. Меншіктің әрбір нысаны үшін (мемлекеттік, ұжымдық, жеке) өзінің құқықтық режимі белгіленді. Сонымен қатар, бұл түбегейлі дұрыс емес. Заңды тұрғыдан алғанда, меншік-бұл кімде болса да, меншік. Меншік құқығы режимі бір болуы керек. Осы позициялардан "меншік формасы" ұғымының өзі мағынасы жоқ. Меншік бір, бірақ меншік субъектілері әртүрлі болуы мүмкін: Мемлекет, заңды тұлға немесе азамат. Айта кету керек, Азаматтық кодексте жеке меншіктің анықтамасы берілмейді. Ол критерий бойынша анықталады: мемлекеттік емес меншік. Бұл кездейсоқ емес. Негізінде мемлекет жеке меншік режимінде нарықта заңды тұлға немесе азамат сияқты қарапайым субъект ретінде әрекет етуі керек. Осы кезеңде мемлекеттік меншікті бөлу, ең алдымен, жеке меншікке кепілдік беру, оның мемлекетпен теңдігін қамтамасыз ету үшін қажет¹.

Мақаланың мақсаты, заңнаманың қазақ тіліндегі нұсқасының қабылдау критерийлерін енгізу кезеңдерін көрсетіп, жіберілген қателіктерін түзету туралы жалпы оқырмандар мен заңгерлерге ақпарат беру.

Сан ғасырлар тарихы бар түркі жұрты сонау V-VI ғасырларда осы атауымен тарих сахнасында пайда болғалы бері талай тарихи кезеңдерден өтті. Түркі деген жалпы атаудан XV ғасырдан Қазақия болып ғұмырын жалғастырып келе жатырған еліміз ата-баба дәстүрін, салт-санасын, мәдениетін, ділі мен тілін дала заңдарына сай сақтап келді. Елдің аман, жұрттың бүтін болуына осы аталған мәдени құндылықтарымен қатар сол елдің ішкі және сыртқы саясатын, тыныштығын, тәуелсіздігін, теңдігін, саяси- экономикалық тұрақтылығын реттейтін заңдар сауатты құрастырылуы тиіс. Кәзіргі кезде азаматтар құқықтары мен міндеттерін толық білмейді, құқықтық сауаттары «жоқ» дегенді көп кездестіреміз. Оның себебі қазақ тілді азаматтар қажет еткен заңды өзі білетін мемлекеттік тілде оқиды. Ал қазақ тілінде жазылған заңдар сын көтермейді. Кәсіби заңгерлердің өздері жұмыс барысында істі бірінші кезекте орыс тілінде жүргізуге тырысады. Істі қазақ тілінде жүргізгеннің өзінде олар әрдайым заңның орыс тіліндегі нұсқасын қолданады.

Нақтылап айтқанда, қазақ тіліндегі нормативтік актілерде қайшылықтар мен қателер көп, тікелей аудару арқылы енгізілген терминдер мен сөз тіркестері жасанды болғандықтан қолдануға жарамсыз, мән-мағынасын ұғынуға ауыр немесе түсініксіз.

Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясының 8-бабында мемлекеттік

¹ Ынтымаков С.А. Мекеменің азаматтық-құқықтық жауапкершілігіне қатысты мәселелер // Международный научно-общественный журнал «DOGMA». – 2020. – № 1(11).

тіл – қазақ тілі деп көрсетілген. Тура солай, Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясының 7 бабының 1 тармағында мемлекеттік тіл ретінде – қазақ тілі көрсетілген.

Бұл тарихи фактілерге қарамастан бүгінгі Қазақстанда неліктен заңнаманың тілі де-факто орыс тілі болды? Осы сұраққа жауап беру үшін біз тарихи шолу жасауымыз қажет.

1991 жылы алып КСРО аяқ астынан ыдыраған кезінде Қазақ Кеңестік Социалистік Республика КСРО-ның шикізат перифериясына айналып үлгірген еді. Республиканың демографиялық құрамы ол кезде мүлде басқа. 1989 жылғы халық санағына қарасақ Республикада қазақтардың үлесі 39,6%, орыстардың үлесі 37,4% құраған. 1989 жылға қарай қазақтардың 63% орыс тілін меңгерген. Қалада тұратын қазақтардың 30% ана тілін ұмытып, тек орыс тілінде сөйлейтін жағыдайға жеткен. Оған қоса, Республиканың бүкіл экономикалық, саяси және саяси тіршілігі қалыптасқан әдетіне орай орыс тілінде жүрді. Мысал ретінде, 1991 жылы қазақ балдарының бар болғаны 34% пайызы қазақ тілді мектептерге қатынасқан. Республиканың сол кездегі астанасы Алма-Ата қаласында қазақ тілінде бір-ақ № 12 мектеп болған. КСРО-ның соңғы жылдарында қазақ тілінің қолданыс аясы тұрмыстық деңгейімен шектелді¹.

Осындай контекстте тәуелсіздік алған Қазақстан тіл саясатын мұқият жүргізуге тиісті болды.

Жоғарыда көрсетілген объективті себептерге байланысты сол кездегі Үкімет жаңа мемлекеттің іргесін сөкпеу үшін, және шаңырағы берік болуы үшін саясатын орыс тілінде жүргізуді жалғастырды. Еңбегі сіңген заң ғалымдарымыз ойларын орыс тілінде жазып, еңбектерін орыс тілінде жариялап келді.

Қазақстандағы заң қабылдау процесі қалай ұйымдастырылған? Бұл сұрақтың жауабын табу үшін біз Қазақстан Республикасының құқықтық актілер туралы заңнамасын шолуымыз қажет, атап айтқанда, (1) 1998 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Нормативтік құқықтық актілер туралы Заңы және 2016 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Құқықтық актілер туралы Заңы.

1998 жылы қабылданған ҚР Нормативтік құқықтық актілер туралы Заңының алғашқы редакцияларын көрсек, кейінгі редакциялармен салыстырғанда, қабылданатын актілердің сапасына қойлатын критерийлер қамтылмаған, мемлекеттік және орыс тіліндегі нұсқауларының сәйкестігі туралы бірде бір сөз айтылмаған. Заңның 4 тарауы нормативтік құқықтық актілердің жобаларына сараптама жүргізілу туралы баяндалады, атап айтқанда Заңның 22 баптың 1 тармағында Нормативтік құқықтық актілердің жобалары бойынша тиісінше ғылыми сараптама **жүргізілуі мүмкін** деп көрсетілген. Яғни барлық заң жобалары, олардың мемлекеттік және орыс тілдеріндегі нұсқаларының сәйкестігі сараптама арқылы тексерілуі міндет болмаған.

Заңның 22 бабының 2 тармағында сараптамаға келесі критерийлер берілген: Сараптама:

1) жобаның сапасын, негізділігін, уақытылылығын, дұрыстығын жобада Қазақстан Республикасының Конституциясында баянды етілген адам және азамат құқықтарының сақталуын бағалау;

2) нормативтік құқықтық актінің ықтимал тиімділігін айқындау;

3) жобаның нормативтік құқықтық акт ретінде қабылдануының ықтимал теріс салдарларын анықтау үшін жүргізіледі.

Заңның 22 бабында нормативтік құқықтық актілердің мемлекеттік және орыс тіліндегі нұсқауларының сәйкестігі туралы сөз айтылмаған, критерийлер баяндалмаған.

¹ Братусь С.Н. Юридические лица в советском гражданском праве (понятие, виды, государственные юридические лица). - М.: Юридическое издательство министерства юстиции СССР. 1947.- 363 с.

Уақыт өте нормативтік құқықтық заңнама өзгерістер мен толықтырулар арқылы түзеліп басталды. Атап айтқанда 1998 жылғы заңның 2012 жылғы редакциясында 22 баптың 1 тармағы келесідей баяндалған – Нормативтік құқықтық актілердің реттейтін құқық қатынастарына қарай осы актілердің жобалары бойынша ғылыми (сыбайлас жемқорлыққа қарсы, құқықтық, **лингвистикалық**, экологиялық, қаржылық және басқа да) сараптама жүргізілуі мүмкін. Нақтылақ айтқанда, бұдан әрі заң жобалары **лингвистикалық** сараптамадан өтуі мүмкін еді. Оның өзі де бір прогрес деп қабылдауға болады.

Заңнаманы жетілдіру барысында Заңның 2016 жылғы редакциясының 22 бабы 1-1 тармағымен толықтырылды - Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары әзірлеген және Қазақстан Республикасының Парламентіне енгізуге жататын заң жобалары **бойынша қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндердің тең түпнұсқалығы бөлігінде ғылыми лингвистикалық сараптаманы уәкілетті ұйым жүргізеді**. Демек, қабылданатын барлық нормативтік актілер бұдан әрі лингвистикалық сараптамадан міндетті түрде өтетін болады¹.

2016 жылы жаңадан қабылданған Құқықтық актілер туралы Заңы мемлекеттік және орыс тіліндегі заң жобаларының сәйкестігін қамтамасыз ету жағынан көптеген критерийлер мен талаптар қамтыды. Атап айтқанда, *24 бап*

- Нормативтік құқықтық акт мәтінінің мазмұнына және жазылу стиліне қойылатын талаптар; 33 бап - Нормативтік құқықтық актілердің ғылыми лингвистикалық сараптамасы; Нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу, келісу және мемлекеттік тіркеу қағидалары, Қазақстан Республикасы Үкіметінің заң шығару жұмысының қағидалары.

Өкінішке орай еліміздегі қатынастардың басым бөлігін реттейтін Қазақстан Республикасы заңнамасының 90 пайызы жоғарыда айтылып кеткен критерийлер заң шығару процесіне енгізілмеген кезінде қабылданып кетті. Атап айтқанда, еліміздегі қатынастардың басым бөлігін реттейтін заңнамалық актілер мыналар:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1993 жылы;
2. Қазақстан Республикасының Су кодексі 1993 жылы;
3. Қазақстан Республикасының Орман кодексі 1993 жылы;
4. Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы заңы 1993 жылы;
5. Қазақстан Республикасындағы Сәулет және қала құрылысы туралы заңы 1993 жылы;
6. Валюталық реттеу туралы заң 1993 жылы;
7. Банктар туралы заң 1993 жылы;
8. Азаматтық кодекстің Жалпы бөлімі 1993 жылы қабылданды;
9. Азаматтық кодекстің Ерекше бөлімі 1998 жылы қабылданды;
10. Қазақстан Республикасының іс жүргізу кодексі 1999 жылы қабылданды².

Қорытындай, келесі ойды түйуге болады. Қазақстанда қалыптасқан зың жүйесі қос тілде жүргізіледі. Орыс тілі де-факто жетекші заң тілі, қазақ тілі оның қосалқы туындысы. Еліміздегі қатынастардың басым бөлігін реттейтін заңнама 1990 жылдары қалыптасып үлгерді, сол үшін заңнаманың мемлекеттік тіліндегі нұсқасын жетілдіру, заңтану ойын, ғылымын дәріптеу үшін, қазақ халқына қазақ тіліндегі түсінікті сайрайтын заң беру үшін Конституциядан бастап нормативтік актілердің иерархиясына сай төменге қарай заңнаманы қайта қарастыру жұмысы басталуы керек деп ойлаймыз.

¹ Венедиктов А. В. Правовая природа государственных предприятий / Проф. А.В. Венедиктов. - 2-е изд. – Ленинград: Прибой, 1928 (госуд. тип.им. Евг. Соколовой). - 184 с.

² Сулейменов М.К. Развитие гражданского законодательства в Гражданском кодексе Республики Казахстан/ «Развитие гражданского законодательства (состояние и перспективы его развития)»: материалы научно-теоретической конференции. – Астана, 22 февраля 1999 г.- 327 с.

Библиографиялық тізім

1. Ынтымаков С.А. Мекеменің азаматтық-құқықтық жауапкершілігіне қатысты мәселелер // Международный научно-общественный журнал «DOGMA». – 2020. – № 1(11).
2. Братусь С.Н. Юридические лица в советском гражданском праве (понятие, виды, государственные юридические лица). - М.: Юридическое издательство министерства юстиции СССР. 1947.- 363 с.
3. Венедиктов А. В. Правовая природа государственных предприятий / Проф. А.В. Венедиктов. - 2-е изд. – Ленинград: Прибой, 1928 (госуд. тип.им. Евг. Соколовой). - 184 с.
4. Сулейменов М.К. Развитие гражданского законодательства в Гражданском кодексе Республики Казахстан/ «Развитие гражданского законодательства (состояние и перспективы его развития)»: материалы научно-теоретической конференции. – Астана, 22 февраля 1999 г.- 327 с.

ӘОЖ 349.3(574)

Ауешова Б. Т., з.ғ.к., доцент

Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар
және инжиниринг университеті,
«Құқықтану» кафедрасының, Ақтау қаласы
e-mail: baueshova@mail.ru

UDC 349.3(574)

Aueshova B.T.

Candidate of Law, associate professor of the Department "jurisprudence"
Caspian technologies named after Sh. Yessenov
University of engineering and engineering, Aktau city
e-mail: baueshova@mail.ru

МҮГЕДЕКТЕРДІ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАНЫҢ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация

Мақалада автор әлеуметтік қорғау жүйесінде мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру жөніндегі шаралар жүйесі және халықтың әлеуметтік осал топтарын атаулы әлеуметтік қолдау, оның ішінде мүгедектерге әлеуметтік көмек көрсету жүйесі ерекшелігін зерттейді.

Кілт сөздер: әлеуметтік қорғау, мүгедек, қадір-қасиет, құқық, нормативтік құқықтық акт.

IN THE SPHERE OF SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIESASPECTS OF LEGISLATION

Abstract

In the article, the author examines the specifics of the system of measures for state social insurance in the system of social protection and the system of targeted social support for socially vulnerable segments of the population, including social assistance to disabled people.

Keywords: social protection, disability, Dignity, law, regulatory legal act.

Халықты әлеуметтік қорғау әрбір бағдарланған мемлекеттің ажырамас функциясы болып табылады. Әлеуметтік қорғау жүйесі қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықты қолдайды, жедел даму кезеңінде оның орнықтылығын сақтауға немесе бір жүйеден екіншісіне түрлендіруге ықпал етеді.

2006 жылғы 13 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясының мүгедектердің құқықтары мен қадір-қасиетін қорғау және көтермелеу туралы Конвенцияны қабылдауы әлемдік қауымдастық ауқымында маңызды оқиға болды. БҰҰ Бас хатшысы БҰҰ-на мүше мемлекеттерді Конвенцияны ратификациялауға және оның орындалуын қамтамасыз етуге шақырды. Осы конвенция қабылданға дейін мүгедектердің құқықтары ешқашан бірыңғай халықаралық-құқықтық құжатта бекітілмеген. 1987 және 1992 жылдардағы онжылдық шолулар барлық күш-жігерге қарамастан, көптеген елдерде мүгедектер тең мүмкіндіктер алмай, қоғамнан оқшауланып қалғанын көрсетті.

Біздің республикамызда әлеуметтік қорғау жүйесінде мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру жөніндегі шаралар жүйесі және халықтың әлеуметтік осал топтарын атаулы әлеуметтік қолдау, оның ішінде мүгедектерге әлеуметтік көмек көрсету жүйесін ерекшелеуге болады. Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау Қазақстан Республикасының Конституциясымен, «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» ҚР Заңымен және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерімен реттеледі¹.

Қазақстан Республикасының мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы Қазақстан Республикасының мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді және мүгедектерді әлеуметтік қорғау, олардың өмір сүруіне және қоғамға кірігуіне тең мүмкіндіктер құруының құқықтық, экономикалық және ұйымдастырушылық шарттарын қамтамасыз етеді².

Қазақстанның заңнамасы көбінесе мүгедектерді әлеуметтік қорғау мен оңалтуға бағдарланған және осы проблемаға негізінен ескі тәсіл тұрғысынан келеді, яғни мүгедектерді қажетті әл-ауқаттың қарапайым деңгейін алуға тиіс халықтың осал тобы ретінде қарастырады. Осыдан қоғамның толық құқылы мүшесі ретіндегі мүгедектерді әлеуметтендіру мәселесінде жүйеліліктің болмауы туындайды.

Егер мүгедектердің құқықтары туралы тұжырымдамалық құжаттар көбінесе халықаралық стандарттарға ілесу қажеттігін ескерсе, ұлттық заңнама мұнымен толықтай келіспейді. Мүгедектердің құқықтарын қорғау жөніндегі көптеген нормативтік құқықтық актілер ескірген және кейбір бөліктерінде қарама-қайшылық бар, мүгедектердің құқықтары туралы нормалар жүйеленбеген.

Мүгедектердің құқықтары мен бостандықтарын сақтауды кепілдендіретін нормаларды жүзеге асыру проблемасы сақталып отыр. Заңнама талаптары бірқатар себептер бойынша үнемі орындала бермейді: заңдарды орындау бойынша заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің, нақты және анық жүзеге асыру тетіктерінің, бірыңғай бақылаушы органның болмауы, қаржы ресурстарының тапшылығы.

Қолданыстағы нормативтік құқықтық актілер көбінесе әлеуметтік және экономикалық құқықтарды қорғауға, жазатайым оқиғалар, аурулар, тұқым қуалайтын аурулар сияқты мүгедектіктің нақты жағдайларының салдарларын жоюға бағдарланған. Халықаралық стандарттар болса барлық әлеуметтік, экономикалық, институттандыру және саяси кедергілерді жою қажеттігіне мән береді, олар мүгедектік проблемасын күрделендіре түседі

¹ «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 13 сәуірдегі № 39 Заңы. // adilet.zan.kz

² «Еңбек, әлеуметтік қорғау және көші-қон комитетінің Маңғыстау облысы бойынша департаменті» мемлекеттік мекемесінің ережесі mangystau.enbek.gov.kz/

және сонымен бірге мүгедектігі бар тұлғалардың әлеуметтік және экономикалық өмірге араласуға мүмкіндіктерін шектейді.

Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенция бойынша міндеттемелерді орындауға бағытталған заңдық, экономикалық, әлеуметтік және басқа нақты шараларды әзірлеген кезде мына фактіні ескеру қажет: Конвенция қолда бар ресурстары барынша пайдалану кезінде экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарға қатысты ережелерді біртіндеп жүзеге асыруға рұқсат етеді. Азаматтық және саяси құқықтарға қатысты міндеттермелер Конвенция күшіне енген сәттен бастап толықтай орындалуға тиіс. Бекітуге әзірлік процесіне талдау жүргізу кезінде экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөніндегі міндеттемелерді азаматтық және саяси құқықтар жөніндегі міндеттемелерден бөліп қарауға ұмтылу пайдалы болады.

Конвенция ережелеріне сәйкес болу үшін заңнамаға кемсітуге жалпы тыйым салу, ыңғайлы құрылғыны беруге міндеттілік, пайымдылық айқындамасының өлшемдері, сондай-ақ мүгедектердің іс жүзінде теңдігін көтермелеу үшін тұрақты немесе уақытша оң шаралар енгізілуі тиіс. Жүргізілген талдаулар келесілерді көрсетеді: Қазақстанның заңнамасы мүгедектік белгісі бойынша кемсіту ұғымының белгі ретіндегі ыңғайлы құрылғы тұжырымдамасын, сондай-ақ әртүрлі құқықтарды жүзеге асыру кезінде оны берудің жалпы міндеттемесін қамтымайды.

Мүгедектердің құқықтарын толықтай жүзеге асыру үшін мүгедектердің әлеуметтік қорғалу элементтерін жүзеге асыруға жауапты мемлекеттік органдардың шеңберін заңнамалық тұрғыда нығайту, олардың мүгедектердің инженерлік, көліктік және әлеуметтік инфрақұрылымдарға бөгетсіз кіріп-шығуына жағдай жасаудағы, көлік құралдарын, байланысты, ақпаратты және басқа да әлеуметтік объектілерді мүмкіндіктеріне сай қолайлы ету жөніндегі міндеттерін нормативтік нақтылау және нығайту керек.

Қазақстанның ұлттық заңнамасының мүгедектік саласындағы неғұрлым елеулі кемшілігі заңнамада мүгедектік профилактикасы және мүгедектерді оңалту саласында маңызды құқықтық нормаларды жүзеге асыру тетіктерінің жоқтығы болып табылады.

Сондықтан мүгедектерге қатысты мемлекеттік саясатты реформалау саласындағы маңызды ұсыныс мүгедектерді материалдық қолдау мәселесінен мүгедектік профилактикасына көшу, мүгедектер үшін тыныс-тіршілік ортасын қамтамаыз ету, медициналық, әлеуметтік және еңбек тұрғысында оңалту болып табылады.

Осыған байланысты оңалту бағдарламасын одан әрі дамыту үшін заңнамалық, ұйымдық және қаржылық жағдайларды қамтамасыз ету қажет.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау проблемаларымен байланысты он шақты нормативтік-құқықтық актілер жұмыс істейді. Сондықтан мемлекеттік саясатты жетілдіру шараларының бірі, мемлекетте мүгедектердің құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін қорғау саласындағы заңнаманы бір жүйеге келтіру.

Бір жүйеге келтіруді жүзеге асырған кезде мүгедектердің әртүрлі санаттары мен топтарының құқықтары мен жеңілдіктерін теңестіру мүмкіндігін қарастырған жөн.

Жоғарыда айтылғандармен қатар Қазақстан Республикасының заңнамасында бірыңғай термин жасау талдап жасалмаған. Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияда қамтылған бірқатар ұғымдар енгізілмеген. Әртүрлі нормативтік-құқықтық актілерде әрқилы ұғымдар да бар. Осыған байланысты құқық қолдану қызметінде проблемаға ұрынбас үшін бірқатар айқындамалардың қолданылуына назар аудару қажет.

Қазақстанда мүгедектерді әлеуметтік қолдау және қорғауының мынадай бағыттарына көңіл бөлген жөн:

- Мүгедектерді әлеуметтік бейімдеу және еңбек қызметі саласына тартуға жәрдемдесіп жағдай жасау;

- Оңалту мекемелерінің желісін дамыту және олардың материалдық-техникалық базасын нығайту;

- Мүгедектердің әлеуметтік, көлік және рекреациялық инфрақұрылымдар объектілеріне кедергісіз кіріп-шығуын қамтамасыз етуі үшін жағдай жасау.

Әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы заңнама.

Әлеуметтік қамсыздандыру мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда және өзге де заңды негіздерде «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша және жасына байланысты берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы» 1997 жылғы 16 маусымдағы заңмен реттеледі. Арнаулы мемлекеттік жәрдемақы алуға құқығы бар азаматтарды мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы қатынастар «Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақылар туралы» 1999 жылғы 5 сәуірдегі Қазақстан Республикасының заңымен реттеледі.

Қазақстандық мүгедектерді қолдау әлеуметтік төлемдерді (мүгедектігі бойынша жәрдемақы және арнаулы мемлекеттік жәрдемақы) жүзеге асыру, медициналық, әлеуметтік және кәсіби оңалту жөніндегі шаралар қолдану арқылы жүргізіледі.

Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияның 16-бабының 3-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасы осы халықаралық құқықтық құжатты бекіткеннен кейін қанаудың, зорлау мен қорлаудың көрініс беретін барлық нысандарын болдырмауға талпына отырып, мүгедектерге қызмет көрсетуге арналған барлық мекемелер мен бағдарламалар тәуелсіз органдардың тарапынан тиімді бақылауда болуын қамтамасыз етуге тиіс.

Конвенцияның бұл ережесі Қазақстанда орын алып отырған өткір және өзекті проблеманы көрсетеді. Мүгедектер мен мүгедек балаларды қоғамға және отбасына кіріктіру саласындағы барлық күш жігер мен табыстарға қарамастан, олардың көпшілігі бүгінгі күнге дейін жабық интернаттарда, психоневро-логиялық интернаттар мен қарттар үйінде қалып отыр.

Бұл мекемелердің басшылары балаларға, сондай-ақ әрекетке қабілетсіз тұлғаларға қатысты заң бойынша қорғаншылық қызметін атқарады, яғни мұндай тұлғалардың мүлкіне иелік етуді бақылайды, олардың оқу бағытындағы, тағдырын шешетін өзге де шешімдер қабылдайды. Мұндай мекемелерді және олардың қорғаншылық қызметін тиісінше атқаруын қадағалау мен бақылауды формалды түрде қорғаншылық және қамқоршылық органдары жүргізеді. Бірақ та мұндай органдар конвенция мәні бойынша «тәуелсіз» бола алмайды, себебі олар интернаттар мен қарттар үйінің басшыларын тағайындайтын әлеуметтік қорғау және білім беру органдары сияқты мемлекеттік атқарушы биліктің сол бір жүйесіне қосылған.

Бұл проблеманы мұндай мекемелерге заңнамалық түрде міндетті қоғамдық бақылауды белгілеу шешуге тиіс деп санаймыз.

Әлеуметтік қызмет саласындағы заңнама.

Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға әлеуметтік қызметтер көрсету саласындағы қадам «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» Қазақстан Республикасының заңнамасына 2008 жылғы 29 желтоқсанда ел Президентінің қол қоюы болды.

Арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету нарығын одан әрі дамытуға бағытталған «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» заң кепілденген ең төменгі көлемде берілетін арнаулы әлеуметтік қызметтерді дәлдеу мен нақтылауға бірыңғай көзқарас пен принциптердің, сондай-ақ қосымша арнаулы әлеуметтік қызметтердің, заңнамаларды бір жүйеге келтіру және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген арнаулы әлеуметтік қызметтерді беру жөніндегі қатынастарды реттеудің бірыңғай принциптерін талдап-жасау қажеттігінен туындады. Мұнымен қатар әлеуметтік қызметтер мен ұйымдардың құқықтық мәртебесі, әлеуметтік қызмет көрсетудің бірыңғай тетіктері айқындалады, әлеуметтік қызметкерлердің құқықтары мен міндеттері белгіленеді. Әлеуметтік қызметтердің жекелеген түрлерін беру үшін мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс негізінде мемлекеттік сатып алулар тетіктерін пайдалану мүмкіндіктері қарастырылады.

Заңның 14-бабының 1-тармағына сәйкес «Арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету арнаулы әлеуметтік қызметтерге қажеттілікті бағалау мен айқындау жөніндегі әлеуметтік қызметкер айқындайтын өмірлік қиын жағдайда жүрген адамның (отбасының) арнаулы әлеуметтік қызметтерге қажеттілігін бағалау және айқындау негізінде жүзеге асырылады».

Мұнымен бірге заңдарды жетілдіру өз бетінше проблеманы шеше алмайды, себебі Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдарының қолданыстағы заңнамаларды орындауы туралы мәселе бүгін өткір проблема және бұл мүгедек балалардың құқықтарының жаппай бұзылуының негізгі себебі болып табылады. Бұған қоса, жоғарыда белгіленгеніндей, заңдарда оларды жүзеге асыру тетіктері жиі болмай қалады¹.

Библиографиялық тізім

1.«Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 13 сәуірдегі № 39 Заңы. // adilet.zan.kz

2.«Еңбек, әлеуметтік қорғау және көші-қон комитетінің Маңғыстау облысы бойынша департаменті» мемлекеттік мекемесінің ережесі mangystau.enbek.gov.kz/

3.Тірек көзі .Көмекке мұқтаж мүгедек жандарға арналған материалдар жинағы., «Аман-Саулық» ҚҚ. Алматы, 2017. – 230б.

ӨОЖ 330/1

Балғожаева Ж. Т.

Құқықтану мамандығының 1 курс магистрант

Алламбаев Ж. Ж.

Құқықтану мамандығының 1 курс магистрант

Ғылыми жетекшісі: **Ауешова Б. Т.**,

з.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар

және инжиниринг университеті, «Құқықтану» кафедрасының, Ақтау қаласы

UDC 330/1

Balgozhayeva Zh. T.

1st year master's student of the specialty jurisprudence

Allambayev Zh. Zh.

1st year master's student of the specialty jurisprudence

Scientific supervisor: **Aueshova B. T.**

candidate of Law, Associate Professor

Caspian technologies named after Sh. Yessenov University, Aktau city

e-mail: baueshova@mail.ru

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ АЗАМАТТАРДЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫН АРТТЫРУ

Аннотация

Сыбайлас жемқорлық проблемасы соңғы уақытта үлкен және толық негізделген өзектілікке ие болды.

¹ Тірек көзі .Көмекке мұқтаж мүгедек жандарға арналған материалдар жинағы., «Аман-Саулық» ҚҚ. Алматы, 2017. – 230б.

Қазақстан Республикасында қалыптасқан демократиялық институттар сыбайлас жемқорлық фактілерімен, олардан туындайтын, қоғамның тұрақты және қауіпсіз дамуына қауіп төндіретін проблемалармен үйлеспейді. Тиісінше, Қазақстанда іске асырылып жатқан демократиялық өзгерістер сыбайлас жемқорлықтың барлық көріністеріне қарсы күресте тиімді жұмыс істейтіні жүйесіз мүмкін емес.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы табысты саясат қоғамдық, топтық және жеке санада іргелі ілгерілеушілерсіз, тек мемлекеттік қызметшілер сияқты мақсатты топтардан ғана емес, сондай-ақ азаматтардың өздерінің мінез-құлық ережелерінде елеулі оң түзетулерсіз мүмкін емес. Бұл мақаланың проблемасы азаматтық қоғамды сыбайлас жемқорлыққа қарсы сындарлы қызметке қалай тарту ғана емес, сонымен қатар азаматтық қоғамның сыбайлас жемқорлыққа қарсы коалициясын және билік органдарымен әріптестікті қалыптастыруда барлық тұлғалар мен ұйымдардың күш-жігерін біріктіру болып табылады.

Кілт сөздер: сыбайлас жемқорлық, азаматтық қоғам, демократиялық институттар

FOREIGN EXPERIENCE IN COMBATING CORRUPTION AND IMPROVING THE LEGAL AWARENESS OF CITIZENS AGAINST CORRUPTION

Abstract

The problem of corruption has recently acquired a great and fully justified relevance.

The democratic institutions that have developed in the Republic of Kazakhstan are incompatible with the facts of corruption, the problems arising from them that threaten the stable and safe development of society. Accordingly, it is impossible without a system that the democratic transformations being implemented in Kazakhstan will work effectively in the fight against all manifestations of corruption.

A successful anti-corruption policy is impossible without fundamental advances in public, Group and individual consciousness, significant positive adjustments not only to target groups such as civil servants, but also to the rules of behavior of citizens themselves. The problem of this article is not only how to involve civil society in constructive anti-corruption activities, but also to unite the efforts of all individuals and organizations in the formation of an anti-corruption coalition of civil society and partnerships with authorities.

Keywords: corruption, civil society, democratic institutions

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелерін зерттеу қазақстандық және шетелдік зерттеушілермен әр түрлі көзқараспен қарастырылды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске арналған монографиялар мен құралдардың жинақталған көлемі құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне жіберілді. Бірақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, басқаруды компьютерлендіру азаматтарға қажетті ақпарат беруді жеңілдету үшін ғана емес, қажет екенін атап өту керек.

Еуропалық зерттеушілер М. Таванти мен А. Стахович қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету контекстінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелерін зерттеді. Олар Шығыс Еуропаның жекелеген елдеріндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың табыстылығының олардағы азаматтық институттардың даму деңгейіне тікелей тәуелділігі туралы қорытынды жасайды¹.

Азаматтық қоғамның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тетіктерге және дамудың серпінді кезеңдерін бастан өткеріп жатқан елдерге қатысу тақырыбына қызығушылық артып келеді. Гонконгтың экономикалық өсу жағдайында, оның ішінде азаматтық институттарды дамыту

¹ Гладов А.В. Эффективность антикоррупционной политики: опыт зарубежных государств// Вестник СамГУ – № 10 (111) - 2013 – с. 116 – 120

арқылы мемлекеттік және қоғамдық секторлардағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мәселелері бойынша тәжірибесіне негізделген үлкен зерттеуді В.Х.Хок жүргізді¹.

Сондай-ақ Л. Н.Смирновтың еңбектерінде "бұрын құқыққа қарсы әрекеттердің алдын алу және анықтау, ол үшін сыбайлас жемқорлықты қабылдамау мәдениетін құру, шешім қабылдаудың дискрециялық әдістерін процедуралық әдістермен ауыстыру және мемлекеттік басқарудың транспаренттілігін арттыру қажет" деп көрсетілген².

Бұл ретте қазіргі уақытта сыбайлас жемқорлық проблемаларын ғылыми зерттеудің осы өңірлік сегментінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы ағарту мәселелеріне және халықты сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл процесіне тарту дәрежесіне бірнеше көзқарас бар екенін атап өту маңызды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ағарту қажеттілігімен келісе отырып, сыбайлас жемқорлық проблемаларының заманауи зерттеушілері сыбайлас жемқорлықтың себебі азаматтардың сыбайлас жемқорлық санасы және олардың хабардарлығы болып табылатынын түсінуді ұсынады.

Атап айтқанда, А. Мардановтың пікірінше, "Сыбайлас жемқорлықты ақтайтын ойлар адамдардың санасына терең еніп кетті. Сыбайлас жемқорлық қылмыс болуды тоқтатты, сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қазіргі жағдайда ақтауға болады. Сыбайлас жемқорлықты қоғам жағымсыз, бірақ таныс құбылыс ретінде қабылдайды, бұл құндылық бағдарлары жүйесінің өзгеруіне әкеледі"³.

Қазіргі кезде сыбайлас жемқорлық мәселесін әрбір мемлекетте, түрлі халықаралық ұйымда кездестіруге болады. Бірақ ол барлық жерде бірдей бола бермейді. тарихи дәуір және мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму кезеңіне қарай сыбайлас жемқорлықтың пайда болу мәселелері де әр алуан болып келеді. Кейбір шет елдердің мемлекеттік басқаруында және мемлекеттік қызметінде жемқорлықтың алдын алуға және жоюға бағытталған әкімшілік қалыптың кешендері құрылған. Бірқатар мемлекеттерде шенеуніктердің ар кодексі немесе этикалық кодекстер жиынтығы болып табылатын арнайы заңдар қабылданған. Осыған орай, шетел мемлекеттеріндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және жолын кесу шараларына назар аударайық.

Жалпы дүниежүзінде жемқорлық әлемдік масштабтарға ие болды. Сыбайлас жемқорлық мәселесін шешуге БҰҰ, еуропа Одағы, еуропа Кеңесі, Америка мемлекеттерінің ұйымы, сонымен қатар, Экономикалық ынтымақтастық және Даму Ұйымы қосылады. Тарихи дамудың қазіргі кезеңінде жемқорлықтың трансұлттылығы бүкіл қоғамдастық қауіпсіздігі үшін төндіретін қауіпті бейтараптандыру үшін халықаралық деңгейде жаһандық шаралар қабылдауды талап етеді. Халықаралық жемқорлыққа қарсы мыналарға бағытталған құқықтық, саяси, ұйымдастырушы шаралар кешені ретінде стратегия қажет:

- 1) қоғамдық жемқорлыққа қарсы көзқарас қалыптастыру;
- 2) жемқорлықтың зияны туралы хабардарлықты көтеру;
- 3) жемқорлық құқық бұзушылықтарды сыныптаудың халықаралық стандарттарын қамтамасыз ету, заң құзыреті әділет параметрлерін унификациялау;
- 4) жемқорлық әрекеттерді айқындау мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін оның алдымен қаржы саласында ашықтық атмосферасын жасау.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті табысты жүргізіп отырған елдерге Дания, Финляндия, Швеция, Жаңа Зеландия, Канада, Нидерланды, Норвегия, Швейцария, Австралия,

¹ Бутков А.В. Зарубежный опыт повышения уровня антикоррупционного правосознания граждан // Актуальные проблемы экономики и права. - 2015 - № 1 (33) - с. 225–232.

² Китова Д., Журавлев А., Соснин В., Юревич А. Коррупция как объект социально-психологических исследований: состояние и перспективы // Социальная и экономическая психология - № 3 (7) - Том 2 - 2017 - с.27 - 28.

³ Марданов А. Коррупционное сознание как одна из главных причин коррупции // Актуальные проблемы экономики и права - № 4 – 2017- с.64-66

Сингапур, Люксембург, Ирландия, Германия, Ұлыбритания, Израиль, АҚШ, Австрия, Исландия, Жапонияны жатқызуға болады.

Жоғарыда аталған елдердегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті ұйымдастырудың кейбір ерекшеліктері - осы елдердің үкіметі сыбайлас жемқорлықты ұлттық қауіпсіздікке төнген қауіп деп қарайды. Сондықтан сыбайлас жемқорлық сырттан төнген және ішкі қауіп ретінде қабылданып, соған байланысты онымен күрес көлемді және кешенді сипат алады.

Мысалы, Нидерландыда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес өзіне мыналарды енгізеді:

- сыбайлас жемқорлыққа бейім тұратын мемлекеттік және қоғамдық ұйымдарда мониторинг жүйесін енгізу және осы жерлерде қызмет ететіндерді қатаң бақылап отыру. Сыбайлас жемқорлықпен күрес жүргізетін тұлғаларды лауазымға тағайындау;

- сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жазалау жүйесі – бұл мемлекеттік ұйымдарда жұмыс істеуге қатаң тиым салуды және мемлекеттік қызмет ұсынатын барлық әлеуметтік жеңілдіктерінен айыруды көздейді;

- лауазымдық тұлғаның жағымды әрекетін көтермелеу жүйесі – шенеунікке өз қызметін тиімді де адал орындауы үшін материалдық тұрғысынан да, адамгершілік тұрғысынан да жағдай жасау;

- арнайы полиция типіндегі сыбайлас жемқорлықпен күрес жөніндегі мемлекеттік қауіпсіздік жүйесі.

Жемқорлыққа қарсы өзгерістерді жүргізетін басқа топ институционалдық деп аталады. Бұл топ жемқорлыққа қарсы мүлде басқа күресті көрсетеді. Олардың ойынша, жаңа әдіс, жаңа жолға бар бағдарламаны жойып тастап, нормативтік іс-әрекеттерін өзгерту керек.

Институционалдық жемқорлық өзгерістерге мынадай мысал келтіруге болады: сайлау үрдісіне ашықтық, жариялылық қамтамасыз ету; үкімет жұмысына және орындаушы басшылығына парламенттің бақылауы; сайлау үрдісінде қаржы мәселесіне бақылау жасау; мүлік мәселесін шектеу; мемлекеттік қызметкерлерінің кіріс-табысын, қаржы міндеттерін, шенеуніктердің табысының көтеруін, жылдық қаржы есебін беру, жемқорлыққа қарсы арнайы заң қабылдау, әкімшілік және қылмыстық жазалау тағы басқалар. Сайлаушылардың дауысын сатып алу көптеген мемлекеттерде дәстүрге айналған.

Бұл әдіс АҚШ, Ұлыбританияда және басқа Еуропа мемлекеттерінде 19 ғасырда кең таралған. Қазір осындай шаралар шектелсе де, бүгінде осындай заң бұзушылық байқалады. Испания мен Италияның сайлау үрдісінде басқа шаралар қолданады. ықпалы зор үміткерлерге саяси партиялардың көсемдері «патронаж» деген әдісті пайдаланады. Бұл әдістің маңызы мынада: сайлау кезінде көмектескен адамдарға мемлекеттік органдардан бір пайдалы қызметтерді ұсынады. 1966 жылы тайландта өткен сайлау сайлаушыларға сыйлықтар тарату негізінде өтті. Сондықтан көптеген мемлекеттерде сайлауды өткізу барысында ашықтық талап етіледі. Екіншіден, сайлау компаниясын қаржыландыруды бақылауға алып, нормадан жоғары қаржыландыруға тыйым салынады.

Ботсванада сыбайлас жемқорлықтың қарқынды өсуін тежеуге келесі шаралар көмектесті: шенеуніктердің санын қысқартып, олардың жалақысын көтерді және мемлекеттік мекемелердің құрылымын ықшамдалды, әрі сыбайлас жемқорлықтың кез келген түріне дереу санкция салынды.

ОАР-да бүгінгі күні сыбайлас жемқорлық деңгейі көптеген Еуропа елдеріне қарағанда төмен. Олар қабылданған жаңа заңдардың көмегімен Үкіметті Парламент алдында есеп беруге міндеттеу арқылы, шенеуніктер мен депутаттарға табыстары және басқа да салық төлейтін мүліктері жөнінде декларация тапсыру және мемлекеттік жүйенің ашықтығын қамтамасыз ететін қадамдарды қабылдау жолымен қол жеткізілді.

Израиль сыбайлас жемқорлықтан жеткілікті түрде ерікті мемлекеттердің бірі болып саналады. Ондағы жемқорлыққа қарсы күрес, Нидерланды елінде қолданылатын шараларға қоса, «мониторинг жүргізудің белгілі қайталануы» жүйесі арқылы жүргізіледі. Израильде шенеуніктер үшін едәуір әлеуметтік жеңілдіктер қарастырылған және сыбайлас жемқорлық анықталған жағдайда олар қатаң жазаланатындықтан, төмен деңгейлі жемқорлық жоқ дерлік.

Оның себебі, бұл елдерде мемлекет көп ғасырлы күрес нәтижесінде құрылған.

Францияда лауазымдық тұлғалардың қызмет бабын теріс пайдаланғаны үшін жауапкешілігін реттеу саласында 1983 жылғы 13 шілдедегі «Мемлекеттік қызметкерлердің құқықтары және міндеттері туралы» Заңның және 1992 жылы қабылданып, 1994 жылы қыркүйекте күшіне енген Қылмыстық кодексінің маңызы зор.

«Мемлекеттік қызметкерлердің құқықтары және міндеттері туралы» Заңға сәйкес мемлекеттік шенеунікке «өзін тек қызметке арнау» міндеті жүктелген, бұл Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңы бойынша мемлекеттік қызметкерлердің міндеттеріне ұқсас.

1985 жылы Канадада «Әдеп ережелері» атты кодекс қабылданды. Кодекс паракорлықты - Конституцияны бұзу және мемлекетке опасыздық жасаумен теңестіреді. Параны алған адам да, оны берген адам да қылмыстық жазалауға жатады. Осы ереженің басты мақсаты «қоғамның мемлекеттік аппаратқа және оның қызметкерлеріне деген сенімді арттыру».

АҚШ пен Канададағы мемлекеттік билік жүйесінде сыбайлас жемқорлықтың алдын-алу мен жолын кесу тиімді әдістерінің бірі:

1. Өз мүддесіне қарай мемлекеттік мүлікті және ресурстарды пайдалануға шектеу қою.
2. Сыйлықтарды алуға тыйым немесе шектеу салу.
3. Үкіметті ведомство немесе министрлік алдына өтініш берген бұрынғы мемлекеттік қызметкерлердің істеріне шектеу қою.

Қорыта айтқанда, АҚШ мен Канада заң жүйелері мемлекеттік қызметте мүдде шиелінісін болдырмайтын әкімшілік кодекс және тәртіптің әдеп қалыптарын қосады, осының нәтижесінде қызметкерлер арасындағы адалдық пен кәсіптіктің ең жоғары деңгейіне жетуін талап ететін мемлекеттік ресурстарды пайдалану. Осындай көргендей, АҚШ пен Канаданың мемлекеттік қызмет туралы заң жүйесі Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметінің қалыптасуына пайдаланған бірқатар тәсілдер бар.

Сыбайлас жемқорлық - қоғам мен мемлекеттің қылмыстық сипат алуы сияқты қауіпті ұғым. Оның жоғары деңгейдегі қоғамдық қауіптілігі - ол мемлекеттіліктің негізін құлдыратып, ұлттық қауіпсіздікке нұқсан келтіреді.

Ол бүкіл әлемдік мәселе, соның ішінде Сингапур - Азиядағы сыбайлас жемқорлық құбылысы мардымсыз елдердің бірі. Ол Швейцария мен Австралиядан кейінгі 3 орында деп жарияланған. Арнаулы зерттеулерге жүгінсек, ол 12 Азия мемлекеттерінің ішінде ең аз сыбайласқан мемлекеттердің бірі болып табылады.

Қорыта келгенде, сыбайлас жемқорлықты азайту мақсатында шет мемлекеттердің тәжірибелерін бөлісу керек, Сингапурдың мемлекеттік қызметшілердің еңбекақысы көлемінде есептеуді; мемлекеттік лауазымдық тұлғалардың мүлкі, активтері, және т.б. есеп жүргізуді; сыбайлас жемқорлық жағдайлары туралы хабарлаған адамдар жайлы құпия ақпараттарды қатаң сақтау; мемлекет қызметкерлеріне жеке және заңды тұлғалардан сыйлық алуына тиым салу.

Библиографиялық тізім

1. Гладов А.В. Эффективность антикоррупционной политики: опыт зарубежных государств // Вестник СамГУ – № 10 (111) - 2013 – с. 116 – 120
2. Бутков А.В. Зарубежный опыт повышения уровня антикоррупционного правосознания граждан // Актуальные проблемы экономики и права. - 2015 - № 1 (33) - с. 225–232.
3. Китова Д., Журавлев А., Соснин В., Юревич А. Коррупция как объект социально-психологических исследований: состояние и перспективы // Социальная и экономическая психология - № 3 (7) - Том 2 - 2017 - с.27 - 28.
4. Марданов А. Коррупционное сознание как одна из главных причин коррупции // Актуальные проблемы экономики и права - № 4 – 2017- с.64-66

ӘОЖ 331

Батырбекова Б. К.

заң ғылымдарының магистрі

Еуразия технологиялық университеті,

Алматы қаласы, b.batyrbekova@etu.edu.kz

UDC 331

Batyrbekova B. K.

Master of Laws

Eurasian Technological University, Almaty city

b.batyrbekova@etu.edu.kz

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТА ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ ЖАЛПЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Азаматтық құқықтағы зияткерлік меншік құқықтарын қорғаудың жалпы ерекшеліктері авторлар мен құқық иелеріне олардың зияткерлік туындыларын қорғауды және бақылау мүмкіндігін қамтамасыз ететін құқықтық қорғау тетіктері мен нақты құқықтық институттарда көрінеді. Осылайша, Азаматтық құқықтағы зияткерлік меншік құқықтарын қорғаудың жалпы ерекшеліктеріне аумақтық принципі, тіркеу қажеттілігі, құқықтарды беру мүмкіндігі және құқықтардың қолданылу мерзімін анықтау кіреді. Бұл ерекшеліктер авторлық және құқық иеленуші мүдделерді қорғауды қамтамасыз етеді және инновациялар мен мәдениеттің дамуына ықпал етеді.

Түйінді сөздер: Зияткерлік меншік, құқықтарды қорғау, Азаматтық құқық, ерекшеліктер, авторлық құқық, сауда белгілері, авторлық құқық, зияткерлік меншікті қорғау, зияткерлік келісімшарттар, бәсекеге қабілеттілік

GENERAL FEATURES OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTION IN CIVIL RIGHTS

Annotation

The general features of the protection of intellectual property rights in civil law are reflected in the mechanisms of legal protection and specific legal institutions that provide authors and copyright holders with protection and control over their intellectual creations. Thus, the general features of the protection of intellectual property rights in civil law include the principle of territoriality, the need for registration, the possibility of transfer of rights and the definition of the validity period of rights. These features ensure the protection of copyright and copyright interests and contribute to the development of innovation and culture.

Keyword: Intellectual property, protection of rights, Civil law, peculiarities, copyrights, trademarks, copyright, intellectual property protection, intellectual contracts, competitiveness

Зияткерлік меншіктің осы заманға сай түсінігі зияткерлік қызмет нәтижелеріне деген қоғамдық көзқарастардың эволюциялық қорытындысы болып табылады. Тарихтың соңғы 400 – 500 жылдары осыны дәлелдеп келеді.

Зияткерлік меншіктің құрылуы адам қоғамының дамуының тан сәрісінде басталғанына қарамастан (яғни, авторлық құқық), ал оның дамуына (негізінде, өнер

кәсіптік меншіктің) XII ғасырда өнеркәсіптің, ғылым мен білімнің дамуы түрткі болды. Зияткерлік меншікті қорғаудың тұтас жүйесі XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында құрыла бастады.

Зияткерлік меншік терминнің өзі бірден мойындалмады: 1971 жылдың басында өткен Францияның Құрылтай жиналысында өнертабыстар туралы заңды талқылау кезінде өнеркәсіптік меншік термині, содан соң әдеби – көркемдік меншік термині пайда болды. Зияткерлік меншік терминін XVIII және XIX ғасырларда теоретиктер де, заңгерлер мен экономистер де эпизодтық түрде қолданды. Бірақ 1967 жылы Женвада Дүние жүзілік зияткерлік меншік ұйымының (ДИМҰ) құрылуымен бұл термин кеңінен қолданыла бастады. ДИМҰ-ның құрылтай құжаттарына сәйкес зияткерлік меншік құқықтарына: әдеби, көркем және ғылыми туындылар; артисттердің, дыбыс жазудың, радио және теледидарлық арналардың орындаушылық қызметі; адамдық қызметтің барлық өнертабыстары; ғылыми жанаулар; өнеркәсіптік үлгілер; тауарлық белгілер, қызмет ету белгілері, фирмалық атаулар және сауда белгілері; әділетсіз бәсеке қарсы қорғаныс; сонымен қатар, өндірістік, ғылыми, әдеби және көркемдік қызмет аясындағы зияткерлік қызметке қатысты басқа да құқықтар жатады. (Зияткерлік меншіктің дүниежүзілік ұйымының 1967 жылдың 14 шілдесінде стокгольмде қабылданған конвенциясы бойынша).

Кейін ДИМҰ қызметі аясына географиялық нұсқаулар, өсімдіктердің жаңа сорттары және малдың тұқымдары, интегралды микросхемалар, радиобелгілер, ақпарат базалары, домендік аттарға қатысты ерекше құқықтар қосылған болатын. Кейде зияткерлік меншікке әділетсіз бәсеке және сауда құпиясы туралы заңдарды қосады, бірақ олар өздерінің контрукциялары бойынша ерекше құқықтар болып табылмайды.

Сонымен, зияткерлік меншік – тұлғаға уақытша иеленуді, тауарлық белгілерге жұмыс істейтін куәліктерді және жұмыс істейтін патенттерді иемденуді түсіндіреді. Зияткерлік меншік терминінің толық мазмұны көптеген арнайы әдебиеттерде толық айқындалмаған.

Зияткерлік меншіктің субстанционалды негіздерін экономикалық категория ретінде қарастыру күрделі, әрі мәнді мәселе. Зияткерлік меншік ұғымын анықтау кезіндегі туындайтын қиындықтар кейбір себептерге байланысты болып отыр. Біріншіден, экономикалық әдебиеттерде бұл мәселенің жеткіліксіз өңделуі; екіншіден, зияткерлік меншік ұғымының негізінде құқықтық түсініктің басым болуы; үшіншіден, зияткерлік меншік саласындағы құқықтық қатынастарды реттейтін нормативтік және заң актілеріндегі бұл ұғымның қалыптасуының анық еместегі және де «зияткерлік меншік» терминінің өзінің күрделілігінен және көп қырлығынан болса керек¹.

Зияткерлік меншіктің экономикалық талдауы мазмұнының негізгі алғы шарттары келесідей:

1. Зияткерлік қызмет саласында орын алатын экономикалық қатынастар меншік қатынастарының жалпы жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады;
2. Зияткерлік меншік қатынастары жай өз бетімен алынған қатынастар ғана емес, сонымен қатар, зияткерлік қызмет объектілерін иелену қатынастары болып табылады.
3. Зияткерлік меншіктің субстанционалды белгілері оның объектілеріне қарай ерекшеленеді. Бромберг Г.В. Былай деп белгілейді: «Зияткерлік меншік тек зияткерлік шығармашылық қызметтің нәтижелерінің өзі ғана емес, жасалған өнертабыстың пәндік елестеуі түріндегі шығармашылық қызмет нәтижесін қолданудың ерекше құқығы немесе нәтижесінде туындыны қалпына келтіруге мүмкіндік беретін кез келген нысанда

¹ Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы. – 1995 жыл.

жасалаған көркем туындының көшірмесі»¹. Қазақстандық экономикалық ғылымда зияткерлік меншік ұғымы көбінесе зияткерлік қызмет нәтижелерін коммерциялау контекстінде қарастырылады². Бұл авторлар «зияткерлік меншік» категориясын құқықтық резервте қарастырып, инновациялық қызметпен байланыстырады.

Мысалы, Купешова С.Т. Бойынша зияткерлік меншік «инновациялық қызмет нәтижелеріндегі авторлық құқықтардың жиынтығы» болып табылады. Соңғысы түсінікті болып тұр³. Дамудың индустриалды-инновациялық үлгісіне көшу Қазақстан үшін өзекті мәселе екенін ескеретін болсақ, әрине, отандық авторлар зияткерлік меншікті инновациялық қызмет контекстінде қарастыра отырып, өз назарларын нақ осы мәселеге аударады. Сонымен қатар, бұл анықтаманың да кемшіліктері бар.

Біріншіден, зияткерлік меншік бұл жерде инновациялық қызметтің негізі ретінде емес, керісінше, ол логика және құқықтық нормаларға сай келмей тұр. Яғни, зияткерлік қызметтің нәтижелерін өндіріске енгізгеннен кейін, нақтырақ айтсақ, олар инновациялық статусқа ие болған соң ғана меншіктің объектілері болады. Екіншіден, автор зияткерлік меншікті авторлық құқыққа теңестіреді. Соған қарамастан, объектілері патенттік құқықпен қорғалатын өнеркәсіптік меншік зияткерлік меншік құрамына кіретіні белгілі.

«Зияткерлік меншік» ұғымының негізінде құқықтық түсініктің басым болуын тек Қазақстандық авторлардың авторлардың еңбектерінде ғана емес, сонымен қатар шетел авторлардың еңбектерінде де кездестіруге болады. Мысалы, ресейлік зерттеуші Фейгельсон В.М. Зияткерлік меншікке келесідей анықтама береді: «Зияткерлік меншік – бұл жасаушысына(авторына) ресми түрде берілген құжаттар немесе куәліктер (өнеркәсіптік меншік) арқылы немесе авторлық құқықтық анықталған нормалар арқылы қорғалатын ерекше құқықтар арқылы берілген зерделі (зияткерлік) қызметтің материалды айқын нәтижесі»⁴.

Ал Корчагов А.Д. бойынша: «Зияткерлік меншік субъектіге (құқықтық иеленушіге) объектіні шаруашылық айналымына енгізуге мүмкіндік беретінабсолютті құқықты қалыптастырады»⁵.

Экономикалық мазмұнның құқықтық құбылысқа ауысуын басқа авторлардың еңбектерінде де көруге болады. Мысалы, Козырев А. Н. энциклопедиялық сөздіктерге сүйене отырып: «Зияткерлік меншік- бұл зияткерлік қызметке қатысты авторлық және басқа да құқықтарды қамтитын құқықтық түсінік» дейді.

Кокурина Д. И. Зияткерлік меншік ұғымына келесідей анықтаманы ұсынады: «Зияткерлік меншік- бұл зияткерлік қызметтің және меншік иесіне табыс әкелетін оның нәтижесі субъектісінің зияткерлік қабілеттерінің бірлігі.». Зияткерлік меншік ұғымы экономикадағы атқаратын рөлі мен тікелей байланысты. Мысалы, Ресейлік авторлар: «Зияткерлік меншік- бұл технологияларды тапсыру шарты және өнеркәсіптегі ғылыми қызметтің нәтижелеріне деген бұл сұраныстың нәтижесі» деп белгілейді. «Зияткерлік меншік кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін маңызды стратегиялық ресурс болып табылады». «Зияткерлік меншік кәсіпорынның ауқымы кең экономикалық мақсаттарын шешетін көп функционалды құрал болып табылады. Оның максималды қолдану арқылы кәсіпорындар маңызды бәсекелік артықшылықтарға және көрнекті қаржылық нәтижелерге ие бола алады».

Жоғарыдағы келтірілген анықтамалар белгілі бір дәрежеде зияткерлік меншіктің мазмұнын кедейлендіреді десек те болады. Алайда, зияткерлік меншіктің функционалды мәселесіне көбірек назар аудару- бұл жағдайдың жағымды жағы болып отыр.

¹ Сборники «Гражданское законодательство». Статьи Коментарии. Практика. Выпуски 1-22. Алматы, 1997-2005.

² Авдюков М.Г. Судебное решение. – Москва. – 1959.

³ Анасова С. Гражданский процессуальный кодекс Чехословакий. // Советская юстиция, 1964, №11.

⁴ Гражданский процессуальный кодекс. Комментарий. Под.ред.М.К.Треушников. Москва. – 1996

⁵ Гурвич М.А. Основные черты гражданского процессуального правоотношения. // Сов.Гос и право,1972, №2.

Соңғы жылдары экономикалық әдебиеттерде де, құқықтық әдебиеттерде де зияткерлік меншіктің негізін тоғысу категориясы ретінде қарастырыла бастады. Бұл жерде зерттеушілердің индустриалы- инновациялық қызметтегі белсенді даму үстінде үдністер жағдайында зияткерлік меншік феноменінің маңыздылығын ұғынуы түрткі болғаны айқын. Олардың кейбіреулерін қарастырайық: «Меншік – иелікті, рұқсатты шектеуді, біреуге тапсыруды, бақылауды және жауапкершілікті анықтайтын өзің иелік ететін ерекше құқықтарға ие болу. Бұл қатынас зияткерлік меншікке қатысты, бірақ олардың орындалуы белгілі бір ерекшеліктерге байланысты. Яғни, зияткерлік меншік объектілері көбінесе тапсырылмайды, тек беріледі. Сонымен, олар иелерін ауыстырып қана қоймайды, материалды игілік сияқты санын ұлғайтады».

«Кең мағынада зияткерлік меншік – бұл зияткерлік өнімге баланысты адамдар арасындағы қарым-қатынастар және жасалған ақпарат пен адамның ішкі рухани дүниесін қорғау., ал тар мағынада, зияткерлік меншік деп, зияткерлік еңбек өніміндегі құқық және адамның еркін қоғамдық қызметі»¹.

Зияткерлік меншікті экономикалық категория ретінде негіздеу үшін біз бірнеше белгілерді қолдануымыз қажет. Бұл зияткерлік меншік түсінігінің көп қырлылығымен және біздің зияткерлік меншік ұғымын жүйе ретінде қолдануымызбен түсіндіріледі.

Кейбір Қазақстандық авторлар негізгі белгілері ретінде келесілерді бөліп көрсетеді:

- иелену, себебі, өндірістік үдеріс әрқашан бір субъектілерді игіліктерін иеленумен және басқалардан тәркіленуімен байланысты;
- адамдардың игілік жөнінде қарым-қатынастары (субъектінің субъектіге);
- адамдардың игілікке деген қарым-қатынастары (субъектінің объектіге).

Шын мәндісінде, соңғы белгі бізге таза күйінде зияткерлік меншікке неғұрлым барабар құқықтық бағалауды беріп отыр.

Біріншіден, субъектілердің зияткерлік қызметінің нәтижелеріне және құралдарына деген қатынасы инновациялық қызметтің шарты болып табылады.

Екіншіден, зияткерлік меншік объектілеріне деген меншік иелері мен үшінші жақтардың қатынастары зияткерлік меншік институтының цивилизациялық деңгейін және индустриалды-инновациялық саланың дәрежесін сипаттайды.

Үшіншіден, жеке тұлғалардың зияткерлік меншік объектілеріне деген қатынастары иелену мәдениетінің даму деңгейін және инновациялық мәдениеттің деңгейін сипаттайды.

Сонымен, зияткерлік меншік зияткерлік еңбек нәтижелерін және құралдарын иелену, басқару және пайдалану жөніндегі әлеуметтік - экономикалық және құқықтық қатынастарды көрсетеді.

Қазіргі инновациялық экономика жағдайында зияткерлік меншік меншіктің негізгі түріне айналуға, себебі, өндірісте білімді, инновациялық және шығармашылық қабілеттерді қолдану инновациялық және экономикалық өсудің шешуші факторы болып табылады.

Сонымен қатар, зияткерлік өнімге меншік – ақиқаттың түпкі мәніндегі экономикалық құбылыс емес, экономикалық және құқықтық қатынастардың күрделі және белсенді даму үстіндегі жүйесі. Орехов А.Н зияткерлік меншікті келесідей түрлерге бөледі²:

«Субъектілі – жалпыға белгілі» зияткерлік меншік дәл сол уақытта тек жеке субъектіге ғана емес, сонымен қатар басқа адамдарға да (барлығына немесе кейбіреулеріне ғана) белгілі болатын білімге меншік; меншік субъектісінің санасындағы білім. Мысалы, оқушының ойындағы химиялық формула зияткерлік меншіктің осы түрі болып табылады. Бұл формула басқа оқушыларға да, мұғалімге де белгілі.

«Субъектілі – жаңадан ашылған» зияткерлік меншік – дәл сол уақытта ешкімге белгісіз, тек бір субъектінің санасында болатын білімге меншік. Мысалы, Менделеев Д.И.-

¹ Полумордвинов Д.М. Мотивы судебного решения. – Москва. – 1988.

² Радюков. Судебное решение. – Москва. – 1959.

дің химиялық элементтер кестесінің ашылуы субъектілі – жаңадан ашылған зияткерлік меншік болып табылады. Себебі, дәл сол уақытта ол туралы әзірге ешкім білмеген.

«Объектілі – жалпыға белгілі» зияткерлік меншік – дәл сол уақытта жаңа субъектілерге белгілі, сонымен бірге олардың саналарынан тыс бір заттық қорапта бар болатын білімге меншік. Мысалы, кітапта, мектептік дәптерде және т.б. жазылған химиялық формула.

«Объектілі – жаңадан ашылған» зияткерлік меншік – дәл сол уақытта әлі ешкімге белгісіз (бір субъектіден басқа), бірақ «затқа айналған», бұл меншіктің субъект-«генератордың» санасынан тыс болатын білімге меншік. Мысалы, әдеби туындының қол жазбасы және т.б.

Меншіктің бұл түрлері бір – бірімен өзара әрекеттеседі, бір күйден («затқа айналмаған») екінші күйге («затқа айналған») және керсінше ауысып отырады. Бұдан келесідей қорытынды шығаруға болады: зияткерлік меншікті түрлерге бөлу шарттық жағдай және уақыттық факторға байланысты болып келеді.

Н.А. Ореховтан кейін Урузбаева Н.А. зияткерлік меншіктің негізгі екі түрін көрсетті: субъектілі және объектілі. Субъектілі зияткерлік меншік объектіліге қарағанда, сол уақытта субъектінің иелігінде және белгілі бір күймен байланыста болатын білімдерді ұсынады. Бірақ, Манаенкова Е.В. зияткерлік меншікті заттық меншікпен салыстыру арқылы зияткерлік меншік ұғымына анықтама береді. «Заттық меншікте «субъектілі» және «объектілі» меншіктерді бір жиынтыққа біріктіруге болмайтын екі түрлі зат, материя («дене» және сыртқы заттар) болып табылса, зияткерлік меншікте бұндай бөліну жоқ. Сақтаушының маңыздылығына қарай (интеллект немесе заттық субстрат) бір білім субъектілі және объектілі зияткерлік меншік ретінде кездесе береді». Ал Урузбаева Н.А.-ның ойынша, зияткерлік меншіктің тағы бір ерекше түрін бөліп көрсетуге болады – ақпараттық зияткерлік меншік. Себебі, зияткерлік меншік қатынастары элементарлы ақпараттық айырбаста белгілі бір орынды иемденеді. Ол «экономикалық өндірісте» жасалған және айырбас мақсатымен құрылған ақпарат болуы керек. Кез келген субъектіні белгілі бір ақпарат қызықтырған кезде ғана және бұл ақпарат адамдар арасындағы қарым-қатынастардың объектісіне айнала бастағанда, иелену қатынастары, яғни зияткерлік меншік қалыптасады.

Сонымен қатар, соттың белгілі бір субъектіні іске қатысудан бас тартуы істің мән-жайының толық қаралмауына байланысты сот істі бірінші сатыдағы сотқа істі қайта қарау үшін жіберугенегіз бола алады. Осы қаулының мазмұны сотта зияткерлік құқықтарды қорғау субъектілерінің шеңберін анықтаудың проблемалық мәселесін көтереді. Талапкер Арбитраждық сотқа талапкерге тиесілі патент (бұдан әрі - талапкердің патенті) бойынша пайдалы модельді пайдаланатын өнімді сатуға ұсынуға тыйым салу туралы талап арызбен жауапкердің үстінен талап арызбен жүгінді. Жауапкер сатуға ұсынған өнімдерде басқа патент бойынша пайдалы модель пайдаланылғанын көрсетіп, талап арызды мойындамады.

Талқылау өнертабысқа құқық иеленушілер арасында оларды заңсыз пайдалану туралы дау туындаған жағдайда, сондай-ақ тәуелді өнертабыс иесінің қалай әрекет ететіндігі туралы дау туындаған жағдайда, соттың өнертабыстардың тәуелділігі туралы мәселені әр жолы қараудың қажеттілігіне байланысты тәуелділігіне байланысты өз өнертабысын пайдалана алмайтындар өз құқығын қорғауы керек. Ал егер бұлай болса, онда өнертабысты мақсатсыз пайдалану туралы дауды шешу талапкердің жеке талап қою арқылы жауапкердің өнертабысқа патентін жарамсыз деп тану мүмкіндігін ескере отырып ұйымдастырылуы керек.

Библиографиялық тізім

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы. – 1995 жыл.
2. Сборники «Гражданское законодательство». Статьи Коментарии. Практика. Выпуски 1-22. Алматы, 1997-2005.
3. Авдюков М.Г. Судебное решение. – Москва. – 1959.

4. Анасова С. Гражданский процессуальный кодекс Чехословакий. // Советская юстиция, 1964, №11.
5. Гражданский процессуальный кодекс. Комментарий. Под.ред.М.К.Треушникова. Москва. – 1996.
6. Гурвич М.А. Гражданский процесс. – Москва. – 1968.
7. Полумордвинов Д.М. Мотивы судебного решения. – Москва. – 1988.
8. Радюков. Судебное решение. – Москва. – 1959.

ӘОЖ 316.16

Батырханұлы Т.

“Ұлы Дала Алтын Адам Академиясы”

Salta.sman@mail.ru

UDK 316.16

Batyrkhanuly T.

"Uly Dala Altyn Adam Academy"

Salta.sman@mail.ru

ҚҰҚЫҚТЫҚ ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ МЕН ЗЕРТТЕУДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАУАПКЕРШІЛІК: ӘУЛИЕТ МЕКТЕБІН ЕНГІЗУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Бұл мақала құқықтық пәндерді оқыту және зерттеу контекстіндегі әлеуметтік жауапкершіліктің маңыздылығын қарастырады. Автор болашақ заңгерлердің кәсіби дағдыларын қалыптастырудағы әлеуметтік жауапкершіліктің рөлін талдайды, осы аспектіні оқу процесіне біріктіру әдістерін талқылайды және білім берудегі әлеуметтік жауапкершілікті дамыту үшін практикалық ұсыныстар ұсынады.

Кілт сөздер: Әлеуметтік жауапкершілік, оқыту, оқу, құқықтық пәндер, кәсіби дағдылар, оқу процесі, интеграция, білім.

SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE STUDY AND TEACHING OF LEGAL DISCIPLINES: PROBLEMS OF INTRODUCING AULIETI SCHOOL

Abstract

This article examines the importance of social responsibility in the context of teaching and studying legal disciplines. The author analyzes the role of social responsibility in the formation of professional skills of future lawyers, discusses methods of integrating this aspect into the educational process and offers practical recommendations for the development of social responsibility in education.

Key words: Social responsibility, teaching, studying, legal disciplines, professional skills, educational process, integration, education.

Құрметті әріптестер мен конференцияға қатысушылар!

Менің презентациям құқықтық пәндерді оқыту және оқу контекстіндегі әлеуметтік жауапкершіліктің рөліне арналады. Мен студенттердің болашақ заңгерлер ретінде өздерінің әлеуметтік жауапкершіліктерін түсінуі мен ұғынуының маңыздылығын қарастырамын, осы

аспектіні оқу процесіне біріктіру әдістерін талқылаймын және осындай тәсілдерді сәтті жүзеге асырудың практикалық мысалдарын анықтаймын. Сондай-ақ, білім беру мекемелері Құқықтық ғылымдарды оқытуға әлеуметтік жауапкершілік тұжырымдамасын енгізу кезінде кездесетін проблемалар мен сын-қатерлер, сондай-ақ оларды шешудің ықтимал жолдары қарастырылады.

Жаһандық сын-қатерлер мен әлеуметтік мәселелер барған сайын өткір болып келе жатқан қазіргі қоғамда заңгерлер мен заңды білімді мамандардың әділ және адамгершілік әлемді құрудағы рөлін түсіну маңызды.

Зайырлы мемлекеттік санаға жету жолдары қандай?

1. Әрбір қазақстандық ата заңды жатқа білуі керек.

2. Әрбір қазақстандық ата заңның орындалуын қатаң қадағалау керек.

3. Әрбір қазақстандық ата заңдағы адами құндылықтарды іс жүзінде қолдану механизімін білу керек. Ата заңдағы адами құндылықтар дегеніміз не?

Ол Ата заңның 1 бабында "Қазақстан Республикасы өзін демократиялық зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы-адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары" деп айқын көрсетілген.

Ата заңдағы адами құндылықтар ежелгі қазақи дәстүр заңдылығымен тікелей ұштасып жатыр. Дәстүр заңдылығы дегеніміз не?

Ол "Бірудің ала жібін аттама", "Момынның еңбегін жеме", "Әлсізге қиянат жасама обал болады", "Жарлыға көмек жаса алғысын аласың", "Үлкенге сәлем бер батасын аласың", "Дастархан басында төр ақсақалдыкі" деген сияқты дәстүр заңдылығы әлеуметтік тәртіпті нығайтады. Адамдардың қарым қатынасын реттейді.

Құқықтық білім беру саласындағы әлеуметтік жауапкершілік білім мен дағдыларды беруді ғана емес, сонымен қатар студенттердің бойында азаматтық жауапкершілік, әдептілік және әр адамның құқықтары мен қадір-қасиетін құрметтеу құндылықтарын қалыптастыруды білдіреді. Бұл білім беру сапасын ғана емес, түлектердің болашақ кәсіби қызметін де анықтайтын маңызды аспект.

Құқықтық пәндерді оқытудағы әлеуметтік жауапкершіліктің негізгі аспектілерінің бірі адам құқықтары, әділеттілік және тұрақты даму принциптері бойынша оқытуды оқу процесіне біріктіру болып табылады. Бұл студенттердің адам құқықтары мен құқықтық мемлекеттің маңыздылығы туралы түсінігін тереңдетіп қана қоймай, оларды қазіргі қоғамның нақты сын-қатерлеріне дайындауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, оқытушылар мен білім беру мекемелерінің әлеуметтік жауапкершілігі халықтың осал топтарын қолдауға, құқықтық мәдениетті насихаттауға және құқықтық сауаттылықты арттыруға бағытталған әлеуметтік-педагогикалық жобаларды дамыту үшін жағдай жасауда көрінеді.

Алайда, құқықтық пәндерді оқыту мен оқуға әлеуметтік жауапкершілік тұжырымдамасын енгізу сын-қатерлерден айырылмайтынын атап өткен жөн. Олардың ішінде оқу бағдарламалары мен әдістемелерін үнемі жаңартып отыру қажеттілігін, сондай-ақ осы жұмыстың тиімділігін бағалаудың кешенді тәсілін дамытуды атап өтуге болады.

Қорытындылай келе, құқықтық пәндерді оқыту мен оқудағы әлеуметтік жауапкершілік қазіргі білім берудің ажырамас бөлігі болып табылатынын атап өткім келеді, ол тек білікті мамандарды ғана емес, сонымен қатар қоғамның дамуына үлес қосуға және оның барлық мүшелері үшін әділеттілікті қамтамасыз етуге қабілетті белсенді азаматтарды қалыптастыруға бағытталған.

Назар аударғаныңыз үшін рахмет және сұрақтарыңызға жауап беруге дайынмын.

УДК 343.34

Бауберикова А.Б., доктор PhD,

Таразский Региональный Университет имени М.Х.Дулати, г.Тараз

Кулажанова А.Н., магистр юридических наук

Евразийский технологический университет, г.Алматы

bauberikova@mail.ru, kulazhanova.a@etu.edu.kz

UDC 343.34

Bauberikova A.B., PhD,

M.H. Dulati Taraz Regional University, Taraz

Kulazhanova A.N., Master of Law

Eurasian Technological University, Almaty

bauberikova@mail.ru, kulazhanova.a@etu.edu.kz

ПРОБЛЕМЫ БОРЬБЫ С МЕХАНИЗМАМИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ТЕРРОРИЗМА

Аннотация

Данная работа рассматривает актуальные проблемы, связанные с борьбой с механизмами финансирования терроризма. В контексте современной глобализированной экономики и информационных технологий, террористические организации находят все более изощренные способы для сбора и перераспределения средств. Автор анализирует различные аспекты этой проблемы, легальных и нелегальных финансовых инструментов, а также проблемы в международном сотрудничестве в борьбе с финансовой поддержкой терроризма. Работа также описывает возможные стратегии и меры, которые могут быть приняты на международном и национальном уровнях для эффективного противодействия финансированию терроризма. Этот анализ является важным шагом в понимании сложности проблемы и разработке эффективных стратегий для ее преодоления.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, финансирование терроризма, экстремистско-террористические организации, террористическая деятельность

PROBLEMS OF COMBATING TERRORISM FINANCING MECHANISMS

Abstract

This work examines the current problems related to the fight against terrorist financing mechanisms. In the context of the modern globalized economy and information technology, terrorist organizations are finding increasingly sophisticated ways to collect and redistribute funds. The author analyzes various aspects of this problem, legal and illegal financial instruments, as well as problems in international cooperation in the fight against financial support for terrorism. The work also describes possible strategies and measures that can be taken at the international and national levels to effectively counter the financing of terrorism. This analysis is an important step in understanding the complexity of the problem and developing effective strategies to overcome it.

Key words: terrorism, extremism, financing of terrorism, extremist and terrorist organizations, terrorist activities

На данный момент, актуальной угрозой для общественной безопасности являются проявления экстремизма и терроризма в разнообразных формах. Многочисленные исследования показывают значительные изменения в этой области, что требует более

пристального внимания и действий. Среди примечательных тенденций следует выделить следующие:

- происходит сдвиг в террористической стратегии от отдельных актов к организации и проведению обширных международных конфликтов с использованием псевдорелигиозных мотиваций. Примерами служат конфликты на Ближнем Востоке, в Центральной Азии, а также в Западной и Центральной Африке.

- резко меняются цели и мотивации экстремистско-террористических группировок. Они все чаще стремятся к захвату власти и мести политическим режимам за предполагаемые или реальные потери, вместо того чтобы выдвигать социально-экономические требования перед государственными властями.

- наблюдается укрепление связей между международным терроризмом и транснациональной организованной преступностью. Примеры включают в себя связи "Аль-Каиды" и "Талибана" с наркотрафиком в Афганистане, а также связи "ИГИЛ-ДАИШ" с международными преступными картелями по контрабанде природных ресурсов и исторических ценностей.

- значительно возрастает значение организационной структуры экстремистско-террористических группировок, их объединения и развития на международном уровне.

Эти изменения требуют системного подхода и координации усилий на мировом уровне для борьбы с этими угрозами и обеспечения общественной безопасности.

Основные организационные, информационные и финансовые ресурсы терроризма и экстремизма в современной геополитической ситуации также претерпели достаточно серьезную трансформацию.

В организации экстремистско-террористической деятельности стали активно использоваться компоненты «организационного оружия», которое включают в себя:

- манифестные выступления «внесистемной оппозиции»;
- создание и последующие применение «спящих боевых ячеек неправительственных организаций», «фанатских» клубов, сетевых сообществ и т.п.;
- активное и массированное вовлечение к экстремистско-террористической деятельности несовершеннолетних.

Особое внимание экстремистско-террористические формирования обращают на использование современных информационно-телекоммуникационных технологий.

Сегодня почти все 20 действующих и запрещенных на территории Казахстана террористических организации распространяют свою идеологию на различных языках мира, используя различные формы Интернет ресурсов¹. С 1 января по 27 сентября 2023 года в интернете выявили 14 313 материалов, содержащих пропаганду терроризма и экстремизма. В адрес социальных сетей Комитет информации направил 700 уведомительных писем для принятия мер по удалению 13 821 противоправного материала. В отношении 264 интернет-ресурсов и ссылок Комитетом были приняты меры по ограничению доступа на основании 15 предписаний уполномоченного органа. За последние пять лет казахстанские власти выявили 563 007 материалов с пропагандой терроризма и экстремизма.

- в 2018 году – 148 902 материала;
- в 2019 году – 56 311 материалов;
- в 2020 году – 72 028 материалов;
- в 2021 году – 231 346 материалов;
- в 2022 году – 54 420 материалов.

Для выявления и ограничения доступа к деструктивному контенту с февраля 2019 года Комитет информации использует информационную систему «Кибернадзор».

¹ Список террористических организаций <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/press/article/details/17671?lang=ru>

ИС «Кибернадзор» предназначена для систематизации и оптимизации работы, проводимой государственными органами по выявлению, учету, оценке и блокированию доступа к противоправным материалам в сети Интернет¹.

Действует Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам информационно-коммуникационных сетей» регламентирующий механизмы пересечения и приостановления распространения в Интернете информации противоправного характера, в том числе террористического и экстремистского содержания².

Вместе с тем, согласно с мнением, ранее высказанном в специальной литературе, о том, что интенсивность террористической деятельности напрямую зависит от уровня ее финансирования и материально-технической оснащенности³.

Поэтому, установление каналов финансирования экстремистско-террористической деятельности и последующее недопущение террористических организаций к перемещению и использованию финансовых активов, средств и иных экономических ресурсов, признается одним из эффективных способов противодействия экстремизму и терроризму как на внутригосударственном, так и международном уровнях.

Основываясь на результатах деятельности правоохранительных органов можно констатировать, что финансовая и материально-техническая поддержка экстремистско-террористическим организациям на территории Республики Казахстан формируется за счет внутренних и зарубежных источников и включает в себя три основных этапа:

- а) нахождение источников финансирования,
- б) легализация денежных массивов,
- в) непосредственное использование финансовых средств для реализации целей экстремистско-террористических организаций.

На начальном этапе создается система по постоянному получению финансовых средств как легальными (частные пожертвования, сбор через некоммерческие организации, получение прибыли за счет коммерческой и иной разрешенной деятельности), так и преступными (незаконный оборот оружия и наркотических средств, похищение людей с целью их дальнейшего выкупа родственниками, осуществление нападений на частных лиц и финансовые учреждения и т.п.) способами.

Второй этап предполагает использование различных финансовых механизмов по предоставлению собранных денежных средств непосредственно экстремистско-террористическим организациям, через их лидеров.

Эксперты международной организации «Группа разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег» (Financial Action Task Force – FATF) отмечают, что экстремистско-террористические организации используют те же приемы, что и преступные сообщества для отмывания денег. Такие методы включают: контрабанду наличных денег (курьерами и большими партиями); структурирование, внесение или снятие средств с банковских счетов и приобретение различных типов денежно-кредитных инструментов (дорожные и банковские чеки, денежные переводы); использование национальных кредитно-финансовых систем государств с целью перевода финансовых потоков через офшорные и нелегальные банки; приобретение ценных бумаг через подставные фирмы с последующей их перепродажей на фондовых биржах и т.п.

¹Казахстанские власти требуют от соцсетей удалить более 13 тысяч материалов с пропагандой экстремизма <https://kz.kursiv.media/2023-09-29/zhrb-min-kom/>

² «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам информации и коммуникаций» Закон Республики Казахстан от 28 декабря 2017

³ Ульянова, В. В. Противодействие финансированию терроризма : автореф... дисс. канд. юр. наук. – Екатеринбург, 2010. – 25 с.

Кроме того, по мнению аналитиков FATF, новые технологии «внесли новые уязвимости в отношении финансирования терроризма»¹. Особое место здесь занимают незаконные или нелегальные способы доставки или легального обналичивания денежных массивов.

Например, по данным отечественных и зарубежных правоохранительных органов нелегальные финансовые системы типа «Хавала», «Хунди» и «Фэйчиэнь» активно задействованы в финансировании криминальных, экстремистских и террористических организациях.

Широкий охват и анонимность, связанные с социальными сетями и новыми методами оплаты, делают эти инструменты наиболее привлекательными при финансировании терроризма.

На завершающем этапе экстремистско-террористические формирования непосредственно используют полученные средства для реализации своих целей: пропаганды, вербовки и обучения новых членов организаций, проведение противоправных акций, подготовка и совершение террористических актов и т.п.

Существующая на сегодняшний день система противодействия финансированию экстремистско-террористической деятельности в Казахстане включает в себя комплекс разнообразных мер, которые условно можно классифицировать на три группы:

1. Эффективный контроль за инфраструктурой и ресурсами и пресечение возможности их использования в реализации планов экстремистско-террористических организаций

2. Информационное противодействие пропаганде ЭТО (экстремистско-террористические организации)

3. Проведение комплексной работы по выявлению и привлечению к ответственности лиц, причастных к финансированию рассматриваемого вида противоправной деятельности.

Эффективность комплексного и своевременного применения рассматриваемых мер на территории Казахстана имеет наглядное статистическое подтверждение: зарегистрировано преступлений по статье 258 УК РК в 2023 году -7 (всего преступлений связанных с экстремизмом и терроризмом -208) , в 2022 году -2 (всего -197), в 2021 году -7 (всего -192)².

Следует также отметить, что положительный характер принимаемых мер в Казахстане отмечается и зарубежными специалистами в авторитетном международном независимом комплексном исследовании – Глобальный индекс терроризма (Global Terrorism Index). В ходе его проведения анализируются уровни террористической активности в 134 странах мира и осуществляется индексация террористических угроз, с которыми государствам приходится сталкиваться. Индекс разработан международной группой экспертов на базе Института экономики и мира Сиднейского университета (Австралия) на основе обобщенной информации о более чем 100 тысячах актах террористической деятельности с за последние десятилетия. Согласно данным международных экспертов коэффициент террористических угроз в Казахстане имеет положительную тенденцию, Казахстан на 98 позиции с нулевым индексом³.

Вместе с тем, даже при всей относительно положительной динамике статистической информации борьба с терроризмом и экстремизмом остается одним из приоритетных направлений в обеспечении национальной безопасности государства.

При этом структура преступлений террористического характера, наглядно свидетельствует, что их основная масса относится к организации и оказанию содействия в деятельности рассматриваемых преступных формирований.

¹ Emerging Terrorist Financing Risks. FATF, Paris, 2015. P. 35

² Правовая статистика <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>.

³ Рейтинг стран мира по уровню терроризма <https://gtmarket.ru/ratings/global-terrorism-index>

В то же время их финансовая составляющая становилась объектом уголовного разбирательства только в 2 % всех выявленных преступлений данной категории. Иными словами, количество зарегистрированных случаев финансирования терроризма на фоне роста общего уровня организованной экстремистско-террористической преступности остается низкой.

Принят Закон «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма», в соответствии с которым создан соответствующий уполномоченный орган – Агентство РК по финансовому мониторингу. Закон определяет правовые основы противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма, правовые отношения субъектов финансового мониторинга, уполномоченного органа и других государственных органов Республики Казахстан в сфере противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма, а также механизмы реализации целевых финансовых санкций, относящихся к предупреждению и предотвращению терроризма и финансирования терроризма, и предупреждению, воспрепятствованию и прекращению распространения оружия массового уничтожения и его финансирования¹.

Согласно ст.19-4 вышеуказанного Закона «Правоохранительные и специальные государственные органы Республики Казахстан в целях противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма, а также розыска, ареста, конфискации и возврата денег и (или) иного имущества, добытых преступным путем, осуществляют международное сотрудничество при проведении оперативно-розыскной деятельности, досудебного расследования, судебного разбирательства и исполнения судебного акта, включая обмен информацией с соответствующими органами иностранных государств.

Международное сотрудничество правоохранительных и специальных государственных органов Республики Казахстан в рамках своих полномочий и пределах, предусмотренных уголовно-процессуальным законодательством Республики Казахстан, с соответствующими органами иностранных государств может осуществляться в следующих формах:

1) запрос и получение информации, сведений и документов, имеющих в распоряжении правоохранительных и специальных государственных органов Республики Казахстан или доступных им, при наличии достаточных оснований полагать, что информация связана с легализацией (отмыванием) доходов и финансированием терроризма, а также в целях розыска, ареста, конфискации и возврата денег и (или) иного имущества, добытых преступным путем;

2) оказание содействия по вопросам розыска, ареста, конфискации и возврата денег и (или) иного имущества, выявления, пресечения и расследования легализации (отмывания) преступных доходов, и финансирования терроризма, а также выявления физических или юридических лиц, причастных к данным деяниям;

3) проведение следственных действий для осуществления досудебного расследования и получения информации от имени и по запросу соответствующего органа иностранного государства в соответствии с законодательством Республики Казахстан;

4) формирование следственных групп для проведения совместных международных расследований, а также межведомственных рабочих групп в целях розыска, ареста, конфискации и возврата денег и (или) иного имущества».

¹ «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» Закон Республики Казахстан от 28 августа 2009 года № 191-IV. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000191_.

Проведенное нами изучение оперативной и следственной практики свидетельствует о наличии существенных проблемных вопросов в обеспечении оперативно-розыскного сопровождения уголовного процесса по выявлению, разоблачению и последующему доказыванию противоправной деятельности лиц, осуществляющих финансирования экстремистско-террористической деятельности.

Достижение устойчивого понимания основных форм и тенденций формирования международного сотрудничества в этом вопросе, является одним из ключевых факторов способствующих выработке эффективных механизмов противодействия данному общественно опасному явлению¹.

Необходимо так же отметить коммуникативный аспект деятельности сотрудников в ходе переговоров, рассматривать особенности, функции, методы и задачи коммуникативной стороны переговорной деятельности сотрудников правоохранительных органов².

Учитывая открытость публикации остановимся только на их обозначении. В частности к ним следует отнести:

- недостаточную наступательность правоохранительных органов в пресечении рассматриваемого вида противоправной деятельности, что обуславливает получение оперативной информации, как правило, уже после совершения лицом факта финансирования террористической или экстремистской деятельности;
- не качественная подготовка, организация и проведение ОРМ по документированию преступных действий проверяемых лиц без учета дальнейшей перспективы использования их результатов в уголовном процессе;
- не своевременная легализация и формальное взаимодействие с органами предварительного расследования в процессе использования результатов ОРД в доказывании;
- существенное снижение активности в проведении оперативно-розыскной работы после реализации оперативных материалов.

В заключении необходимо подчеркнуть значимость оперативно-розыскных действий, которые должны быть направлены прежде всего на получение оперативно упреждающей информации, ликвидации финансовых, информационных и другие каналов, используемых террористическими группировками, которые, носят глобальный, трансграничный характер.

Библиографический список

1. Список террористических организаций [https:// www.gov. kz/memleket/entities /pravstat/press/article/details/17671?lang=ru](https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/press/article/details/17671?lang=ru)
2. Казахстанские власти требуют от соцсетей удалить более 13 тысяч материалов с пропагандой экстремизма <https://kz.kursiv.media/2023-09-29/zhrb-min-kom/>
3. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам информации и коммуникаций» Закон Республики Казахстан от 28 декабря 2017 года № 128-VI ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000128>
4. Ульянова, В. В. Противодействие финансированию терроризма : автореф... дисс. канд. юр. наук. – Екатеринбург, 2010. – 25 с.
5. Emerging Terrorist Financing Risks. FATF, Paris, 2015. P. 35
6. Правовая статистика <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>
7. Рейтинг стран мира по уровню терроризма <https://gtmarket.ru/ratings/global-terrorism-index>

¹ Шхагапсоев З.Л., Тарчоков Б.А. О ключевых факторах, способствующих выработке эффективных механизмов противодействия международному терроризму. 2018. № 3. С. 20-21.

² Машекуашева М.Х., Кочесокова З.Х., Геляхова Л.А. Вопросы правомерного психологического воздействия в профессиональной деятельности сотрудников ОВД. Теория и практика общественного развития. 2014. № 12. С. 153-155.

8. «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» Закон Республики Казахстан от 28 августа 2009 года № 191-IV. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000191>

9. Шагапсоев З.Л., Тарчоков Б.А. О ключевых факторах, способствующих выработке эффективных механизмов противодействия международному терроризму. 2018. № 3. С. 20-21.

10. Машекуашева М.Х., Кочесокова З.Х., Геляхова Л.А. Вопросы правомерного психологического воздействия в профессиональной деятельности сотрудников ОВД. Теория и практика общественного развития. 2014. № 12. С. 153-155.

ӘОЖ 342/2

Бекбатыр Қ.

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің
«Бизнес және құқық» жоғары мектебі,
«Құқықтану» білім беру бағдарламасының магистранты
Алматы қ, Қазақстан,
e-mail: kassymkhan.bekbatyr@gmail.com

Ғылыми жетекші: **Шарипов Ш.М.**

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің
«Бизнес және құқық» жоғары мектебі,
«Құқық» кафедрасының профессоры, Алматы қ

САЛЫҚ МІНДЕТТЕМЕЛЕРІН ОРЫНДАУ ТӘРТІБІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Отандық заңнамада "салықтар мен алымдарды төлеу жөніндегі міндетті орындауды қамтамасыз ету" іргелі ұғымының анықтамасының болмауы, оның ішінде заң ғылымында теориялық және ғылыми базаның, сондай-ақ салықтар мен алымдарды төлеу жөніндегі міндетті орындауды қамтамасыз ету институтының негізгі тұжырымдамаларының әзірленбеуінен немесе толық әзірленбеуінен туындаған сияқты. Сонымен қатар, қажетті теориялық зерттеулер жүргізбестен салық заңнамасында салықтар мен алымдарды төлеу жөніндегі міндеттің орындалуын қамтамасыз ету тетігін жетілдіру мемлекет үшін іс жүзінде мүмкін емес міндет бола алады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі сонымен қатар қазіргі уақытта салықтар мен алымдарды төлеу жөніндегі міндеттің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдерін құқықтық реттеуде мемлекет пен салық төлеушілердің (алымдарды төлеушілердің) мүдделерін есепке алудың қажетті балансы көрінбейтіндігіне байланысты, бұл ретте қамтамасыз ету тәсілдерінің өзі көбінесе салық органдарының қолында жазалау шаралары ретінде қарастырылады. Осыған байланысты салықтар мен алымдарды төлеу жөніндегі міндеттің орындалуын қамтамасыз ету мәнінің теориялық негіздерін әзірлеу, оның тұжырымдамасын, мақсаттары мен функцияларын анықтау, сондай-ақ құқықтық реттеуді жетілдіру және салықтар мен алымдарды төлеу жөніндегі міндеттің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдерін тікелей қолдану бойынша қажетті практикалық ұсыныстарды әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Түйін сөздер: мемлекет, міндетті төлем, салық, міндеттеме, құқықтық реттеу, салық заңнамасы, салықтық міндеттеме.

UDC 342/2

Bekbatyr K.

Kazakh National Agrarian Research University

"Business and Law" Higher School,

Graduate student of "Jurisprudence" educational program

Almaty, Kazakhstan, e-mail: kassymkhan.bekbatyr@gmail.com

Research supervisor: **Sharipov Sh.M.**

Kazakh National Agrarian Research University

"Business and Law" Higher School,

Professor of the "Law" department

Almaty, Kazakhstan

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF TAX OBLIGATIONS

Abstract

The absence of a definition of the fundamental concept of "enforcement of the obligation to pay taxes and fees" in the domestic legislation, including the theoretical and scientific base in jurisprudence, as well as the lack of development or incomplete development of the basic concepts of the institution of the obligation to ensure the payment of taxes and fees, seems to be the result. In addition, without conducting the necessary theoretical studies, improving the mechanism for ensuring the fulfillment of the obligation to pay taxes and fees in the tax legislation can be an impossible task for the state.

The relevance of the research topic is also due to the fact that the necessary balance of taking into account the interests of the state and taxpayers (payers of fees) is not visible in the legal regulation of the methods of ensuring the fulfillment of the obligation to pay taxes and fees, while the methods of ensuring are often considered as punitive measures in the hands of tax authorities. In this regard, there is a need to develop the theoretical foundations of the meaning of ensuring the fulfillment of the obligation to pay taxes and fees, to define its concept, goals and functions, as well as to develop the necessary practical recommendations for the improvement of legal regulation and the direct application of the methods of ensuring the fulfillment of the obligation to pay taxes and fees.

Key words: state, compulsory payment, tax, obligation, legal regulation, tax legislation, tax obligation.

Кіріспе

Кез келген міндеттеменің құндылығы осы міндеттеменің тараптарына міндеттемені қабылдағанға дейін бір-бірінің алдына және өздеріне қойған мақсаттарына жету үшін нақты мүмкіндік жасауда, міндеттеменің әрбір тарапынан қажетті әрекеттерді жасауда олардың мүдделерін қанағаттандыруда. сөзсіз (немесе жоғары ықтималдықпен) мақсатқа жетуге немесе оған жетудің алғышарттарын жасауға әкелетін бір-біріне (немесе әрекетсіздікке) қатысты.

Басқаша айтқанда, белгілі бір нәтижеге қол жеткізгісі келетін және оны жеке өзі, ешкімнің көмегінсіз жасай алмайтын адам басқа тұлғамен (екі жақты мәміленің контрагентімен) қарым-қатынасқа түсуге мәжбүр болады, ол оның әрекеті біріншінің пайдасына, оның мүдделерін қанағаттандыруға қабілетті.

Өтелетін мәмілелерде міндеттеменің бір тарапының пайдасына әрекеттер жасаудың орнына екінші тарап біріншіден өзіне қажетті өзара қанағаттандыруды (өзінің мақсатына жетуге бағытталған әрекеттерді немесе әрекетсіздікті) қамтамасыз етуді сұрайды. Бұл өзара (немесе екі жақты) міндеттеменің пайда болуының құрылымы, егер оның тараптары өз контрагентінің пайдасына осы контрагент мүдделі кез келген пайданы қамтамасыз ете отырып, одан осы контрагент иелік ететін басқа пайданы алуды күтеді және бірінші тарап мүдделі.

Біржақты міндетті міндеттемелер олардың туындауына және міндетті тараптың орындауына уәкілетті тараптың біржақты мүдделілігіне негізделеді. Міндеттемелік тарап мұндай міндеттемелердің туындауына мүдделі емес, өйткені бұл міндеттемені орындау оған қандай да бір өзара қанағаттандырусыз және оның еркіне қарсы белгілі бір айыруларға (мүлдіктік, жеке) әкеп соғады. Демек, заң шығарушы өкілі болып табылатын мемлекет мұндай тұлғаға уәкілетті тұлғаның пайдасына белгілі бір әрекеттерді жасау міндетін заңды түрде белгілейді. Және, әрине, беделді бұйрық бере отырып, мемлекет (және онымен бірге уәкілетті тұлға) міндетті тараптың өз міндетін дұрыс және уақтылы орындауына үміттенеді.

Бір жақты мәжбүрлі міндеттеменің болуының мақсаты – міндетті тарапты қандай да бір игіліктерден айыру, оны белгілі бір әрекеттерді жасауға мәжбүрлеу емес, осы жеңілдіктер мен әрекеттер арқылы уәкілетті тұлғаның қажеттіліктерін қанағаттандыру. Демек, кез келген мәжбүрлі біржақты міндеттеменің жұмыс істеуінің түпкілікті нәтижесі міндеттеме бойынша уәкілетті тараптың мүдделерін қанағаттандыру болуы тиіс. Тиісінше, уәкілетті тұлға үшін қажетті міндеттемені тоқтатудың жалғыз нұсқасы оның тиісті орындалуы ғана болуы мүмкін, бұл уәкілетті тұлғаға осы міндеттеме шеңберінде ол үміттенген жеңілдіктерді беруге әкеледі.

Міндеттемелерді тоқтатудың бұл негізі салық міндеттемесінің уәкілетті тарапы ретінде мемлекет үшін ерекше маңызды, өйткені тек осы жағдайда ғана мемлекет өзі жоспарлаған салық түсімдерін алады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу пәнінің ерекшелігіне және зерттелетін объект құрамының күрделілігіне байланысты пәнаралық тәсіл қолданылады. Зерттеу үдерісінде талдау әдістері, ретроспективті, құрылымдық-функционалдық, жүйелік-құрылымдық, формальды-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық және басқалар кеңінен қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Азаматтық міндеттемелер теориясында орындау "несие берушінің талап ету құқығын қанағаттандыру үшін қажетті әрекетті орындау... Міндеттеменің орындалуымен оның мақсаты орындалады, ал міндеттеме тоқтатылады" деп анықталады. Салық құқығында салық міндеттемелерінің орындалуын да осыған ұқсас жолмен анықтауға болады. Салық міндеттемесін орындау салық төлеушінің салық салу объектісін көрсету (анықтау және жариялау), мемлекетке тиесілі салық сомасын есептеу және оны мемлекеттік бюджетке төлеу жөніндегі іс-әрекеттерді жүзеге асыруын қамтиды. Әрине, жоғарыда аталған әрекеттердің барлығы өз орнында, өз уақытында және тиісті тәртіпте орындалған жағдайда ғана мемлекет тарапынан тиісті орындалу ретінде қабылданатыны сөзсіз.

Сонымен, салық міндеттемесін тиісінше орындау деп тиісті алушыға қатысты тиісті орындаушылардың олардан талап етілетін іс-әрекеттерді осы салық заңында белгіленген мерзімдерде, салық заңнамасында белгіленген жерде толық көлемде орындауы түсініледі. салық заңнамасында және салық заңнамасында көрсетілген тәсілдермен. Сонымен бірге салық міндеттемесін тиісінше орындау әрқашан мемлекеттік бюджетке салық төлеумен аяқталмауы мүмкін. Ресми салық міндеттемелерінің бір түрі пайда болады, олардың орындалуы салық салу объектісін көрсету сатысында да тиісті түрде орындалды деп есептеледі. Жеңілдіктерді, есептеу әдістерін немесе салық базасын есептеудің өзге де әдістерін қолдану нәтижесінде салық салу объектісінің белгілеріне жататын объектілердің немесе құбылыстардың болуы туралы мәліметтерді мемлекетке ұсынатын салық субъектісі оның осы деректер салық салу объектілері бойынша мемлекетке салық төлеуге міндеттемесі жоқ деген қорытындыға келді.

Салық міндеттемесінің орындалуын іс жүзінде алуға және нақты түсімдерді заңды түрде ресімдеуге заңмен уәкілеттік берілген, оның арнаулы органдары түріндегі мемлекет орындаудың тиісті алушысы болып табылады. Салық міндеттемесінде кредитордың жеке басының маңыздылығы маңызды болғандықтан, салық міндеттемесін орындау қандай да бір себептермен үшінші тұлғалардың пайдасына жасалуы мүмкін емес. Салық төлеушілерден өндіріп алуды басқа тұлғаларға беруге болмайды. Салық міндеттемелері бойынша мемлекеттік талаптарды үшінші тұлғаларға беруге де жол берілмейді.

Осы орайда ғылыми әдебиеттерде өте дұрыс атап өтілгендей, «салық міндеттемесінде несие берушінің ауысуы мүмкін емес. Мұндағы несие беруші әрқашан бірдей – ол мемлекет. Тиісінше, салық міндеттемесінде борышкер әрқашан бір кредитордың – оның атынан салық органы әрекет ететін мемлекеттің пайдасына өз міндеттемесін орындайды». Салық төлеушінің мемлекет алдындағы қарызы салық міндеттемесі бойынша несие берушінің мәртебесімен және мемлекет пен салық субъектісі арасындағы қарым-қатынастың ерекше сипатымен айқындалатын қарыздың ерекше түрі болып табылады. Басқаша айтқанда, салық субъектісінің мемлекетке қарызы конституциялық-құқықтық міндет болып табылады және тек несие берушінің, мемлекеттің жеке басымен байланысты. Сондықтан үшінші тұлғалардың (әсіресе мемлекеттік емес тұлғалардың) пайдасына талап ету құқығын беруге немесе орындауды алуды беруге кез келген әрекет заңсыз деп танылуы керек. Іс-әрекеттің бұл түрі мемлекеттің конституциялық құрылысының қаржылық негізіне сөзсіз қайшы келеді, оған сәйкес тек мемлекет салықтарды белгілеуге және оның пайдасына төлеуді талап етуге құқылы, ал салық субъектілерінің тек мемлекет алдында конституциялық міндеті болады. және салықтарды төлеу міндеттемесі. Ешкім де (салық құқығында ол арнайы уәкілеттік берген органдар тұлғасындағы мемлекетті қоспағанда) салық субъектілерінен салықтық сипаттағы міндеттемелердің орындалуын олардың пайдасына талап етуге құқығы жоқ. Сәйкесінше, салық субъектісі мемлекет алдындағы өзінің салық міндеттемесін үшінші тұлғалардың пайдасына орындамауға құқылы.

Салық заңнамасына сәйкес мемлекет пайдасына өз қаражаты есебінен нақты әрекеттерді жасауға заңды міндеттеме жүктелген тұлға (немесе оның өкілі) салық міндеттемесін тиісінше орындаушы болып табылады:

- 1) салық салу объектісінің нұсқауы бойынша;
- 2) салықтардың сомасын есептеу туралы және
- 3) оны бюджетке енгізсін.

Тиісті орындаушылар деп, біріншіден, салық субъектілерінің өздері, екіншіден, заң күші бойынша салық төлеушілердің атынан және есебінен барлық немесе жекелеген әрекеттерді жасауға уәкілетті тұлғалар (заңды өкілдер) немесе шарт (келісімшарт) негізінде танылады. өкілдері)¹.

Салық төлеуші үшін үшінші тұлғаның өз атынан орындаған салық міндеттемесін орындауы тиісті емес деп танылуы тиіс, өйткені мұндай орындаудан мемлекет салық міндеттемесі орындалуға тиісті тұлғаны анықтай алмайды және тиісінше оны салық төлеушіге есепке жатқызуға болмайды. салық төлеушінің өзі орындаған

Салық төлеуші салық салу объектісін белгілеуге және жариялауға, мемлекетке төленуге тиіс салық сомасын есептеуге тиіс (немесе оның ішінде) салық заңында белгіленген күн (немесе уақыт кезеңі) салық міндеттемесін орындау уақыты болып табылады. және салықты өзі төлейді. Салық міндеттемесін орындау уақыты салықты кез келген уақытта немесе бірден емес, қатаң белгіленген мерзімде есептеп, төлеу керектігін белгілеуге мүмкіндік береді.

Салық міндеттемесін орындаудың мәні мемлекеттің салық түрінде төленген ақшаны нақты иеленуін және сонымен бір мезгілде мемлекеттің бұл ақшаға мәңгілік және сөзсіз иелік ету құқығына ие болуын қамтамасыз етумен байланысты. Демек, салық субъектісінің (немесе оның өкілінің) салық заңында өзінен талап етілетін, сайып келгенде мемлекетке салықты төлеуге бағытталған барлық әрекеттерді орындау сәті салық міндеттемесін орындау сәті деп танылуға тиіс.

Басқаша айтқанда, салық субъектісі (немесе оның өкілі) өзіне тәуелді және салық заңнамасына сәйкес өзіне тиесілі ақшалай қаражатты мемлекет меншігіне аударуды талап ететін барлық әрекеттерді жасаған кезде салық міндеттемесін орындау аяқталды деп есептеледі. салықтар. Салық міндеттемесін тиісті түрде орындаған жағдайда мемлекет

¹ «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-IV Салық кодексі (Салық кодексі) (2024.02.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).

төленген қаражатқа меншік құқығына ие болады (қалыпты қаржылық тәртіп жағдайында туындауы мүмкін емес), ал салық міндеттемесі оның тиісінше орындалуы негізінде тоқтатылады.

Салық субъектісінің салық міндеттемесін тиісінше орындау фактісін растайтын бастапқы құжаттар қолданыстағы салық шегінде салықтың нақты түрін төлеу мақсатында мемлекет пайдасына ақшалай қаражат төленгенін көрсететін төлем құжаттары болып табылады. міндеттеме¹.

Салық міндеттемесінің орындалу орны - салықтық міндеттеменің ресми құрамы үшін салық заңнамасымен айқындалатын салық салу объектісін декларациялау орны немесе салық сомасын есептеу орны және ақшалай қаражатты аудару орны. мемлекетке салық салу субъектісі немесе осы қаражатты мемлекеттік бюджетке енгізуге уәкілетті тұлғаға, - банкке, заң бойынша бюджетке салық салуға міндетті үшінші тұлғаға ақша аудару орны - толық көлемде салық міндеттемесінің құрамы.

Салық субъектілерінің салық міндеттемесі шеңберіндегі іс-әрекеттерді жүзеге асыруының барлық әдістері салық заңнамасында көрсетілген және мұндай әдістердің тізбесі толық болып табылады. Салық міндеттемесін орындау тәсілінен ауытқу оның тиісінше орындалмауы ретінде қарастырылады, бұл мемлекетке салық субъектісін өзі қабылдаған салық міндеттемесін орындауды қабылдаудан бас тартуға және тиісінше орындауды талап етуге құқықтық негіз береді².

Салық заңнамасы дәстүр бойынша салық міндеттемесін орындау түріндегі үш негізгі әрекетті қамтиды, олардың орындалуын мемлекет салық субъектісінен кезектілік тәртібімен талап етеді: 1) салық субъектісінің салық салу объектісінің бар екенін жариялауы, 2) мемлекетке тиесілі салық сомасын есептеу және 3) осы салықты төлеу.

Салық міндеттемесін орындау мәселесін қарастыру кезінде салықтық жеңілдіктер мәселесі ерекше назар аударуды қажет етеді. Дәстүрлі түрде салықтық жеңілдіктер ғылыми әдебиеттерде белгілі бір қасиеттердің болуына байланысты жекелеген санаттағы тұлғаларға салық салудың жалпы ережелерінен салық заңнамасында белгіленген ерекшеліктер ретінде анықталады. Сонымен қатар, ең жалпы нысанда жеңілдіктерді жалпы салық салу режимімен салыстырғанда ерекше, жұмсақ режимі бар жалпы ережелерден кез келген ерекшеліктер деп атауға болады. Осы үкімге сәйкес, бұл салықты субъектілердің белгілі бір санатына ғана қолдану арқылы белгілі бір тұлғаларды салық төлеуден босатуды жеңілдіктер деп те атауға болады.

Біздің ойымызша, жәрдемақыларды сипаттау кезінде, біріншіден, субъектілердің жекелеген санаттарына мемлекеттің оларды берудің мақсатты тәртібіне, екіншіден, жеңілдіктер берілетін субъектілердің артықшылықты жағдайына назар аудару қажет. , салық міндеттемелерін орындаудан толық немесе ішінара босату немесе салық міндеттемелерін орындаудың арнайы, жеңілдік тәртібін жасау арқылы көрінеді.

Жеңілдіктерді беру салықтық қатынастар шеңберінен тыс болуы мүмкін деп есептеу қате болар еді. Жеңілдіктерді берудің өзі қазірдің өзінде жеңілдіктерді беретін адам (мемлекет) мен оны пайдаланатын (салық субъектісі) арасындағы қатынастардың болуы фактісін білдіреді. Сондай-ақ жеңілдіктер беру қатынастары салық міндеттемесіне негізделген туынды құрал екенін ескерсек, онда салық міндеттемелері болмайынша жеңілдіктер беру қатынастарының пайда болуы мүмкін еместігі толық түсінікті болады: салықтық жеңілдік жоқ салық міндеттемесіне қатысты мағынасыз болып көрінеді.

Жалпы алғанда, барлық жеңілдіктер салық міндеттемелерін орындаудан толық немесе

¹ Латыпова Е.У. К вопросу о соотношении обязанности и обязательства по уплате налогов и сборов. // Финансовое право. 2004. № 1. С. 53.

² Шаукенов А. Налоговая система республики Казахстан: становление и особенности правового регулирования. // Публичные финансы и налого- вое право: ежегодник. Вып. 2: Бюджетные и налоговые реформы в стра- нах Центральной и Восточной Европы. Воронеж. Издательство Воро- нежского государственного университета. 2011- С.47-51.

ішінара босату немесе салықтың басқа субъектілерімен салыстырғанда салық міндеттемелерін орындау тәртібінде басқа да артықшылықтар беру сипатында болады.

Осыған байланысты салық субъектісіне жеңілдіктер берілгеннен кейін салық міндеттемесін орындау жеңілдіктер берілмеген кездегі ұқсас міндеттемелерді жалпы орындаудан ерекшеленетін ерекше орындау сипатын алады¹.

Салық міндеттемесін орындаудан ішінара немесе толық босату немесе салық міндеттемесін орындаудың жалпы тәртібі мен мерзімін жеңілдетілгенге ауыстыру мақсатында мемлекет заңнамада жеңілдіктер белгілеу кезінде алуан түрлі әдістер мен әдістерді пайдаланады. : салық міндеттемелерін орындаудан толық немесе ішінара босатылуға жататын тұлғалардың санаттарын көрсете отырып, иеленуі артықшылықты құқықтық қатынастардың туындауына әкеп соғатын объектілерді көрсету; жеңілдіктер берумен байланысты қызметпен айналысу және т.б.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, мемлекет аумағында салықтық жеңілдіктер әрекет еткен кезде жалпы салық салу режимімен қатар жеңілдетілген салық режимінің болуы туралы айтудың мәні бар деген қорытынды жасауға болады. Жеңілдікті салық режимі деп атаулы мемлекеттік қолдауды пайдаланатын субъектілерге қолданылатын, заңнамада мемлекет белгілеген салық салудың жалпы ережелерінен алып тастаудың құқықтық режимін түсіну керек.

Салық кодексінің 19-бабы 2-тармағының 4) тармақшасына сәйкес салық органдары өз құзыреті шегінде салықтық міндеттеменің туындауы, орындалуы және тоқтатылуы жөнінде түсіндірмелерді жүзеге асыруға және түсініктемелер беруге міндетті. Мұндай түсіндірмелер мен түсініктемелер, сондай-ақ әдістемелік ұсынымдар, оның ішінде уәкілетті органның әдістемелік ұсынымдары нормативтік құқықтық актілерге жатпайды. Сот оларды салық заңнамасының нормаларына сәйкестігін ескере отырып бағалауға тиіс.

Салық органдары салықтарды және бюджетке төленетін төлемдерді жинау бойынша өздері жүзеге асыратын, оның ішінде салықтық бақылауды жүзеге асыруға, мерзімінде орындалмаған салықтық міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдері мен салықтық берешекті мәжбүрлеп өндіріп алу шараларын қолдануға, сондай-ақ мемлекеттік қызметтерді және Салық кодексінде белгіленген салықтық әкімшілендірудің өзге де нысандарын көрсетуге негізделген шаралар мен тәсілдер жүйесін (жиынтығын) қамтитын салықтық әкімшілендіруді жүзеге асырады.

Библиографиялық тізім

1.«Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-IV Салық кодексі (Салық кодексі) (2024.02.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

2.Латыпова Е.У. К вопросу о соотношении обязанности и обязательства по уплате налогов и сборов. // Финансовое право. 2004. № 1. С. 53.

3.Шаукенов А. Налоговая система республики Казахстан: становление и особенности правового регулирования. // Публичные финансы и налого- вое право: ежегодник. Вып. 2: Бюджетные и налоговые реформы в стра- нах Центральной и Восточной Европы. Воронеж. Издательство Воро- нежского государственного университета. 2011- С.47-51.

4.Соттардың салық заңнамасын қолдануының кейбір мәселелері туралы.Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2022 жылғы 22 желтоқсандағы № 9 Нормативтік қаулысы.

¹ Соттардың салық заңнамасын қолдануының кейбір мәселелері туралы.Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2022 жылғы 22 желтоқсандағы № 9 Нормативтік қаулысы.

ӘОЖ 349/6

Бисембаева Ж. М.

Yessenov University 1-курс магистранты

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., қауымдастырылған

профессор **Ауешова Б.Т.**

UDC 349/6

Bisembayeva Zh. M.

1st year master's student of Yessenov University

Scientific supervisor: **B. T. Aueshova,**

candidate of Law, Associate Professor

ЖАҒАНДЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІ

Аннотация

Бұл ғылыми мақалада жаһандық экологиялық проблемалар, Қазақстандағы экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері мен қоршаған ортаны қорғау саласындағы мәселелер қарастырылатын болады. Экологиялық құқық саласы халықаралық құқықтың маңызды саласы ретінде, ұлттық заңнамаларға өз әсерін тигізеді. Қазіргі таңда қисынсыз пайдалану нәтижесінде табиғи ресурстардың сарқылуы және өндірістік зиянды қалдықтардың тасталуы қоршаған орта жағдайының төмендеуіне, адам өмірі мен денсаулығының нашарлауына себеп болды. Экологиялық қауіпсіздікті орнату, қоршаған ортаны қорғау мәселесі халықаралық экологиялық ұйымдардың бірлескен қызметін көздейді.

Кілт сөздер: Экологиялық қауіпсіздік, табиғи ресурстар, өндірістік табиғи қалдықтар, халықаралық экологиялық келісімдер, экологиялық дағдарыс.

SOLUTIONS TO GLOBAL ENVIRONMENTAL PROBLEMS AND ISSUES OF ENVIRONMENTAL SECURITY AND LEGAL BASIS IN KAZAKHSTAN

Abstract

This scientific article will consider global environmental problems, issues of ensuring environmental safety in Kazakhstan and issues in the field of environmental protection. The sphere of environmental law, as the most important branch of international law, exerts its influence on national legislation. Currently, as a result of irrational use, the depletion of natural resources and the dumping of harmful industrial waste have caused a decrease in environmental conditions, deterioration of human life and health. The issue of establishing environmental safety and environmental protection involves the joint activities of international environmental organizations.

Keywords: Environmental safety, natural resources, industrial natural waste, international environmental agreements, environmental crisis.

Экологиялық проблемалар – адамның теріс іс-әрекеті нәтижесінде туындайтын қоршаған ортаның бұзылуы. Қазіргі таңда экологиялық проблемалар белгілі бір аумақты ғана емес, дүниежүзін қамтитындықтан халықаралық жаһандық проблема ретінде сипатталады. Сондықтан, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және экологиялық проблемалармен күресу барлық мемлекеттердің халықаралық деңгейде бірлескен іс-қимылын көздейді. Халықаралық экономикалық ынтымақтастықта Біріккен Ұлттар

Ұйымы аса маңызды рөл атқарады. Бұл ретте, БҰҰ Қоршаған ортаны қорғау бағдарламасын (ЮНЕП) атап өтуге болады. Бағдарламаның басты мақсаты -болашақ ұрпаққа зиян келтірместен мемлекеттер мен халықтардың өмір сүру сапасын жақсарту үшін мүмкіндіктер жасау арқылы қоршаған ортаға ұқыпты қарау саласындағы серіктестікке басшылық ету және ынталандыру болып табылады. Сонымен қатар, БҰҰ бағдарламасы арқылы жүзеге асырылатын Жаһандық қоршаған орта қоры табиғатты қорғау жобаларына қаржылық және техникалық қолдау көрсету арқылы жаһандық қоршаған ортаны қорғау қызметін мақсат етеді. 2024 жылы аталмыш қор БҰҰ-ның даму бағдарламасымен біріге отырып, "Негізгі жаһандық маңызды экожүйелерді сақтау және тұрақты басқару" жобасын жүзеге асырады¹

Экологиялық қауіпсіздік - адамның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделері мен құқықтарының қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсер ету нәтижесінде туындайтын қауіптерден қорғалу жағдайын білдіреді.

ҚР Экология Кодексінің 4-бабының 1-тармағына сәйкес, қазіргі және болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін әділ қанағаттандыру мақсатында экологиялық қауіпсіздік қамтамасыз етілген және табиғи ресурстар экологиялық теңгерімді пайдаланылған кезде экологиялық орнықтылықты бұзбай қол жеткізілетін Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы орнықты даму деп танылады. Яғни, қоршаған ортаға теріс әсерсіз, табиғи ресурстарды рационалды қолдану және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ете отырып әлеуметтік-экономикалық даму бағыты көзделген. Қазақстан уран өндіру бойынша дүниежүзінде орын, мұнай өндіру бойынша 17 орын және табиғи газды өндіруде әлем бойынша 26 орынды иеленеді².

Табиғи ресурстардың өндірілуі, тасымалдануы, өңделуі қоршаған ортаға зиянды заттардың бөлінуімен қатар жүреді. Қазақстан табиғи ресурстар қоры бойынша дүниежүзінде алдыңғы қатарда болғандықтан, аталмыш проблемалар еліміз үшін өзекті болып табылады. Мұнай өнімдерінің су қоймаларына төгілуі, техногендік авариялар, қалалық және ауылшаруашылық ағындары мен қышқыл жаңбыр су ресурстарына айтарлықтай әсер етеді³.

Экологияға теріс әсер, ең алдымен, мұнай өндіру кезінде жіберілетін қателіктермен және өндірістік процесті тиісті бақылаудың болмауымен байланысты. Ұңғымаларды бұрғылау, құбырларды төсеу процесі барысында мұнайдың бір бөлігі жер бетіне шығып, төгіледі. Мұнайды өндіру кезіндегі экологиялық нормалардың сақталмауы экожүйе қызметінің бұзылуына әкеп соқтырады. Бұл жөнінде ҚР Президенті Қ.К. Тоқаев «Өнеркәсіптік алыптардың қызметі қоршаған ортаны ластайтын белгілі бір шығарындылармен байланысты екені түсінікті. Алайда, қабылданған міндеттемелер, стандарттар мен нормалар бар, олар қатаң сақталуы керек. Аймақтың индустриалды дамуы азаматтардың мүдделеріне және адамдардың өмір сүру сапасына зиян келтірмеуі керек.» деп атап өткен болатын. Бұл орайда, Мұнаймен ластанудан келтірген зияны үшін азаматтық жауапкершілік туралы Халықаралық конвенция, Теңіздің мұнаймен ластануын болдырмау бойынша Халықаралық конвенция Мұнаймен ластану жағдайына дайындықты қамтамасыз ету, онымен күрес және ынтымақтастық жөніндегі халықаралық конвенцияларды атап өтуге болады.

¹ Шукурлаев М.Н. Глобальные экологические проблемы окружающей среды в современных условиях.. <https://cyberleninka.ru/article/n/globalnye-ekologicheskie-problemy-okruzhayuschey-sredy-v-sovremennyh-usloviyah>

² Қазақстан Республикасының Экология кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400>

³ Привалова Н.М. Воздействие нефти и нефтепродуктов на окружающую среду <https://cyberleninka.ru/article/n/vozdeystvie-nefti-i-nefteproduktov-na-okruzhayuschuyu-sredu>

Жаһандық экологиялық проблемалардың шешу жолдары ретінде келесі бағыттарды атап өтуге болады:

1. Табиғи ресурстарды тиімді пайдалану;
2. Халықаралық экологиялық бірлестіктер жұмысын жақсарту және экология саласындағы ынтымақтастықты арттыру;
3. Экологиялық тәрбие мәселесі мемлекеттік деңгейде қарастырылуы тиіс;
4. Қоғамда экологиялық сана түсінігін енгізу, адамдардың қоршаған ортаға тиісті қарым-қатынасын орнату және т.б.
5. Өнеркәсіптік өндіріс қалдықтарымен күресу;

Экономикалық проблемалар жаһандық проблемалардың бір бөлігі ретінде танылатындықтан, оны шешу дүниежүзілік экологиялық қауымдастықтың бірлескен жұмысын көздейді. Экологиялық проблемалар өз кезегінде экологиялық дағдарысқа жол ашады. Сондықтан, әрбір адам қоршаған орта алдындағы өз міндеттері мен жауапкершілігін түсіне отырып, қоршаған ортаны қорғауда өз үлесін қосуы қажет¹.

Библиографиялық тізім

1. Шукурлаев М.Н Глобальные экологические проблемы окружающей среды в современных условиях.. <https://cyberleninka.ru/article/n/globalnye-ekologicheskie-problemy-okruzhayuschey-sredy-v-sovremennyh-usloviyah>

2. Қазақстан Республикасының Экология кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400>

3. Привалова Н.М. Воздействие нефти и нефтепродуктов на окружающую среду <https://cyberleninka.ru/article/n/vozdeystvie-nefti-i-nefteproduktov-na-okruzhayuschuyu-sredu>

4. <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskie-problemy-sovremennogo-obschestva> ЭРИАШВИЛИ Нодари Дарчоевич, профессор кафедры гражданского и трудового права, гражданского процесса Московского университета МВД России имени В.Я. Кикотя, профессор кафедры частного права Государственного университета управления, доктор экономических наук, кандидат юридических наук, кандидат исторических наук, профессор, лауреат премии Правительства Российской Федерации в области науки и техники, e-mail: professor60@mail.ru. ИВАНОВА Юлия Александровна, кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры «Правовое обеспечение национальной безопасности» Российского технологического университета – МИРЭА, e-mail: julia-ivanova-77@yandex.ru. АЛИВЕРДИЕВА Муслимат Айдабековна, старший преподаватель кафедры гражданского процесса Юридического Института Дагестанского государственного университета, e-mail: aliverdieva.muslimat@mail.ru

¹ <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskie-problemy-sovremennogo-obschestva> ЭРИАШВИЛИ Нодари Дарчоевич, профессор кафедры гражданского и трудового права, гражданского процесса Московского университета МВД России имени В.Я. Кикотя, профессор кафедры частного права Государственного университета управления, доктор экономических наук, кандидат юридических наук, кандидат исторических наук, профессор, лауреат премии Правительства Российской Федерации в области науки и техники, e-mail: professor60@mail.ru. ИВАНОВА Юлия Александровна, кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры «Правовое обеспечение национальной безопасности» Российского технологического университета – МИРЭА, e-mail: julia-ivanova-77@yandex.ru. АЛИВЕРДИЕВА Муслимат Айдабековна, старший преподаватель кафедры гражданского процесса Юридического Института Дагестанского государственного университета, e-mail: aliverdieva.muslimat@mail.ru

ӨОЖ 342/2

Жайлыбаев М. Е.

Yessenov University 1 – курс магистранты

Ғылыми жетекші: **Абилшеева Р. К.**

Yessenov University заң ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор

UDC 342/2

Zhailybayev M. Y.

1st year master's student of Yessenov University

Scientific supervisor: **Abilsheeva R. K.**

Yessenov University candidate of law,
associate professor

АЗАМАТТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕРІ

Аннотация

Мақалада Қазақстан Республикасы Конституциясының баптары, сондай-ақ азаматтардың сотта қорғау құқығын (өздерінің конституциялық бостандықтары мен құқықтарын) іске асыру тетігінің тиімділігі қаралды. Байланысты мәселелерді шешу бойынша шаралар ұсынылды сотта азаматтардың конституциялық бостандықтары мен құқықтарын қолжетімді қорғауды қамтамасыз ету.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасының Конституциясы, құқықтары мен бостандықтары, ЕСПС, құқықтарды конституциялық қорғау.

SOCIAL AND LABOR RIGHTS OF CITIZENS LEGAL PROTECTION MECHANISMS

Annotation

The article analyzes the articles of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, and also examines the effectiveness of the mechanism for citizens to exercise their right to defense in court (their own constitutional freedoms and rights). Measures are proposed to solve problems related to ensuring affordable protection of constitutional freedoms and rights of citizens in court.

Keywords: The Constitution of the Republic of Kazakhstan, rights and freedoms, the ECHR, constitutional protection of rights.

Қазақстан Республикасы өзін әлеуметтік мемлекет ретінде жариялай отырып, адамның құқықтарын ерекше адами құндылық ретінде тани отырып, адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау аясында белгілі бір міндеттемелерді қабылдайды. Бірақ та қандай да болсын құқықтарды жай ғана жариялап қою аз, ең маңыздысы оларды іске асыру екендігі баршамызға мәлім. Өмір сапасы индексі бойынша елдердің рейтингінде Қазақстан 56 орында. Адам құқықтарын ең үлкен жалпыадамзаттық құндылық ретінде бекіту әрқашан адамның оларды қорғауды жүзеге асырудың нақты мүмкіндігінің болуымен байланысты.

Адам өзінің өмірлік мүдделерін құқықтық қорғау мүмкіндігінен айырылған жағдайларда адам құқықтары институты да жойылады. Бұған кеңестік қоғам мен тоталитарлық режимі бар көптеген елдерді дәлел ретінде келтіруімізге болады¹.

«Адам құқықтары қолайлы жағдайларда да автоматты түрде жүзеге асырылмайды. Сондықтан да, адамның өз құқықтары мен бостандықтары үшін күш-жігер, тіпті күресу қажет, ол адам құқықтарын қорғау тетігін құрайтын шаралар жүйесіне табиғи түрде енгізілуі керек» (Лукашева, 1996).

Заңнамада, ғылыми әдебиеттерде де «құқықты қорғау» термині әртүрлі мағынада қолданылатынын есте ұстаған жөн. Заңнамада «құқықты қорғау» ұғымы көбінесе абстрактілік сипатқа. Яғни, мемлекеттің, оның органдарының бұзылған құқықтарды қорғау туралы немесе кепілдіктер, белгілі бір бұзылмаған құқықтарды іске асыру нысандары туралы екендігі нақтыланбай, белгілі бір құқықтарды қорғау мүмкіндігі ретінде қарастырылады. Құқықтық кепілдіктерге құқықтарды қорғау ұғымының көлеміне кіретін құқық реттеу және құқық қорғау жатады².

Адам құқықтарын қорғау тетігі бұл кепілдіктерді мемлекеттік саясаттың көмегінсіз оның ұйымдастырушылық-өкілеттік компонентімен біріктіре алмайды. Мемлекеттік саясат адам құқықтарының негізгі жалпы жүйелік кепілдігі бола тұрып, тұрақтылықты, саяси режимді, билік органдарының қоғаммен қарым-қатынасын анықтайды және әртүрлі ресурстарды тартады. Сондықтан да, адам құқықтарын қорғау тетігі көбінесе мемлекеттік органдар мен мекемелер, тұрақты құқықтық байланыстар арқылы жүзеге асырылады. Мемлекет қоғаммен бірге адам құқықтарын қорғау механизмінің ұйымдастырушылық, нормативтік және басқа элементтерінің жағдайын анықтайды. Адам құқықтарын қорғау тетігі құқықтарды қорғау және қорғау процесіне материалдық, саяси, іс жүргізу, кадрлық және басқа да ресурстарды тартуға мүмкіндік беретін нормативтік, ұйымдастырушылық, ақпараттық элементтерді қамтиды.

Адам құқықтарын қорғау тетіктерін жіктеуге болады. Бұл тетіктер көбінесе ұйымдастырушылық элементке байланысты болғандықтан, оларды органдардың, ұйымдардың, мекемелердің түрі мен сипатына қарай жіктеу орынды. Адам құқықтарын қорғау тетігінің ұйымдастырушылық элементтері мемлекетпен немесе қоғаммен байланысты болғандықтан, оларды мемлекеттік және қоғамдық деп қарастырамыз. Сондай-ақ халықаралық және ішкі деп бөлуімізге де болады. Біздің зерттеуімізде адам мен азаматтың әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғаудың мемлекеттік тетіктері туралы сөз қозғаймыз.

Мұндай тетіктерге: - мемлекеттік биліктің жоғары органдары, яғни ҚР Президенті, ҚР адам құқықтары жөніндегі уәкіл, Жоғары аудиторлық палата сияқты органдар мен лауазымды тұлғалардың заңнамалық, бақылау-тексеру, сараптамалық-талдамалық, үйлестіру, ақпараттық-ағартушылық қызметі; - атқарушы билік органдарымен қорғау тетіктеріне ҚР үкіметінің, ҚР ІІ Министрлігінің, ҚР Денсаулық сақтау министрлігінің, ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің және т.б. атқарушы билік органдарының бақылау-қадағалау, ақпараттық және үйлестіру тетіктері; - сот, прокуратура және өзге де құқық қорғау органдарымен қолданылатын қорғау тетіктері; - жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінде қолданылатын қорғау тетіктері; - кәсіптік одақтардың және өзге де қоғамдық бірлестіктердің еңбек құқықтарын қорғау тетіктері жатады³.

Әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғау тек мемлекеттің міндеті ғана емес, жұмыс берушілер мен қызметкерлердің міндеті екенін атап өту орынды. Жұмыс берушілер еңбек заңнамасын сақтауы, өз қызметкерлеріне лайықты еңбек жағдайлары мен жалақы беруі керек, ал жұмысшылар өздерінің еңбек міндеттерін сапалы және жауапкершілікпен орындауы тиіс.

¹ Рыскалиев Д.У. Еңбекті қорғауды және еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз ету: азаматтық және еңбек құқығы нормаларын қолданудың теориялық және тәжірибелік сұрақтары. Философия докторы (PhD) дәрежесіне іздену үшін ұсынылған диссертация. : 6D030100–Құқықтану. – Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. – Алматы: 2021. – 199 б.

² Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30 тамыз 1995ж.

³ Мукамбаева Ж.А. Жеке деңгейдегі құқық түсінігі // Ғылыми еңбектер «Әділет». – 2000.

Азаматтардың әлеуметтік-еңбек құқықтары жалпы қоғам үшін және әр адам үшін үлкен маңызға ие. Олар еңбек саласындағы мүмкіндіктердің теңдігін, кемсітушіліктен қорғауды және қиын экономикалық жағдайларда әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етеді. Сондықтан да, осы саладағы заңнаманы үнемі жетілдіріп, оның тиімді орындалуын қамтамасыз ету қажет.

Әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғау азаматтардың әл-ауқатын қамтамасыз етудің және ел экономикасының дамуының маңызды аспектісі болып табылады.

Азаматтардың лайықты өмір сүруге және еңбек сапасын жақсартуға жағдай жасау үшін мемлекет, жұмыс берушілер мен жұмысшылардың күш-жігерін қажет етеді. Азаматтардың әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғаудың негізгі құралдарының бірі – жұмыс берушілер мен жұмысшылар арасындағы еңбек қатынастарын реттейтін заңдар мен ережелер.

Сондай-ақ азаматтарға лайықты жалақы алуға және өмір сүру деңгейін жақсартуға мүмкіндік беретін экономика мен еңбек нарығын дамыту үшін жағдай жасау мемлекеттің алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғаудың басқа шаралары әлеуметтік қорғау жүйесін құру, медициналық көмек пен білімнің қол жетімділігін қамтамасыз ету, жұмыс орнындағы кемсітушілікке қарсы күрес және т.б.¹.

Библиографиялық тізім

1. Рыскалиев Д.У. Еңбекті қорғауды және еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз ету: азаматтық және еңбек құқығы нормаларын қолданудың теориялық және тәжірибелік сұрақтары. Философия докторы (PhD) дәрежесіне іздену үшін ұсынылған диссертация. : 6D030100–Құқықтану. – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. – Алматы: 2021. – 199 б.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30 тамыз 1995ж.
3. Мукамбаева Ж.А. Жеке деңгейдегі құқық түсінігі // Ғылыми еңбектер «Әділет». – 2000.
4. Адам құқықтарының жалпы теориясы. Авторлық ұжымның жетекшісі және жауапты редактор заң ғылымының докторы Е.А. Лукашева. – М.: «НОРМА» баспасы. - 1996.

УДК: 378.1

Ізтұрғанова Г. Қ.

заң ғылымдарының магистрі

Ш. Есенов атындағы Каспий

технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қаласы

gulnar.izturganova@yu.edu.kz

UDC: 378.1

Izturganova G. K.

master of law

Caspian Sea named after sh. Yessenov

University of technology and engineering, Aktau

gulnar.izturganova@yu.edu.kz

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ОЗЫҚ ТЕХНОЛОГИЯМЕН ДАМУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Мақалада еліміздегі білім беру жүйесін жаңа озық технологиялармен жүйелі түрде дамыту мен оны жетілдіру мәселелері қарастырылған.

¹ Адам құқықтарының жалпы теориясы. Авторлық ұжымның жетекшісі және жауапты редактор заң ғылымының докторы Е.А. Лукашева. – М.: «НОРМА» баспасы. - 1996.

Түйінді сөздер: білім беру үрдісі, инновация, оқыту технологиясы, ақпараттық технологиялар.

ISSUES OF DEVELOPMENT OF EDUCATION SYSTEM WITH ADVANCED TECHNOLOGIES

Annotation

The article considers the main directions of development and improvement of the country's education system with new advanced technologies.

Keywords: educational process, innovation, learning technology, information technology.

Ақпараттық кеңістікті кеңейтіп, әлемдік қоғамдастыққа мүше болу жағдайында білім беру саласында елдің саяси-экономикалық даму деңгейінің критерийлері ретінде адами ресурстарды қалыптастырудағы рөлі артып отырған кезеңде білім беру жүйесін жаңа талаптарға бағдарлаудың маңызы зор болып табылады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті - ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологиясы мен инновациялық әдіс-тәсілдерді енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу», - деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттері атап көрсетілген¹.

Аталған міндеттерді жүзеге асыру үшін оқытудың заманауи технологияларын енгізу арқылы және оларды тиімді пайдалану секілді мәселелерді анықтап алу, білім беру жүйесіндегі басты ұстаным ретінде әркімнің өзінің білім алуға деген жеке әлеуетін қоғамда барынша пайдалануға көмектесетін оқыту жүйесін дамытуды қамтамасыз етуді көздейді.

Бұл өз кезегінде білім беру жүйесін инновациялық технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту, дара тұлғаны бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу - тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарылатуды көздейді. Осыған сәйкес сабақ үдерісінде жаңа ақпараттық және инновациялық технологияларды қолдана отырып сабақ өткізу, жан-жақты, білімді, өмір сүруге бейім, өзіндік ой толғамы бар, өзінің пікірін білдіруге және өзінің іс-әрекеті мен өмір сүріп отырған қоғам үшін жауапкершілігін түсінуге қабілетті, отбасындағы, қоғамдағы, еңбек ұжымындағы әлеуметтік ролін сезінетін, өздігінен дамуға ұмтылатын, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру- бүгінгі оқытушылар қауымының алдында тұрған міндет.

Жаңашылдық (новация) – бұл шығармашылық ғылыми – зерттеу немесе өндірістік қызметтің өнімі, кез – келген құбылыс, оны пайдалану адам өмірінің нақты өмір сүру сферасында белгілі бір нәтижеге қол жеткізеді. Жаңашылдық – бұл ерекше сипаты болып қоғамға бұрынырақта белгісіз болған өнімдерді тұрақты іздеу мен жасап шығару болып табылатын, шығармашылық қасиеті бар тұлғалар қызметінің қорытындысы. Жаңашылдық болып мыналар табылуы мүмкін: бұйым түрі, техника мен технология, ұйымдастырушылық нысан, тәжірибелік құрал, идея, қызмет түрі, материалды объект, өнертабыс, және т.б. Инновация – қандай дар бір тиімге қол жеткізетін, адам өмірінің барлық сфераларына енгізілген жаңашылдық. «Инновация» термині, көптеген зерттеушілердің пікірінше, XV ғасырдың бірінше жартысында ағылшынның «innovation» сөзінен пайда болған, ол сөз «қайта жаңғырту» немесе «бұйымдарды жасаудың жаңа жолы» дегенді білдіреді. Ал Э.Роджерс инновацияны былайша түсіндіреді: «Инновация - нақтылы бір адамға жаңа болып табылатын идея». Майлс болса

¹ Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы//Алматы, 2010. 6 б.

«Инновация - арнайы жаңа өзгеріс. Біз одан жүйелі міндеттеріміздің жүзеге асуын, шешімдерін күтеміз», - дейді¹.

Қазақстанда ең алғаш «Инновация» ұғымына қазақ тілінде анықтама берген ғалым Немеребай Нұрахметов. Ол «Инновация, инновациялық үрдіс деп отырғанымыз - білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі» деген анықтаманы ұсынады. Н.Нұрахметов «Инновация» білімнің мазмұнында, әдістемеде, технологияда, оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыруда, мектеп жүйесін басқаруда көрініс табады деп қарастырған.

Сондықтан, әрбір пәнді ұтымды меңгертуде оқыту технологиясын таңдап, іріктеу және оны іс-әрекеттік тұрғыда жетілдіру арқылы білім алушының әрекеті-технологияны қабылдауы, оған деген ынтасы, құштарлығына оқытушы тарапынан көңіл бөлінуі тиіс. Еліміздің барлық білім ордаларында білімнің жаңа жүйесі енгізіліп жатыр. Мұндағы негізгі мақсат – жаһандану заманында білімнің бүкіләлемдік кеңістігіне ену. Осыған орай, білімнің мазмұны да, оған қойылатын талаптар да өзгереді. Сол себепті қазір жалпы барлық оқу орындарында оқытудың инновациялық технологиялары қолданыла бастады. Сондықтан жаңашылдық керек, яғни, инновациялық жүйе негізінде оқу орынының оқушыларының белсенділігін арттыру, өзіне сенімділігін қалыптастыру, танымдық-шығармашылық қабілетін дамыту олардың белсенділік-сенімділік сапаларын диагностикалық әдіс-тәсілдермен анықтауға, сабақта, сабақтан тыс уақытта өз ойын еркін жеткізе білуге үйретуге, қоғамда болып жатқан оқиғаларға қатысты көзқарастарының болуына, инновациялық тәртіп нормаларын, белгілерін, көрсеткіштерін анықтауға көмегін тигізеді. Қазіргі инновациялық озық технология туралы айтатын болсақ, технология грек сөзінен, яғни өнерпаздық, шеберлік, іскерлік деген ұғымды білдіреді. Инновациялық (озық) білім беру деп – тұлғаның бағдарлы көзқарасты, білімдегі дәлдікті, шығармашылық бастауды, сонымен бірге жаңа технологиялық мағлұматтарды игеруін айтады. Оқыту технологиясы оқу мазмұнын өңдеуге, көлемі мен мақсатын тұжырымдауға арналған әдістер мен құралдырдың жиынтығы болса, екінші жағынан, оқушының оқыту үрдісінде қажетті ақпараттық, техникалық құралдарды пайдаланып, оқушыға оң әсер ету әдістерін зерттейді. Демек, оқыту технологиясы – педагогикалық әрекеттерді ғылыми-әдістемелік, іс-тәжірибелік негізде нәтижелі болатындай етіп, жоспарлы түрде ұйымдастыру қажет.

«Қазақстан-2050» атты ұзақ мерзімді стратегиясында да білім беру мәселесіне қатысты біраз пікірлер айтылды. Бұл жолдауда еліміздің ұзақ мерзімді дамуындағы негізгі басымдықтарды бірі ретінде білім беру саласы қарастырылған екен. Бұл маңызды құжатта ұсыныс ретінде 2050 жылға дейін әлемдегі дамыған 30 мемлекеттің қатарына енуі үшін жеке және мемлекеттік білім беру мекемелері ұсынатын оқыту қызметтерінің арасындағы алшақтыққа жол беруге болмауы қажеттігі, білім беру жүйесі жалпы ұлттық күйінде қалуға тиіс екені ерекше аталған. Еліміздегі білім жүйесін дамыту - дәуір талабы екенін «Қазақстан-2050» Стратегиясы да айқындап берді².

Барлық деңгейдегі педагогтардың инновациялық іс-әрекетке даярлығын қалыптастыру стратегиясын тұлғаны дамыту және өзін-өзі дамыту тұжырымдамасы анықтайды. Жаңа білім беру парадигмасын жүзеге асыру жағдайы ақпаратты жылдам әрі сапалы талдай білу, маңыздылығын бөліп алу, мазмұнын жариялау және өз білімін тәжірибелік әрекетте қолдана білу қабілеттерін қалыптастыруды талап етеді.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында оқыту формасын, әдістерін, технологияларын таңдауда көп нұсқалық қағидасы бекітілген. Соған орай жоғарғы оқу орындарындағы білім сапасын арттыру үшін сабақта интерактивті әдістерді қолдану, әр студенттің психологиялық ерекшеліктерін ескеру, міндетті деңгейдегі білімді қалыптастыра отырып, мүмкіндік деңгейлерін ашу, инновациялық технологияларды сынау арқылы тиімділігін

¹ Роджерс Э. Инновация туралы түсінік. – //Қазақстан мектебі, №4, 2006.

² Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» стратегиясы дамыған мемлекеттің жаңа саяси бағыты» - Қазақстан халқына Жолдауы - Егемен Қазақстан, 17.01.2012 ж.

арттыру, оқу орны жағдайына бейімдеу, заман талабына сай технологияларды тиімді, жүйелі қолдану керек.

Қазіргі таңда жаңа технологиялармен оқыту жүйелі түрде жолға қойылып келеді. Оған мамандарды қайта оқыту, заманауи білім беру, түрлі жаңа технологиялық тәсілдер арқылы оқуға деген қолжетімділікті арттыру сынды мысалдарды айтуға болады. Еліміздегі білім беру жүйесін жетілдірудің басты мақсаты - еліміздегі білімнің сапасын және бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады. Білім беруді жаңарту оқушылардың білімін ғана емес, оларды қолдану дағдыларын, атап айтқанда, функционалдық сауаттылығын немесе құзыреттілігін қалыптастырады. Сондықтан Елбасының тапсырмасы бойынша оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытудың ұлттық жоспары әзірленіп, бекітілді. Қазіргі заман талабы - көптілді оқыту және көптілді меңгерген маман дайындау. Бұл бағыт бойынша да жұмыстар басталып, жүргізілуде. Қазақ тілі - ұлтымыздың рухы, рухани байлығы. Тіліміздің дамуы, қоғамдағы орнын нығайту және қалпына келтіру жолында білім саласының жауапкершілігі ерекше¹.

Сонымен бірге біртұтас педагогикалық үдерісті атап өткен жөн, ондағы басты ұстаным: оқыта отырып, тәрбиелеймін, тәрбиелей отырып, оқытамын. Жаһандану үдерістері тұлғаның адамгершілігін қалыптастыру мәселесін шеттеткен емес.

Жаңа жағдайда оқытушылар жастардың құқықтық-азаматтық, моральды-этикалық, адамгершілікті-эстетикалық тәрбиесі мен олардың салауатты өмір салтын ұстануы секілді ушыққан мәселелер туралы да ойлануы керек.

Инновациялық білім беру үдерісінің бастапқы құндылықтар жүйесі ретіндегі түсінік оны рухани өндіріс ретінде сипаттайды, ал оның өнімі тек жаңа білім, құндылықтарды меңгеру емес, сонымен қатар оқушылардың шынайы күші мен әрекеттік қабілеттіліктерін ашу болып табылады. Білім берудегі инновациялар әлеуметтік маңызды құндылықтарға негізделеді, олар: адам, өмір, еңбек, Отан.

Қазіргі таңда педагогикалық үдерісті ұйымдастырудағы әлемдік педагогикалық мәдениеттің гуманистік құндылықтары мен дәстүрлеріне бағытталу қажеттілігі айқын көрініс табуда. Оқытушы шеберлігі оқыту үдерісін үлгілей отырып, оның мазмұнына инновациялық астарын қоса білуінде және кері әсерлерге тойтарыс бере отырып, оқушылар бойында этикалық мінез-құлық, адамгершілік сипаттарды қалыптастыру үшін жағымды жағдай жасайды².

Қазіргі өскелең жас ұрпақтың саналы да сапалы білім алуының бірден бір шарты оқу орындарындағы білім беру процесіне жаңа инновациялық технологияларды енгізу екендігі сөзсіз түсінікті. Сондықтан ғылыми-техникалық прогрестен қалыспай, жаңа педагогикалық инновацияларды дер кезінде қабылдап, меңгеру еліміздегі білім жүйесін озық технологиямен дамыту – бүгінгі күннің талабы деп білеміз.

Библиографиялық тізім

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы//Алматы, 2010. 6 б.
2. Роджерс Э. Инновация туралы түсінік. – //Қазақстан мектебі, №4, 2006.
3. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» стратегиясы дамыған мемлекеттің жаңа саяси бағыты» - Қазақстан халқына Жолдауы - Егемен Қазақстан, 17.01.2012 ж.
4. Бакирбекова А.М., Жолбасарова А.Б. Қазақстандағы білім беру жүйесін жетілдіру/Астана, 2015/[Электрондық ресурс]: <http://martebe.kz/bilim-beru-zhuiesin-zhetildiru>.
5. Медведев В.П. Инновации как средство обеспечения конкурентоспособности организации. Издательство "Магистр", 2009г.

¹ Бакирбекова А.М., Жолбасарова А.Б. Қазақстандағы білім беру жүйесін жетілдіру/Астана, 2015/[Электрондық ресурс]: <http://martebe.kz/bilim-beru-zhuiesin-zhetildiru>.

² Медведев В.П. Инновации как средство обеспечения конкурентоспособности организации. Издательство "Магистр", 2009г.

ӨОЖ 338.3

Калембеков А. С.

Yessenov University 1 – курс магистранты

Ғылыми жетекші: профессор, PhD **Нұрмағанбет Е.Т.**

Yessenov University

UDC 338.3

Kalembekov A. S.

1st year master's student of Yessenov University

Scientific supervisor: Professor, PhD **Nurmaganbet E.T.**

Yessenov University

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ ОНЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Мақалада халықаралық қауіпсіздіктің жан-жақты және жан-жақты заманауи мәселелерін шешудің құқықтық аспектісі қарастырылады. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі қазіргі заманғы факторлар, бір жағынан әскери-саяси факторлардың, екінші жағынан әлеуметтік-экономикалық, экологиялық, ақпараттық-технологиялық факторлардың арақатынасына қатысты пікірталас қаралды. Халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етумен айналысатын институттар зерделенді, қойылған проблеманы шешуде халықаралық құқықтың рөлі айқындалды.

Түйінді сөздер: халықаралық қауіпсіздік; әлемдік қоғамдастық; әскери күш; әскери емес қауіпсіздік қатерлері; халықаралық қауіпсіздік факторлары; халықаралық құқық; халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ету құралдары; халықаралық қауіпсіздік жүйесінің компоненттері; халықаралық қауіпсіздік құқығының көздері.

INTERNATIONAL SECURITY AND SECURITY TOPICAL ISSUES OF MAKING

Abstract

This article examines the legal aspect of the multifaceted and comprehensive contemporary problems of international security. Considers the current factors in ensuring the national security, the debate regarding the relationship of military and political factors, on the one hand, and socio-economic, environmental, and information technology. The studied institutions who are engaged in international security, defines the role of international law in solving the problem.

Keywords: international security; international community; military force; non-military threats to security; factors; international security; international law; international security; the components of the international security system; sources of law of international security.

Қазіргі әлемнің шындықтары халықаралық қауіпсіздіктің жан-жақты сипатқа ие екендігін, бір мемлекеттің қауіпсіздігі тұтастай алғанда әлемдік қоғамдастықтың қауіпсіздігімен байланысты екенін көрсетеді. Қауіпсіздік мәселесі әлемнің вестфалиялық саяси жүйесінде классикалық болып табылады. Мемлекет пайда болған сәттен бастап егемендіктің сақталуына, яғни өзінің ұлттық қауіпсіздігіне қамқорлық жасады (ағылш.:

Ұлттық қауіпсіздік), бастапқыда, ең алдымен, сыртқы агрессияға жол бермеу ретінде түсініледі. Қазіргі жағдайда бұл тұжырымдама ішкі тұрақсыздық қаупіне байланысты мәселелерді де қамтиды. Әлемнің өзара тәуелділігінің артуына байланысты мәселе өңірлік қауіпсіздік шеңберінде одан әрі дамуда (ағылш.: regional security) және халықаралық қауіпсіздік (ағылш.: international security).

Барлық үш термин мемлекеттік және мемлекетаралық қатынастарды сипаттайды. Олар көбінесе реалистік және неореалистік ұғымдарда қолданылады. Бұл ретте мемлекеттің ұлттық мүдделерін іске асыру және халықаралық жағдайға ықпал ету үшін қажетті күші, ең алдымен, оның әскери күші негізінде немесе компьютерлік терминологияға ұқсас "негізгі күш" (ағылш.: *hardpower*), мәдениет негізінде емес, әлемдік аренадағы беделдің күші және басқа да "бағдарламалық жасақтама" (ағылш.: *softpower*). Нәтижесінде әскери күш мәселесі халықаралық қатынастарда практикалық және зерттеу тұрғысынан орталық болды. Жағдай XX ғасырдың соңында өзгерді. Әскери емес қауіпсіздік қатерлеріне алғашқылардың бірі болып экономика және қаржы, сондай-ақ қоршаған орта саласындағы мамандар назар аударды. Біріншісі қауіпсіздіктің экономикалық құрамдас бөлігі туралы, екіншісі ластану арқылы экологиялық тепе – теңдіктің бұзылуы адамзатқа ұлттық және жаһандық деңгейде үлкен қауіп төндіретіні туралы айтты.

Қауіпсіздік мәселелерін қайта қарауға әсер еткен тағы бір фактор жаңа технологиялар төңкерісі болды. Бұл қауіп тек басқа мемлекеттен немесе олардың тобынан туындауы мүмкін деген негізде қауіпсіздік тұжырымдамаларын құру жеткіліксіз екенін түсінуге әкелді. XX ғасырдың аяғында көптеген зерттеушілер, соның ішінде әскери аспектілерге және мемлекетаралық өзара іс-қимылға баса назар аудара отырып, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі білім беру, жаңа технологиялардың дамуы, экономикалық қуаттың өсуі, есірткінің таралуына қарсы күрес, ЖҚТБ және т. б. сияқты факторлардың өсуі туралы айта бастады. бір жағынан әскери-саяси факторлардың, екінші жағынан әлеуметтік-экономикалық, экологиялық, ақпараттық – технологиялық факторлардың арақатынасына қатысты пікірталастар. Қауіпсіздік мәселелеріне "кең" көзқарасты жақтаушылар экономикалық және басқа факторлардың өсіп келе жатқан рөлін көрсетеді.

Олардың қарсыластары қарсылық білдіреді: бұл жағдайда қауіпсіздік та халықаралық қатынастар мен әлемдік саясаттағы басқа аспектілердің көптігімен "бұлыңғыр"¹. Теориялық тұрғыдан маңызды тағы бір мәселе-аймақтық, халықаралық және жаһандық қауіпсіздік мәселелерінің арақатынасы. Соңғы термин кейде қауіпсіздік мәселесі тек ішкі және мемлекетаралық өлшемге ие емес екенін атап өту үшін қолданылады. Мұнда да нақты шешім жоқ.

Ресейлік зерттеуші Т. В. атап өткендей. Юрьева, " мемлекеттердің ұлттық мүдделерін үйлестіру жолдары туралы идеялар аймақтық, халықаралық, жаһандық қауіпсіздік тұжырымдамаларының мәні болып табылады, дегенмен бұл проблемалар тек мемлекеттердің ұлттық мүдделерін үйлестіру арқылы таусылмайды. Мемлекеттер тобының ұлттық мүдделерінің сәйкес келуі әр түрлі аймақтық және халықаралық одақтарды тудырады, олар өздерінің топтық мүдделерін өзара қарым-қатынаста да, үшінші елдермен қарым-қатынаста да үйлестіру және қорғау жолдары туралы белгілі бір идеяларды (тұжырымдамаларды) басшылыққа алады"².

Осыған байланысты халықаралық және аймақтық қауіпсіздік мәселелері Халықаралық ұйымдардың проблемаларымен тығыз байланысты екені анық. Қазіргі жағдайда халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етумен айналысатын институттар арасында, ең алдымен, БҰҰ туралы айту керек. Қауіпсіздік мәселелерінде аймақтық құрылымдар да маңызды рөл атқарады, әсіресе Еуропада, оларда нақты дизайн бар. Бұл ең алдымен ЕҚЫҰ, НАТО. Қазіргі уақытта қарқынды талқыланып жатқан негізгі мәселелер – БҰҰ-ның бейбітшілікті сақтау және қолдау саласындағы қызметін тиімдірек ету үшін реформалануы, сондай-ақ НАТО-ның еуропалық қауіпсіздік

¹ Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml.

² Юрьева Т. В. Социальная экономика : учебник / Т. В. Юрьева. – М. : Дрофа, 2001. – 352 с.

құрылымдарындағы орны мен рөлі. Бұл ұйым қырғи қабақ соғыс жылдарында белгілі бір мақсаттар мен міндеттермен құрылғанын ескере отырып.

Халықаралық қауіпсіздік жүйесін құрудағы халықаралық құқықтың рөлі мынадай міндеттерді шешуге дейін азаяды:

а) әлемдік қоғамдастықта бар бейбітшілікті қамтамасыз ету тетігінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету және қолданыстағы халықаралық құқықтық тәртіпті нығайту;

б) қауіпсіздікті қамтамасыз етудің қазіргі заманғы шындықтарына жауап беретін жаңа халықаралық-құқықтық нормаларды құру.

Бұл міндеттерді орындау құқық қолдану процесімен де, Норма шығарумен де байланысты. Халықаралық қауіпсіздік жағдайында әрбір мемлекет адамдардың материалдық өмір сүру деңгейін арттыруға, жеке тұлғаның еркін дамуына, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын толық көлемде қамтамасыз етуге бағытталған саясатты жүргізу үшін ең жақсы жағдайларға ие. Халықаралық қауіпсіздік құқығы сөздің кең және тар мағынасында түсініледі. Халықаралық қауіпсіздік құқығы кең мағынада бейбітшілік пен халықаралық қауіпсіздікті сақтауға, агрессия актілерінің жолын кесуге, әлемдегі саяси, экономикалық және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған жалпыға бірдей танылған және арнайы қағидаттар мен нормалардың жиынтығы болып табылады.

Халықаралық қауіпсіздік құқығы тар мағынада-бұл мемлекеттердің әскери-саяси қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, соғыстың туындауын болдырмауға және агрессия актілерінің жолын кесуге бағытталған жалпыға бірдей танылған және арнайы қағидаттар мен нормалардың жиынтығы. Халықаралық қауіпсіздік құқығы-бейбітшілік пен халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттердің әскери-саяси қатынастарын реттейтін қағидаттар мен нормалар жүйесі болып табылатын халықаралық құқық саласы. Осы саланың нормалары халықаралық және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған.

Халықаралық қауіпсіздік құқығының негізін қазіргі заманғы халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары құрайды, оның ішінде:

- күш қолданбау немесе күшпен қорқыту;
- мемлекеттердің аумақтық тұтастығы;
- мемлекеттік шекаралардың мызғымастығы;
- мемлекеттердің ішкі істеріне араласпау;

- дауларды бейбіт жолмен шешу, мемлекеттер арасындағы ынтымақтастық. Халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттарынан басқа, халықаралық қауіпсіздік құқығының өзіндік, салалық, принциптері бар. Халықаралық құқық саласындағы мамандар халықаралық қауіпсіздік құқығының салалық қағидаттарына мыналар жатады.

Халықаралық қауіпсіздіктің бөлінбейтіндігі принципі ХХІ ғасырда. әлем бұрын-соңды болмаған бөлінбейді. Біздің планетамыздың мемлекеттері бір-бірімен тығыз байланысты. Өмір көрсеткендей, жер шарының бір бөлігіндегі кез-келген дағдарыс, мейлі ол табиғи апаттар, қарулы қақтығыстар немесе халықаралық терроризм актілері болсын, оның басқа бөліктеріне бірден кері әсерін тигізеді. Мемлекеттер Біріккен Ұлттар Ұйымы Жарғысының ережелеріне негізделген халықаралық қауіпсіздіктің әмбебап жүйесін жетілдіру міндетін қояды¹. Басқа мемлекеттердің қауіпсіздігіне нұқсан келтірмеу қағидаты мемлекеттің өз мемлекетінің ғана емес, бүкіл әлемдік қоғамдастықтың қауіпсіздігін барынша ескеретін осындай сыртқы саясатты жүргізуін көздейді.

Әрине, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету оның жоғары органдары қызметінің басымдықтарының бірі болып табылады, өйткені біз қоғамның қауіпсіздігі, адам мен азаматтың құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау туралы айтып отырмыз. Сонымен қатар, әрбір мемлекет өзінің сыртқы саясатын әзірлеу және жүзеге асыру, басқа мемлекеттермен әскери-саяси және әскери-техникалық байланыстарды жүзеге асыру кезінде өзінің

¹ Устав ООН [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.un.org/ru/charter-unitednations/index.html>.

одақтастарының да, тұтастай алғанда халықаралық қоғамдастықтың да қауіпсіздігін қамтамасыз етудің барлық аспектілерін барынша ескеруге тиіс.

Халықаралық қауіпсіздік құқығында ұзақ уақыт бойы тең және бірдей қауіпсіздік қағидаты негізделді, ол өзінің мәні бойынша басқа мемлекеттердің қауіпсіздігіне нұқсан келтірмеудің алдыңғы қағидатын дамытады және нақтылайды.

Мемлекет өзінің қауіпсіздігін басқа мемлекеттердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүмкіндіктерімен салыстыра отырып қамтамасыз етуі керек дегенді білдіреді. Бұл қауіпсіздік паритеті туралы. Халықаралық қауіпсіздіктің негізгі қағидаттары: тең қауіпсіздік қағидаты және мемлекеттердің қауіпсіздігіне нұқсан келтірмеу қағидаты болып табылады.

Бейбітшілік пен қауіпсіздікті халықаралық-құқықтық қамтамасыз ету халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу, Ұжымдық қауіпсіздік жүйелерін құру, соғыстың туындауын болғызбау, агрессия актілерінің жолын кесу, сондай-ақ қарулы күштер мен қару-жарақтарды қысқарту, соғыс жүргізудің материалдық базасы мен кеңістіктік саласын тарыту сияқты халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің өзекті мәселелерін шешуге бағытталған реттелген халықаралық құқықтық шаралар жиынтығы болып табылады, сенім шараларын нығайту және әскери саладағы мемлекеттердің қызметіне тиімді халықаралық бақылау орнату.

Библиографиялық тізім

1. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml.

2. Юрьева Т. В. Социальная экономика : учебник / Т. В. Юрьева. – М. : Дрофа, 2001. – 352 с.

3. Устав ООН [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.un.org/ru/charter-unitednations/index.html>.

ӘОЖ. 462.08

Кенесова А.

М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университетінің 2 курс магистранты

Жетекші: **Сүйменбаева А. М.**

М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университетінің аға оқытушысы

UDC 462.08

Kenesova A.

M.H. Taraz state named after Dulati

2nd year graduate student of the university

Scientific supervisor: **Suymenbaeva A. M.**,

M.H. Taraz state named after Dulati

senior lecturer of the university

МУНИЦИПАЛДЫ ОМБУДСМЕН: ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДА ҚАБЫЛДАУЫ

Аннотация

Адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ететін мемлекеттік органдар жүйесінде омбудсмен институты маңызды рөл атқарады. Мақалада,

мемлекеттік билікті бөлу теориясы контекстінде мемлекеттік органдар жүйесіндегі омбудсменнің (Адам құқықтары жөніндегі уәкіл) құқықтық ерекшеліктері туралы мәселе қозғалады. Сондай-ақ, омбудсмен институтының түсінігі мен мәні ашылып, оның мемлекеттік билік органдары жүйесіндегі орны талданады. Қазіргі заманда мемлекеттерде жұмыс істейтін омбудсмен институтының үш үлгісіне: атқарушы, тәуелсіз және парламенттік сипаттама беріледі. Мақаланың мақсаты – ұлттық заңнамаларда белгіленген нормаларға сүйене отырып, омбудсмен институтының құқықтық мәртебесін зерделеу арқылы мемлекеттік билік жүйесінде орнын айқындау болып табылады. Омбудсмен институтының қалыптасу және даму тарихын зерттеуге елеулі үлес қосқан шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері атап өтілді. Адам құқықтары жөніндегі омбудсмен институтының зерттеу әдістері сипатталған.

Түйін сөздер: адам құқықтары мен бостандықтары, омбудсмен институты, құқықтық мәртебе, мемлекеттік билік, мемлекеттік орган.

MUNICIPAL OMBUDSMAN: FOREIGN EXPERIENCE AND ITS RECEPTION IN KAZAKHSTAN

Abstract

The institution of the Ombudsman plays an important role in the system of state bodies ensuring the rights and freedoms of Man and citizens. The article discusses the legal features of the Ombudsman (Ombudsman for Human Rights) in the system of state bodies in the context of the theory of distribution of state power. Also, the concept and essence of the institution of the Ombudsman are revealed, its place in the system of state authorities is analyzed. In modern times, three models of the institution of the Ombudsman operating in states are characterized: executive, independent and parliamentary. The purpose of the article is to determine the place in the system of state power by studying the legal status of the Ombudsman institution, based on the norms established by national legislation. The works of foreign and domestic scientists who made a significant contribution to the study of the history of the formation and development of the Ombudsman Institute were noted. The research methods of the Institute of the Ombudsman for human rights are described.

Keywords: human rights and freedoms, Ombudsman institution, legal status, state power, state body.

Адамзат баласы өз құқығын ұлттық, әлеуметтік, азаматтық тұрғыдағы әрқилы құрамына қарамастан, мемлекет билігіндегі конституциялардың негізін қалады. Соның арқасында мемлекет тарапынан қорғалып, белгілі бір мәселелерге байланысты кепілдік алатын мүмкіндіктерді иеленді. Мемлекеттердің адам бостандығы мен құқығын мойындауы қоғамдық дамуды антропоцентристік бағытқа жетелеуде. Осыдан келіп бізде жаһандық мәселелер адам құқығы нысаны бойынша жұмыс жасайды, немесе адам құқығы оның әрекет объектісіне немесе мақсатына айналады. Бұл тақырып аясында қозғалған мәселеге омбудсмен институтының қатысты болуы – заңдылық. Мемлекеттік басқару кезінде азаматтардың құқығының қорғалуын қамтамасыз ету, қадағалау – омбудсмен институтының басты міндеті. XX ғасырдан бастап, қазірге дейін азаматтардың құқығын қорғау бойынша қызмет атқаратын омбудсмен институтының маңызы жоғары, билік жүйесіндегі және қоғамдағы орны үлкен.

Адам және азамат құқықтарын қорғау жөніндегі уәкілдер институтының (омбудсмендердің) жұмыс істеуінің қазіргі заманғы үрдістерінің бірі олардың функцияларын кеңейту және мамандандыру болып табылады. Бұл мақалада АҚШ, Канада, Нидерланды және басқа елдердегі муниципалды омбудсмендер институтының жұмыс істеу ерекшеліктері

қарастырылады. Бұл институттың қажеттілігі жергілікті әкімшіліктің қызметін бақылаудың басқа нысандарының жеткіліксіздігін көрсетеді. Шетелдік тәжірибе осы институттың Ресейде қабылдаудағы жұмысының жағымды және жағымсыз жақтарын анықтауға көмектеседі. Автор Ресейдің құқықтық жүйесінде муниципалды омбудсмен институтын пайдалану мүмкіндігі және алынған нәтижелерді кейіннен талдай отырып, оны Ресейде бейімдеу бойынша эксперимент жүргізу туралы қорытындыға келеді. Муниципалды омбудсмендерді институттандыру, ең алдымен, адам құқықтарын қорғаудың бүкіл мемлекеттік жүйесінің тиімділігінің көрсеткіші болып табылатын негізгі құқықтар мен бостандықтарды сақтау стандарттарын арттыру үшін қажет. Бұл муниципалды қызметтердің тиімділігі мен сапасын арттыру мақсатында жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен халық арасында муниципалды деңгейде ерекше этикалық сенім режимін орнатуға мүмкіндік береді. Мақалада тиісті модельдік нормативтік актіде бекітілген болуы мүмкін жергілікті өзін - өзі басқару құқықтарын қорғау жөніндегі уәкілдің ұйымдастырылуы мен қызметінің негізгі принциптері тұжырымдалады.

Тәуелсіз құқықтар жөніндегі уәкіл – Әділет омбудсмені түріндегі құқықтардың сақталуын бақылаудың шведтік тәжірибесін осы уақытқа дейін әлемдегі көптеген мемлекеттер мемлекет пен азаматтық қоғам мүдделерінің тепе - теңдігін қамтамасыз ету құралы ретінде қабылдады.

Ұлыбритания, Израильдегі шағымдар жөніндегі уәкіл, Ресейдегі адам құқықтары жөніндегі уәкіл, Франциядағы медиатор, Испаниядағы халық қорғаушысы және т.б.) 1 Швециядан келген "омбудсмен" термині қазірдің өзінде ұжымдық болып, жалпы ұғымға айналды. Ол азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың ұлттық жүйелерінде осы қызметтің әмбебаптығын білдіреді.

Адамзат тарихына назар аударар болсақ, адам құқығы ең өзекті, басты назардағы мәселе ретінде қарастырылып келеді. Бастапқыдан-ақ адам құқығы мәселесі адамның өміріне, ар-намыс құндылықтарына, ой және сөз бостандығына тірелетіндіктен, көптеген соғыстар мен көтерілістердің басты қозғаушы күші болуы да заңды құбылыс. Мемлекет пен қоғамның түрлі аспектілері өміріне әсер етуі адам санасында тұлға ретінде құқықтық қорғануды талап етеді. Адамзат баласы тарихи оқиғалар мен қоғамдық құрылыстың өзіндік ережелеріне байланысты құқықтарды талап етті, өз кезегінде сол құқық үшін үздіксіз күрестер жүргізді. Жаңа дәуірге қарай азаматтар мемлекеттік билік ережелері бойынша өз құқықтарының шекарасын кеңейтті. Мысалы, алғашқы қоғамдық құрылыс кезіндегі адамдарға қарағанда антикалық құлдың еркіндік деңгейі жоғары болса, ортағасырлық құлдың антикалық құлдан бостандық шегі кеңірек болды. Өндірістің ұлғаюы, меншік ұғымының пайда болуы жеке меншікті қорғау үшін арнайы нормалардың тууына әсер етті. Аталмыш құқықтық норма өз кезегінде төменгі деңгейдегі норманы қамтып, осы дәуірде (б.з.д. XXIVғ.) нақты «бостандық» түсінігі қалыптасты. Алайда бұл ұғым монарх Шумердің жетім, жесір, қызметшілердің билікке таласу әрекеттеріне шектеу қою мақсатындағы санкцияларды тағайындауы арқылы қалыптасты.

Скандинавиялық текті заңға негізделген феноменнің айрықша қызметтерін талдау жұмыстары екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін көптеген елдерде қолға алынды. Қазіргі омбудсменнің алғашқы нұсқасы Швецияда 1809 жылы құрылған болатын. Алайда мемлекеттік нысан және құқықтық жүйелерге ие мемлекеттердің тарапынан екінші дүниежүзілік соғыстан кейін мойындалды. Бұл тұрғыда біз әрбір мемлекеттің бюрократиялық жүйемен күресуге мүдделі екендігін байқай аламыз. Сонымен қатар бұл үрдіс өз кезегінде азаматтар мен билік арасындағы кикілжіңдердің алдын алып, мемлекет ішіндегі тұрақтылықты сақтауға мүдделі екенін көрсетеді. Мемлекеттің әкімшілік қызметі тереңдеген жағдайда омбудсмен институтының кеңеюі қатар орын алады, мұны әлем елдерінің көбіне конституциялық-саяси жүйені қабылдауымен түсіндіруге болады.

Әлем елдерінде Омбудсмен институты әркелкі атауға ие. Норвегияда (1952), Финляндия және Швецияда (1919) адам құқығы жөніндегі уәкілді прапарламенттік омбудсмен

деп атаса, Ұлыбританияда (1967) – парламенттік комиссия, Нидерландыда (1983) – ұлттық омбудсмен, Кипрде (1991) – әкімшілік істер жөніндегі комиссар, Австралияда, Испанияда (1978) – халық қорғаушысы, Португалияда (1976) – сот төрелігі жөніндегі уәкіл (проведор), Молдавияда – парламенттік адвокат, Македонияда (1991) – ұлттық құқық қорғаушы, ал Францияда (1973) – Франция Республикасының делдалы деп атайды.

«Омбудсмен» - швед сөзі, өзге тұлғалардың қорғаушысы, адвокаты, сондай-ақ өкілі болып келетін тұлғаны білдіреді. Біреулері аталған термин неміс тілінен шыққан деп санаса, өзгелері исландиялық тамыры бар деген көзқарастарын ұсынды. Жалпы теоритикалық тұрғыда қарастырсақ, «омбудсмен» термині жинақтаушылық қызметін атқаратын ұғым болып келеді, яғни азаматтардың құқықтарын қорғаудағы арнайы қызметтерді білдіретін топ болып табылады. Жалпы омбудсмен институты қазіргі демократиялық қоғамның саясатында, мемлекеттік билік жүйесінде алатын орны үлкен. Ол мемлекет азаматтарының құқықтарын шектен шығу мүмкіншілігі бар мемлекеттік органдардың озбырлық әрекеттері мен заңбұзушылықтарынан, белгілі бір лауазымды адамдардың өз билігін асыра пайдаланып, басқару жүйесінде заңсыздықтар орын алуынан сақтайды, орын алған жағдайда көмек қолын созады. Жоғарыда айтып өткеніміздей, омбудсмен институтының құрылуы адамзат тарихында, адам мен мемлекеттің арасындағы қарым-қатынастың жаңаша тарауын ашып берді.

Омбудсмен институты мемлекеттік мағынада азаматтардың құқықтарын қорғау мақсатында жұмыс жасайтын, соған уәкілеттік алған, мемлекеттік қызмет түрлеріне парламенттік деңгейде бақылау жасай алатын, тек белгілі бір өзгерістерді енгізуге мүмкіндік алмаған сенімді тәуелсіз бейне болып келеді. Осы мәселе бойынша омбудсмен Янджо Терзиев былай дейді: «Омбудсменнің рөлі – құқықтары бұзылған адамдардың дауысы болу. Менің міндетім – әділдік үшін күресу және азаматтардың құқықтарын қорғау және мен оларға бұл үшін қолымнан келгеннің бәрін жасаймын»¹.

Уақыт тәжірибесі омбудсмен институтының қажеттілігі өзге жұмыс жасайтын институттар өз тарапынан эффективті бақылау жүргізбей, мемлекеттік басқару жүйесі қосымша анализ жүргізетін институтқа мұқтаж екенін көрсетіп отыр. Бұл тенденцияға мемлекеттік жүйедегі қызметкерлердің санының өсуі, азаматтардың құқығын қорғайтын заңдар мен бөлімдер көп болуы, әкімшілік соттардың жұмыс кестесінің тым тыныс болуы айтарлықтай өз әсерін тигізіп жатыр. Елімізде, жалпы әлемде азаматтар күн сайын, тіпті сағат сайын бюрократиялық органдардың ықпалына тап келеді. Мұндай мәселеге омбудсмен институты араласуы туындауы мүмкін мемлекет мен азаматтардың арасында туындайтын түсініспеушіліктердің алдын алады. Осылайша, мемлекеттік билік жүйесінде омбудсмен институтының кеңінен таралуы, бірқатар елдердің конституциялық-саяси жүйесіне қосылуы, ең алдымен мемлекеттік басқару жүйесінің қоғам өмірінің бүкіл аспектілерімен байланысып, бюрократияның көрініс беруімен түсіндіріледі.

Омбудсмен институтына әкімшілік шешімдеріне, оның қабылданып, мемлекеттік қызметкерлердің жұмыс нәтижелеріне қанағаттанбаған мемлекет азаматтарды шағымдана алады. Одан бөлек мемлекеттік басқару жүйесінде омбудсмен институтының белсенді жұмыс атқаруына құқықтық заңдардың толықтырылуы әсер етті. Әрі соған байланысты мемлекетте бақылауды даралау, дербестендірудің кезек күттірмейтін қажеттілігі туды.

Қазіргі таңда әлемнің көптеген елдерінде 100-ден астам омбудсмен қызмет атқарады. Жоғарыда айтып өткеніміздей, омбудсменнің атауы медиатор, ұжымдық орган, провайдер деп түрлі атауға ие болғанымен, жалпы атқаратын қызметі мен мақсаты бір. Мұндай әркелкі атаулардың пайда болуына жалпы тарихи оқиғалар мен әр елдің басқару жүйесінің ерекшеліктері әсер етуі әбден ықтимал. Омбудсмен институты өз қызметінің парламентаризм шеңберінде орындалуымен, сонымен қатар мемлекеттік ұйымдардың

¹ Бусурманов Ж. Общество ждёт омбудсмена // Юридическая газета. – 2002.

жекелеген жұмыс нәтижелерін бақылаумен ерекшеленеді. Осылай бола тұра, омбудсмен институты сот та, мемлекеттік басқару орны да емес. Ол өз кезегінде мемлекеттік басқаруды алмастырмайды, тек мемлекеттік органдардың тарапынан азаматтарға байланысты заңбұзушылық әрекеттері орын алған сәтте араласады. Омбудсменнің жұмыс жүйесіне азаматтар арасындағы кикілжің емес, азаматтар мен мемлекеттік ұйымдар, қоғамдық мекемелерде орын алатын даулар. Азаматтардың құқығын қорғау ісі бойынша жұмыс атқаратын көп ұйымдарға қарағанда омбудсменнің демократиялық ұстанымдары кеңінен таралған.

Мемлекеттік билік жүйесіндегі омбудсменнің жұмысы тиімді болуы үшін атқарылуы керек істер мен ескерілуі керек мәселелер бар. Олар:

1. Мемлекеттік биліктен тәуелсіз болу. Омбудсмен институтының басты қызмет бағыты азаматтардың құқығын қорғау болғандықтан, өз жұмысын толық деңгейде орындау үшін, омбудсменнің мемлекеттік басқару мен заң шығарушы ұйымдардан тәуелсіз түрде жұмыс атқаруы тиіс. Бұл өз кезегінде омбудсменнің мәселені объективті түрде шешуінің кепілі бола алады.

2. Ықпал. Омбудсменнің тергеу жұмыстарын жүргізу кезінде құжаттар мен түрлі басқару орындарынан талап ететін есептерге, ақпарат көзінен бөлек құқығы тапталған азаматтарды қорғау мақсатында кінәлі тарапқа белгілі бір шаралар қолдануға мүмкіндігінің болуы маңызды рөл атқарады.

3. Қызмет ашықтығы. Омбудсменнің жұмыс нәтижелерінің азаматтар үшін ашық болуы. Белгілі бір уақыт аралығында омбудсменнің өз нәтижесімен бөлісіп отыруы халықтың бұл институтқа деген сенімін қалыптастырады.

4. Қызмет көрсетудегі жалпылық деңгей. Омбудсмен азаматтардың жынысы мен жасына, ерекшеліктері мен денсаулық жағдайына қарамастан, барлығына тең деңгейде қызмет көрсетуге міндетті. Мұның өзі азаматтардың құқығының қорғалуының бір белгісі ретінде қарастырылады.

5. Құзіреттілік және кәсібилік. Омбудсменнің жұмыс кезіндегі белгілі бір деңгейде құзіреті болуымен қатар, өз жұмыс саласы бойынша тәжірибесі мен кәсіби білімінің бар болуы шарт. Бұл талаптар омбудсменнің қабылдайтын шешімінің дұрыстығы мен эффективтілігіне кепілдік береді.

6. Кәсіби байланыс. Омбудсменнің өзге мемлекеттік ұйымдармен кәсіби түрде байланыс орната алуы, тұрақтылықты сақтауы омбудсмен жұмысының сапасына тікелей әсер етуші фактор ретінде есептеледі.

Омбудсменнің тиімді жұмыс атқаруы үшін жүзеге асырылуы тиіс істердің жалпы сұлбасы анықталып, нақты қызмет ету мәселелері қарастырылуы тиіс. Тек осыдағанда ғана омбудсменнің жұмыс нәтижесін байқауға болады. Мысалы, скандинавиялық омбудсмендер шығыс еуропалық әріптестеріне қарағанда, жоғары ұйымдастырушылық және кәсіби тиімділікпен сипатталады. Омбудсмен тікелей адамдармен жұмыс жасайтын мамандық иесі болғандықтан, оның кәсіби жетістігі тікелей моральдық белгілері мен этикалық құндылықтарына байланысты. Аталған факторлар омбудсмен институтының тиімді жұмыс жасауы осындай алғышарттарына негізделеді. Бұл жайында В.Пиклем мынадай пікір білдіреді: «Омбудсмен институтының құрылуы мен қызметі мемлекет пен азаматтар арасындағы жаңа тарауға айналды»¹.

Омбудсмен институты шешетін мәселелер сөзсіз үлкен маңызға ие. Алайда бұл сала белгілі бір деңгейде шектеулерден тұрады. Ең бастысы, омбудсмен қандай да бір мәселені шешу жолында толықтай ағартушылық тәсілді қолдануы тиіс (ақпаратты заңды қолдану арқылы ғана тарату, қоғамдық құндылықтар мен құқықтық мәдениет жайлы идеологияның дәріптелуі. Азаматтарға көмек көрсету кезінде омбудсменнен заңдылықты қамтамасыз етуші және мемлекеттің органдардың қызметін бақылауда ұстау кезінде «классикалық» бақылау

¹ Адамов. В. Права и свобода человека // Фемида. – 1999.

түрінен бөлек (парламенттік бақылаудың әр деңгейі, ішкі немесе инстанциялық бақылау) түрлерін қолдануға міндетті.

Қазақстандағы омбудсмен институты өзге әлем мемлекеттері секілді тәуелсіздікті ала салысымен мемлекет ретіндегі саясатын демократиялық ұстанымдарға негіздеген болатын. Осы бағыттағы бастамалардың бірі ОБСЕ адам құқығы мен демократиялық институттар туралы Бюромен өзара түсіністік туралы Республика Үкіметімен 1998 жылы меморандумға қол қойылуы болды. Осы жобаға сәйкес елімізде омбудсмен кеңсесін құру үшін техникалық жәрдемнің жекелеген жобасы жасалды. Осы күнге дейін Қазақстандағы омбудсменнің қызметтеріне жасалған талдаулар бойынша, еліміздегі омбудсмен қарқынды түрде жұмыс атқаруда. Алайда мамандардың айтуы бойынша, еліміздегі омбудсмен институты түзеу керек бірақ мәселелер бар. Мысалы:

1. Адам құқықтарының бұзылуы. Елімізде әлі күнге дейін азаматтардың құқығының бұзылуы, сөз және ой бостандығына шектеу, әділ сот қызметі, сонымен қатар әйелдер мен азшылық қауымның құқықтарының бұзылуы орын алуда.

2. Коррупция. Сыбайлас жемқорлық мәселесі бүкіл әлемнің дамуына шектеу қойып, зиян тигізіп отырған мәселелердің бірі екені мәлім. Өз кезегінде бұл мәселе елімізді де айналып өте қоймады. Мемлекеттік биліктің тазалығы мен ашықтығына туындайтын күмәннің негізді екенін байқай аламыз.

3. Экономикалық теңсіздік. Кіріс пен шығыс теңсіздігі, бай мен кедей арасындағы таптық айырмашылықтың үлкен болуы, денсаулық сақтау саласындағы науқастардың қаржылық жеткіліксіздік салдарынан зардап шегуі қашан да өзекті.

Туындаған әр мәселенің шешімі кемшілікті түзету арқылы жүзеге асатыны белгілі. Осы ретте төмендегі бөлімдер арқылы еліміздегі омбудсмен институтының нәтижелі жұмыс атқаруына оң әсер беретін жол болады деп санаймыз:

1. Адам құқығының маңыздылығын өз деңгейінде дәріптеу, күрес жүргізу. Конституциямыздың бірінші бабы «Мемлекеттің ең қымбат қазынасы – адам» дейтіні мәлім¹. Азаматтардың құқығын қорғау мәселесін көтеріп, билік өкілдеріне заңға түзетулер енгізу идеяларын ұсыну омбудсменнің тікелей міндетіне кіреді.

2. Ашықтық және есеп беру. Омбудсмен өз жұмысын атқару кезінде ашықтық мен халыққа есеп беруді әдетке айналдыру, қоғаммен тікелей байланысты болу да біраз кемшіліктерді түзетуге көмектеседі.

3. Халықаралық байланыс. Омбудсмен азаматтардың құқығын қорғау ісімен айналысу барысында халықаралық қауымдастық және ұйымдармен жұмыс жүргізіп, практикада ең үздік жобаларды қолдану жұмыстың жемісті болуының кепілі.

Әлемдегі саяси оқиғалар, «адам құқығын жаһандандыру» идеясы ХХІ ғасыр адамының құқығына, еркіндік ұғымына біршама түзетулер енгізді. Адам құқығы мәселесі өз әмбебаптылығының арқасында мәдени және ұлттық құндылықтарды сақтай отыра, бүкіләлемдік қоғамдастықтағы шекараны бұзбай, өзгерістерді енгізуде. Әлемнің әр еліндегі құқық ұғымының моделі – мәдениет, дәстүр, ұлттық құндылықтардың ғасырлар бойы сақталуының жемісі. Бұл мәселе аясындағы мемлекеттік билік мен азаматтық қоғам институтының жобалары өз азаматтарының өмір салты мен құндылықтарына сәйкес жасалып, тестілеуден өтуі тиіс. Аталған омбудсмен институтының функционалды мүмкіндіктері, тиімділігі, құқық қорғау саласындағы тәртіптің нығаюы, адам құқығы мәселесіне байланысты жүйелік ағарту жұмыстарының қоғамда кеңінен таралуына әсер етеді. Сол арқылы мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардағы адам құқығының тапталуына жол бермейді. Омбудсмен институтының дамуы елімізде, жалпы әлемде адам құқығы мен бостандығы идеясының жаршысы, айнымас шарты болуы тиіс. Қоғамның гуманизациясы мен демократиялануына әсер етуі керек.

¹ Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы, 1998.

Ережелерде көрсетілгендей, ДДҰ-дағы жаңа стандартталған ішкі сот төрелігі жүйесінің негізгі элементтері қақтығыстардың алдын алу, жедел әрекет ету және бейресми сот төрелігі болып табылады. Бұл жүйеде омбудсмен дауларды бейресми шешудің негізгі тірегі ретінде маңызды рөл атқарады. Халықаралық омбудсмендер қауымдастығы әзірлеген халықаралық тәжірибе стандарттарына сәйкес, омбудсмен қызметке байланысты мәселелерді бейресми реттеу кезінде құпия көмек көрсететін тәуелсіз және бейтарап делдал болып табылады. Омбудсмен көмек сұрағандарды ашық оймен тыңдайды, проблемаларды бейресми шешудің нұсқаларын әзірлейді, келушілерге құпия, бейресми, тәуелсіз және бейтарап кеңес береді, дауларды шешуде делдал болады және жүйелік тенденцияларды анықтайды. Омбудсмен тарапта немесе қандай да бір нақты адамның, мәселенің немесе қызығушылықтың пайдасына емес, әділ және бейтарап рәсімдерді жақтайды. Омбудсмен дау тараптарының ешқайсысын ұсынбайды, ресми тергеу жүргізбейді және ресми процестерге қатыспайды¹

Осылайша, омбудсменнің негізгі функциясы қызметкерлерге жұмысқа байланысты мәселелерді бейресми түрде шешуге көмектесу және сәйкесінше қақтығыстардың дамуын және проблемалардың нашарлауын болдырмау болып табылады. Сонымен қатар, ұйым шеңберінде келушілермен және басқа да мүдделі тараптармен құпия ақпарат алмасу арқылы омбудсмен "ерте ескерту" механизмі функциясын орындай алады, жекелеген мәселелерден асып түсетін және жүйелік сипаттағы кеңірек мәселелерге қатысты мәселелерді анықтай алады. Бұл рөлде омбудсмен аға басшылықты хабардар етеді және осы жүйелік мәселелерді шешу үшін тиісті түзету және алдын алу шаралары туралы кеңес береді, бұл ұйымға күтпеген қауіптерден аулақ болуға мүмкіндік береді.

Бұл институттың қажеттілігін түсіндіретін жалпы қасиеттер келесідей.

Біріншіден, бұл дәстүрлі құралдар жеткіліксіз болған кезде әкімшіліктің қызметін бақылаудың қосымша механизмі ретінде құрылған арнайы қызмет.

Екіншіден, омбудсмен-тергеу жүргізу кезінде ешкімнің пікірімен байланысты емес тәуелсіз жария-құқықтық институт.

Үшіншіден, ол шенеуніктер бұзған азаматтардың құқықтарын қорғауға арналған.

Төртіншіден, шағымдарды қарау кезінде омбудсмен әділдік, бейтараптық, Тәуелсіздік, құпиялылық және қолжетімділік қағидаттарын басшылыққа алады. Бұл ретте оның шешімдері ұсынымдық сипатта болады.

Әлемдегі адам және азамат құқықтарын қорғау қызметтерінің (омбудсмендердің) қазіргі тенденцияларының бірі олардың мамандануы болып табылады. "Классикалық" парламенттік омбудсмендермен қатар университет омбудсмендері (АҚШ-та 500-ге жуық), ресми тілдер (Канада), ақпарат (Венгрия, Германия), балалар құқықтары (Австрия, Исландия, Польша), қоршаған ортаны қорғау (Жаңа Зеландия), Денсаулық сақтау (Ұлыбритания) мәселелері бойынша омбудсмендер пайда болды) және т. б. ақырында, азаматтарға муниципалды деңгейде олардың құқықтарын іске асыруға және қорғауға жәрдемдесу жөніндегі уәкілдер де пайда болды².

Соңғылардың көбеюі, Альберта университетінің профессоры, канадалық зерттеуші Линда Рейфтің пікірінше, қазіргі қоғам алдында тұрған қиындықтарға – экономиканың жаһандануы мен әкімшілік басқарудың бюрократиясына жауап болып табылады. Бұл ретте барлық омбудсмендер ортақ іс жасайды-адам құқықтарын қорғайды.

Библиографиялық тізім

1. Бусурманов Ж. Общество ждёт омбудсмена // Юридическая газета. – 2002.
2. Адамов. В. Права и свобода человека // Фемида. – 1999.

¹ Калимукашева А. Қазақстан Республикасындағы адам құқықтары бойынша уәкілдің мәртебесі // ҚазҰУ хабаршысы. – 2005.

² Бюжеева Б. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясына жарты ғасыр // ҚазҰУ хабаршысы. – 1999.

3. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы, 1998.
4. Калимукашева А. Қазақстан Республикасындағы адам құқықтары бойынша уәкілдің мәртебесі // ҚазҰУ хабаршысы. – 2005.
5. Бюжеева Б. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясына жарты ғасыр // ҚазҰУ хабаршысы. – 1999.

UDC 342.52

Kulazhanova A.N., Master of Law
Eurasian Technological University, Almaty
kulazhanova.a@etu.edu.kz

ӘОЖ 342.52

Құлажанова А. Н., заң ғылымдарының магистрі
Еуразия технологиялық университеті, Алматы
kulazhanova.a@etu.edu.kz

THE EFFECTIVENESS OF LAW AS A SCIENTIFIC CATEGORY

Annotation

This article discusses the effectiveness of law as a scientific category and the importance of the formation of new elements of the mechanism of legal regulation in the legal system of Kazakhstan.

Key words: Facio, efficiency, scientific category, prism of apparatus, effect, term-category-objects, internationalization.

Аннотация

Бұл мақалада құқықтың ғылыми категория ретіндегі тиімділігі және Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі құқықтық реттеу механизмінің жаңа элементтерін қалыптастырудың маңыздылығы қарастырылған.

Түйінді сөздер: фацио, тиімділік, ғылыми категория, аппараттарының призмасы, эффект, термин-категория-объектілер, интернационалдандыру.

August 29, 2009 Presidential Decree was adopted by the concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period 2010-2020. One of the major problems posed by the concept, was the question of further improving the effectiveness of standard-setting activities and the need to continue the work of "systematization of existing legislation, the further consolidation by industry legislation, freeing it from the obsolete and duplicative rules to fill gaps in legal regulation, elimination of internal contradictions in existing law; minimize reference rules in the laws and the growing adoption of laws of direct action within the range of issues on which in accordance with the Constitution, may enact legislation"¹. The actual question is raised about the effectiveness of the rule of law in the Republic of Kazakhstan.

¹ Kontseptsiya legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020 // Kazakhstan Pravda 27 August 2009

What today's interest is linked to the category of performance rights in the Republic of Kazakhstan? This interest is primarily related to changes in the traditional customary law, its structure, due to socioeconomic and political transformations in the state. And this in turn requires a revision of prevailing views and attitudes.

Category performance is important both in the light of knowledge of recent changes in Kazakhstan's legal system, and for the formation of new elements in the mechanism of legal regulation.

Before considering the effectiveness of law as a scientific category, consider its etymological aspects as the two constituent elements: through the prism of the conceptual apparatus of "efficiency" and "scientific category." It should be noted that the term efficiency is of foreign origin and literally means the following "effect (it effect lats. Effectus > facio > « I do. "Feather in the value of the action, the result of the second impression made on someone else, in the third sense means used to create certain impressions. Effectiveness (lat) effectiveness, efficiency, brought results. Effective (Lats) effectivus < «effect", which gives a certain effect)¹. In the dictionary Ozhegova SI term effectiveness, has been interpreted as the result of giving effect, effective. "² Modern Dictionary of Russian language efficiency explains how" producing the effect, the effect - effectively "³.

"In philosophy, psychology, the effect is the impact of one event to another process, thus making it sustainable, a certain result"⁴. The term - category - a concept which reflects the general properties of objects or phenomena. In science, "a category called concept, which is characteristic of a particular scientific phenomenon or direction". "The scientific - approach, thinking», or "associated with the investigation of any problems with the organization of work in a particular field of knowledge».

The above analysis allows us to conclude that the expression efficiency as a scientific category can be literally understood in the following form - this is the general properties of any research - a problem, the result gives the effect. Now we consider the category of efficiency as applied to legal research.

According Malko AV effectiveness of law is that, as implemented by the social value of law, is the extent to which value. Social value, rather, its use and effectiveness of related as process and result (like law and order, socialization and internalization, etc.). If the social value of "answer the question" that it is satisfied, what interests, the effectiveness - how it is done, the extent to which these interests are satisfied. Effectiveness - a kind of "productivity" social value of legal incentives and brakes, their productivity, efficiency. The fact that the effectiveness of "derived" from the social value, as it continues it confirms the very method (criterion measure) measuring the degree of efficiency. Hence, the criterion of effectiveness in the long run - the extent to which the relevant values, and very effective is the realization of goal - value, productive value or the impact of values, the quality of the realized value (utility). Before becoming effective, legal incentives and the brakes must be at least socially valuable. In turn, becoming socially valuable, they are by virtue of their socio-axiological essence, figuratively speaking, seek to become effective, implemented "⁵.

The quality of the law, its overall efficiency is influenced by both the state of legal science in general, and implementation, account of its achievements in creating a specific bill. Zelepukin AA notes that "in making any rule should be justified by the following provisions: 1) the correct choice of the terms of public relations, subject to legal regulation, 2) defining the goal of legal exposure, and 3) the timeliness of legal norms, 4) establishment of adequate form of instrument, 5) integrating the principles of a systematic approach, 6) the optimal means and methods of legal regulation; 7) compliance with the rules of legislative techniques and some other "⁶.

¹ Bolshoy dictionary of foreign words / comp. A.Yu.Moskvina.M.; Company Tsentrpoligraf, 2006 S. 810

² Ozhegov SI Dictionary of Russian language. Onyx. Peace and obrazovanie.1998. S. 1192

³ Sovremenny Dictionary of Russian language. Saint - Petersburg. Norint.2002 S.955.

⁴ Tolkovy dictionary Russian yazyka. / Sost.Dmitrieva DV M. Astrel. AST. 2003 SB 1753.

⁵ MalkoA.V. The effectiveness of legal regulation. // Pravovedenie.-2018 .- № 6.-P.61-67

⁶ ZelepukinA.A. The question of the effectiveness of Russia's law // "Jurisprudence" 2016 № 3 C. 66.

"However, in itself a partial mismatch law governed relations is not indicative of its ineffectiveness. Changes in public life, lead to the fact that the rules accurately reflects the social needs, can quickly become outdated, lose efficiency and even harm people. Consequently, improvement of legislation - a necessary, natural and inevitable process, to be based on a profound scientific analysis of the legal regulation. Thus, the legislator is obliged to take certain steps to avoid their own mistakes is not a long time after the issuance of an act, and even during the lawmaking process. "He must institutionalize the monitoring operation of law, in time to prepare them for correction". "To give information on the effectiveness of laws, their impact on the will of the people's consciousness - so largely affect the success of future legal instruments"¹.

At one time Vlasenko, NA pointed to the reasons for the ineffectiveness of law, calling it a defective law. "The effectiveness of legal regulation depends on the details of defects to a minimum, to that on how quickly they can be overcome in the implementation of legal norms. Law should strive for perfection, ie, noncontradiction ability of legal norms, the optimal completeness of the legal regulation types / public relations, structural organization, etc. Only in this case it may serve as a basis, fundament of legal statehood. From the point of view in general of the characteristics, as well as negative values, which have a defect in the legal system of legal regulation, they can be divided into: a) the antinomy (anti rechya) right and b) unnecessary duplication, c) gaps, d) neratsional disposition standards; d) the imperfection of legal components, etc. "Today we must examine the effectiveness of the law" layers ": the effectiveness of legal, social, psychological, economic, macro-micro. That is the problem of efficiency has many layers, and efficiency in one layer could mean a sharp ineffective in another. Effectiveness should be studied on a sufficiently large time interval, monitor the direct and indirect effects, which can also be very different in different laws. That is the very problem of evaluating laws, assess their effectiveness has now become extremely difficult due to the change of public life and those instruments that are used to manage and organize your social life. It should be noted that in studying the effectiveness of laws are two basic approaches. The most common and popular approach to performance - a comparison purpose and result of the law. The second approach, he developed the Leningrad School, under the direction of Professor AS Pashkova, is what should be measured by the real "shift", which took place in public life "².

Lucius Mader defines the following methodological approach recommended for the development of the normative content of laws, based on the separation of different analytical steps or sequences. These steps include: - "Analysis and definition of the problem, which is expected to be solved by legislative action; - definition or clarification of the goals of the legislation; - examination of legal instruments or tools that can be used to solve the problem, and the choice of such tools, based, inter alia, the results of prospective evaluation of their potential impact; - designing normative content; - formal entry into force; - application; - retrospective evaluation; - necessary or possible - the adaptation of legislation in accordance with the results of a retrospective assessment ". Performance analysis and acts as a determination of the impact of legislation, which includes the following elements: first, the score for legislation, and secondly, the evaluation determines the effect of law, investigates the changes, respectively, and conservation attitudes, behaviors or situations, as well as the consequences of these changes are result of (potentially or actually, in accordance with the prospect of) legislative activity. Thirdly, assessment is an attempt to methodically analyze and evaluate the impact of legislation »³.

Recently, scientists attempt to systematize the basic features of modern legislation. In this regard, interesting trends in the classification of law in modern times: "a change in the content

¹ Shuvalov II The problem of the effectiveness of law-making in the light of contemporary political and legal theory of social control. // The World of Law in 2015, № 4 C. 88.

² ISAKOV VB Theoretical approaches to the concept of the effectiveness of the law: Proceedings of the International Workshop "Evaluation of the laws and the effectiveness of their adoption" (16-17 December 2012) C. 133.

³ Lyutsius Mader Rating legislation - the contribution to enhancing the quality of legislation: Proceedings of the International Workshop "Assessment of the laws and the effectiveness of their adoption" (16-17 December 2012) C. 139

(material) side of the laws, organizational and procedural side of their creation and modification of the functional orientation of the law and the mechanism for its implementation" [12]. The ideal of law as an ideal law can not be. Usually, when adopted by some - any piece of legislation he had aims, the subject of regulation, the scope of persons covered by the law, analyzes the conceptual apparatus and the unification of terminology that defines the place of the bill in the legislative system, studying the characteristics and assessment of legal regulation of the social relations, analyzing the gaps and contradictions, assesses the legal, socio-economic and political implications of the bill, etc. All these elements of the preparatory stages are very important. But I think if in promulgating its purpose was not clearly defined, it is one of the main reasons for the ineffectiveness of the law, which leads to the fact that the person to whom it was addressed to the law of non-compliance. Thus, the question of the effectiveness of legal regulation requires a thorough comprehensive approach to its study, and it should be based on such categories as: "efficiency", "systemic", "quality", "application", "performance factors", etc. It is necessary to use the latest techniques and methodological advances of modern legal science, because this issue is the subject of various theoretical and applied legal disciplines.

Thus, most authors rightly believes that the effectiveness of legal norms depends on how its implementation will achieve the goals set for the legal regulation (ie, the degree of achievement of these goals). All this involves the following array of works: - Reduction of legislation is in conformity with the Constitution of the Republic of Kazakhstan. This process includes a review of existing legislation, the repeal of obsolete legislation, the creation of new laws, improving the legal machinery and the legislative process. - Any law must always meet the needs of both citizens and the state. - Adopting a single integrated instrument governing the legislative process - Use the latest information technology to optimize the legislative process - Establish a special body responsible for monitoring the effectiveness legislation.

Bibliography

1. Kontsepsiya legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2019 to 2020 // Kazakhstan Pravda 27 August 2009
2. Bolshoy dictionary of foreign words / comp. A.Yu.Moskvin.M.; Company Tsentrpoligraf, 2006 S. 810
3. Ozhegov SI Dictionary of Russian language. Onyx. Peace and obrazovanie.1998. S. 1192
4. Sovremenny Dictionary of Russian language. Saint - Petersburg. Norint.2002 S.955.
5. Tolkovy dictionary Russian yazyka. / Sost.Dmitrieva DV M. Astrel. AST. 2003 SB 1753.
6. MalkoA.V. The effectiveness of legal regulation. // Pravovedenie.-2018 .- № 6.-P.61-67
7. ZelepukinA.A. The question of the effectiveness of Russia's law // "Jurisprudence" 2016 № 3 C. 66.
8. Shuvalov II The problem of the effectiveness of law-making in the light of contemporary political and legal theory of social control. // The World of Law in 2015, № 4 C. 88.
9. ISAKOV VB Theoretical approaches to the concept of the effectiveness of the law: Proceedings of the International Workshop "Evaluation of the laws and the effectiveness of their adoption" (16-17 December 2012) C. 133.
10. Lyutsius Mader Rating legislation - the contribution to enhancing the quality of legislation: Proceedings of the International Workshop "Assessment of the laws and the effectiveness of their adoption" (16-17 December 2012) C. 139

ӨОЖ 338/2

Манасов К. Х.

Құқықтану мамандығының 1 кур магистранты

Ғылыми жетекші: профессор, PhD **Нурмағанбет Е.Т.**

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және
инжиниринг университеті, Актау

UDC 338/2

Manasov K. Kh.

1st year master's student of the specialty jurisprudence

Scientific supervisor: Professor, PhD **Nurmaganbet E.T.**

Caspian technologies and technologies named after sh. Yessenov
University of engineering, Aktau

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Ғылыми мақалада Ұлттық қауіпсіздік – саяси институттардың жағдайымен сипатталатын ғылыми-практикалық мәселе, жеке тұлғаның өмір сүруі мен дамуы үшін оңтайлы жағдайларды қолдау бойынша тиімді қызметті қамтамасыз ету мәселелері қарастырылады. Ұлттық қауіпсіздік саясаттану категориясы ретінде қауіпсіздік пен ұлт арасындағы байланысты көрсетеді, оның ішінде қоғамдық қатынастар мен қоғамдық сана, қоғам институттары және олардың қамтамасыз ететін қызметі нақты тарихи жағдайда ұлттық мүдделерді жүзеге асыру. Ұлттық қауіпсіздікте Қауіпсіздіктің үш деңгейі бар: жеке, қоғам және мемлекет. Олардың орны мен рөлі мінезімен анықталады әлеуметтік қатынастар, саяси құрылым, ішкі және сыртқы қауіптердің болуы. Мазмұны жағынан, Ұлттық қауіпсіздік түсінігі әдетте саяси, экономикалық, әскери, экологиялық, ақпараттық қауіпсіздік және ұлттың мәдени дамуының қауіпсіздігі.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасы, Президент, Ұлттық қауіпсіздік, құқық, Конституция, Қауіпсіздің кеңесі.

THE ISSUE OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AT THIS STAGE

Abstract

The scientific article examines national security - a scientific and practical problem characterized by the state of political institutions, issues of providing effective services to maintain optimal living conditions and personal development. National security as a category of political science shows the connection between security and the nation, including social relations and public consciousness, public institutions and the activities that they provide for the implementation of national interests in a specific historical situation. National security has three levels of security: individual, society and state. Their place and role are determined by the nature of social relations, political structure, internal and external threats. In terms of content, the concept of national security usually includes political, economic, military, environmental, information security and the security of the cultural development of the country.

Keywords: Republic of Kazakhstan, President, National Security, Law, Constitution, Security Council.

Ұлттық қауіпсіздік тарихи-теориялық құбылыс ретінде қазіргі мемлекеттің маңызды функцияларын жүзеге асырудағы қызметінің негізгі бағыттарын анықтауға арналған. Ұлттық қауіпсіздікті анықтау қажет, өйткені өндірістік және әлеуметтік қатынастардың дамуымен бірге саяси және басқарушылық қатынастар да дамиды. Қоғам дамыған сайын мемлекет те дамып, өз қызметінің негізгі бағыттарын, оның ішінде ұлттық қауіпсіздік сияқты мемлекеттік саясат пен құқық қорғау салаларын үнемі өзгертіп отырады.

Қазіргі уақытта қазіргі мемлекеттер осы мемлекеттердің алдында тұрған мақсаттар мен міндеттерден туындайтын әртүрлі функцияларды орындайды. Философияда функциялар белгілі бір қатынастар жүйесіндегі объект қасиеттерінің сыртқы көрінісі ретінде түсініледі. Заң әдебиетінде «мемлекеттік функциялар» категориясына қатысты консенсус жоқ. Олар мемлекет қызметінің негізгі бағыттарын (жағын, түрлерін) білдіреді; оның пәндік-саяси және әлеуметтік сипаттағы практикалық қызметі; мемлекет ішіндегі немесе одан тыс қызметтің әлеуметтік бағыты. Дегенмен, мемлекеттің функциялары оның мәні мен әлеуметтік мақсатын, мақсаттары мен міндеттерін білдіретінін барлығы бірауыздан мойындайды. Функцияларды мемлекеттік ұйымның өзінде жүзеге асыру мүмкін емес: олар қоғамдық қатынастарға әсер етуінде жүзеге асады. Қоғамның өнімі ретінде пайда болған мемлекет оған қатысты басқарушы жүйеге, онда болып жатқан барлық маңызды процестерге әсер ететін белсенді күшке айналады.

Кез келген тарихи түрдегі мемлекет туралы ғылыми таным міндетті түрде оның мемлекеттік биліктің ерекше ұйымы ретіндегі мемлекеттің өзінің ғана емес, сонымен бірге жалпы қоғамның маңызды сапалық сипаттамалары мен нұсқауларын білдіретін функцияларын қарастыруды қамтиды. Мемлекеттің функциялары мемлекеттің ішкі және сыртқы қызметінің негізгі бағыттары болып табылады, онда оның таптық және жалпыадамзаттық мәні мен әлеуметтік мақсаты көрсетіліп, нақтыланады. Бұл анықтама мемлекет функцияларының ең маңызды белгілерін көрсетеді:

мемлекеттің функциялары оның таптық және жалпыадамзаттық мәнін тікелей білдіреді және мазмұнды түрде нақтылайды. Олардың мазмұны қоғам мүшелерінің таптық, топтық (корпоративтік), ұлттық және жеке мүдделерін ескереді;

мемлекеттің функциялары оның негізіне қатысты қондырманың ең маңызды бөлігі ретінде оның белсенді қызметтік рөлін қамтиды және ашады, ел ішінде және халықаралық аренада сан алуан практикалық қызметті жүзеге асырады;

мемлекеттің функциялары оның функцияларына сәйкес туындайды және дамиды, ол мемлекет қызметіндегі жалпы, арнайы және жекенің диалектикасын көрсетеді. Осыған сәйкес қазіргі мемлекеттің негізгі функцияларын анықтау жүйе құраушы сипатта болып табылады, ол мемлекеттің мәнін өзінің функционалдық мақсаты арқылы көрсетуге арналған¹

Қазіргі мемлекеттің негізгі (негізгі) функцияларына ұлттық (мемлекеттік) қауіпсіздікті қамтамасыз ету жатады.

Ғылыми әдебиеттерде «ұлттық қауіпсіздік» түсінігінде «ұлттық» сөзі онда қанша және қандай ұлттар мен ұлттар тұратынына қарамастан белгілі бір елге қатысты деп түсінілетіні атап өтіледі. Басқаша айтқанда, ұлттық қауіпсіздік мемлекеттік ұйымдасқан қоғамның қауіпсіздігімен сәйкестендіріледі, сондықтан кез келген әлеуметтік субъектінің қауіпсіздігі ұлттық қауіпсіздік мазмұнына кіреді. Негізінде, «ұлттық қауіпсіздік» термині жалпы категория ретінде әрекет етеді, ол мемлекеттік қауіпсіздіктен басқа, мемлекеттік органдардың өздерінің қауіпсіздігі ретінде түсініледі, жалпы қоғамның және оның жекелеген институттарының қауіпсіздігін қамтиды.

Әртүрлі дереккөздерде ұлттық қауіпсіздікке бірнеше анықтамалар берілген. Интернет-ресурстарда (Википедия – еркін энциклопедия) ұлттық қауіпсіздік дегеніміз – елдің тұрақты

¹ Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған (1998, 2007, 2011, 2017 ж. өзгертулер мен толықтырулармен) – Алматы, 2017. – 95 б. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution

дамуын қамтамасыз ететін сыртқы және ішкі қауіп-қатерлерден адамның, қоғамның және мемлекеттің өмірінің әртүрлі салаларындағы өмірлік маңызды мүдделерін қорғау деп түсіндіріледі. Басқа анықтамаға сәйкес, ұлттық қауіпсіздік – бұл саяси, экономикалық, әлеуметтік, әскери, адамның сыртқы және ішкі қатерлерінен адамның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы мақсаттар мен мемлекеттік стратегия туралы ресми қабылданған көзқарастардың жиынтығы. -қолда бар ресурстар мен мүмкіндіктерді ескере отырып жасалған, экологиялық, ақпараттық және басқа сипатта¹.

Басқа анықтамаға сүйенсек, ұлттық қауіпсіздік – бұл ұлттың өзін-өзі сақтау, өзін-өзі молайту және өзін-өзі жетілдіру үшін қажетті қажеттіліктерді оның қазіргі жағдайының негізгі құндылықтарына зиян келтіру қаупінің аз болуымен қанағаттандыру қабілеті⁶. Тиісінше, дәл қазіргі құқықтық мемлекеттің негізгі базалық категориясы қауіпсіздік жағдайы болып табылады².

Ұлттық қауіпсіздік – қауіпсіздік деңгейін сипаттайтын және жеке ұлтты сыртқы және ішкі қауіптерден қорғау шараларын сипаттайтын ұғым. Ұлттық қауіпсіздік мыналарды қамтиды:

- мемлекеттік қауіпсіздік – мемлекеттің сыртқы және ішкі қауіптерден қауіпсіздік деңгейін сипаттайтын ұғым;
- қоғамдық қауіпсіздік – жеке тұлға мен қоғамды негізінен жалпы қауіпті сипаттағы ішкі қауіптерден қорғау деңгейінде көрсетілген ұғым;
- техногендік қауіпсіздік – техногендік қауіптерден қорғану деңгейі;
- экологиялық қауіпсіздік және табиғи апаттардан қорғау;
- экономикалық қауіпсіздік;
- энергетикалық қауіпсіздік;
- ақпараттық қауіпсіздік;
- жеке қауіпсіздік.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету – ұлттың қалыпты өмір сүруін қамтамасыз етуге және ықтимал қауіптерді жоюға бағытталған саяси, экономикалық, әлеуметтік, денсаулық сақтау, әскери және құқықтық шаралар кешені.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мыналарды қамтиды:

- мемлекеттік жүйені қорғау;
- әлеуметтік тәртіпті қорғау;
- аумақтық тұтастық пен егемендікті қамтамасыз ету;
- ұлттың саяси және экономикалық тәуелсіздігін қамтамасыз ету;
- ұлт денсаулығын қамтамасыз ету;
- қоғамдық тәртіпті қорғау;
- қылмысқа қарсы күрес;
- технологиялық қауіпсіздікті және табиғи апаттар қаупінен қорғауды қамтамасыз ету.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін органдар – армия,

барлау және қарсы барлау қызметтері, құқық қорғау органдары, медициналық органдар. Жалпы алғанда, ұлттық қауіпсіздік ұғымын мемлекеттілік идеяларына негізделген қоғамдық-саяси жүйенің қауіпсіздік жағдайы ретінде анықтауға болады.

Ұлттық қауіпсіздіктің ресми түсінігі 1998 жылғы 26 маусымдағы «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңды ауыстырған 2012 жылғы 6 қаңтардағы «Ұлттық қауіпсіздік туралы» Заңында берілген. Жаңа заң Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін анықтайды. Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделердің серпінді

¹ Байкенжеев А.С. Қазақстан Республикасында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық негіздері: заң ғылымдарының кандидаты. – Алматы, ҚазҰУ, 2009 ж., 47 б.

² Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана, 2012 жылғы 14 желтоқсан «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты». www.akorda.kz

дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасын нақты және ықтимал қатерлерден қорғайтын мемлекет ретінде адам мен азамат, қоғам мен мемлекет¹.

Әдетте, қазіргі заманғы халықаралық құқықта мемлекеттердің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қажетті құралдардың тиісті арсеналы бар. Олардың ішінде ұжымдық қауіпсіздік жүйесі, мемлекеттердің жеке және ұжымдық өзін-өзі қорғау және өзін-өзі қорғау құқығы, халықаралық дауларды шешудің бейбіт құралдары, агрессиялық әрекеттердің жолын кесу ең жалпыға бірдей танылған. Қарусыздану және қару-жарақты бақылау сияқты халықаралық-құқықтық құралдар, соның ішінде аумақты демилитаризациялау және бейтараптандыру мәселелері, мемлекеттік шекаралар аймағында мемлекеттер арасындағы сенімді нығайту шаралары, мемлекеттердің бейтараптығы және, атап айтқанда, қарусыздану саясаты ерекше назар аудартады. теңестіру, оның мазмұны осы зерттеуде ашылған жеткілікті егжей-тегжейлі талқыланды.

Осылайша, Қазақстан Республикасында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында әлемдік демократиялық стандарттарға сәйкес келетін нормативтік құқықтық база құрылды. Дегенмен, ұлттық қауіпсіздік феномені айтарлықтай күрделі, көп қырлы, динамикалық және қарама-қайшылықты. Сондықтан қоғамның қажеттіліктерін көрсететін мерзімді заңнамалық түзетулер мен ғылыми зерттеулер қажет. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері азаматтық қоғамның барлық институттарын қамтуы тиіс. Осыған байланысты ұлттық қауіпсіздік жүйесіне қатысты қоғамдық сананың тұрақты мониторингі қажет.

Библиографиялық тізім

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған (1998, 2007, 2011, 2017 ж. өзгертулер мен толықтырулармен) – Алматы, 2017. – 95 б. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution

2. Байкенжеев А.С. Қазақстан Республикасында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық негіздері: заң ғылымдарының кандидаты. – Алматы, ҚазҰУ, 2009 ж., 47 б.

3. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана, 2012 жылғы 14 желтоқсан «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты». www.akorda.kz

4. Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 5 шілдедегі No 178 Заңы – «Қазақстан Республикасының Қауіпсіздік Кеңесі туралы» VI ЗРК // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=38039248

¹ Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 5 шілдедегі No 178 Заңы – «Қазақстан Республикасының Қауіпсіздік Кеңесі туралы» VI ЗРК // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=38039248

ӘОЖ 378.1

Мусаева А. Я.

магистр юридических наук,
Международный Таразский инновационный
институт имени Ш. Муртазы, город Тараз

UDC 378.1

Musaeva A. Ya.

Master of Law, International Taraz Innovation
Institute named after Sh. Murtaza, Taraz
a.usenbayeva@etu.edu.kz

СУЩНОСТЬ, СОЦИАЛЬНАЯ И ЮРИДИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ БРАКА

Аннотация

Брак – это особый социальный институт, во многом определяющий демографическое благополучие общества. Его основное предназначение заключается в организации и упорядочении важнейших сторон жизни человека – сексуальных и репродуктивных отношений. Социальная значимость брака выходит за рамки взаимоотношений только мужчины и женщины. Супруги вправе заключать разного рода юридически значимые соглашения между собой, но брак не является гражданским или гражданско-правовым соглашением, которое наполнено сторонами всеобъемлющими условиями своей дальнейшей семейной жизни. Взаимное добровольное согласие сторон заключить брак имеет совершенно иную цель, нежели большинство гражданско-правовых договоров, оно не может быть направлено лишь на получение имущественной выгоды для одной или обеих сторон. Намерения вступающих в брак лиц ориентированы на ведение общей супружеской и семейной жизни, соединение жизненных судеб и только в связи с такой осознаваемой ими перспективой взаимных отношений – на их юридическое оформление.

Ключевые слова: брак, гражданско-правовое соглашение, супруги, договор, добровольное согласие

ESSENCE, SOCIAL AND LEGAL SIGNIFICANCE OF MARRIAGE

Annotation

Marriage is a special social institution that largely determines the demographic well-being of society. Its main purpose is to organize and streamline the most important aspects of human life – sexual and reproductive relationships. The social significance of marriage goes beyond the relationship between only a man and a woman. Spouses have the right to conclude various kinds of legally significant agreements between themselves, but marriage is not a civil or civil law agreement, which is filled by the parties with comprehensive conditions for their further family life. The mutual voluntary consent of the parties to marry has a completely different purpose than most civil law contracts, it cannot be aimed only at obtaining property benefits for one or both parties. The intentions of the persons entering into marriage are focused on the conduct of a common marital and family life, the connection of life destinies and only in connection with such a conscious prospect of mutual relations – on their legal registration.

Key words: marriage, civil law agreement, spouses, contract, voluntary consent

Брак – это особый социальный институт, во многом определяющий демографическое благополучие общества. Его основное предназначение заключается в организации и упорядочении важнейших сторон жизни человека – сексуальных и репродуктивных отношений. Социальная значимость брака выходит за рамки взаимоотношений только мужчины и женщины. Брак традиционно рассматривается как основа семьи, благодаря браку обеспечивается существование достаточно стабильного семейного союза, в рамках которого имеют место не только отношения между супругами, но и развитие их несовершеннолетних детей, которых воспитывают оба родителя-супруга, проживающие одной семьей и постоянно общающиеся между собой, являя своим общением пример общим любимым детям. Существование социального института брака, с одной стороны, определяется естественными и необходимыми потребностями людей, а с другой, позволяет организовать и оптимизировать их удовлетворение на общепризнанных проверенных веками нормах внутрисемейного поведения. Хотя на конкретных исторических этапах своего развития общество допускает, признает или отвергает те или иные формы межполовых взаимоотношений, существование института брака объективно способствует сохранению и укреплению семьи. Институт брака имеет также неоценимое нравственное содержание, побуждая вступивших в него лиц в ходе своей повседневной жизни осуществлять постоянный душевный труд над собой: избавляться от эгоизма и потребительского отношения к другим людям, учиться взаимопониманию, культуре проявления своих чувств, умению и готовности быть вместе с любимым человеком «и в горести, и в радости». С помощью иных средств решение названных выше социальных задач в полной мере вряд ли возможно. Каждый конкретный брак затрагивает интимные глубинные личностные качества человека. Но, будучи социальным институтом и основой семейной жизни, брак поддерживается религией, моралью, обычаями и правом. Нормы права, будучи властными предписаниями государства, обычно отражают и охраняют оптимальную с позиций долговременного развития общества модель брака, в которой отражаются традиции и нормы морали. Только в периоды коренной ломки сложившегося общественного уклада или кризиса культуры общества возможны исключения из этого правила. Для признания совместной жизни мужчины и женщины браком недостаточно самого факта их совместной жизни (сожительства)¹. Супружеские права и обязанности возникают только в том случае, если их союз отвечает установленным в законе требованиям и соблюдена процедура его юридического оформления. В противном случае этот союз не считается браком и не получает правовой охраны со стороны государства. Поэтому, безусловно, брак не может находиться вне правового регулирования. В основе брака лежит добровольное взаимное согласие сторон – мужчины и женщины, осознанно стремящихся получить определенные публичные, правовые гарантии защиты не только своих интересов в супружестве, но и интересов своих детей. Выражение такого согласия, несомненно, юридически значимое правомерное действие, но при этом брак нельзя отождествлять с юридическим актом. С юридической стороны брак представляет собой не ограниченную сроками, а потому нередко пожизненную, правовую связь между мужчиной и женщиной, наполненную определенным юридическим содержанием – правами и обязанностями. Заключение брака – факт настолько значимый для жизни вступающих в брак лиц, их родных, для той социальной среды, в которой они живут, да и для общества в целом, что законодатель закрепляет требование государственной регистрации брака и определенные процедурные гарантии подтверждения наличия у мужчины и женщины намерений действительно оформить именно супружество,

¹ Матвеев Г. К. Советское семейное право. М., 1985. С. 43.

а не «простую гражданскую сделку». Возникновение брака определяется фактом его заключения, а прекращение – смертью, хотя бы одного из супругов либо расторжением брака. Заключение брака, расторжение брака, смерть супруга определяют основную линию брачного правоотношения и считаются особыми юридическими фактами, подлежащими государственной регистрации, – они являются актами гражданского состояния. Вместе с тем, реальная внутрисемейная жизнь супругов только в основных своих параметрах находит выражение в правовом регулировании, за рамками нормирования остаются многие важные стороны их взаимоотношений, составляющие их суть¹. Уложить все многообразие этих отношений в «прокрустово ложе» дозволений или запретов невозможно. Ни одна гражданско-правовая сделка не имеет таких характеристик и последствий. Брак не может расцениваться как обычная гражданская, а тем более гражданско-правовая сделка. Супруги вправе заключать разного рода юридически значимые соглашения между собой, но брак не является гражданским или гражданско-правовым соглашением, которое наполнено сторонами всеобъемлющими условиями своей дальнейшей семейной жизни. Взаимное добровольное согласие сторон заключить брак имеет совершенно иную цель, нежели большинство гражданско-правовых договоров, оно не может быть направлено лишь на получение имущественной выгоды для одной или обеих сторон. Намерения вступающих в брак лиц ориентированы на ведение общей супружеской и семейной жизни, соединение жизненный судеб и только в связи с такой осознаваемой ими перспективой взаимных отношений – на их юридическое оформление. По своей внутренней сути брак (супружество) – это сама повседневная семейная жизнь мужчины и женщины, которая, по их мнению, и благодаря их усилиям получает общественное признание и правовую охрану со стороны государства. Достигнутое между ними «взаимное и добровольное согласие» вступить в брак не является ни самим браком, ни какой-либо сделкой, влекущей гражданскоправовые последствия, – согласно ст. , оно имеет юридическую значимость одного из условий заключения брака. Трудно согласиться, что такие признаки брака, как создание семьи, воспитание детей, ведение совместного хозяйства не имеют публично-правового характера. Несмотря на специфику сопутствующих браку частных интересов, в его правовом регулировании достаточно отчетливо проявляется публичный интерес. Уже сам факт осуществления правовой регламентации брака, требований его публичного оформления демонстрирует присутствие и частных, и публичных интересов. Отсутствие хотя у одного из заключающих брак лиц намерений вести семейную жизнь может привести к признанию заключенного брака недействительным как фиктивного. При этом право предъявления требований о признании брака недействительным ввиду его фиктивности предоставлено среди других лиц и прокурору, должностному лицу органа государства. Невозможность удовлетворения особых частных интересов и достижения целей супружества в заключенном браке, когда совместная семейная жизнь не сложилась, также берется во внимание законодателем, допускающим возможность развода. Развод – это юридическая публичная процедура констатации происшедшего разрушения брака изнутри, утраты его социальной сути. Поэтому вряд ли обществу и государству безразлично, какие интересы заслуживают правовой охраны применительно к институту брака. Основной гарантией существования действительно свободного брака может быть только удовлетворяющие обе его стороны межличностные взаимоотношения. Чем глубже в обществе происходит имущественное расслоение, тем больше вероятность заключения так называемых «неравных»,

¹ Загоровский А. И. Указ. соч. С. 5. 200 Анненков К. Система русского гражданского права. Права семейные и опека. СПб., 1905. Т. 5. С. 17. 201 Мейер Д. И. Русское гражданское право. М., 1997. Ч. 2. С. 348.

вынужденных браков, когда сложное материальное положение одного из вступающих в брак лиц или его семьи становится основным побудительным мотивом заключения брака с более обеспеченным партнером. Не исключено, что заключенный на такой основе брак действительно повлечет возникновение глубоких межличностных контактов между супругами, приведет к созданию семьи. Но возможно и обратное, тогда брак, даже при сохранении своей юридической формы, существовать не сможет и распадется с оформлением или без оформления развода¹. К сожалению, брак и согласие сторон его заключить иногда ставятся в один ряд с гражданско-правовыми сделками. Так, по мнению М. В. Антокольской, соглашение о заключении брака, «по правовой природе не отличается от гражданского договора» В связи с этим нужно вспомнить, что на протяжении, по крайней мере, двух последних веков наиболее известные и авторитетные правоведы, обращавшиеся в своих трудах к исследованию сущности брака, исключали возможность его трактовки как договора. И. А. Загоровский отмечал, что брак «в происхождении своем заключает элементы договорного соглашения, но в содержании своем и в прекращении далек от природы договора», «поэтому брачный институт следует причислять не к области договорного права, а к разряду институтов особого рода (*sui generis*)» Г. Ф. Шершеневич, усматривая договорные начала в основании брака, также не относил брачное правоотношение к гражданско-правовым обязательствам О. С. Иоффе полагал, что социальное содержание и правовые особенности брака исключают его квалификацию как одной из разновидностей гражданско-правовых сделок. Вступая в брак, люди преследуют гораздо более широкий круг интересов, нежели только создание и поддержание на определенном уровне материальной, имущественной среды своей жизни. Иначе институт брака давно исчез бы из жизни человеческого общества, так как имущественная основа для существования человека вполне успешно может быть создана и вне брака. Удовлетворение «брачных» интересов лежит в самой биологической и социальной природе человека, они коренятся в потребностях продолжения рода, совместном воспитании общих детей, полноценного и безопасного удовлетворения сексуальных потребностей, в необходимости близкого межличностного общения, проявлении и получении со стороны близкого человека, мужа или жены, участия, любви, уважения, доверия, поддержки в самых разных жизненных ситуациях и др. Эти частные интересы не просто согласуются с общесоциальными публичными интересами, в своей совокупности они определяют само существование общества, его жизнеспособность, вырисовывают его человеческий облик. Итак, по своей социальной сути брак – это сознательное, основанное на взаимном межличностном притяжении соединение жизненных судеб мужчины и женщины, охватывающий самые разные стороны их жизни союз. Поэтому социальный институт брака должен охраняться правом, а правовой институт брака является основополагающим для семейно-правовой сферы. Правовое регулирование супружеских отношений осуществляется на основе определенных представлений об институте брака. Такие представления, установки, взгляды формируют соответствующие им концепции брака, которые становятся краеугольным камнем правового регулирования отношений между супругами. Концепции брака развиваются вместе с обществом, чем выше уровень его культуры, в том числе правовой, тем очевидно многограннее, шире и глубже представления о браке – явлении, обладающем огромной общественной значимостью, и тем более адекватным социальной реальности может быть его правовое регулирование. В концепциях

¹ См. работу Н. В. Суворова Гражданский брак. СПб, 1896. 196 Д. И. Мейер, например, отмечал, что «брак с точки зрения христианской религии представляется учреждением религиозным: условия заключения брака, самое совершение его и расторжение определяются постановлениями церкви». См.: Мейер Д. И. Русское гражданское право. Петроград : Двигатель, 1914. С. 16. 197 Суворов Н. В. Указ. соч. С. 8.

брака концентрированно выражены присущие обществу традиции, его история, конфессиональные нормы, жизненный потенциал общества и многое другое. В современной юридической литературе можно встретить лишь упоминания, главным образом, о таких концепциях брака, как «брак – гражданский договор», «брак – таинство», «брак – институт особого рода». Случается, что концепция «брак – гражданский договор» сводится к трактовке брака как гражданской сделки (договора), при этом утверждается, что она появилась в римском частном праве, где все основные формы вступления в брак носили на себе признак простой гражданской сделки. В связи с этим необходимо, прежде всего, вспомнить об определении брака и представлениях о нем, сложившихся в римском праве. По словам Ч. Сан-Филиппо, «римское представление о браке высоко духовное и исполнено благородства»¹⁸⁸, что уже само по себе исключает отнесение брака к числу обычных гражданско-правовых сделок. Концептуальные основы понимания брака в римском частном праве нашли отражение в определении брака известным римским юристом Герением Модестином (III в. н. э.)¹.

Это определение приводится в Дигестах Юстиниана (Fr.1 Dig. XXIII, 2) и носит название «модестиновой формулы брака», поскольку в ней объединены все основные составляющие характеристики брака в представлении римских юристов. Она складывается из трех смысловых частей и может быть сформулирована следующим образом, брак есть соединение (союз) мужчины и женщины, объединение всей их жизни (общность их жизненного жребия), общение в божеском и человеческом праве. В этом определении брака отчетливо просматривается концепция «брак – институт особого рода»². Как отмечает М. Х. Гарсия Гарридо: «С древнейших времен отношения мужа и жены создавали общность имущества и культов, подразумевающую полное единство воли», и хотя брак для юристов являлся объективным фактом общественной жизни, для приобретения юридического значения он должен был соответствовать определенным требованиям права (*iustum matrimonium*, *iustae nuptiae*) или закона (*legitimum matrimonium*) Брак рассматривался в единстве его объективного и субъективного элементов, причем, «согласно возвышенным представлениям юриспруденции в классическую эпоху, в браке доминирует субъективный элемент». Субъективная сторона брака определялась наличием «супружеской любви» этот элемент должен быть постоянным и неизменным, поскольку супружество без него невозможно, его отсутствие означало существование лишь «оков» брака. Намерение *maritalis affection* состояло в намерении супругов жить совместно и единобрачно. Объективный элемент брака римским юристам виделся в брачном сожительстве, совместной жизни супругов (*coniunctio, individuae vitae consuetudo*), которая имела в основе супружескую резиденцию (*domicilium matrimonii*) – очаг и дом, что ценилось и признавалось извне (*honor matrimonii*, «престиж брака»). Вследствие этого общественное и юридическое положение жены отличало ее от наложницы: святость и достоинство замужней женщины – матери семейства (*materfamilias*) приравнивались к положению отца семейства³. Целью брака являлось рождение законных детей, этим законный брак отличался от такой формы сожительства, как конкубинат, который порождал определенные правовые последствия, однако дети, рожденные от конкубины, не являлись законными, сама она не считалась членом семейства своего сожителя, и на нее не распространялось его социальное положение и достоинство. Основными требованиями к браку, соблюдение которых позволяло связывать

¹ Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения : пер. с чешского. М., 1989. С. 213–214. 193 Там же. С. 214. 194 Гарсия Гарридо М. Х. Указ. соч. С. 272.

² Антокольская М. В. Указ. соч. С. 103.

³ Сан-Филиппо Ч. Курс римского частного права : учебник / под ред. Д. В. Дождева. М. : БЕК, 2000. С. 132. 189

с ним определенные правовые последствия, были физическая зрелость, согласие партнера по браку или соответствующего обладателя домашней власти, например, главы семьи, постоянное осознание обоими супругами, что их союз является именно браком, половая связь, постоянная совместная жизнь. Препятствиями к законному браку (*matrimonium iustum*) могли быть кровное родство определенной линии и степени, свойство, социальное неравенство сторон, совершение преступления, военная служба, религиозные различия и другие. Важное значение имело выраженное сторонами согласие вступить в брак, волеизъявление создавало супружеские узы независимо от того, каким образом это желание в будущем претерпит изменения. Действовал принцип «согласие создает брак» (*consensus facit nuptias*). Определенно доказывало существование брака, в частности, соблюдение хорошо известного публичного обряда введения жены в дом мужа (*deduction in domum*). Для лиц, принадлежащих к категории патрициев, законом предписывалась религиозная форма брака, которая носила название конфарреации (*confarreatio*), в ней участвовали государственные жрецы. Плебеи также стремились к соблюдению аналогичных процедур¹. Названных особенностей института брака в римском частном праве достаточно, чтобы прийти к выводу, что в римском праве брак не причислялся к «обычным гражданским сделкам», а тем более, гражданско-правовых договорам в современном их понимании. Итак, с древности брак рассматривался в обществе как важнейшее событие в жизни человека, семьи, рода, а нередко и государства. В связи с этим люди, в зависимости от своих религиозных представлений, во все времена стремились заручиться покровительством заключаемому браку со стороны наиболее могущественных богов, чтобы обеспечить его прочность, рождение здорового потомства и процветание семьи и рода. В этих целях устанавливались требования к заключению супружеского союза и особые брачные, наполненные религиозным чувством ритуалы. Но это обстоятельство не означает в каждом таком случае следования концепции «брак – таинство». Считается, что концепция «брак – таинство» стала оформляться вместе с появлением и развитием христианства. Как и в других мировых религиях, христианское понимание брака наполнено духовным содержанием. В ранний период распространения этой религии в Европе, протекавшего на фоне распада Римской империи, для вступления христиан в брак устанавливались определенные формальности. С течением времени сложился определенный ритуал церковного венчания как особого богослужения, заключение брака постепенно становилось церковным таинством, а требование церковного благословения брака – обязательным для христиан. Вместе с тем, соблюдение его долго не порождало юридических последствий для обвенчавшихся мужчины и женщины. Требование обязательного оформления брака в соответствии с канонами христианства приобрело юридическое значение и законодательное закрепление гораздо позднее – только в конце IX века н. э. благодаря одному из законов византийского императора Льва Мудрого. Свободным гражданам предписывалось вступать в брак не иначе как путем венчания, а несоблюдение этой конфессиональной формы означало незаконность брака для государства. Спустя два столетия это правило было распространено и на несвободных. «Юридическое» определение брака Г. Ф. Шершеневичем примечательно и тем, что позволило не просто лаконично и емко «зафиксировать» отражение социального института брака в зеркале правовой «действительности». В условиях признания государством конфессиональной формы брака оно позволило юридически

¹ В специальной литературе приводятся несколько отличных друг от друга переводов с латинского этого определения брака. Е. А. Флейшиц, например, был предложен такой перевод: брак – это «союз мужа и жены, объединение всей жизни, общение в праве божеском и человеческом». См.: Римское частное право : учебник / под ред. И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского. М., 1994. С. 128. 190

объединить все присутствовавшие к тому времени способы конфессионального оформления супружеских отношений. Более того, эта юридическая формула позволяет в едином понятии объединить брак конфессиональный и гражданский. Но и в этом узком «юридическом» аспекте брак предстает не как сделка, а в качестве особого юридического отношения, союза, субъекты которого наделены правами и обязанностями, т. е. в виде правового отношения. Таким образом, брак как категория правовая, в механизме правового регулирования представляет собой не юридический факт, а особую разновидность семейных правоотношений – брачное (супружеское) правоотношение. «Юридическое» определение брака отнюдь не исключает концептуальных представлений о браке как институте особого рода, а логически из них вытекает. Именно концепция «брак – институт особого рода» позволяет увидеть этот фундаментальный социальный институт во всей его полноте и многогранности. Она выступает как краеугольный камень, на основе которого должно строиться правовое регулирование брака, разумеется, настолько, насколько это вообще возможно с помощью права. Чем уже и примитивнее представления о браке, тем потенциально больше ошибок может быть совершено при регламентации отношений между супругами. Для законодателя необходимо понимание того, что помимо права существуют и другие, зачастую не менее значимые регуляторы поведения людей, чем юридические предписания государства. Чем выше достигнутый уровень духовной культуры общества, принимающего определенный социальный тип супружества, тем полнее видение сущности брака. Игнорирование многоаспектности брака или грубое вмешательство в сугубо частные стороны брака при его регулировании недопустимы¹. Оскудение, отпадение в правовой теории тех или иных аспектов концептуального понимания брака и оставление в поле внимания только юридического элемента неизбежно ведет к потере институтом брака его уникальной социальной значимости. Кратчайший путь к этому – сведение сущности брака к гражданско-правовой сделке. Традиция понимания брака как института особого рода прослеживается и в советский период развития отечественного семейного права. Даже после революции 1917 года, когда в стране происходила ломка социальных устоев и системы права, а в правовом регулировании семейных отношений проявлялись идеологические установки государственно-правового радикализма по отношению к институтам семьи и брака, допускалось признание юридической значимости сожителства («фактических брачных отношений»), прочно укоренившаяся в отечественной юриспруденции концепция «брак – институт особого рода» не позволяла юристам трактовать брак как обычную сделку. В одном из первых советских учебников семейного права того непростого исторического периода признавалось, что «многие юристы в подавляющем большинстве случаев не берут на себя смелости утверждать, что институт брака относится к области договорного права, а скорее склонны думать, что брак относится к числу институтов *sui generis* (особого рода). Это – институт, не укладывающийся в существующие институты права» Согласно определению одного из известных французских юристов Потье, брак – это «облеченный в предписанные законом формы договор между мужчиной и женщиной, ввиду которого они обязуются взаимно всю жизнь оставаться в супружеском союзе мужа и жены». Концепция «брак – гражданский договор» характерна для французского права и в дальнейшем. В. Ж. Морандьер определял брак как гражданский договор, который соединяет мужчину и женщину для совместной жизни и взаимного оказания поддержки и помощи под руководством мужа.

¹ Гарсиа Гарридо М. Х. Римское частное право: казусы, иски, институты : перевод с исп. М. : Статут, 2005. С. 262.

Библиографический список

1. Матвеев Г. К. Советское семейное право. М., 1985. С. 43.
2. Загоровский А. И. Указ. соч. С. 5. 200 Анненков К. Система русского гражданского права. Права семейные и опека. СПб., 1905. Т. 5. С. 17. 201 Мейер Д. И. Русское гражданское право. М., 1997. Ч. 2. С. 348.
3. См. работу Н. В. Суворова Гражданский брак. СПб, 1896. 196 Д. И. Мейер, например, отмечал, что «брак с точки зрения христианской религии представляется учреждением религиозным: условия заключения брака, самое совершение его и расторжение определяются постановлениями церкви». См.: Мейер Д. И. Русское гражданское право. Петроград : Двигатель, 1914. С. 16. 197 Суворов Н. В. Указ. соч. С. 8.
4. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения : пер. с чешского. М., 1989. С. 213–214. 193 Там же. С. 214. 194 Гарсия Гарридо М. Х. Указ. соч. С. 272.
5. Антокольская М. В. Указ. соч. С. 103.
6. Сан-Филиппо Ч. Курс римского частного права : учебник / под ред. Д. В. Дождева. М. : БЕК, 2000. С. 132. 189
7. В специальной литературе приводятся несколько отличных друг от друга переводов с латинского этого определения брака. Е. А. Флейшиц, например, был предложен такой перевод: брак – это «союз мужа и жены, объединение всей жизни, общение в праве божеском и человеческом». См.: Римское частное право : учебник / под ред. И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского. М., 1994. С. 128. 190
8. Гарсия Гарридо М. Х. Римское частное право: казусы, иски, институты : перевод с исп. М. : Статут, 2005. С. 262.

УДК 341

Назаратаева З. Б.

Магистрант 1 курса специальность

«Юриспруденция»

Научный руководитель: к.ю.н., ассоциированный профессор **Ауешова Б.Т.**

Каспийский университет технологий

и инжиниринга имени Ш Есенова, г. Актау

UDC 341

Nazarataeva Z. B.

1st year undergraduate, specialty

"Jurisprudence"

Scientific supervisor: PhD, associate professor **Aueshova B.T.**

Caspian University of Technology

and Engineering named after Sh Yesenov, Aktau

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТАТУСА БЕЖЕНЦЕВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются понятие «беженец» в международном праве, общие права беженцев, регулирование статуса беженцев. Говорится о положениях; обеспечивающих применение международных документов о правовом положении беженцев, а также сотрудничестве государств с ООН и другими международными

организациями по вопросам беженцев. Проведен обзор анализ действующего законодательства Республики Казахстан, регулирующего режим беженцев.

Ключевые слова: международное право, беженец, правовое регулирование, защита беженцев, международные документы, убежище

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF REFUGEE STATUS

Abstract

This article discusses the concept of “refugee” in international law, the general rights of refugees, and the regulation of the status of refugees. It talks about provisions, ensuring the application of international documents on the legal status of refugees, as well as cooperation of states with the UN and other international organizations on refugee issues. A review of the analysis of the current legislation of the Republic of Kazakhstan regulating the refugee regime was carried out.

Key words: international law, refugee, legal regulation, refugee protection, international documents, asylum

Методологической основой настоящей работы стали общенаучные и частно научные методы познания государственно - правовой действительности, среди которых в большей степени использовались исторический, сравнительный, логический и функциональные методы.

Теоретическая основа исследования. Теоретическую основу исследования составили монографические издания российских, казахстанских и зарубежных авторов – специалистов в области международного права, таких как Сарсембаев М.А., Гай С. И Гудвин – Гилл, Потапов В.И. и др. Теоретический материал дополнили международные правовые акты, а также действующее законодательство Республики Казахстан, регламентирующее правовые аспекты беженцев.

Введение. Актуальность темы.

Уже несколько десятилетий проблему беженцев относят к числу важных проблем современности. Обстоятельства и причины, вызывающие перемещение беженцев, различны. Одни порождаются ситуациями, формирующимися в рамках взаимоотношений людей или являющимися их результатом; другие обусловлены ситуациями, возникновение которых не зависит от воли людей, например, стихийными бедствиями. Основную массу беженцев порождают, безусловно, ситуации первого рода, а именно: вооруженные конфликты, расовые и религиозные распри.

В работах западных исследователей положение беженцев в международном праве определяется как статус. Допуская возможность применения этого термина в широком смысле, следует, тем не менее, поставить под сомнение обоснованность его использования с точки зрения правовой квалификации.

Правовой статус — это установленное нормами международного права положение субъектов международного права, отдельных территорий, различных международных и государственных органов, отдельных категорий лиц и имущества.

Проблема беженцев является одной из актуальных проблем, вокруг которой вот уже многие годы идет острая и незатухающая борьба, связанная с политическими, экономическими, национальными и другими интересами государств. Решая проблему беженцев, устанавливая определенные правом средства защиты, государства, прежде всего, руководствуются необходимостью соблюдения прав и свобод человека и гражданина¹.

Наиболее существенные изменения в области защиты прав человека произошли после второй мировой войны. В Уставе ООН, принятом на конференции в Сан-Франциско в 1945 году, было внесено положение о том, что Организация Объединенных Наций преследует цели

¹ Brownlie, I., International Law and the Use of Force by States, (1963).

«осуществлять международное сотрудничество в разрешении международных проблем экономического, социального, культурного и гуманитарного характера и в поощрении и развитии уважения к правам человека и основным свободам для всех, без различия расы, пола, языка и религии». Данное положение имеет самое непосредственное отношение к проблемам беженцев. Явления беженцев носит сегодня объективный характер, т. к. обуславливается множеством существующих в мире катаклизмов. Участвовавшие войны, стихийные бедствия, трудные экономические условия существования и многие другие явления создают обстановку, при которой возникают потоки беженцев – людей, ищущих безопасное и отвечающее общечеловеческим потребностям и условиям жизни место жительства.

Существование такой категории людей, как беженцы, не только влечет правовые последствия для государств, но и право и ответственность по их защите. В настоящее время данная обязанность возложена на Управление Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по делам беженцев (УВКБ ООН), являющееся представителем международного сообщества, но государства также могут выполнять функции по защите беженцев, хотя это не всегда связано с их материальными интересами и, как правило, они этой проблемой занимаются неохотно.

Как подчеркивают авторы большого монографического научного труда Гай С., Гудвин – Гилл термин «беженец» является строгим термином, т. е. его содержание определяется в соответствии с принципами общего международного права¹. При обыденном употреблении он более широк и менее ограничен, обозначая любого, кто бежит, кто стремится спастись от обстоятельств естественно-го или личного характера, которые он считал нетерпимыми. Куда бежит человек — неважно: речь идет о бегстве от несвободы и от опасности.

Причин для бегства также может быть множество: это и угнетение, и угроза для жизни или свободы, преследования, лишения, чудовищная нищета, война или гражданский конфликт, стихийные бедствия, землетрясения, наводнения, засуха, голод. Обобщенное значение слова «беженец» подразумевает, что заинтересованному лицу возможно и должно оказать помощь и при необходимости защищать от причин, вызвавших бегство, и от его последствий.

Поэтому из категории беженцев нередко исключаются «беглецы» от правосудия — лица, спасающиеся от уголовного преследования за нарушение общего, не имеющего политического аспекта закона².

Отраслевое (международно – правовое) содержание понятия «беженец» еще более ограничено. Например, в него не включаются «экономические беженцы» (сам этот термин обычно не употребляется). Решение их проблем, возможно, относится к сфере международной помощи и развития и не связано с институтом убежища, под которым понимается защита в течение неограниченного времени на территории другого государства. Список использованных источников.

Определение понятия «беженец» в международном праве содержится в двух основных документах: Конвенции ООН 1951 года «О статусе беженцев» и Протоколе к ней 1967 года, касающемся статуса беженцев.

Общий принцип сотрудничества при работе с людьми, пересекающими границу, вытекает из обязательств, которые государства – члены приняли на себя согласно Уставу ООН и просто как члены международного сообщества.

Согласно Конвенции ООН 1951 г. (ст.35) договаривающиеся Государства обязуются сотрудничать с Управлением Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по делам беженцев или любым другим органом Объединённых Наций, на который может перейти выполнение его функций, и, в частности, будут содействовать выполнению им обязанностей по наблюдению за применением положений настоящей Конвенции.

¹ Гай С. Гудвин Гилл. Статус беженца в международном праве. М., «Юнити». 1997 г.

² Новости от телеканала «Хабар», февраль, 2002 г.

Для того чтобы дать Управлению Верховного комиссара или любому другому органу Объединенных Наций, который станет на его место, возможность представлять доклады надлежащим органам Объединенных Наций, Договаривающиеся Государства обязуются снабжать их в надлежащей форме требуемыми ими сведениями и статистическими данными относительно:

- а) положения беженцев;
- б) проведения в жизнь настоящей Конвенции и
- в) законов, распоряжений и декретов, находящихся в силе или могущих впоследствии вступить в силу по вопросу о беженцах.

Данное положение продублировано и в Протоколе 1967 г.(ст. II).

На практике же большинство государств явно желает, чтобы Организация Объединённых Наций взяла на себя ответственность за широкую категорию лиц, вынужденных бежать из своих стран по разнообразным причинам. Генеральная Ассамблея одобрила деятельность УВКБ, продиктованную гуманитарными соображениями, но сделала это в основном потому, что отсутствие защиты создает вакуум¹. Это, в свою очередь, может быть вызвано правовыми последствиями отсутствия гражданства либо быть реальностью, например, когда человек не может или не желает воспользоваться защитой своей страны, либо из-за достаточно обоснованных опасений преследований, либо вследствие какого-нибудь вызванного неприродными причинами бедствия, такого как, обусловленное различными причинами насилие.

Таким образом, исходный момент для международной защиты — это гуманитарная необходимость, которая диктуется вескими причинами, связанными с принуждением.

Исследуя правовые нормы, касающиеся беженцев, следует обратить внимание не только на обязательства государств, связанные с приемом беженцев и обращением с ними после въезда, но и на потенциальную международно-правовую ответственность государства, действия или бездействие которого вызывают отток населения. Ответственность государства, в свою очередь, вытекает из факта его контроля над территорией и жителями. Отдельные лица и группы должны иметь возможность свободно осуществлять права человека на территории, с которой они связаны общественным фактом или принадлежностью, имеющими международное значение; самоочевидно, что такое положение наиболее вероятно не тогда, когда оно навязывается извне, а там, где господствует национальное демократическое и представительное правление, гражданское общество и правопорядок².

Хотя право искать убежища от преследований и угрозы пыток и другого подобного ущерба крайне важно для сохранения людьми жизни и свободы, оно не подменяет требования о наиболее полной защите прав человека на родине. Демографическое явление связано и с миграцией из сельской местности в города, с военными и социальными конфликтами, слабо развитостью, недостаточной или непоследовательной демократизацией и с ощущаемой людьми неспособностью или утратой способности воздействовать на свои жизненные перспективы. Однако столь же ясно, что в ответ относительно развитый мир (страны, куда стремятся беженцы) нередко ограничивается принятием ограничительных мер. Все это создает далеко не радужный фон для спектра норм и принципов, составляющих международно-правовую систему защиты беженцев.

В этом смысле Республика Казахстан принимает активное участие в мировой интеграции по вопросам беженцев. Примером тому могут служить события, происшедшие 11 сентября 2001 г. в США, в результате которых Америка объявила войну Афганистану, из-за чего Казахстан обязался перед мировым сообществом принять и разместить определенное число беженцев из

¹ Нюрнбергский процесс над главными нацистскими военными преступниками. Сборник материалов в семи томах. М., Государственное издательство юридической литературы, 1957- 1961, т. I.

² Потапов В.И. Беженцы и международное право. М., «Международные отношения», 1986 г.

Афганистана и Таджикистана. Думается, что в таких ситуациях поведение стран, оказывающих гуманитарную помощь в виде принятия беженцев, должно быть сходно.

Если в недавнем тоталитарном прошлом Союз, в том числе и Казахстан, наблюдали отток людей, бежавших от административной системы командования, то сегодня, строя демократию и рынок, страны постсоветского пространства стали потенциальными приемщиками беженцев. Решению этой проблемы должна способствовать законодательная база, отвечающая мировым стандартам и принципам в данной области¹. Помимо этого, для вовлечения в мировую интеграцию необходима ратификация уже действующих международных документов. Наглядным примером этого служит присоединение Республики Казахстан к двум основным источникам международного права, регулирующим проблемы беженцев, - Конвенции ООН 1951 г. и Протоколу 1967 г.

В Республике Казахстан политико-правовой статус беженцев не закреплён в специальном законе, что является определенного рода упущением. В данном отношении можно привести в пример Российскую Федерацию, закрепившую правовые отношения беженцев в отдельном отраслевом законодательном акте. В нашей республике такого закона нет и правовой статус беженцев регулируется целым блоком законодательства. Прежде всего, это Закон РК «О миграции населения», за ним следуют разного рода постановления правительства, ведомственные инструкции, правила и т. д.

Но несмотря на это, Казахстан реализовывает свои миротворческие программы, заключая двусторонние и многосторонние соглашения в исследуемой области. В связи с чем, следует отметить и тот факт, что в отличие от многих стран, отношения Казахстана в области правового регулирования беженцев остается стабильным. Так, в частности, согласно распоряжению президента США, Д. Буша, в 2006 году Соединенные Штаты примут не более 70 тысяч политических беженцев, передает Казинформ. Это люди, которым грозит преследование или воссоединяющиеся со своими близкими родственниками, проживающими в США. Квота была уменьшена на 10 тысяч, что отражает общую десятилетнюю тенденцию ограничений на прием иммигрантов. При Р. Рейгане квота составляла 200 тысяч. Из стран бывшего Советского Союза в следующем году статус беженцев смогут получить 17 тысяч человек².

Заключение.

Таким образом, проблема беженцев на сегодняшний день представляет собой особый интерес. Дело в том, что повышенная опасность для людей, связанная, прежде всего, с распространенными в последнее время актами терроризма, региональными войнами создает ситуацию, при которой неизбежно появляются потоки беженцев, бегущих из мест конфликтов. Среди последних, наиболее яркими примерами могут послужить террористические акты в Америке, вызвавшие ответную волну военных действий в Афганистане, в результате чего появилась огромная армия беженцев из Афганистана (2001 – 2002 гг.); военные действия Израиля против Палестины, в результате которых появляется все возрастающие потоки палестинских беженцев (2002 г.) и т.д. и т.п.

Беженцы также могут появиться в результате природных катаклизмов, политических столкновений и многих других причин. В любом из указанных случаев люди бегут оттуда, где нарушаются их права и свободы, есть вероятность небезопасного для жизни и здоровья пребывания в стране.

Тем не менее, следует признать, что нормы международного права, регулирующие положение беженцев, еще не вполне сформированы как система правовой защиты, поскольку не обеспечивают необходимого регулирования ситуаций, которые следует считать чрезвычайными³. В известной мере они облегчают положение лиц, пострадавших, но они не

¹ Регулирование правового статуса некоммерческих организаций в гражданских кодексах государств мира/Сборник материалов. Издание 2-е, переработанное и дополненное. Алматы, «Издательство Iem», 2003 г.

² Rikhof, J., 'War Crimes, Crimes against Humanity and Immigration Law', 19 Imm. L.R. (2d) 18.

³ Сарсембаев М.А. Международное право. Алматы, «Жети – Жарғы», 1996 г.

являются законченными, поскольку беженцам и лицам, ищущим убежища, по-прежнему может быть отказано даже в предоставлении временного убежища или временной защиты, в безопасном возвращении в свои дома или в компенсации.

Библиографический список

1. Brownlie, I., International Law and the Use of Force by States, (1963).
2. Гай С. Гудвин Гилл. Статус беженца в международном праве. М., «Юнити». 1997 г.
3. Новости от телеканала «Хабар», февраль, 2002 г.
4. Нюрнбергский процесс над главными нацистскими военными преступниками. Сборник материалов в семи томах. М., Государственное издательство юридической литературы, 1957- 1961, т. I.
5. Потапов В.И. Беженцы и международном право. М., «Международные отношения», 1986 г.
6. Регулирование правового статуса некоммерческих организаций в гражданских кодексах государств мира/Сборник материалов. Издание 2-е, переработанное и дополненное. Алматы, «Издательство 1ем», 2003 г.
7. Rikhof, J., 'War Crimes, Crimes against Humanity and Immigration Law', 19 Imm. L.R. (2d) 18.
8. Сарсембаев М.А. Международное право. Алматы, «Жети – Жаргы», 1996 г.

УДК 343.3/7

Саудабаев Е.

Докторант кафедры Уголовного права
юридических наук факультета Варненского
свободного университета имени Черноризца Храбра,
г. Варна, Болгария, 7777083@mail.ru

UDC 343.3/7

Saudabaev E.

Doctoral student of the Department of Criminal Law
Faculty of Legal Sciences Varna
Free University named after Chernorizets Khrabra,
Varna, Bulgaria, 7777083@mail.ru

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОНТРАБАНДЫ

Аннотация

В данной статье рассматриваются понятие «беженец» в международном праве, общие права беженцев, регулирование статуса беженцев. Говорится о положениях; обеспечивающих применение международных документов о правовом положении беженцев, а также сотрудничестве государств с ООН и другими международными

организациями по вопросам беженцев. Проведен обзор анализ действующего законодательства Республики Казахстан, регулирующего режим беженцев.

Ключевые слова: международное право, беженец, правовое регулирование, защита беженцев, международные документы, убежище

CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF ECONOMIC SMUGGLING

Abstract

This article discusses the concept of “refugee” in international law, the general rights of refugees, and the regulation of the status of refugees. It talks about provisions, ensuring the application of international documents on the legal status of refugees, as well as cooperation of states with the UN and other international organizations on refugee issues. A review of the analysis of the current legislation of the Republic of Kazakhstan regulating the refugee regime was carried out.

Key words: international law, refugee, legal regulation, refugee protection, international documents, asylum

В соответствии с пунктом 18 статьи 18 Закона Республики Казахстан «О таможенном деле»: «товар-это любое материальное вещество материального мира, в том числе валюта, валютная ценность, электрическое тепло или другие виды энергии». К транспортным средствам, указанным в пункте 21 настоящей статьи, относятся «любое средство, используемое для международной перевозки и товаров, к ним относятся контейнеры и другие транспортные средства».

Также встречается разделение объекта преступления на основное и дополнительное по горизонтальному направлению.

Такая классификация производится только в отношении видового объекта. Посягательство преступника на дополнительный объект вместе с основным объектом повышает общественную опасность совершенного деяния, так как представляет собой характер извлечения его возможностей и затрагивает и посягает на охраняемые законом блага. Дополнительный объект при совершении преступления в некоторых случаях может быть разрушен или не причинен вред. А дополнительным объектом экономической контрабанды должны быть рассмотрены общественные отношения в сфере осуществления таможенного дела. То есть правила пересечения таможенной границы Республики Казахстан и общественные отношения, регулирующие товары и иные предметы, перемещаемые через таможенную границу.

К факультативным признакам на объекте указанного состава преступления относятся предметы экономической контрабанды и их выявление имеет значение для этих преступлений. При отсутствии этих предметов, то есть если негласный провоз товаров, ценностей и предметов через таможенную границу не имеет места в крупном размере, состав данного преступления также считается отсутствующим.

Списки предметов этого преступления являются товарами и иными предметами, указанными в статье 7 Таможенного кодекса Республики Казахстан от 5 апреля 2003 года. Товаром признается любое движимое имущество материального мира, в том числе валюта, валютные ценности, электрические, тепловые и иные источники энергии, транспортные средства, кроме транспорта, используемых в международных перевозках. К ним также относятся: культурные ценности народов, имеющие художественное, научное, историческое и археологическое значение; древнее имущество, имеющее историческую ценность и иное значение; объекты интеллектуальной собственности; виды животных и растений,

находящихся под угрозой исчезновения.

В пункте 6 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 18 июля 1997 года «О практике применения законодательства об уголовной ответственности за контрабанду» указано, что «ответственность за незаконный провоз через таможенную границу Республики Казахстан предметов, не изъятых из обращения или ограниченных в обороте (например, продуктов питания, одежды, обуви, пудровых товаров и т. д.), устанавливается статьей 209 Уголовного кодекса Республики Казахстан¹.

В теории уголовного права можно отключить объекты контрабанды из-за предмета экономической контрабанды:

- общественная безопасность (если предмет контрабанды - оружие, боеприпасы, взрывчатые вещества, применяется статья 250 УК РК);
- здоровье населения (если предметом контрабанды являются наркотики, сильнодействующие ядовитые, отравляющие радиоактивные или взрывчатые вещества, применяется статья 297 УК РК).

Отсоединение этих дополнительных объектов следует считать условно произведенными. Ведь это может стать групповыми объектами, предусмотренными Особенной частью УК РК. В случае посягательства на эти предметы мы можем заметить их размещение в главах, в зависимости от угрожающего и посягающего объекта. Поэтому разграничение таких дополнительных объектов неправильно, объект состава указанных преступлений не является объектом преступления экономической контрабанды, который посягает на другие общественные отношения.

До середины 1991 года в советском уголовном и таможенном законодательстве СССР выделялись три вида посягательства на интересы внешней торговли:

1. Нарушение таможенных правил;
2. Контрабанда, подвергаемая административному наказанию;
3. Уголовно наказуемая контрабанда.

Первые два вида указанных посягательств оценивались как административные правонарушения по Таможенному кодексу СССР 1964 года (ст. 97, 100) и по административным правонарушениям 1984 года (ст. 194, 195), а в обоих из этих законов понятие "нарушение таможенных правил" было четко определено, при их выявлении руководствоваться четко перечисленными правонарушениями, если не было действий, указанных в перечне, ответственность за которые не наступает и ответственность наступает только за А ответственность за экономическую контрабанду установлена в главе "уголовная ответственность за государственные преступления".

Исследования показали, что наше действующее законодательство полностью охватывает вышеуказанные виды контрабанды, что соответственно регулируется таможенным, административным и уголовным законодательством и несет ответственность по соответствующему законодательству в случае совершения контрабандных действий.

Структура правовых норм отражает, из каких элементов (частей) состоит норма, и их взаимосвязь. А диспозиция является одним из элементов правовой нормы и в ней указывается, какое поведение происходит при наличии обстоятельств, предусмотренных в гипотезе². В бланкетной диспозиции устанавливается только ответственность за нарушение определенных правил.

Содержание нарушенного положения прямо не устанавливается в настоящей статье или других статьях закона. Такие статьи состоят только из гипотезы и санкций, при наличии диспозиции просто упоминаются, содержание которых не раскрывается. И " действие таких

¹ Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының «Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы» 18.07.1997 жылғы №10 қаулысы. -Алматы. «Әділет Пресс» 1997. 10 б.

² Храпанюк В.Н. Теория государства и права. Учебное пособие для высших уч. зав. / Под ред проф. В.Г. Стрекозова. -М., 2000. -377с.

норм требует наличия положений в других нормативных правовых актах. Они являются нормами по уголовной, административной и дисциплинарной ответственности за нарушение определенных норм, правил», - говорится в теории права¹.

Наша правовая система опирается на законы, где прописаны законы, решения проблем на практике зачастую закрепляются в форме юридически и кодифицированного акта, в связи с чем у нас встречается относительно норм бланкового характера (около 30%).

В Концепции правовой политики Республики Казахстан установлено, что процесс формирования законодательных актов должен быть направлен на возможное уменьшение норм щелочного характера². Он объясняется, прежде всего, обязательностью для всех конституционных норм и отдельные статьи Конституции РК имеют уголовно-правовое содержание.

В соответствии с законом различных уровней, принимаемых государственными органами, встречаются нормы, которые не соответствуют идее законодателя, а порой противоречат Основному закону. Из-за большого количества противоречий в законотворческой практике имеют место посягательства на права и свободы человека и граждан, интересы граждан и юридических организаций, преступления, связанные с коррупцией. Аналогичная ситуация также приводит к фактическому обмену законов актами в соответствии с законом. Поэтому целесообразно сказать, что идея снижения норм вытесняющего характера, обозначенная концепцией, основана на том, что в Основных законах следует не допускать ссылки на соответствующие законом акты и постановления нормативного характера, изданные различными органами.

В продолжение этой мысли, несмотря на то, что рассматриваемая нами диспозиция преступлений экономической контрабанды в объективном отношении обозначила ряд действий бланкетного характера. Он должен опираться на специальные отраслевые законы, законодательные акты для определения содержания общественно опасных действий.

Поскольку диспозиция уголовного законодательства, регулирующая сферу преступлений, связанных с экономической контрабандой, носит бланковый характер, вызывает вопрос дифференциации уголовной ответственности и индивидуализации наказания. При составлении бланкетных диспозиций законодатель в некоторых случаях, исходя из того, что понятия, установленные отраслевым законодательством, вносились на свое обсуждение в уголовное законодательство Республики Казахстан, отдельные термины претерпевают изменения и затрудняют процесс правоприменительной практики. Поэтому возникает необходимость систематизации терминов, связанных с экономической контрабандой, повышения эффективности уголовно-правовых средств, влияющих на преступления в сфере экономической деятельности.

Стоимость предмета контрабанды основывается на ценах государственного регулирования, а в других случаях – таможенной стоимости на момент совершения преступления. В случае невозможности в этом порядке определить стоимость (например, поддельные спиртные напитки, другие произведенные товары) устанавливается заключением эксперта в соответствии с правилами, установленными законодательством о таможенном деле. А вывоз с места наркотических средств, психотропных, сильнодействующих, отравляющих, радиоактивных или взрывчатых веществ, вооружения, военной техники, взрывных устройств, огнестрельного оружия и боеприпасов, ядерного, химического, биологического и других видов оружия, материалов и оборудования, которые

¹ Теория государства и права. Учебник. / Под ред А.У. Бейсеновой. -А., Атамұра, 2006. -392с.

² Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасы, 20 қыркүйек 2002 жыл № 949 Жарлық, Казахстанская правда. 2002, - 03 октября

могут быть использованы для уничтожения, влечет за собой ответственность сверх количества и количества предметов контрабанды.

Следующая останавливаемая проблема, объективная сторона преступления. В теории уголовного права объективная сторона преступления-это совокупность фактически имеющихся обстоятельств. Они образуют и характеризуют процесс общественно опасного и противоправного посягательства на охраняемые законом интересы их органического единства и взаимосвязи, который начинается с внешнего рассмотрения преступным действием (бездействием) субъекта и заканчивается преступным результатом¹.

Объективная сторона преступления экономической контрабанды заключается в перемещении через таможенную границу Республики Казахстан путем::

- касание таможенного контроля; то есть, касание таможенного контроля товаров (предметов) означает перемещение товаров (предметов) с обходом без таможенных постов и иных мест, установленных определенным законодательством Республики Казахстан и таможенными органами.

- негласное перемещение товаров (предметов) под таможенный контроль; совершается любыми способами, затрудняющими сокрытие товаров (предметов) под таможенным контролем и обнаружение (например, использование мест сокрытия при перевозке либо упаковки и упаковки других предметов и т. д.);

- обманное использование документов или средств таможенной идентификации; обманное использование документов или средств таможенной идентификации производится путем предъявления документов, непригодных к таможенным органам, а также лицам, проводящим пограничный контроль, незаконного получения, подделки; а также документов, содержащих недостоверные сведения, либо оригинала средств идентификации другого объекта. Под использованием средств таможенной идентификации понимается использование поддельных пломб, печати, резолюции, цифровой и буквенной или иной маркировки, идентификационных знаков, фотографий и других;

- перемещение товаров, предметов и ценностей, запрещенных или ограниченных к перемещению через таможенную границу, в отношении которых установлены специальные правила перемещения через таможенную границу, без декларирования.

- перемещение товаров, предметов и ценностей, запрещенных или ограниченных к перемещению через таможенную границу, в отношении которых установлены специальные правила перемещения через таможенную границу. Недекларирование или недостоверное декларирование-это абсолютно или ненадлежащим образом невыполнение требования предъявить таможенную декларацию, в отношении которой запрещена или ограничена к перемещению, перемещение товаров, предметов и ценностей через таможенную границу, специальные правила которой установлены соответствующим законом.

Каждое действие, составляющее контрабанду, происходит отдельно и в разное время. Потому что существует необходимость перемещения контрабандного товара, ценностей и предметов через таможенную границу не только одной страны, но и другой страны.

В практике судов наблюдаются случаи неправильного толкования признаков контрабанды. Так, Мангистауский областной суд по делу С. установил, что использование для контрабанды предметов и емкостей бытового и бытового назначения не является основанием считать уголовно наказуемым деянием по признаку сокрытия. Для определения этого признака достаточно лишь не указывать в таможенной декларации, которая

¹ Каиржанов Е.И. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. -Алматы: изд.центр «Vita», 1998.-220с.

выражается сокрытием товаров и иных ценностей и предметов от таможенного контроля, предметы контрабанды, при этом выявляющей его причиной является их недекларирование¹.

При установлении фактов незаконного перемещения лицами, признанными в совершении преступлений, предусмотренных статьями 234, 286 УК Республики Казахстан, с использованием транспортных средств, выражающихся в провозе и вывозе с таможенной границы Республики Казахстан контрабандных товаров или иных ценностей и предметов, разрешение судьбы транспортных средств, использованных при контрабанде, решает, ранее эти транспортные средства по делу имели ли вещественные доказательства в качестве орудия преступления.

Можно признать, что транспортные средства стали орудиями преступления и могут быть опознаны в случае их использования для соприкосновения с таможенным контролем предметов контрабанды через таможенную границу, а также в случаях использования предметов контрабанды для сокрытия от контроля (чаще всего используются технические параметры транспортных средств путем замены их отдельных сторон и деталей, перестановка предметов контрабанды в топливный бак, расстановка под машину, перемещение в закрытую тару.

Транспортное средство, использованное владельцем в качестве оружия контрабанды и признанное вещественным доказательством (ч. 3 ст. 121 УПК Республики Казахстан) 1. Общие положения) подлежит конфискации. Если товары, иные ценности и транспортные средства, признанные предметами контрабанды либо использованные в качестве орудия преступления, не охвачены контрабандой и контрабандным путем для использования имущества через таможенную границу, либо таким образом не охвачены использованием другого лица, то такое имущество не подлежит конфискации².

Одним из условий начала уголовной ответственности за экономическую контрабанду по статье 234 Уголовного кодекса Республики Казахстан является причинение крупного ущерба. В соответствии с примечанием статьи 234 УК Республики Казахстан контрабанда признается совершенным в крупном размере, если стоимость товаров, реализованных анализируемым преступлением, превышает одну тысячу месячных расчетных показателей.

В пункте 8-1 нормативного постановления Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 18 июня 2004 года «О практике применения законодательства о привлечении к уголовной ответственности за контрабанду»: при этом стоимость реализации в крупном размере товаров, предметов и ценностей, запрещенных или ограниченных к перемещению через таможенную границу, сопряженную с недекларированием или недостоверным декларированием, в отношении которых установлены специальные правила перемещения через таможенную границу».

Обстоятельствами, ограничивающими контрабанду, подлежащую уголовному наказанию, от контрабанды, наказуемой в административном порядке, а также нарушений, сопряженных с перемещением товаров и предметов через таможенную границу, являются крупный размер экономической контрабанды, либо перемещение предметов, для которых установлены специальные правила.

В ранее действовавшем уголовном законодательстве не было сказано о понятии "крупный размер", в связи с чем на практике допущено отрицательное определение содержания контрабанды. При предъявлении обвинений органами предварительного следствия в содержание понятия» размер контрабанды " также были включены суммы,

¹ Обзор судебной практики по делам о контрабанде // Вестник суда.-1997.№ 4.

² Бюллетень Верховного Суда РК. – 2004. №7. - С. 53-54.

поступившие в Государственный фонд в случае незаконной легализации контрабанды и иных ценностей.

Контрабандное деяние объективно сопряжено с уклонением виновного от уплаты обязательных платежей и налогов, взимаемых таможенными органами, охваченных намерением незаконного перемещения товаров и иных ценностей, как правило, является и главной целью, что сказанное, поэтому уклонение от реализации налогов и других обязательных платежей в бюджет не подлежит дополнительному квалифицируемому действию.

Такая квалификация имеет место при условии совершения в разное время действий, составляющих состав уголовного уклонения от уплаты налогов и других обязательных платежей в бюджет и контрабанды.

Действия, в которых отражаются элементы обманного использования таможенных и иных документов (служебная подлог, подделка платежных знаков и документов), также не требуют дополнительной квалификации.

В случае совершения иных преступлений, наряду с контрабандой, в особенности валютных, связанных с наркотическими средствами, оружием и боеприпасами и другими, либо сопряженных с нарушением требований иных объектов контроля, кроме таможни, совершенные деяния квалифицируются по совокупности преступлений, предусмотряваемых соответствующими нормами Уголовного закона.

Такие преступления считаются оконченными в случаях:

- при негласном ввозе и вывозе-с момента прямого пересечения границы;
- в отношении предметов, определенных специальными правилами – с момента окончания пограничного контроля;
- при ввозе, осуществляемом негласным видом перемещения-вывоз с момента осуществления мер таможенного оформления.

Как известно, в прошлом Уголовном кодексе КазССР 1959 года предметы контрабанды были рассмотрены в специальных хранилищах в качестве отягчающих обстоятельств и впоследствии изъяты. Кроме того, в этой связи в теории уголовного права имеются различные мнения ученых. Например, с точки зрения ученых, понимающих это понятие в широком масштабе, любые гибкие места, позволяющие тщательно скрыть проводимые предметы¹.

Ученые, поддерживающие другие взгляды, должны отнести к специальным хранилищам специально приспособленные склады, укрыватели в поезде, на судне и других транспортных средствах и, интересно, скрытый пропуск через таможенную границу со спрятанным чемоданом, не должен подвергаться контрабанде².

К веществам «контрабанда изъятых из обращения предметов или веществ, обращение которых ограничено», ответственность по которой предусмотрена статьей 286 Уголовного кодекса Республики Казахстан, относятся: наркотические средства; психотропные вещества; сильнодействующие ядовитые; отравляющие; радиоактивные или взрывчатые вещества; оружие; военная техника; взрывные устройства; огнестрельное оружие; боеприпасы; оружие массового поражения; ядерное, химическое биологическое оружие.

Для перемещения через таможенную границу предметов, составляющих предмет этого преступления, установлены специальные правила. Предметы и ценности, перемещение

¹ Федосеев А.А. Понятие контрабанды по советскому таможенному и уголовному праву // Правоведение. – 1962. – № 2. – 88 с.

² Советское уголовное право. Часть Общая / Отв.ред. Н.А. Беляев. -М.: Госиздат Юрлит, 1981. -687с.

которых через таможенную границу запрещено или ограничено, являются предметом преступления.

Отвечает: Кулик Мария Викторовна в соответствии с пунктом 1 статьи 276-13 Налогового кодекса РК работы по переработке давальческого сырья, ввезенного на территорию РК с территории другого государства-члена Таможенного союза с последующим вывозом продуктов переработки на территорию другого государства, облагаются налогом на добавленную стоимость по нулевой ставке при соблюдении условий переработки товаров и срока переработки давальческого сырья, т. е. давальческое сырье-сырье Указанные действия относятся:

- Ввоз товаров и транспортных средств на таможенную территорию Республики Казахстан, в том числе на территорию свободных таможенных складов;
- Ввоз на остальную часть таможенной территории Республики Казахстан;
- Фактическое пересечение таможенной границы Республики Казахстан.

Перемещение может производиться одним из следующих способов: 1) сопряжение таможенного контроля; 2) негласное таможенное наблюдение; 3) обманное использование документов или средств таможенной идентификации; 4) не составление декларации; ложное декларирование предметов и ценностей, запрещенных или ограниченных к перемещению через таможенную границу.

В соответствии со статьей 25 Закона Республики Казахстан «О таможенном деле в Республике Казахстан» допускается пересечение таможенной границы Республики Казахстан товарами и транспортными средствами только из мест, установленных таможенными органами Республики Казахстан, и только во время их работы в соответствии с законодательством Республики Казахстан. Товары и транспортные средства могут пересекать границу Республики Казахстан только с разрешения таможенного органа Республики Казахстан во внеурочное время и внеурочное время работы таможенных органов Республики Казахстан.

Таможенный контроль - это совокупность мер, осуществляемых таможенным органом в целях обеспечения надзора за законностью Республики Казахстан, задачами выполнения контроля, выполняемыми таможенным органом.

Для осуществления таможенного контроля на таможенной границе Республики Казахстан созданы зоны таможенного контроля, определенные Государственным таможенным комитетом Республики Казахстан.

Под скрытыми местами-магнитные контейнеры, места наклеивания транспортных средств, дополнительные полости в автомобиле, пещеры и другие предметы. Кроме того, под тайным провозом подразумевается скрытое перемещение личности. Указание одного и того же вида товара другого товара - это изменение характера внешних признаков того или иного предмета и отнесение их к другому виду товара.

Обманное использование документов или средств таможенной идентификации для перемещения товаров и транспортных средств через таможенную границу Республики Казахстан представляет в таможенные органы а также лицу, осуществляющему пограничный контроль, документы, содержащие непригодные, добытые незаконным путем, ложные, а также ложные сведения, использует искусственные печати, штампы, пломбы, другие способы и средства таможенной идентификации или предоставляет средства идентификации, относящиеся к другому объекту.

Перечень документов и сведений и порядок их представления определяются таможенным комитетом Республики Казахстан в соответствии с законодательством Республики Казахстан.

Под искусственным - это документ, составляемый полностью ложными или корректными сведениями, но для внесения дополнительных сведений введены частично ложные данные.

Недействительный документ-это законный документ (например, истечение срока), который в силу определенных причин отменял свое законное действие. Документ, полученный незаконным путем, - это передача определенному лицу и уполномоченному органу для удовлетворения своих потребностей или халатность к деятельности должностного лица, передающего данный документ.

Документ, в котором содержатся недостоверные сведения - полное подделка документа, фактически не соответствующего действительности, или частичное внесение изменений в документ путем записи некоторых фальшивых слов, исправления цифр; попытка изменения сущности предложения, исправления цифр, изменения действительного смысла свидетельства или иного официального документа.

Способ обманного использования документов или средств таможенной идентификации один из самых распространенных и опасных видов контрабанды, так как с обманным использованием документов появилась возможность перенести за границу множество различных ценных сырья и материалов, энергии (нефть, бензин и др.). От таких крупномасштабных операций государство вредит десятки, сотни тысяч долларов. При совершении контрабандой этим способом действия виновника не требуют дополнительной квалификации за фальсификацию документов или подделку, так как эти действия являются обязательными формами этого способа совершения контрабанды.

Такие способы являются одним из самых распространенных и опасных видов контрабанды, так как с обманным использованием своих документов можно завозить за границу большое количество различных видов сырья и материалов, энергии (нефть, бензин, мазут) и др. От таких крупных масштабных операций государство наносит ущерб десяткам, сотням тысяч долларов¹.

Действия, сопряженные с декларлируемым или недостоверным декларированием, подлежат невключению в таможенную декларацию товаров и ценностей, подлежащих декларированию: внесение в таможенную декларацию недостоверных сведений.

Также не исполняет или ненадлежаще исполняет обязанности по подаче таможенной декларации в соответствии с правилами, установленными законом, в отношении иных ценностей и законодательства, запрещенных или ограниченных к перемещению через таможенную границу, либо изъятых из обращения.

Товары и транспортные средства, перемещаемые через таможенную границу Республики Казахстан, товары и транспортные средства, таможенный режим которых подвергается изменению, а также другие товары и транспортные средства подлежат декларированию таможенному органу Республики Казахстан в случаях, определенных законодательством Республики Казахстан О таможенном деле.

Законодатель установил единые признаки отягчающих видов экономической контрабанды (статья 234 УК РК) и контрабанды изъятых из обращения предметов или предметов, обращение которых ограничено (статья 286 УК РК). Они были:

- а) несколько раз;
- б) с использованием лицом своего служебного положения;;
- в) с применением насилия к лицу, осуществляющему таможенный контроль.

¹ Алауханов Е. Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім. – Алматы: Жеті жарғы, 2001.-416б.

В определении вопроса многократного понятия законодатель рассмотрен в части 2 статьи 12 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Неоднократное совершение преступлений, которые мы рассматриваем, встречается как утяжеленные виды составов преступлений.

Контрабанда признается совершенной неоднократно, если она совершена одним лицом два или более раз. Вместе с тем, лицо должно быть освобождено от уголовной ответственности за ранее совершенное преступление в порядке, установленном законом, либо судимость лица за ранее совершенное преступление была погашена или снята, либо срок привлечения к уголовной ответственности за такое преступление истек.

В постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 18 июля 2004 года «О практике применения законодательства о привлечении к уголовной ответственности за контрабанду» установлено, что должностным лицом необходимо опознать лиц, которые в силу экономической контрабанды, совершенной с использованием своего служебного положения, обязаны осуществлять таможенный или пограничный контроль, а равно осматривать товары или иные ценности и предметы, перемещаемые через государственную или таможенную границу. При совершении должностными лицами контрабандных преступных действий дополнительной квалификации по уголовным законам, статьям о должностных преступлениях нет необходимости. Вместе с тем, иные лица, совершившие контрабанду с использованием своего служебного положения, привлекаются к ответственности по совокупности преступлений, предусматривающих ответственность в отношении должностных преступлений и предусмотренных соответствующей частью статьи 209, независимо от квалифицирующих признаков.

В. А. Владимиров, С. В. Дьяков и другие считают, что должностные лица, совершившие контрабандные преступные деяния с использованием служебного положения, – лица, состояние службы которых имеет право осуществлять таможенный контроль, либо перемещать товары через границу без таможенного контроля. Деятельность таких лиц должна соответствовать двум следующим условиям: служебное положение лица; использование своего служебного положения незаконными товарами и предметами для пересечения таможенной границы Республики Казахстан.

Субъектом контрабанды, совершенной должностным лицом, воспользовавшимся своим служебным положением, являются должностные лица, осуществляющие контрольные функции на таможенной границе, и иные должностные лица, использовавшие свое служебное положение в целях перемещения товара через границу.

При контрабанде, совершенной должностным лицом, использовавшим свое служебное положение, дополнительно квалифицировать действия виновного не следует.

Если лицу, осуществляющему контрольные функции, нанесли телесные повреждения, то есть ударили, нанесли легкие или средние травмы для здоровья, то в этом случае говорим о контрабанде, совершенной с применением насилия к лицу.

Совершение экономической контрабанды с применением насилия лицу, осуществляющему таможенный контроль, допускается квалифицировать по пункту «в» части 2 статьи 234 Уголовного кодекса Республики Казахстан только в случае причинения легкого, средней тяжести или тяжкого вреда здоровью.

Наличие тяжких последствий, то есть повлекшее смерть, требует квалификации этого преступления совокупностью статьи 234 УК Республики Казахстан и статьи 99 УК Республики Казахстан. Применяемое насилие должно носить характер, наносящий вред организму или здоровью.

Законом Республики Казахстан от 25 сентября 2003 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам борьбы с коррупцией» законодателем в Часть 3 статьи 234 УК РК внесено дополнение в пункт «а» следующего содержания: «лицо, уполномоченное на выполнение государственных функций, либо приравненное к нему лицо, если они сопряжены с использованием своего служебного положения».

Перечень деяний, предусматриваемых пунктом „а“ части 3 статьи 234 УК Республики Казахстан, относится к коррупционным преступлениям, законодательно закрепленным в пункте 1 примечании к статье 50 УК Республики Казахстан. Понятие субъекта этого преступления аналогично тому же понятию при квалификации преступления, предусмотренного пунктом «а» части 3 статьи 218 УК Республики Казахстан.

Если данное преступление (или несколько таких преступлений) совершено ранее совместной группой лиц, оно признается совершенным организованной группой и квалифицируется по пункту «б» части 3 статьи 234 УК Республики Казахстан.

Наиболее опасным видом контрабанды является контрабанда, совершенная организованной группой. Стабильность организованной группы свидетельствует, особенно, о стабильности состава, тесном взаимодействии между членами, согласованности действий, стабильности форм и методов преступной деятельности, продолжительности организованного срока.

Согласно основным признакам организованной группы к ответственности привлекаются не только лица, перемещающие товары или другие предметы контрабанды непосредственно через таможенную границу, но и другие участники организованной группы (например, лица, получившие его с целью перемещения за пределы таможенной территории страны или получающие по прибытии в страну, или лица, незаконно перемещающие товары или другие предметы контрабанды, либо за ее пределами).

Так, по-прежнему суды имеют место в преступлении, совершенном организованной группой лиц, которые неправильно относят к действиям виновного. В 2006 году приговором Талдыкорганского областного суда Э.; К., Л., Ч. осуждены по пункту «б» части 2 статьи 64 УК Казахской ССР (ст. 234 УК Республики Казахстан). Верховный суд Республики Казахстан, установив, что 12 июня 1996 года, по пункту «б» части 2 статьи 64 УК Казахской ССР отменял обвинение, считая, что в деле отсутствуют данные, свидетельствующие об образовании осужденными организованной группы и совершении тем же преступления, и приговор изменил.

Суд установил, что эти лица совершали преступление только по предварительному сговору друг с другом. Например, в приговоре Западно-Казахстанского областного суда по делу гражданина Л. и других участников Л. и другие участники договорились о контрабанде, тщательно готовились к нему, заблаговременно разыскивали транспортные средства, составляли план действий и определили, что роль каждого выделена.

Библиографический список

1. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының «Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы» 18.07.1997 жылғы №10 қаулысы. -Алматы. «Әділет Пресс» 1997. 10 б.
2. Храпанюк В.Н. Теория государства и права. Учебное пособие для высших уч. зав. / Под ред проф. В.Г. Стрекозова. -М., 2000. -377с.
3. Теория государства и права. Учебник. / Под ред А.У. Бейсеновой. -А., Атамұра, 2006. -392с.

4. Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасы, 20 қыркүйек 2002 жыл № 949 Жарлық, Казахстанская правда. 2002, - 03 октября
5. Каиржанов Е.И. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. -Алматы: изд.центр «Vita», 1998.-220с.
6. Обзор судебной практики по делам о контрабанде // Вестник суда.-1997.№ 4.
7. Бюллетень Верховного Суда РК. – 2004. №7. - С. 53-54.
8. Федосеев А.А. Понятие контрабанды по советскому таможенному и уголовному праву // Правоведение. – 1962. – № 2. – 88 с.
9. Советское уголовное право. Часть Общая / Отв.ред. Н.А. Беляев. -М.: Госиздат Юрлит, 1981. -687с.
10. Алауханов Е. Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім. – Алматы: Жеті жарғы, 2001.-416б.

ӨОЖ 347.965

Таңатаров Б. Е.

Yessenov University 1 – курс магистранты

Ғылыми жетекші: профессор, PhD **Нұрмағанбет Е.Т.**

Yessenov University, Ақтау қ.

UDC 347.965

Tanatarov B. E.

Yessenov University 1 – Master's Degree Course

Doctor: Professor, PhD **Nurmaganbet E.T.**

Yessenov University, Aktau

АДВОКАТУРАНЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІГІ ЖӘНЕ АДВОКАТТЫҚ ҚЫЗМЕТ КЕПІЛДІКТЕРІН ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Мақалада белгілі бір ғылыми құндылыққа ие және жоғары практикалық маңыздылығы, өйткені оның құрамында жаңалығы бар авторлық жалпылау, тұжырымдар және адвокаттық практикада және заң шығару қызметінде қолданылуы мүмкін ұсыныстар.

Түйінді сөздер: адвокат, адвокат, адвокаттың тәуелсіздік кепілдігі, кәсіби адвокаттың құқықтары.

ISSUES OF ADVOCACY INDEPENDENCE AND DEVELOPMENT OF GUARANTEES OF ADVOCACY

Annotation

The article has a certain scientific value and high practical significance, since it contains novelty author's generalizations, conclusions and recommendations that can be used in advocacy practice and legislative activities.

Key words: lawyer, lawyer, guarantee of independence of a lawyer, rights of a professional lawyer.

Өзірге "Адвокаттық қызмет туралы" Қазақстан Республикасының қолданыстағы Заңы адвокатураға белгілі бір дәрежеде тәуелсіздігін сақтауға, ал адвокаттарға өз қызметін салыстырмалы түрде қолайлы жағдайларда жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Осы жылдар ішінде адвокаттар алқаларының құқықтық жағдайы, кәсіби топ мүшелерінің өкілеттіктері, адвокат мәртебесін алу және жоғалту тәртібі, құқықтық көмекке жүгінетін адамдармен қарым-қатынас негіздері, Адвокаттық қызмет кепілдіктері және басқа да көптеген негізгі мәселелер нақтыланды. Адвокаттар алқалары республикалық деңгейде мүліктің атынан өкілдік етуге уәкілетті бірыңғай құрылым шеңберінде біріктірілді.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғаушының кеңестік кезеңмен салыстырғанда құқықтары едәуір кеңейтілді және егжей-тегжейлі, оның ішінде дәлелдемелер жинау, процеске ертерек кіру¹, куәгерлердің иммунитетіне құқықты бекіту, іс материалдарының көшірмелерін алу, қылмыстық қудалау органдарының заңсыз әрекеттеріне сотқа шағымдану, қылмыстық қудалау органдарына қатысты ақпаратқа иелік ететін адамдарға сауалнама жүргізу қылмыстық іс, сараптамаға бастамашылық жасау және т. б.

Жалпы, бұл саладағы өзгерістер жеткілікті динамикалық және дәйекті емес, бірақ өте жағымды болды деген қорытынды жасауға болады. Барлығы салыстыра білетіндіктен, қазіргі уақытта Қазақстандағы адвокатура Орталық Азия елдеріндегі ұқсас институттарға қарағанда анағұрлым дамыған және табысты деп айтуға болады² біз мемлекеттен салыстырмалы тәуелсіздікті және өзін-өзі басқару еркіндігін сақтай алдық.

Бүгінгі таңда адвокат заң нормаларына сәйкес сот ісін жүргізудің белсенді қатысушысы бола алады, алайда, осы саладағы заңнама мен құқық қолдану практикасының өзгеруінің салыстырмалы түрде оң үрдісіне қарамастан, жалпы жағдай жетілуден алыс екенін мойындау керек.

Адвокат әлі күнге дейін инквизициялық қылмыстық сот ісін жүргізуде демократиялық декорация болып қала береді. Қорғаушылардың өтініштері көбінесе еленбейді немесе ресми түрде бас тартылады, айыпталушылар мен олардың адвокаттарының құқықтарын бұзғаны үшін прокуратура органдары да, соттар да көздерін жұмады. Адвокаттардың өздері кейде өздерінің іс жүргізу қарсыластарының қудалауына ұшырайды. Адвокатураның тәуелсіздік кепілдіктері бұзылады. Адвокаттар кеңселерінде тінту жүргізудің, адвокаттық құпияға қатысты мәліметтерді қамтитын құжаттарды алып қою әрекеттерінің айқын фактілері белгілі. Адвокаттар өз жұмыстарының құпиялылығын ғана емес, сонымен қатар кәсіби қорғаушылардың жеке өміріне қол сұғылмаушылықты бұзатын арнайы жедел-ізвестіру іс-шараларын жүзеге асыруға шағымданады. Адвокаттың құқықтық және әлеуметтік мәртебесіне тиісті құрмет жоқ³. Қазақстанда соттар шығарған үкімдердің басым көпшілігі айыптау болып табылады⁴. Мұндай жағдайда адвокат қылмыстық процесте тек аянышты өтініш беруші болып қала береді деген нақты сөз, өкінішке орай, өзектілігін сақтауды жалғастыруда.

Осыған байланысты, заттардың қолданыстағы тәртібін жетілдіру қажет екені анық, ал адвокаттың қоғамдағы орны және, тиісінше, қылмыстық процестегі қорғаушының рөлі тиісті биіктікке көтерілуі керек. Бұл постулат корпоративтік қызығушылықтың көрінісі ғана емес.

¹ Усманова М.С. Обзорный документ «Юридическая профессия в Таджикистане». Ежегодник Центра исследования правовой политики 2008. Алматы, 2009. С. 279-305.

² Хакимов Р.М. Обзорный документ «Юридическая профессия в Кыргызстане». Ежегодник Центра исследования правовой политики 2008. Алматы, 2009. С. 237-278.

³ Пашин С.А. Экспертное заключение по Указу президента Республики Узбекистан от 1 мая 2008 г. «О мерах по дальнейшему реформированию института адвокатуры в Республике Узбекистан» и Постановлению Кабинета министров Республики Узбекистан от 27 мая 2008 г. «Об организации деятельности Палаты адвокатов Республики Узбекистан». Ежегодник Центра исследования правовой политики 2008. Алматы, 2009. С. 30-38.

⁴ Головки Л.В. Деградация статуса адвоката в Республике Узбекистан (анализ новейших подзаконных актов в сфере адвокатской деятельности). Ежегодник Центра исследования правовой политики 2009. Алматы, 2010. С. 453-467.

Шындығында, қылмыстық сот ісін жүргізудің бүкіл жүйесі түбегейлі қайта құрылуы керек. Мұндай қайта құрудың негізгі бағыты Заңға және оны әділ қылмыстық процестің жалпыға бірдей танылған халықаралық стандарттарын қолдану тәжірибесіне одан әрі енгізу болуы керек. Мәселеге осы көзқараспен репрессиялық қылмыстық процестің атавизмдерінен бас тарту, тараптардың теңдігі мен бәсекелестігін, қылмыстық істерді қараудың объективтілігі мен бейтараптығын күшейту қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде адам құқықтарының сақталуын қамтамасыз ететін негізгі субъект ретінде қорғаушының құқықтық мәртебесін дамытуды біржақты көздейтіні белгілі болады.

Объективті зерттеуші үшін сот билігінің шынайы тәуелсіздігін орнатпай, адвокатураның өркендеуі мүмкін емес екені анық. Транзиттік кезең елдеріне қатысты бұл мәселе көбінесе құқықтық емес, саяси салада болатыны түсінікті. Қоғам, халық және мемлекет әлеуметтік эволюция жолында белгілі бір деңгейге жеткенше, сот билігі мемлекеттік жүйеде өзіне лайықты орын алмайды. Осы уақытқа дейін адвокаттардың қызметінде және осы кәсіби қоғамдастықтың өзінде үлкен проблемалар туындайтыны анық.

Осыған қарамастан, жоғарыда аталған әлеуметтік эволюция оны құқықтық қамтамасыз ету бөлігінде қолдауды қажет етеді, сондықтан заңнаманы жетілдіру процесін жалғастыру және қорғаушының құқықтық мәртебесін дамыту қажет. Реформалардың қажеттілігі бұрыннан келе жатқанын түсіну саяси элитада да бар. Бұған Әділет министрлігінің адвокаттық қызметті де, жеке практикамен айналысатын заңгерлердің жұмысын да реттейтін жаңа заң қабылдау әрекеті дәлел болып табылады. Осы іс-шарада басқа спикерлер осы Заң жобасы туралы айтады.

Адвокаттық қызмет кепілдіктерін дамыту мәселесін талқылау қажет деп санаймыз. "Адвокаттық қызмет туралы" Қазақстан Республикасы Заңының 17-бабында осындай кепілдіктердің өте ауқымды тізбесі бар, оның ішінде адвокаттық қызметті жүзеге асыруға кедергі келтіруге тыйым салу, адвокаттық іс қағаздарын жүргізуге және онымен байланысты материалдарға қол сұғылмаушылық, кездесулер беруден бас тартуға тыйым салу және тағы басқалар бар.

Алайда, өкінішке орай, тәжірибе бұл механизмдердің тиімділігінің жеткіліксіздігін көрсетеді. Шындығында, адвокаттар кейде олар ұсынған адамдар сияқты озбырлықтан қорғансыз болады. Жоғарыда айтылғандай, адвокаттардың кеңселері рұқсатсыз тінту жүргізілуі мүмкін, адвокаттардың өздері заңмен кепілдендірілген куәлік иммунитеті құқығын бұза отырып, кейде оларға құқықтық көмек көрсетуге байланысты белгілі болған жағдайлар туралы жауап алуға шақырылады. Құқық қорғау органдарының іс-әрекеттерінің заңдылығы туралы айтқаны үшін адвокаттарды қудалау фактілері белгілі. Адвокаттар әлі күнге дейін қылмыстық процесті жүргізетін органдардың ғимараттарына кедергісіз кіре алмайды, ал кіре берісте кейде адвокаттардың жеке басына қол сұғылмаушылықты және олардың құжаттарына қол сұғылмаушылықты бұзатын қорлайтын тексерулерден өтеді.

Мұндай жағдайда көптеген адвокаттарға адал, адал және білікті қорғаушы рөлін орындау оңай емес. Өкінішке орай, кейде жекелеген адвокаттардың қылмыстық қудалау органдарымен қорғаушылардың мүдделеріне нұқсан келтіретін заңсыз ынтымақтастық жағдайлары орын алады. Адвокатура мамандықтың адамгершілік мұраттарын сатқандардың қолында таза емес тұқымнан бос емес екенін мойындауымыз керек.

Бұл фактілерді растау БҰҰ-ның азаптау туралы Арнайы баяндамашысының дәлелдері болып табылады, ол "қылмыстық істерді қараудағы адвокаттардың рөліне қатысты көптеген шағымдар алды. Жалпы пікір бойынша, адвокаттар жемқор, тиімсіз, "жүйенің бір бөлігін" құрайды және өз клиенттерінің құқықтарын қорғағысы келмейді. "Мемлекеттік адвокаттарға" келетін болсақ, олар жиі хабарланғандай, олар тек сот отырыстарына қатысады және сенімді емес. Көптеген жағдайларда сұхбаттасушылар олардың адвокаттары азаптау туралы талаптарды елемейтінін атап өтті".

Жағдайды, ең алдымен, заңнамалық деңгейде түзету қажет екені анық. Арнайы заңда ғана емес, ҚІЖК-де және басқа да сабақтас нормативтік актілерде еркін және адал

адвокаттық қызметті қамтамасыз етудің тиімді тетіктерін дамыту қажет. Осындай құқықтық тетіктер ретінде біз заңнамаға келесі толықтыруларды ұсынамыз.

Адвокаттық және жедел-ізвестіру қызметі туралы заңнамаға адвокаттарды құқық қорғау органдарымен құпия негізде ынтымақтастыққа тартуға тікелей тыйым салу енгізілуі тиіс. Мұндай ынтымақтастық адвокат кәсібінің этикалық стандарттарына қайшы келіп қана қоймай, моральдық тұрғыдан азғындықпен, сонымен бірге моральдық қақтығыс құру арқылы қылмыстық процесте тараптардың бәсекелестігі мен теңдігі принципін бұзады, адвокаттың қорғаушымен сенімді қарым-қатынас жасау мүмкіндігін жоққа шығарады.

Алқалар кәсіби сыныптың жаңа мүшелерін қабылдау мәселесіне түбегейлі қарауы керек. Өкінішке орай, адвокаттық лицензиясы бар барлық адамдардың қауымдастығына олардың моральдық-іскерлік қасиеттерін бағаламай еркін қол жеткізу адвокатураның сапалық құрамын әлсіретеді, құқық қорғау органдарының жекелеген қызметкерлері мен адвокаттар қатарына қосылған бұрынғы әріптестері арасында теріс сыбайлас жемқорлық байланыстарын қалыптастыруға ықпал етеді. Қазіргі тәртіпте адвокатура іс жүзінде әрдайым лайықты прокурорлық және тергеу мансаптарының зиратына айналды, бұл кәсіптің этикалық стандарттарын сақтауға ықпал етпейді.

Адвокаттар қылмыстық процесті жүргізетін органдарды тағайындау жөніндегі істерге кірген кезде теріс пайдалануларды жою үшін адвокаттың құқықтық іс жүргізу туралы шартсыз іске дербес бастамашыл кіру практикасын болдырмай, тиісті уәкілетті органдардың адвокаттар алқаларының (төралқалардың немесе заң консультацияларының) шешімі негізінде ғана қылмыстық іс жүргізу заңнамасында мұндай істерге қатысуға жіберудің бірыңғай тәртібін көздеу қажет көмек. Адвокаттар алқалары адвокаттардың қылмыстық процесті жүргізетін органдарды тағайындау бойынша істерге кіру тәртібін нақты реттеуді қамтамасыз етуі керек.

Адвокаттар алқасының өзі өз қызметінде үлкен ашықтықты көрсетіп, кәсіби міндеттерін адал орындағаны үшін қудаланған адвокаттарды қорғауда белсенділік пен принциптілік танытуы керек.

Адвокаттарға қатысты тәртіптік іс жүргізу адвокаттық қоғамдастық органдарының айрықша құзыретінде болуға тиіс. Өкінішке орай, қазіргі уақытта бұл мәселе заңнамада екі жолмен шешілді, бұл мемлекеттік органдар тарапынан адвокаттарға қысым жасау мүмкіндігін жоққа шығармайды. Бұл ереже адвокаттардың рөлі туралы негізгі ережелердің 28-тармағына қайшы келеді, оған сәйкес "адвокаттарға қарсы тәртіптік іс жүргізу ЕО Адвокатурасының өзі белгілеген бейтарап тәртіптік комиссияларға берілуі керек".

Библиографиялық тізім

1. Усманова М.С. Обзорный документ «Юридическая профессия в Таджикистане». Ежегодник Центра исследования правовой политики 2008. Алматы, 2009. С. 279-305.
2. Хакимов Р.М. Обзорный документ «Юридическая профессия в Кыргызстане». Ежегодник Центра исследования правовой политики 2008. Алматы, 2009. С. 237-278.
3. Пашин С.А. Экспертное заключение по Указу президента Республики Узбекистан от 1 мая 2008 г. «О мерах по дальнейшему реформированию института адвокатуры в Республике Узбекистан» и Постановлению Кабинета министров Республики Узбекистан от 27 мая 2008 г. «Об организации деятельности Палаты адвокатов Республики Узбекистан». Ежегодник Центра исследования правовой политики 2008. Алматы, 2009. С. 30-38.
4. Головкин Л.В. Деграция статуса адвоката в Республике Узбекистан (анализ новейших подзаконных актов в сфере адвокатской деятельности). Ежегодник Центра исследования правовой политики 2009. Алматы, 2010. С. 453-467.

ӘӨЖ 342.518(574)

Төлепбек Ә.М.

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің

«Бизнес және құқық» жоғары мектебі,

«Құқықтану» білім беру бағдарламасының магистранты, Алматы қ.

alimamaratovna1701@gmail.com

Ғылыми жетекші: **Ш.М.Шарипов**

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің

«Бизнес және құқық» жоғары мектебі,

«Құқық» кафедрасының профессоры, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АТҚАРУШЫ БИЛІК ОРГАНДАРЫНЫҢ ЖҮЙЕСІ: ҚҰРЫЛЫМДЫҚ НЫСАНДАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ РЕФОРМАЛАУ ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа

Мемлекеттік басқарудың, демек, атқарушы биліктің тиімді жүйесі оның нормалары негізінде Қазақстан Республикасы Конституциясының талаптарына және Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарына бағынған жағдайда жұмыс істей алады. Заңдылықтың конституциялық принципі азаматтардың мемлекеттік басқару саласындағы құқықтары мен бостандықтарына кепілдік берудің аса маңызды құралдары ретінде атқарушы билік органдарының қызметіне президенттік, парламенттік және сот бақылауының міндеттерін де көздейді.

Атқарушы билікті органдардың дербес жүйесі жүзеге асырады, оның негізгі функциясы (осы терминдің тар, ерекше мағынасында) негізінде құқық және қоғамның экономикалық және әлеуметтік-мәдени өмірінің негізгі мәселелерін күнделікті жедел шешуге, жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, өмірі мен денсаулығын, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, меншіктің барлық түрлері, қылмыспен және қоғамдық тәртіпті басқа да бұзушылықтармен күресу үшін мемлекеттік басқаруды және орындау мақсатында жүзеге асырылатын атқарушылық және әкімшілік қызмет түрінде қамтамасыз ету болып табылады.

Түйін сөздер: атқарушы билік органдары, мемлекет, реформа, құзырет, құрылым, заңдылық.

UDC 342.518(574)

Tolepbek A.M.

Kazakh National Agrarian Research University

"Business and Law" Higher School,

Graduate student of "Jurisprudence" educational program, Almaty

alimamaratovna1701@gmail.com

Scientific supervisor: **Sh. M. Sharipov**

Professor of the "Law" department,

Kazakh National Agrarian Research University

"Business and Law" Higher School, Almaty

THE SYSTEM OF EXECUTIVE AUTHORITIES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: FEATURES OF STRUCTURAL FORMS AND EXPERIENCE OF REFORM

Abstract

An effective system of public administration and, consequently, executive power can operate subject to its subordination to the requirements of the Constitution of the Republic of Kazakhstan

and the legislation of the Republic of Kazakhstan based on its norms. The constitutional principle of legality also entails the tasks of presidential, parliamentary and judicial control over the activities of executive authorities, as the most important tools for guaranteeing the rights and freedoms of citizens in the sphere of public administration.

Executive power is exercised by an independent system of bodies, the main function of which is to ensure public administration (in the narrow, special sense of this term) in the form of executive and administrative activities carried out on the basis and in pursuance of the law and aimed at the daily operational solution of basic issues of economic and socio-cultural life of society, to ensure the security of the individual, society and the state, to protect life and health, the rights and legitimate interests of citizens, to protect all types of property, to combat crime and other violations of public order.

Key words: executive authorities, state, reform, competence, structure, legality.

Кіріспе

Атқарушы билік органдарының мемлекеттік биліктің тармақтары ретіндегі қазіргі түсіндірмесі бұл органдарды осы биліктің функцияларын жүзеге асыруға қатысу үшін құрылған және осы мақсаттар үшін мемлекеттік-императорлық сипаттағы өкілеттіктер берілген саяси институт ретінде көрсетеді. Атқарушы билік органдары ұйымдық, функционалдық және құқықтық жағынан бөлінген. Атқарушы билік органдары құқықтық негіз негізінде қоғамның экономикалық, әлеуметтік-мәдени, әкімшілік-саяси және басқа да салаларына басшылық ету үшін басқарушылық, атқарушылық және басқарушылық қызметті жүзеге асыру үшін құрылады.

Кеңестік және қазіргі кезеңдегі әкімшілік құқық ғылымының мэтрі Ю.М. Козлов атқарушы билікті мемлекеттік биліктің көрінісі ретінде анықтайды, ол мыналармен байланысты: а) мемлекеттік аппараттың арнайы бөлімшелерінің (жалпы құзіретті мемлекеттік органдардың) жұмыс істеуі; б) қоғамдық өмірдің әр түрлі жақтарын реттеу мақсатында өкілді билік субъектілері белгілеген жалпы нормаларды жүзеге асыруға тікелей бағдарлауы. Бұл жерде атқарушы биліктің негізгі мақсаты – заңдар мен өкілді органдардың басқа да шешімдерін орындау дұрыс көрсетілген. Сонымен бірге жалпы құзыретті мемлекеттік органдардың жиынтығы ретінде атқарушы биліктің тым тар түсіндірмесі беріледі.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу пәнінің ерекшелігіне және зерттелетін объект құрамының күрделілігіне байланысты пәнаралық тәсіл қолданылады. Зерттеу үдерісінде талдау әдістері, ретроспективті, құрылымдық-функционалдық, жүйелік-құрылымдық, формальды-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық және басқалар кеңінен қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Атқарушы орган өз құзыреті шегінде мемлекеттік басқару процесінде тапсырмаларды орындайды. Өздерінің көп векторлы миссиясының арқасында атқарушы билік сан алуан және әртүрлі. Оларды қызмет түрлері мен салалары, құзыреттердің көлемі мен сипаты бойынша және т.б. Әдебиеттерде әртүрлі белгілеріне қарай түрлерге бөлінеді: білім беру негізі бойынша, білім беру тәртібі бойынша, құзыреттілік көлемі мен сипаты бойынша; ұйымдық-құқықтық нысаны бойынша; шешім қабылдау тәртібі бойынша; атқарушы билік органдары атқаратын қызметтері бойынша және т.б.

Әрбір атқарушы органның Қазақстан Республикасы құрылымының ерекшеліктерін ескере отырып, ол үшін қолданыстағы заңнамада белгіленген қызметтің аумақтық ауқымы болады.

Мемлекет және құқық теориясында атқарушы орган заңдарды орындау бойынша өкілеттіктерді бөлу парадигмасындағы атқарушы биліктің функцияларын қамтамасыз ету үшін құрылатын біртұтас мемлекеттік аппараттың құрылымдық бірлігі ретінде анықталады.

Заңдарды іске асыру жөніндегі мемлекеттік аппараттың жұмыс істеуі қоғамның экономикалық, әлеуметтік-мәдени және әкімшілік-саяси салаларын басқару қызметімен сәйкес келеді.

Атқарушы билік жүйесі қызметі оны жүзеге асырудың ұйымдастыру механизміне негізделген мемлекеттік органдар жүйесімен ұсынылған. Атқарушы билік органдарының ішінде маңызы бойынша атқарушы билік тегігінің тұрақты ұйымдастырушылық факторы болып табылатын жалпы құзыретті атқарушы органдар (Қазақстан Республикасының Үкіметі, облыс әкімдігі және т.б.) ерекше орын алады. Мұндай жүйенің қалған буындары тұрақсыз және өзгермелі (мысалы, министрліктер, мемлекеттік комитеттер және т.б.). Бұл позицияны атқарушы органдардың әр түрлі құрылымдық бөлімшелеріне, олардың аумақтық бөлімшелеріне және лауазымды тұлғаларына болжауға болады.

Атқарушы билік механизмі жалпы құзырлы органдардан басқа өз құрылымында салалық, салааралық, қадағалаушы, аумақтық және басқа да байланыстарға ие.

Осылайша, атқарушы билік органдарының жүйесі тік иерархиялық құрылымға және көлденең деңгейлерге ие. Ол ұйымдық-құқықтық нысаны бойынша әр түрлі, олардың арасындағы құзыретті бөлу негізінде бағынатын және Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында атқарушы билікті жүзеге асыру процесінде біртұтас бірлікті құрайтын, заңды түрде реттелген, ішкі дәйекті органдар жиынтығымен ұсынылған. Қазақстан Республикасы.

Президенттің мемлекет басшысы, ал республикадағы атқарушы билікті Үкімет жүзеге асырады деген конституциялық ереже негізгі болып табылады¹. Мемлекет басшысы өкілеттіктерді бөлу принципіне сәйкес мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының негізгі бағыттарын айқындайды, мемлекеттік органдардың үйлестірілген жұмыс істеуін және өзара іс-қимылын қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының конституциялық заңнамасы (Конституция, «Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы» конституциялық заң) Үкіметтің мәртебесін реттейді: ол Қазақстан Республикасының атқарушы билігін жүзеге асыратын, атқарушы билік жүйесін басқаратын алқалы орган болып табылады. органдар және олардың қызметіне басшылық ету. Заңнамаларды егжей-тегжейлі зерделеу Үкіметтің орталық атқарушы органдардан бөлінуінің тұрақты тенденциясын көрсетеді².

Мемлекет құрылысының әлемдік тәжірибесінде былай делінген: атқарушы билікті мемлекет үкімет және оның жергілікті органдары арқылы жүзеге асырады. Жергілікті атқарушы билік не орталықтан тағайындалатын жергілікті атқарушы билік органдары, не сайланбалы жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы жүзеге асырылады³.

Әдетте, демократиялық дамыған мемлекеттерде мемлекеттік органдар жүйесі дамыған типке сәйкес қалыптасады⁴.

Қазақстан Республикасында атқарушы билік органдары жүйесі төрт деңгейден тұрады: Қазақстан Республикасы мемлекеттік билігінің жоғары атқарушы және әкімшілік органы – Қазақстан Республикасының Үкіметі; Қазақстан Республикасының орталық атқарушы органдары: министрліктер, ведомстволар, комитеттер, Үкімет құрамына кірмейтін орталық атқарушы органдар; жергілікті атқарушы органдар – облыстардың, қалалардың,

¹ Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) (zakon.kz)

² Сапарғалиев Г.С., Баймаханов М.Т. Концепция совершенствования конституционного законодательства, государственного и общественного устройства Республики Казахстан // Теоретические проблемы развития системы законодательства Республики Казахстан: тенденции и перспективы: материалы международной научно-практической конференции. - Астана: ТОО «Ин-т зак-ва РК», 2007 - С.26-69.

³ Исполнительная власть в Российской Федерации; Научно-практическое пособие / Под ред. А.Ф. Ноздрачева, Г.О.А. Тихомирова: -М., 1996.- 257с.

⁴ Кененова И.П. «Вертикаль исполнительной власти» и некоторые конституционно-правовые проблемы современного цикла развития власти в России // Государственная власть и местное самоуправление. -2007.— №3. - С. 3-10.

аудандардың, ауылдық округтердің әкімдіктері; кәсіпорындардың, мекемелердің және ұйымдардың әкімшілігі¹.

Үкіметті Конституцияға сәйкес Қазақстан Республикасының Президенті құрады. Қазақстандағы орталық мемлекеттік органдарға немесе атқарушы билік органдарына министрліктер, ведомстволар мен ведомстволар (комитет, бас департамент, агенттік, Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы инспекция немесе ведомство және т.б.) жатады.

Министрліктерге атқарушы биліктің жоғары органдары ретінде елдегі тиісті билік тармақтарын басқару өкілеттігі берілген. Аталған атқарушы билік органдарын құру тәртібі заңмен айқындалады: министрліктер мен ведомстволар құрылады және таратылады, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Президенті қайта құрады. Министрліктердің қызметі Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітетін арнайы ережелер нормаларына негізделеді. Министрлік және агенттік туралы ереженің мазмұны міндеттерді, функцияларды, құзыреттерді реттеуді қамтиды, қызмет аясын, құрылымын, басқа да қажетті мәселелерді анықтайды².

Ведомстволар орталық мемлекеттік органдардың бір түрі болып табылады. Ведомстволардың ұйымдастырылуы мен қызметінің ерекшелігі, ең алдымен, олардың өз өкілеттіктерін министрліктерге немесе мемлекеттік комитеттерге қарағанда тар салада жүзеге асыруында. Заңнамада ведомстволарды Президент құрады, таратады және қайта ұйымдастырады, ал басшыларын Қазақстан Республикасының Премьер-Министрі қызметке тағайындайды және қызметтен босатады деген ережені белгілейді.

Жергілікті атқарушы органдар тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктер әкімдерінің мекемелері болып табылады. Олар Қазақстан Республикасы Президенті мен Үкіметінің өкілдері. Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астаналардың әкімдерін қызметке Премьер-Министрдің ұсынуы бойынша Қазақстан Республикасының Президенті, ал өзге де әкімшілік-аумақтық бірліктердің әкімдерін өздерінен жоғары тұрған әкімдер тағайындайды.

Жергілікті атқарушы органдардың құзыретіне мыналар жатады:

- аумақты дамытудың жоспарларын, экономикалық және әлеуметтік бағдарламаларын, жергілікті бюджетті әзірлеу және олардың орындалуын қамтамасыз ету;
- коммуналдық меншікті басқару;
- аумақтың осы әкіміне жүктелген атқарушы биліктің басқару аппаратын қалыптастыру және олардың жұмысын ұйымдастыру;
- өз құзыреті шегінде бұйрықтар мен басқа да нормативтік құқықтық актілер шығарып, олардың орындалуын бақылай алады³.

Сонымен, атқарушы билік органдары жүйесі – бұл олардың арасындағы құзыретті бөлу негізінде бағынатын және атқарушы билікті жүзеге асыру процесінде біртұтас бірлікті құрайтын ұйымдық-құқықтық нысаны бойынша әртүрлі органдардың заңды түрде реттелген, ішкі дәйекті жиынтығы. Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында. Бұл жүйе өзінің тік иерархиялық құрылымы мен көлденең деңгейлері бар және мемлекеттік саясатқа сәйкес құқықтық негізде әлеуметтік процестерді күнделікті жедел басқаруды ұйымдастыратын күрделі формация ретінде әрекет етеді.

Қазақстан Республикасының Үкіметі мемлекеттік биліктің дербес тармағы болып табылады және мемлекеттің атқарушы билігін білдіреді. Сондықтан Конституция Үкіметтің мемлекеттік билік жүйесіндегі орнын айқындайды, биліктің басқа тармақтарымен –

¹ Амандыкова С.К. Становление доктрины конституционализма в Казахстане: автореф. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. - Алматы, 2005. - 47 с

² Черняков А.А. Конституционное право: эволюция отраслевого содержания: монография. - Алматы, 2007. - 340 с.

³ Алибаева Г.А. Исполнительная власть в РК: стратегия модернизации - Монография. - Алматы, 2015.- 287с.

Парламентпен, Президентпен қарым-қатынасының нормативтік-құқықтық негіздерін, сондай-ақ тежемелік және тепе-теңдік механизмін белгілейді. Үкіметтің сот жүйесімен де белгілі бір құқықтық байланысы бар. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес Үкімет жоғары алқалы атқарушы орган болып табылады.

Министрліктердің, әдетте, екі жақты бағынатын аумақтық бөлімшелері болады: тігінен тиісті министрлікке және көлденеңінен жергілікті әкімшілікке (мысалы, білім басқармалары, қаржы басқармалары және т.б.).

Министрліктер өз құзыреті шегінде заңдардың және мемлекеттік билік пен басқарудың жоғары тұрған органдарының өзге де шешімдерінің, Президент жарлықтарының негізінде және оларды орындау үшін актілер шығарады. Министрліктердің актілері бұйрықтар, нұсқаулар, нұсқаулар түрінде шығарылады.

Агенттік Қазақстан Республикасының орталық атқарушы органы болып табылады, Үкіметтің құрамына кірмейді. Оны Республика Премьер-Министрінің ұсынысы бойынша Республика Президенті құрады, қайта ұйымдастырады және таратады. Агенттік мемлекеттік басқарудың тиісті саласына (аясына), сондай-ақ заңнамада көзделген шектерде салааралық үйлестіру және өзге де арнаулы атқарушы-рұқсат беру функцияларын (мысалы, Қазақстан Республикасының Төтенше жағдайлар жөніндегі агенттігі, Агенттік) басқарады. Қазақстан Республикасының Табиғи монополияларды реттеу және бәсекелестікті қорғау жөніндегі, Қазақстан Республикасының Инвестициялар жөніндегі агенттігі және т.б.). Агенттіктің құрылымын оның басшысы, төраға бекітеді және, әдетте, департаменттер мен басқармалардан тұрады. Агенттіктің актілері агенттік төрағасының бұйрықтары болып табылады.

Ведомство – министрлік құрамындағы жеке салааралық, басқарушылық немесе арнаулы салалық функцияларды жүзеге асыратын орган. Көбінесе бұл рұқсат беру, бақылау және қадағалау функциялары.

Атқарушы билік өзінің конституциялық формуласында үйлесімді әлеуметтік, экономикалық, саяси қатынастар мен рухани құндылықтардың көрінісі болуы керек. Ол мемлекеттік билікке қатысты конституциялық және басқа да нормалардың тиімділігін барынша дәл анықтайды, заңнамаға өзгерістер енгізуге бастамашылық жасайды, ондағы кемшіліктер мен олқылықтарды жояды, бүкіл заңды органның толық және уақтылы дамуын қамтамасыз ету тетіктерін ұсынады және қолданады, қақтығыстардың алдын алу үшін басқару құралдарын әзірлейді. мемлекеттік билік жүйесінде оның конституциялық құндылығын арттыру. Қоғамдық құндылықтар болып табылатын осы және басқа да оң талаптарды сақтау конституциялық деңгейдегі құндылық сапаға ие болу үшін мемлекеттік билікті үйлестіру принципінің шарты болып табылады. Басқаша айтқанда, конституциялық құндылықтың өзі болу.

Қорытынды

Сонымен, Қазақстан Республикасының жоғары атқарушы органы Үкімет болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес Үкімет Қазақстан Республикасының атқарушы билігін жүзеге асырады, атқарушы органдар жүйесін басқарады және олардың қызметіне басшылық жасайды. Үкімет өзінің барлық қызметінде Қазақстан Республикасы Президентінің алдында жауапты. Қазақстандағы орталық мемлекеттік органдарға немесе атқарушы билік органдарына министрліктер, ведомстволар мен ведомстволар (комитет, бас департамент, агенттік, Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы инспекция немесе ведомство және т.б.) жатады. Атқарушы билікті ұйымдастыру принциптері басқару аппаратын ұйымдастыру және пайдалану процесінде қолдану тұрғысынан алғанда тең емес. Олардың кейбіреулері тұтастай жүйенің құрылысы мен жұмыс

істеуінің іргелі факторлары болса, басқалары органдар топтарының, жеке органдардың және олардың құрылымдық бөлімшелерінің ұйымдастырылуы мен жұмысы болып табылады. Бұл жағдайда ең жалпы факторлар нақтыларға негіз болады, ал соңғылары іргелі қағидалар шеңберінде әрекет етеді.

Библиографиялық тізім:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) (zakon.kz)
2. Сапарғалиев Г.С., Баймаханов М.Т. Концепция совершенствования конституционного законодательства, государственного и общественного устройства Республики Казахстан // Теоретические проблемы развития системы законодательства Республики Казахстан: тенденции и перспективы: материалы международной научно-практической конференции. - Астана: ТОО «Ин-т зак-ва РК», 2007 - С.26-69.
3. Исполнительная власть в Российской Федерации; Научно-практическое пособие / Под ред. А.Ф. Ноздрачева, Г.О.А. Тихомирова: -М., 1996.- 257с.
4. Кененова И.П. «Вертикаль исполнительной власти» и некоторые конституционно-правовые проблемы современного цикла развития власти в России // Государственная власть и местное самоуправление. -2007.—№3. - С. 3-10.
5. Амандыкова С.К. Становление доктрины конституционализма в Казахстане: автореф. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. - Алматы, 2005. - 47 с.
6. Черняков А.А. Конституционное право: эволюция отраслевого содержания: монография. - Алматы, 2007. - 340 с.
7. Алибаева Г.А. Исполнительная власть в РК: стратегия модернизации - Монография. - Алматы, 2015.- 287с.

ӘӨЖ 342.53

Төлеубеков А.Т., заң ғылымдарының кандидаты, PhD,
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды
университеті, Қарағанды қ.
a.toleubekov@etu.edu.kz

UDC 342.53

Toleubekov A.T., candidate of legal science, PhD,
Karagandy University of the name
of academician E. A. Buketov", Karaganda
a.toleubekov@etu.edu.kz

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПАРЛАМЕНТІ БАҚЫЛАУ ФУНКЦИЯСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация

Мақала парламенттік бақылауды айқындау проблемаларына және оны Қазақстан Республикасында іске асыру ерекшеліктеріне арналған. Мақалада парламенттік бақылаудың түсінігі мен негізгі элементтері, оның бақылаудың өзге түрлерімен арақатынасы, парламенттік бақылаудың субъектілері мен объектілері, парламенттік бақылаудың

нысандары қарастырылады, Қазақстан Республикасы Парламентінің бақылау өкілеттіктері талданады. Жүргізілген зерттеу барысында Қазақстан Республикасында парламенттік бақылауды жетілдіру жөнінде ұсыныстар тұжырымдалды.

Түйінді сөздер: Парламент, Қазақстан Республикасының Парламенті, Қазақстан Республикасы Парламентінің Сенаты, Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісі, парламенттік бақылау, парламенттік бақылау субъектілері, парламенттік бақылау объектілері, парламенттік бақылау нысандары.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASIS OF THE CONTROL FUNCTION OF THE PARLIAMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The scientific article is dedicated to the problems of the definition of parliamentary control and features of its implementation in the Republic of Kazakhstan. The article describes the concept and the basic elements of parliamentary control, its relations with other forms of control, subjects and objects of parliamentary control, the forms of parliamentary control. Enforcement powers of the Parliament of the Republic of Kazakhstan are also analyzed. During the research process, proposals of improving of parliamentary control in the Republic of Kazakhstan are determined.

Key words: Parliament, the Parliament of the Republic of Kazakhstan, the Senate of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, the Majlis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, parliamentary control, the subjects of parliamentary control, the objects of parliamentary control, the forms of parliamentary control.

Парламенттік институттардың қалыптасуы елдің саяси жүйесін демократияландырудың құрамдас бөлігі болып табылады және мемлекеттік билік институттарын реформалаудың жалпы процесіне кіреді. Мемлекеттік биліктің үш тармағындағы кідірістер мен қайшылықтар жүйесінде өзара байланысқан бұл институттардың тұтастай құрылымы парламентаризмнің өз феноменін қалыптастырады. Парламентаризм мәселесін саралай отыра, жекелеген Парламенттің тек заң шығарушы ғана емес, бақылау өкілеттіктері де берілгеніне назар аудару қажет. Бұл орайда Парламенттің бақылау қызметін жетілдіру арқылы мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жаңғырту үрдісіне қосар үлесін арттыру өзекті мәселе.

Тақырыптың өзектілігі, ең алдымен қоғамның объективті қажеттілігін қамтамасыз ету мақсатын көздейтін, 30 тамыз 1995 жылы Республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясында бекіген базалық құндылықтар мен қағидалардан және олардың мәнінен туындайды. Атап айтар болсақ, Республика Парламентінің бақылау функциясы «халық билігі», «билік бөлінісі», «адам және адам өмірінің, құқықтары мен бостандықтарының ең қымбат қазына ретінде танылуы», «заңның үстемдігі» сияқты қағидалармен қатар, Қазақстан Республикасының «егеменді», «тәуелсіз» қасиеттерінен және өзін Конституцияда айқындалғандай «демократиялық», «зайырлы», «әлеуметтік», «құқықтық», «унитарлы» мемлекет ретінде орнықтыру мақсаттарынан туындайды. Аталған конституциялық қағидалар мен мұраттарды іс жүзінде асыру мемлекеттік билік органдарына және олардың қызметіне парламенттік бақылау орнатуды болжайды. Ол «тепе-теңдік және тежемелік» қағидасын сақтай отырып елдегі конституциялық құрылыстың орнықты дамуын қамтамасыз етеді және биліктің бір қолға шоғырлану қаупінің алдын алады. Себебі «құқықтық мемлекетте ерекше жауаптылық парламент және оның депутаттарына жүктеледі»¹.

¹ Зиманов С.З. Конституция и Парламент Республики Казахстан. – Алматы: Жеті Жарғы, 1996. – 352б.

Парламенттік бақылауды жүзеге асыру бүгінгі таңда демократиялық мемлекеттерде заң шығарушы (өкілді) органның маңызды қызметі ретінде қалыптасқан. Белгілі мажар конституционалисті А. Шайоның пікірінше «Парламенттік бақылаудың маңыздылығы соншалық, оның болмауы конституциялық жүйенің күйреуіне алып келетін себептердің бірі болып табылады»¹.

Парламенттік бақылаудың маңыздылығы сонда, ол қолданыстағы заңдардың іске асуына, адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуына, мемлекеттік механизмнің орнықты жұмыс істеуіне және ең бастысы атқарушы билік қызметінің тиімділігін арттыруға үлкен үлес қосады. Сондықтан да парламенттің бақылау функциясы оның заң шығару функциясының маңыздылығынан ешбір кем бағаланбайды.

Қазақстан Республикасында парламенттік бақылау мемлекеттік-құқықтық институт ретінде мейлінше баяу дамуда әрі елдегі демократиялық институттардың жетілмеуі себепті әсері төмен, тіпті кейбір жағдайларда тиімсіз шара ретінде танылып қалып жатады. Парламенттік бақылаудың бастапқы мағынасы бақылау өкілеттіліктерін парламенттің тікелей өзі іске асыруын білдіреді. Алайда әлеуметтік процестердің күрделенуі себепті біртіндеп парламентпен құрылатын, бірақ оның құрамына жатпайтын арнайы органдар арқылы парламенттік бақылау жүзеге асырыла бастады. Қазақстанда мәні бойынша парламентке тиесілі мұндай өкілеттіліктер әліде болса толық танылмай отыр немесе өзге де мемлекеттік органдардың құзырына жатқызылған. Атап айтар болсақ Адам құқықтары жөніндегі уәкіл (омбудсмен) парламенттен тыс (Республика Президентімен) жасақталады, ал сайлау жүйесін және республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау, сондай-ақ мемлекеттік маңызды органдарды қалыптастырудағы кадрлық саясат сұрақтары ішінара сипатта ғана парламенттік бақылауға ие.

Өкілді билік институтының тәуелсіз Қазақстан жағдайындағы дамуы бірқатар реформаларды бастан кешірді. Қазақстандық парламентаризмнің конституциялық-құқықтық базасы мемлекеттегі конституциялық реформалардың әсерінен ғана толықтырылып отыр. Мұндай конституциялық реформаларға 30 тамыз 1995 жылы қабылданған қолданыстағы Республика Конституциясына енгізілген 1998 жылғы, 2007 жылғы, 2019 жылғы және 2022 жылғы өзгерістер мен толықтыруларды жатқыза отырып, олардың айтарлықтай ықпалы болғандығын бекітеміз. Әсіресе соңғы конституциялық реформа, Республика Конституциясының мәтініне енгізілген өзгерістер мен толықтырулар Республика Парламентінің саяси-конституциялық мәртебесін аша түсумен қатар, атқарушы билікке қатысты бақылау өкілеттіліктерінің мазмұнын кеңейтті. Алайда тарихи қалыптасқан отандық парламенттік дәстүрдің болмауы себепті парламенттің кейбір бақылау өкілеттіліктері оның мәніне сай іске аспай жатады. Сондықтан да мұндай мәселелерді дамыған шет мемлекеттердің тәжірибесін зерделеу арқылы шешуге ұмтылу – тақырыптың өзектілігін бекіте түседі деп есептейміз.

Парламенттің бақылау өкілеттіліктерін «функция» түсінігінің көлемі мен мазмұны тұрғысынан келіп зерттеу – конституцияның ғылыми әлеуетін тиімді іске асыруға жол бастайды. Парламенттің бақылау өкілеттіліктерін жетілдірудің құқықтық негіздерін айқындауға және белгілеуге үлес қосады.

Парламенттің бақылау функциясының іске асуы көп жағдайда саяси факторға, яғни парламенттік азшылықтың (оппозицияның) болуына тәуелді және оның орын алуын болжайды. Парламент құрылымында оппозициялық азшылық болғанда ғана парламенттік бақылау механизмі іске қосылып, тиімді жұмыс істейді. Қазақстандық парламентаризм дамуының ағымдағы саяси ерекшелігі ретінде парламенттік азшылықтың жоқтығын

¹ Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма): Пер. с венгр. – М.: Юристъ, 1999. – 292 с.

атауымызға болады. Сол себептіде, парламенттің саяси сипаттағы бақылау функцияларына қарағанда, ағымдағы парламенттік бақылауда жиі қолданылатын парламенттік тыңдау, «үкімет сағаты», депутаттық сауал мен сұрақ сияқты оны іске асыру механизмдеріне арнайы тоқталу объективті әрі уақтылы көтеріліп отырған маңызды мәселе деп санаймыз.

Қоғамдық қатынастар дамуының Қазақстандағы қазіргі жағдайы бірқатар ерекшеліктерге ие. Демократиялық институттардың қалыптасуындағы қарама-қайшылықтар, экономикалық дамудағы ұлттық қауіпсіздік және адам құқықтары мен бостандықтары саласындағы жетістіктер мен кемшіліктер бүгінгі таңда өкілді орган тарапынан ресми «парламенттік баға» беруді сұранып отыр. Осы себепті қазақстандық парламентаризм дамуының 1990-1995жж. аралығын қамтитын кезеңдегі Республика Жоғарғы Кеңесінің тергеу комиссияларын ұйымдастыру фактілері, қазіргі Парламентке тергеу жүргізу құқығын жаңғыртуға парламенттік дәстүр тұрғысынан негіз болып табылады. Сонымен қатар, Парламенттік тергеуді заң қабылдау арқылы енгізу – парламенттік бақылаудың ағымдағы кезек күттірмейтін мәселесі ретінде қарастырылады деп есептейміз.

Парламенттің бақылау функциясын жетілдіру – бүгінгі қазақстандық парламентаризм дамуының жетекші әрі болашағы бар бағыты екенін ескере отыра, бұл феноменнің түпкі мәселелеріне, анық айтқанда қағидаларына тоқтағаймыз.

Парламенттің бақылау функциясын іске асырудағы заңдылық қағидасының негізгі мағынасы – заңның орындалуын бақылаушы орган осы қызметті іске асыру барысында өзі заңды бұзбауы керектігін білдіреді. Француз ғалымы Ж.-Л. Бержельдің пікірі ойымызды қуаттайды: «Хорошо известно, что когда существует контроль за конституционностью законов, законодатель сам вынужден соблюдать фундаментальные принципы»¹. Демек, осы мәнде заңдылық қағидасы тек құқықтық қырынан ғана танылмайды, ол сонымен бірге парламенттік бақылаудың заң талаптарын сақтауда атқарушы органға үлгі болуын қабат талап ететін моральдық-өнегелік ұсыныс екендігін бекіте түседі.

Парламенттің бақылау функциясын объективтілік қағидасы негізінде іске асыру, бірін-бірі толықтыратын екі элементті қамтиды, олар: бірінші, парламенттің бақылау функциясын іске асырушы органдар қызметінің объективті қажеттіліктен туындауы болса, екіншісі, бағалаудың объективтілігі. Яғни, тексеру, тергеу не өзге де бақылаушылық сипаттағы шаралар барысында мәлім болған фактілер ғана бағалануы қажет.

Алайда парламенттің бақылау функциясын іске асыратын субъектілердің тәуелсіз қызмет етуіне мүмкіндік жасалмай, оның объективті болуы туралы сөздің көтерілуі екіталай мәселе. Сондықтанда объективтілік қағидасының жүзеге асуы үшін парламенттік бақылау органдарының тәуелсіз болуы қағида деңгейінде танылады.

Парламенттік бақылау органдарының тәуелсіз болуы қағидасы оның тек сыртқы факторлардан ғана емес, сонымен бірге бақылаудың объективті болуына кедергі келтіретін өзге де ішкі факторлардан сақтандыруды қамтиды. Мәселен тексерілетін субъектінің парламенттік бақылау органдарының мүшелерімен туыстық қатынаста болуы немесе өзге де ортақ мүдделерінің орын алуы бақылаудың тәуелсіз болуына нұқсан келтіреді. Тексерілетін субъектімен арадағы ортақ мүдде негізінен материалдық сипатта көрініс тауып жатады. Алайда, ортақ мүддеге бақылаудың шынайылығына кедергі келтіретін кез-келген ықпал ету амалдарын жатқызамыз. Сондай-ақ парламенттік бақылаудың тәуелсіздігі оның объектісінің тәуелділігін білдірмейді. Мұндай жағдайда бақыланушы объектінің қалыпты қызметі бұзылады, тиімділігіне нұқсан келеді. Осы орайда француз ғалымы Р. Драгоның пікірі қызықты әрі назарға аларлық: «Может показаться парадоксальным, что поддержка идеи подчинения администрации политической власти сочетается с утверждением о ее независимости от последней. Но здесь нет противоречия. В сфере своей деятельности

¹ Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Под. общ. ред. В.И.Даниленко / Пер. с фр. – М.: Издательский дом NOTA BENE, 2000. – 576 с.

администрация должна быть независимой, или полная самостоятельность действия является залогом эффективности»¹. Сондай-ақ тәуелсіздік қағидасы мемлекеттік билік тармақтарының бір-бірінен абсолютті тәуелділікте болатындығын орнықтырмауы тиіс. Бұл орайда Г.В. Гегельдің келесі пікірі назар аударарлық: «Представление о так называемой независимости властей друг от друга заключает в себе ту основную ошибку, что независимые власти тем не менее должны ограничивать друг друга. Но посредством же этой независимости уничтожается единство государства, которое надлежит требовать прежде всего»². Бір сөзбен айтқанда мемлекеттік билік тармақтарының біртұтастығы қағидасына нұқсан келтірмеуі қажет.

Толықтылық және жан-жақтылық қағидасы парламенттік бақылау органдарының тексеру, тергеу не өзге де бақылаушылық сияптағы шараларды ұйымдасыруда істің мән-жайына қатысты сұрақты түгелдей қамтудан тұрады. Мұндай жағдайда тек шындыққа сай фактілер ғана негізге алынуы тиіс. Толықтылық және жан-жақтылық қағидасы парламенттік бақылаудың объективтілігіне тікелей ықпал етеді, сондай-ақ парламенттік бақылау органдары мен олардың жекелеген мүшелерінің құзыреттілігін (компетенттілігін) қажет етеді.

Аталмыш мәселе бойынша шет елдерінің нақты практикалық тәжірибесіне қарайтын болсақ, мәселен, Ұлыбритания парламентінде парламенттік тергеуді Қауымдар палатасының жанынан құрылған мамандандырылған тұрақты комитеттер жүзеге асырады. АҚШ Конгресінің тәжірибесін негізге ала отырып 1979 жылы Ұлыбританияның Қауымдар палатасы министрліктер мен ведомстволардың қызметін тексеру және тергеу мақсатында сала бойынша мамандандырылған тұрақты комитеттерді құрды³. Қазіргі кезде олардың саны он төрт және олар негізінен министрліктердің санына сәйкес анықталып отырады. Бүгінде келесідей комитеттер жұмыс істейді: қорғаныс; ішкі істер; сыртқы істер; қаржылық және азаматтық қызмет; энергетика; өндіріс және сауда; көлік; ауылшаруашылығы; демография; қоршаған орта; білім, ғылым және өнер; әлеуметтік істер; шотланд істері саласы; валлистер ісі бойынша құрылған комитеттер. Сондай-ақ еуропа заңнамалары бойынша, заң шығару өкілеттілігі берілген заңнамалар бойынша, жария есептер бойынша, парламент уәкілінің ісі бойынша құрылатын арнайы комитеттер де өз құзыреті аясында тергеу жүргізе алады.

Ресейлік зерттеуші Д.Б. Трошев парламенттік тергеудің төрт сатысын тарқатады және оларды міндетті сатылары деп белгілейді:

- 1) парламенттік тергеуді қозғау;
- 2) тергеу жүргізуге әзірлік;
- 3) ақпараттарды жинау және талдау;
- 4) баяндаманы жария ету⁴.

Зерттеуші парламенттік тергеуді қозғау сатысына келесі кезеңдерді жатқызады: парламенттік тергеуді қозғау туралы бастамашылық көтеру; парламенттік тергеуді қозғау туралы шешім қабылдау; парламенттік комиссияны жасақтау.

¹ Драго Р. Административная наука. / Пер. с фр. к.ю.н. В.Л.Энтина; Под ред. и послесловием д.ю.н. Б.М.Лазарева. – М.: Прогресс, 1982. – 245 с.

² Гегель Г.В.Ф. Философия права / Пер с. нем.: Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.

³ Лафитский В.И. Контрольные полномочия Конгресса США // Институты конституционного права иностранных государств / Отв. ред. д.ю.н. Д.А.Ковачев. – М.: Городец-Издат, 2002. – 496 с.

⁴ Трошев Д.Б. Парламентские расследования как форма контроля Федерального Собрания Российской Федерации за деятельностью федеральных органов государственной власти: дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.02. – М., 2008. – 181 с.

Парламенттік тергеуді өткізу сатысына: комиссия хатшысын сайлау; комиссия аппаратын жасақтау; жұмыс тобын құру; регламент қабылдау; комиссияның жұмыс жоспарын әзірлеу және бекіту.

Ақпаратты жинау және талдау сатысы ақпаратты жинау мен оны жүйелеу, бағалау кезеңдерінен тұрады.

Соңғы сатысы баяндаманы (қорытындыны) әзірлеу және оны жария ету кезеңдерінен тұрады.

Қазақстандық парламентаризм тарихының сахнасында бір кездері болған және үлкен саяси қызығушылық тудырған парламенттің тергеу жүргізу комиссиясы бүгінгі таңда да өзектілігін жойған жоқ. ТМД құрамына кіретін көршілес мемлекеттерде де бұл институт соңғы жылдары қайта қалпына келтіріліп, маңызды мәселелер бойынша жұмыс істеуде. Мәселен, Ресейде 27 желтоқсан 2005 жылы «РФ Федералды Жиналысының парламенттік тергеуі туралы» № 196 федералды заңы қабылданып, маңызды сұрақтар парламент қатысуымен қаралып жатыр. Қазақстан Республикасы Конституциясында көзделген мемлекеттің негізгі қасиеттерін жетілдіру және адам мен азаматтың, тұтастай алғанда қоғамның құқықтары мен бостандықтарын, заңи мүдделерін қамтамасыз ету мақсатын көздеп, парламенттік тергеу институтын арнайы заң қабылдау арқылы құқықтық өмірге енгізу қажет деп есептейміз.

Парламенттік бақылау – дербес құқықтық институт. Алайда оның парламенттің қоғамдық институт ретіндегі мәнінен туындайтындығын ескеруіміз қажет. Парламенттің мемлекеттік-биліктік сипаттағы бақылау қызметі құқықтық формада көрініс табады. Сондықтанда парламенттің бақылау функциясын күшейту және кеңейту мәселесі – оның іске асу формалары мен мемлекеттік билік органдарының парламент алдындағы жауаптылығын көздейтін құқықтық реттеу шараларымен қамтамасыз етілуі қажет.

Осы себепті Қазақстан Республикасы Парламентінің бақылау өкілеттілігін – құқықтық реттелуі тұрғысынан келіп талдау, оның дербес мемлекеттік-құқықтық институт ретінде қалыптасқандығын көрсетеді. Алайда қазақстандық парламенттік бақылауды жетілген әрі аяқталған мемлекеттік-құқықтық құбылыс ретінде бағалау және қабылдауға уақыт тұрғысынан әлі ерте екендігіне назар аударамыз. Тұтастай алғанда Қазақстан жағдайындағы парламенттік бақылау нормативті құқықтық базаның негізінде, көп реттерде шартты түрде іске асып отырғандығына көз жеткіземіз. Отандық конституционализмде «өзін-өзі іс жүзінде танытатын және реттейтін жүйе» ретінде толық бекіте алмағандығын байқаймыз. Мұндай құбылыстың қазақстандағы қоғамдық қатынастардың дамуына қатысты объективті екендігін мойындай отырып, оның негізгі себептері ретінде концептуалдық және саяси сипаттағы факторлерді танимыз. Ең алдымен парламенттік бақылаудың мемлекеттік механизмдегі конституциялық жағдайын оның мәніне сай орнықтыру қажет. Мұндай міндет тек мемлекет тарапына ғана емес, сонымен бірге қоғам мүшелері және оның институттарына да жүктелетіндігін болжайды.

Парламент қызметінің әлемдік тәжірибесі кез-келген парламенттің үш негізгі функцияны іске асыратындығын белгілейді: заң шығарушылық, мемлекет бюджетінің тиімді әрі мақсатқа сай қолданылуына тұрақты қаржылық бақылау орнату және соңғысы, жоғары атқарушы биліктің (үкіметке) іске асуына бақылау жүргізу. Біздің бағалауымызша Қазақстан Республикасының 1995 ж. Конституциясында аталған функциялардың тек біріншісі ғана, яғни заң шығару функциясы республикадағы президентік басқару нысанының ерекшеліктерін ескере отырып тікелей әрі толықтай танылады. Қалған екі функцияға қатысты Республика Конституциясы олардың тек өкілеттіліктер нысанында бекітілген белгілі бір бағыттарын ғана жанама сипатта таниды. Қазақстан Республикасы Парламентінің жоғарыда аталған бақылау функциялары Республика Конституциясында тікелей танылмағандықтан мемлекеттік билік жүйесіндегі парламенттің ролі мен орнын кемістеді деп есептейміз. Сәйкесінше мәні бойынша заң шығарушы билікке тиесілі конституциялық институттардың (республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті,

адам құқықтары жөніндегі уәкіл және т.б.) жағдайы мен құқықтық мәртебесін айқындауда көрініс береді. Тұтастай алғанда парламенттің республикадағы конституциялық жағдайы парламенттік бақылау әлсіздігінің концептуалдық факторын құрайды. Ал саяси фактор мемлекеттегі конституциялық жағдаймен себепті-салдарлы байланыста болу арқылы оның әрекеттегі формасы ретінде объективті сипатта көрініс табады. Қазақстандағы саяси жүйе және демократиялық институттар дамуындағы қарама-қайшылықтар парламенттік бақылаудың жетілуіне ықпалын тигізе алмай отыр. Қазақстан Республикасы Конституциясына енгізілген өзгерістер мен толықтырулар негізінен парламенттің қоғамдағы саяси ролі мен орнын оның өкілеттіліктерін кеңейту тәсілі арқылы көтеру мақсатын көздегенімен, республикадағы саяси жүйенің пісіп-жетілмеуі себепті саяси сипаттағы бақылау өкілеттіліктері «өлі» күйде әлі де сақталып отыр.

Қазақстан Республикасында Парламенттің бақылау функциясын ары қарай дамыту және жетілдіру үшін біздің пікірімізше бірқатар мәселелерге назар аударылып, ұсыныстар берілген абзал. Атап айтқанда, біріншіден, Қазақстан Республикасы Конституциясының 56-бабының, 2-тармағының мәтініндегі «бестен» деген сөз «оннан» деген сөзбен ауыстырылуын ұсынамыз. Сонда: «Мәжіліс депутаттарының жалпы санының көпшілік даусымен, Мәжіліс депутаттарының жалпы санының кемінде оннан бірінің бастамасы бойынша Мәжіліс Үкіметке сенімсіздік білдіруге хақылы». Дамыған мемлекеттердің тәжірибесін және парламенттік бақылаудың осы саладағы өкілеттілігін шектемеу керектігін ескеріп – депутаттардың 1/10-інің бастамашылығымен сенімсіздік білдіру мәселесін көтеруді ұсынамыз. Бұл Қазақстандағы саяси жүйені дамытуға позитивті ықпал етеді әрі мемлекеттегі конституциялық жағдайдың қоғам дамуына қатысты объективті көрінісін береді. Екіншіден, депутаттық сауал мәселесін қозғаған кезде, оның объектісін анықтағанда оның негізгі мақсатын басшылыққа алуымыз керек. Депутаттық сауалдың мақсаты мемлекеттік билікті іске асырушы органдар мен лауазымды тұлғалардан қажетті ақпаратты ала отырып халық өкілі ретінде жария қызметке парламенттік бақылау орнату болып табылады. Бұл мемлекет қызметінен туындайтын жеке-кәсіпкерлік істерді қоспағанда, азаматтық жеке-кәсіпкерлік істерге қатысты депутаттық сауал салына алмайтындығын білдіреді. Яғни, жеке сектордан ақпарат алу үшін депутаттық сауал жолдау процедурасы қолданылмайды. Тіпті депутат қызметінің кез-келген ақпаратпен қамтамасыз етілу және кідіріссіз қабылдану құқығы да тек мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғаларға ғана қатысты әрі осы бағытқа ғана құрылған заңи кепілдіктің бірі. Бұл тұжырымнан шыға отырып депутаттық сауал салу Қазақстанда қалай іске асып жатыр деген сұраққа келсек, бірқатар өрескелдіктердің орын алып отырғанына куә боламыз. Мәселен, парламент тәжірибесінде партияның бірінші орынбасарына депутаттық сауал жолдану фактілері кездеседі, алайда саяси партияның ұйымдық-құқықтық мәртебесі – қоғамдық бірлестік болғандықтан оның қызметі депутаттық сауалдың объектісіне жатпайды. Яғни депутат мұндай сауал жолдауға өкілетті емес. Отандық тәжірибедегі мұндай фактілердің орын алуы парламентаризм көрсеткіштеріне нұқсан келтіреді. Үшіншіден, Парламенттік тыңдауға қатысты, оны бақылаудың формасы ретінде қарастыра отырып, оған шақырылған атқарушы билік органдары басшыларының келуін міндеттеу қажет деп есептейміз. Бұл «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» конституциялық заңға тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы іске асуы қажет. Төртіншіден, Қазақстан Республикасы Конституциясында көзделген мемлекеттің негізгі қасиеттерін жетілдіру және адам мен азаматтың, тұтастай алғанда қоғамның құқықтары мен бостандықтарын, заңи мүдделерін қамтамасыз ету мақсатын көздеп, парламенттік тергеу институтын арнайы заң қабылдау арқылы құқықтық өмірге енгізу ұсынылады.

Қорытындылай келе, бүгінгі таңда қарастырылып жатқан тақырыпқа байланысты жоғарыда айтылған ұсыныстарды енгізу, Республика Парламентінің бақылау функциясын нығайтуға септігін тигізеді, сонымен қатар қолданыстағы заң актілерінің толыққанды іске асуына ықпалын тигізеді.

Библиографиялық тізім:

1. Зиманов С.З. Конституция и Парламент Республики Казахстан. – Алматы: Жеті Жарғы, 1996. – 352б.
2. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма): Пер. с венгр. – М.: Юристъ, 1999. – 292 с.
3. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Под. общ. ред. В.И.Даниленко / Пер. с фр. – М.: Издательский дом NOTA BENE, 2000. – 576 с.
4. Драго Р. Административная наука. / Пер. с фр. к.ю.н. В.Л.Энтина; Под ред. и послесловием д.ю.н. Б.М.Лазарева. – М.: Прогресс, 1982. – 245 с.
5. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Пер. с нем.: Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
6. Лафитский В.И. Контрольные полномочия Конгресса США // Институты конституционного права иностранных государств / Отв. ред. д.ю.н. Д.А.Ковачев. – М.: Городец-Издат, 2002. – 496 с.
7. Трошев Д.Б. Парламентские расследования как форма контроля Федерального Собрания Российской Федерации за деятельностью федеральных органов государственной власти: дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.02. – М., 2008. – 181 с.

УДК 349.222 / 331.106

Қ. Тұрлыханқызы¹ 3-курс докторанты

¹Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан

kuralay_turlykhan@mail.ru

Вартанян А.М.² к.ю.н., доцент

²ГрГУ имени Янки Купалы, Беларусь

UDC 349.222 / 331.106

K. Turlykhankyzy¹ 3rd year doctoral student

¹Innovative Eurasian University, Pavlodar, Kazakhstan

Vartanyan A.M.² K.Yu.n., associate professor

²GrSU names of Yanka Kupala, Belarus

ЖҰМЫС БЕРУШІНІҢ БАСТАМАСЫ БОЙЫНША ЖҰМЫСКЕРДІҢ КІНӘЛІ ӘРЕКЕТТЕРІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ЕҢБЕК ШАРТЫН БҰЗУ

Аңдатпа

Бұл мақалада еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскерлердің кінәлі әрекеттеріне байланысты бұзу негіздерінің жалпы сипаттамасы және олардың жіктелуіндегі ерекшеліктерін заңнамада шешу, реттеу қарастырылады. Зерттеу барысында еңбек шартын бұзу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері, еңбек қатынастарын тоқтатуға негіздердің болуы оны әрдайым тоқтата бермейді. Кейбір жағдайларда, еңбек кодексінде көрсетілген негіздемемен қатар, тиісті тұлғаның әрекеті ретінде белгілі бір заңды акт қажет, ол жұмыс берушінің бұйрығы немесе жұмыскердің өтініші, белгіленген заңды тәртіппен ресімделген және оны бұзу туралы шарт тарапының еркін көрсететіндігі пікірталас ретінде көтеріледі. Зерттеу нәтижесінде авторлар жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу тәртібін сипаттайтын еңбек заңнамасын жетілдіру қажет деген ұсынымдар ұсынылды.

Түйін сөздер: жұмыскер, жұмыс беруші, еңбек, еңбек құқығы, еңбек шарты, еңбек шартын бұзу, еңбек қатынастары, еңбек даулары.

TERMINATION OF THE EMPLOYMENT CONTRACT AT THE INITIATIVE OF THE EMPLOYER IN CONNECTION WITH THE GUILTY ACTIONS OF THE EMPLOYEE

Abstract

This article discusses the general characteristics of the grounds for termination of an employment contract at the initiative of the employer in connection with the guilty actions of employees and the decision, regulation in the legislation of the specifics of their classification. Some issues of the application of legislation when terminating an employment contract in the course of research, the existence of grounds for termination of employment relations do not always stop it. In some cases, along with the justification specified in the Labor Code, a certain legal act is required as an action of the relevant person, which is raised as an order from the employer or an employee's statement issued in accordance with the established legal procedure and indicating the will of the party to the contract to terminate it. As a result of the study, the authors proposed recommendations on the need to improve labor legislation characterizing the procedure for termination of an employment contract at the initiative of the employer.

Keywords: employee, employer, labor, labor law, employment contract, termination of employment contract, labor relations, labor disputes.

Еңбек шарты - жұмыс берушімен және жұмыскер арасындағы жазбаша келісімдері, жұмыскер айқын жұмысты жеке орындауға, еңбек тәртібінің ережесін орындауға міндеттелінеді, ал жұмыс беруші негізделген еңбек функциясы, Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінде еңбек жағдайын қамтамасыз етуге, Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері және заңдары, ұжымдық шартпен, жұмыс берушінің актілері, Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне сәйкес уақытылы және толық көлемде еңбек жалақысын төлеу бойынша қызметкерге жұмыс беруге міндетті. Жұмыс беруші жұмыскерді жұмысқа қабылдаған кезде кем дегенде екі данада жазбаша түрде еңбек шартын жасасу керек, олар екі жақпен қол қою арқылы бекітіледі. Бір данадан жұмыс берушіде және жұмыскерде сақталынады. Жұмыскер еңбек шарты нұсқасын алғаны туралы жазбаша түрде бекітіледі. Жасасқан еңбек шарты жұмыс берушінің актісімен жұмысқа қабылдау рәсімделеді яғни, жұмыс беруші жұмысқа қабылдау туралы бұйрық шығарады.

Еңбек шарты - жұмыс беруші мен жұмыскердің арасында пайда болатын келісімнің бір түрі. Бұл келісім Отандық заңнамада көрсетілгендей 9 негіз бойынша бұзылады. Олардың бірі - жұмыс берушінің бастамасы бойынша, яғни қазіргі уақыттағы өзекті мәселе. Айтылған негіз бойынша, тек теориялық тұрғыды ғана емес, сондай-ақ практикалық тұрғыда да өзекті мәселе болып есептеледі. Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу тек заңнамада көрсетілген толық тізімнің негізінде ғана мүмкін болады, яғни заңмен белгіленген жұмыстан босатудың белгіленген тәртібі болған жағдайда ғана жүзеге асырылады. Жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу үшін негіздемелер ҚР Еңбек кодексінің 52-бабында көрсетілген.

Қолданыстағы еңбек және азаматтық-процестік заңнамаларға сәйкес еңбек шартын бұзу ерекшеліктері еңбек құқығы ғылымының да, азаматтық іс жүргізу құқығы ғылымының да арнайы зерттеу объектісі болған емес. Еңбек шартын бұзу, еңбек құқығы ғылымы тұрғысынан қаралып, ізденістер көбінесе еңбек дауының ұғымын анықтауға, жұмыс беруші мен жұмыскердің қарым қатынасын реттеудің жалпымәселелеріне, еңбек-құқықтық жалпы сипаттамаларын жетілдіру т.б. мәселелерге арналған. Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзғаннан кейін, жұмысқа қайта алуға, жұмыскердің еңбекақысын

төлеуге, материалдық жауапкершілікке, еңбек тәртібіне байланысты туындайтын зерттеу, оның шетелдік тәжірибесіне үңіле отырып ғылыми негізделген және пайымдауға лайықты қорытындылар мен тұжырымдарды әзірлеуге мүмкіндік береді. Біздің ойымызша Қазақстан Республикасының еңбек құқығында қаралған құқықтар мен бостандықтарды азаматтық процесте қорғауға деген тетіктерді жаңартып, заңнамалық олқылықтарды жоюға көмектеседі.

Қазақстан Республикасында Еңбек Кодексі мен Азаматтық процесстік Кодексінде еңбек шартын бұзуды қарау мен шешудің ерекшеліктеріне арналған теориялық және практикалық мәселелерін кешенді зерделеу, оларды қарау мен шешудің қолданыстағы тәртібін мен ерекшеліктерін талдау, еңбек және азаматтық процесстік заңнамаларға ұсыныстар мен ұсынымдар жобасын әзірлеу.

Еңбек шартын тоқтату әрқашан оның тараптарының мүдделеріне әсер етеді. Әсіресе бұл бір тараптың бастамасымен екінші тараптың еркі мен тілектеріне қайшы келетін жағдайларда. Еңбек шарттарын жиі және негізсіз тоқтату қоғамның мүдделеріне де әсер етеді, өйткені олар жұмыссыздық сияқты жағымсыз салдарларды тудырады. Сондықтан мемлекет еңбек және өзге де әлеуметтік қатынастарды тұрақтандыру мақсатын көздей отырып, еңбек шартын тоқтату тәртібін реттейді.

ҚР Еңбек кодексінің 49-бабында барлық жұмыскерлерге қолданылатын еңбек шартын тоқтату негіздері деп келтірілген. Еңбек шарты ҚР Еңбек кодексінде және басқа заңнамаларда көзделген негіздер бойынша да тоқтатылуы мүмкін. Еңбек шартының тоқтатылуы оның қолданылуын тоқтатады және шарт негізінде ерте туындаған еңбек құқықтық қатынастарын тоқтатады¹.

Еңбек құқығы саласындағы кейбір ғалымдардың пікірінше, еңбек заңнамасында қолданылатын "еңбек шартын тоқтату" термині кеңірек ұғым береді. Олар еңбек шартын тоқтатудың барлық негіздерін қамтиды. "Еңбек шартын бұзу" термині осы шартты еңбек шарты тараптарының бастамасы бойынша: жұмыскердің де, жұмыс берушінің де тоқтатуын қамтиды. "Еңбек шартын бұзу" термині жұмыскерге қатысты қолданылады және еңбек шартына қатысты "тоқтату" терминімен бірдей мағынаны білдіреді.

Басқа ғалымдардың пайымдауынша, "еңбек шартын бұзу" термині ең жалпы санат ретінде қолданылады, оның бастамашысы кім болғанына қарамастан, еңбек шарты одан тоқтатылатын немесе еңбек шарты оның тараптарына тәуелсіз себептермен тоқтатылатын барлық жағдайларды қамтиды. Ең бастысы, бұл жағдайда еңбек қатынастары тоқтатылады. "Еңбек шартын бұзу" тараптардың бірінің бастамасы болған кезде немесе еңбек шартының тарабы әдетте жұмыс беруші тарапынан еңбек қатынастары тоқтатылады. "Еңбек шартын бұзу" термині көбінесе еңбек шартын тоқтату процедурасын нақтылау үшін қолданылады.

А.Н. Миронова атап өткендей, "бұл терминдерді түсіндіру бірінші және екінші жағдайларда онша ерекшеленбейді, дегенмен "жұмыстан шығару" термині негізінен құқық қолдану практикасындағы қызметкерге қолданылады. Еңбек шартын тоқтату негіздеріне әдетте заңды фактілер, яғни заң еңбек шартын тоқтатуға мүмкіндік беретін өмірлік жағдайлар жатады. Бұл заңды фактілер екі түрлі болуы мүмкін: келісім-шарт тараптарының бірі немесе екі тарап немесе еңбек шартының тарабы болып табылмайтын, бірақ заң бойынша оны тоқтатуды талап етуге құқығы бар үшінші тұлға еңбек шартын тоқтату туралы бастама көтергенде немесе еңбек шарты тараптардың еркіне тәуелсіз мән-жайлар бойынша тоқтатылғанда ерікті әрекеттер. Осылайша, еңбек шартын тоқтату ерікті біржақты және екі жақты әрекеттерді де, оқиғаларды да қамтиды. Біржақты ерік білдірген кезде еңбек шартын бұзу туралы айтылады. Іс жүзінде еңбек шартын бұзу жиі кездеседі. Сондықтан, көп жағдайда жұмыстан босатудың негіздері - бұл келісімшартты бұзуға бағытталған біржақты әрекеттер.

¹ Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 23 қараша 2015 ж. № 414-V [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>

Жұмыс беруші мен еңбек қатынастарында тұрған жұмыскер, ерте ме, кеш пе ұйыммен бұл қатынастарды өз бетінше немесе жұмыс берушінің бастамасы бойынша, сондай-ақ тараптардың бақылауынан тыс жағдайларға байланысты объективті және субъективті факторлардың әсерінен тоқтатылады. Қазіргі уақытта жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек қатынастарын тоқтату еліміздің өзекті мәселелерінің бірі болып есептеледі¹.

Себебі, Қазақстан Республикасының көптеген азаматтары үшін еңбек қатынастарын жүзеге асырудың негізгі нысаны - еңбек шартын жасау және сол еңбек шарты арқылы тәжірибесін айтуға болады. Осылайша, жұмыскердің немесе жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу не тоқтату өмірлік мүдделеріне әсер ететін құбылыс. Еңбек кодексінде көрсетілген негіздер орын алған жағдайда, тиісті тәртіппен жұмыс берушінің не жұмыскердің бастамасы бойынша еңбек шарты бұзылады. Қазақстан Республикасының қолданыстағы еңбек заңнамасы азаматтардың таңдаған ұйымда жұмыс жасау құқығын қорғау мақсатында жұмыс берушілерге өз бастамасы бойынша қызметкерді жұмыстан босатуға құқық беретін негіздердің белгілі бір тізбесін белгілейді. Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзуға әкеп соқтыратын заңды фактілерді көрсету үшін «негіздер», «себептер», «жағдайлар» сияқты терминдерді қолдануға болатындығын атап өткен жөн. Осы терминдердің әрқайсысы қызметкердің қалауы немесе ортақ келісімінің болмауы салдарынан жұмыстан шығаруға мүмкіндік беретін оқиғаны білдіреді².

Еңбек құқығы саласындағы көптеген ғалымдар жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі ірекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу мәселесін қарастырған. Соңғы жылдары жұмыс берушінің бастамасы негізінде еңбек шартын бұзу және туындаған дауларды шешу мәселесіне Агафонова Г.А., Зверев С.Б., Ломакина Л.А., Миронова А.Н., Черкашина А.В., және басқа да ғалымдар өз үлесін қосқан. Еңбек құқығы туралы ғылымда жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу негіздерінің әртүрлі классификациялары бар. Көптеген зерттеуші-ғалымдар, оның ішінде В.И. Егоров және Ю.В. Харитонова еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзудың негіздерін үш топқа бөліп қарастырған. Олар: жұмыс берушінің, өндірістің, ұйымның меншік иесінің мүдделерін қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу; Бұл топта, ҚР Еңбек кодексінің 52-бабының 1-тармағының 1-4) тармақшаларын қарастырамыз. Осы топ бойынша екі негізді байқауға болады. Біріншісі, объективті сипатта болатын және қызметкердің кінәлі немесе заңсыз мінез-құлқынан туындайтын жағдайлармен байланысты. Екінші критерий бойынша, өндірістік қажеттілікке байланысты жұмыстан босатылған жағдайда орын алады. Яғни, оның кәсіпкерлік немесе басқа да өндірістік қызметіне ықпал ететін жағдайлар туындаған немесе анықталған жағдайда жұмыс берушінің мүдделерін қамтамасыз ету қажеттілігін көрсетеді.

Жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу. Жұмыстан шығару жұмыскердің кінәлі әрекеттері салдарынан туындаған жағдайларды қызметкердің еңбек қатынасындағы және кейбір жағдайларда олардан тыс жағдайларда заңсыз және кінәлі мінез-құлқына негізделген заңды фактілермен біріктіріледі³.

Гашева И.А. жоғарыда көрсетілген негіздерді ұстанады. Ал, Цыпкина И.С. және Цыняйкин Е.П. жұмыс берушінің бастамасы негізінде еңбек шартын бұзуды екі негіз бойынша қарастырған. Олар: жұмыс берушінің бастамасы бойынша барлық санаттағы жұмыскерлерге қолданылатын еңбек шартын бұзудың жалпы негіздері; Жұмыскерлердің белгілі бір санатына қатысты еңбек шартын бұзудың арнайы негіздері.

¹ Бурибаев Е.А., Тұрлыханқызы Қ. Жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі мен тәртіптік жауапкершілік // Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2022. - №1(70). – с. 10-17

² Гашева И.А. Расторжение трудового договора по инициативе работодателя в современном трудовом законодательстве // Право и практика. - 2015. – № 1. – С. 82.

³ Егоров В.И., Харитонова Ю.В. Трудовой договор: Учебное пособие. М.: КНОРУС, 2007. – С. 320-321.

Сонымен қатар, Цыпкина И.С. және Цынядькин Е.П. секілді жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзудың екі негізге бөліп қарастырған келесі зерттеуші-ғалымдар Сучилкина Е.В және Сучилкина А.В.. Бұл зерттеушілер де еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзудың жалпы және арнайы негіздерге бөліп қарастырған¹.

Демидов Н.В. жұмыскерді жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыстан босатудың негіздерін мазмұн ерекшеліктеріне байланысты объективті және субъективті деп жіктеген. Сонымен қатар, Демидовтың пікірінше, жұмыстан шығарудың объективті негіздері жұмыскерді жұмыс берушінің жеке бағалауы салдарынан жұмыстан босату болып есептеледі. Бұл дегеніміз жұмыс берушінің еркі белгілі бір қызметкерді жұмыстан шығаруға емес, ұйымның өндірістік-экономикалық мәселелерін шешуге бағытталған. Субъективті негіз аясында, еңбек шарты бұзылған кезде жұмыс беруші өз бастамасы бойынша қызметкердің кәсіби және жеке қасиеттерін, ұйым үшін бағалауын көздеуді атап айтқан. Жұмыстан шығарудың объективті негіздері бойынша келесі жағдайларды қарастырған, олар: жұмыс беруші - заңды тұлға таратылған не жұмыс беруші - жеке тұлғаның қызметі тоқтатылған. Бұл жағдайда жұмыс беруші жұмыскерді жұмыстан шығаруды емес, өндірістік және экономикалық мәселелерді шешуді тырысады. Жұмыскерлер саны немесе штаты қысқартылған жағдайда; Ғалымның пікірінше, «осындай жағдайларда жұмыскерлерді босату жұмысты оңтайландыруға және оны қарқынды дамуына бағытталған».

Ал, субъективтік негіздер бойынша, Демидов келесідей тұжырымдарға тоқталады: 1) аттестаттау нәтижелерімен расталған біліктілігінің жеткіліксіздігі салдарынан жұмыскер атқаратын лауазымына немесе орындайтын жұмысына сәйкес келмеген жағдайда;

2) жұмыскер дәлелді себептерсіз бірнеше рет еңбек міндеттемесін орындамаған жағдайда жұмыстан босату;

3) Еңбек қатынастарын бір рет өрескел бұзуға байланысты жұмысты тоқтату;

4) ерекше құқықтық мәртебесі бар қызметкерді жұмыстан босату².

Заңнама бойынша жұмыс берушіге еңбек шартын бұзу құқығы беріледі, бірақ оған міндеттемейді. Сонымен қатар, жұмыс беруші жұмыскерді жұмыстан босатар уақытында, өзінен талап етілетін кейбір кепілдіктерді ескергені жөн. Еңбек нарығы жағдайында еңбек шартын бұзу кезінде пайда болуы мүмкін шығындардан аулақ болу үшін, жұмыс беруші заңды дұрыс қолдана алуы керек. Осылайша, еңбек заңнамасын дұрыс түсіну арқылы туындауы мүмкін аулардың алдын алады деп айта аламыз. Осылайша, аталған заңнама бойынша кез келген ұйым өз қызметкерін жұмыстан босату үшін қандай да бір себептің болуын түсіндіреді. Алайда, көп жағдайларда жұмыскерлер жұмыс беруші шығарған шешіммен келіспей жататынын байқауға болады. Әрине, бұл келіспеушілік үлкен даудың туындауына себеп болады. Жұмыскердің кінәсіз, яғни жұмыс берушінің өз мекемесінің қарқынды дамуы үшін қолданылатын негіздерге түсіндірме жасайтын болсақ, біріншіден Еңбек Кодексінің 52-бабының 1-тармағының 2) тармақшасында көрсетілген штат санының қысқартуына байланысты. Заңгерлердің айтуынша, көп жағдайда жұмыстан шығаруға штат санының қысқаруы себеп болады. Бұл негіз бойынша, қызметкерді жұмыстан бастау заңды болып есептеледі. Кез келген ұйымның басшылықтары осы негізді (шешімді) қаржы жағдайы қиындағанда қабылдайды. Штат санының қысқартылған жағдайында еңбек шартын жұмыс берушінің бұйрығымен, бір жақты тоқтатылады. Алайда, бұл норманың өзіндік ерекшеліктері де бар, яғни жүкті әйелдерге, 3 жасқа дейінгі балалары бар немесе он төрт жасқа дейінгі баланы (18 жасқа дейінгі мүгедек баланы) тәрбиелеп отырған жалғызбасты аналарға қолданылмайды. Бұл тыйым салу нормасы ҚР Еңбек Кодексінің 53-бабының 2-

¹ Сучилкина Е.В., Сучилкин А.В. Классификация оснований прекращения трудового договора по инициативе работодателя и признание увольнения незаконным // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. 2015. – Т. 1. № 1 (23). – С. 135.

² Демидов Н.В. Увольнение по инициативе работодателя: Автореферат канд. юрид. наук. Томск, 2009. – С. 17-19.

тармағында көрсетілген. Осылайша, заңгерлер бұл тұжырымдамаға келесідей ұсыныстар береді, яғни кез келген басшылық тарапынан жоғарыда айтылған заң талабы орындалмаған жағдайда, жергілікті Бақылау және әлеуметтік қорғау департаментіне жазбаша шағымдануды қажет екенін түсіндіреді. Екіншіден, белгілі бір компания өз жұмысын тоқтататын болса, сөзсіз жұмыскер жұмыстан босатылады. Осындай жағдай орын алған сәтте, жұмыскер басшылықтан басқа жұмыс орнын талап ете алмайды. Еңбек шарты дау-дамайсыз аяқталатын жағдай деп осы норманы айтуға болады. Келесі жағдай, жұмыскер еңбек кодексі нормаларын бұзған кезде орын алады. Осындай жағдайда басшылық жұмыскерді бірден жұмыстан шығара алады. Жұмыс беруші жұмыскерді бірден жұмыстан босату ережелеріне:

- Жұмысқа себепсіз келмеу, (басшылыққа ескертпеу);
- 3 сағаттан аса жұмысқа кешігетін болса;
- Өзі жұмыс жасап жатқан мекеме мүлкіне залал келтіретін болса;
- Компания құпиясын жария ету себептері жатады.

Сонымен қатар, заңгерлер жұмыстан шығаруға тағы бір себеп ретінде, жұмыскердің адамгершілікке жат қылықтар жасауын айтады. Кейбір пікірлер бойынша, ҚР еңбек нормасындағы ережелерге сәйкес, кез келген жұмыс орнының басшылығы өз жұмыскерлерін құлықсыз, адамгершілікке жат қылық танытқаны үшін жұмыстан босата алады. Бұл жағдайлар көбіне тәрбие-оқыту саласымен айналысатын мекемелерде көп кездеседі – балабақшалар, мектеп, мектепінтернаттар. Сондай-ақ, тәртіп бұзған жұмыскердің әрекеті міндетті түрде заң бойынша еңбек кітапшасында көрсетіліп, акт толтырылуы керек. Жұмыстан шығаруға келесі заңды себеп, жұмыскердің міндеттерін орындаудан бас тартуы болып есептеледі. Басшылық тарапынан немесе жұмыс жасау барысында өзіне тиесілі міндеттерді қызметкер орындаудан бас тартқан жағдайда оны жұмыстан шығаруға құқылы болып табылады. Сонымен қатар, еңбек заңнамасы бойынша, жұмыс беруші кез келген жағдайда еңбек жағдайын өзгерте алады[9]. Бұл дегеніміз, өзгерте алатын нормалар, жұмыс уақыты, міндеттері және оның төлемдері. Өзгертілуі мүмкін жағдайлар жұмыскерге кемінде екі ай бұрын ескертілуі тиіс. Ал жұмыскер аталған өзгертулермен келіспеген жағдайда немесе талаптарды орындаудан бас тартатын болса, жұмыс беруші жұмыскерді жұмыстан босатуға құқылы.

Осылайша, жұмыскерді жұмыстан шығару жұмыскердің еңбек заңнамасында көрсетілген міндеттерін орындаудан босатуды білдіреді. Жұмыскер жұмыстан босатылған жағдайда, еңбек шарты тоқтатылған күннен бастап еңбек міндеттерін орындаудан босатылады. Жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзудың негіздерін қосымша екі негіз бойынша да қарастыруға болады. Оларға мысал ретінде, бірінші, жалпы барлық жұмыскерлер үшін, келесі қосымша жұмыскерлердің шектеулі санатына қолданылатын негіздер. Атап айтқанда әр зерттеуші өз зерттеулеріне қарай, бұл жіктеулерді жасаған. Отандық еңбек заңнамасы бойынша еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу негіздері осы уақытқа дейін зерттеушілер мен заңгерлердің назарынан қалмаған құбылыс болып есептеледі. Заңнамада көрсетілген негіздер әрқашан өзгеріп тұратын норма деп есептеуге болады. ҚР кез келген заңнамасының өзгертулер мен толықтырулар енгізуі салдарынан еңбек нормалары да міндетті түрде өзгерістерге ұшырайды.

Сонымен қорыта келгенде, еңбек келісім шарты – бұл жұмыскер мен жұмыс берушінің арасында, жұмыскердің белгілі бір жұмысты атқаруға, еңбек тәртібі ережесін сақтауға міндеттелуіне сәйкес жасалатын келісімі. Осы келісімнің дұрыс рәсімделуі маңызды. ҚР Еңбек кодексіне сәйкес, жұмыс берушінің бастамасы бойынша өндіріс көлемі азайғанда не болмаса өндіріске жаңа технология енгізіліп, модернизациялану жүргізілген ретте, өндіріс көлемі арттырылған жағдайларда қызметкерлер саны мен штатының қысқартылуы мүмкін. Бұл жерде жұмыс беруші ҚР Еңбек кодексінің талаптары мен міндеттерін қатаң сақтағаны дұрыс, оның ішінде заңды тұлға таратылған не жұмыс беруші - жеке тұлғаның, жеке

кәсіпкердің, қорғаушылар, нотариустардың қызметі тоқтатылған жағдайларды қоспағанда, қызметкерлердің уақытша еңбекке қабілетсіздік кезеңінде және жыл сайынғы еңбек демалысында жүрген кезеңінде еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзуға жол берілмейді.

Библиографиялық тізім

1. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 23 қараша 2015 ж. № 414-V [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
2. Бурибаев Е.А., Тұрлыханқызы Қ. Жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі мен тәртіптік жауапкершілік // Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. — 2022. - №1(70). — с. 10-17
3. Гашева И.А. Расторжение трудового договора по инициативе работодателя в современном трудовом законодательстве // Право и практика. - 2015. — № 1. — С. 82.
4. Егоров В.И., Харитонов Ю.В. Трудовой договор: Учебное пособие. М.: КНОРУС, 2007. — С. 320-321.
5. Сучилкина Е.В., Сучилкин А.В. Классификация оснований прекращения трудового договора по инициативе работодателя и признание увольнения незаконным // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. 2015. — Т. 1. № 1 (23). — С. 135.
6. Демидов Н.В. Увольнение по инициативе работодателя: Автореферат канд. юрид. наук. Томск, 2009. — С. 17-19.

ӨОЖ 347

Укибаева К.Е., з. ғ. м., аға оқытушы,
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ.
k.ukbaeva@etu.edu.kz

UDC 347

Ukibayeva K.E., Master of Laws, Senior Lecturer
Eurasian Technological University, Almaty
k.ukbaeva@etu.edu.kz

ШАРТСЫЗ МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІҢ ПАЙДА БОЛУ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада шартсыз міндеттемелердің мәні, олардың шартты міндеттемелерден айырмашылығы, сондай-ақ шартсыз міндеттемелердің пайда болуына себеп болатын негіздер қарастырылады. Авторлар шартсыз міндеттемелер пайда болатын әртүрлі жағдайларды және оларды құқықтық жүйеде реттеудің негізгі принциптерін талдайды.

Түйінді сөздер: міндеттеме, заңды факті, іс әрекет, келісім шарт, әкімшілік акт, шартсыз міндеттеме.

THE BASICS OF UNCONDITIONAL LIABILITIES

Abstract

This article provides the essence of unconditional obligations, the basis for their difference from conditional obligations, as well as the reasons for the emergence of unconditional obligations.

The authors analyze the various situations in which unconditional obligations arise and the basic principles of their regulation in the legal system.

Key words: obligations, legal facts, actions, contracts, administrative acts, unconditional obligations.

Азаматтық құқық саласындағы негізгі институттардың бірі міндеттемелік құқық азаматтық құқық субъектілері арасында жұмыс жасауға, қызмет көрсетуге, затты беруге, ақша төлеуге немесе несие берушінің пайдасына т.б. әрекеттерді жасаудан тұрады. Міндеттеменің ерекшелігі бұл қатынасқа түскенде құқық субъектілері өз құқықтарын жүзеге асыру үшін үшінші тұлалардың көмегін қажет етеді.

Құқық теориясында міндеттеме түрлі мағынада қолданылады. Біз үшін міндеттемені құқықтық қатынас ретінде қарастырған жөн. Міндеттемелік қатынас түрлі негіздер бойынша пайда болуы мүмкін. Егер құқық субъектілері арасындағы міндеттеме шарт жасау негізінде емес заң негізінде пайда болса, шартсыз міндеттеме туындағандығы.

Азаматтық құқықтық қатынастың кез келген түрі сияқты міндеттеме міндеттеменің пайда болу негізі деп аталатын нақты заңды фактілер негізінде пайда болады. Заңды фактілер жалпы азаматтық құқықтық қатынастарының пайда болу, өзгеру немесе тоқтату негізі ретінде қарастырыла отырып, өмірде болатын түрлі жағдайларды білдіреді.

Азаматтық құқықтық қатынасының пайда болу, өзгерту және тоқтату негізі заңды фактілер болып табылады. Заңды фактілер дегеніміз құқық қатынастарының пайда болуына, өзгеруіне немесе тоқтатылуына себеп болатын мән жайлар.

Заңды фактілер екі түрге бөлінеді - оқиға және іс әрекет. Оларды схема түрінде былайша көрсетейік.

Заңды фактілерге баланың туылу фактісін, азаматтың қатыс болуы, некеге тұру, мәміленің бұзылуы, өрт болу және т.б. жатады.

Оқиға заңды фактілердің түрлерінің бірі ретде мынадай ерекшелігі бар. Ол адамның сана сезімінен тыс пайда болады. Әдетте табиғи жағдайлар. Мысалы адамның дүниеден өтуі адамның ойлау сезімінен тыс пайда болады, кәмелет жасқа толу фактісі де адамның сана сенімінен тыс пайда болатын жағдай. Яғни оқиға субъектінің қалауы және ниетінен тыс пайда болатын жағдайлар.

Іс әрекет дегеніміз құқық қатынасын тудыратын қатысушылардың іс әрекеттері. Мысалы мәміле жасасу, ерлі зайыптылардың ажырасуы, біреудің мүлкіне зиян келтіру нәтижесінде құқықтық қатынасының пайда болы және т.б.

Іс әрекет өз кезегінде екі түрге бөлінеді. Заңды іс әрекет азаматтық заңнаманың талаптарына сай келетін іс әрекеттер, заңсыз іс әрекет дегеніміз азаматтық заңнаманы бұза тұра жасалатын іс әрекеттер.

Заңды актілер заңды әрікеттің бір түрі болып келеді. Оның басты ерекшелігі - бұл әрекет азаматтық құқықтық қатынасын туғызуға әдейі бағытталады немесе әдейі бағытталып жасалатын әрекеттер. Ал заңды әрекеттер азаматтық құқықтық қатынасын туғызуға бағытталмайды дегенмен, осы секілді әрекет жасай отырып субъектіде құқықтар мен міндеттер пайда болады. Мысалы, аймақтағы шешімін таппай жүрген экологиялық мәселені шешу мақсатында Е деген азамат газет баспасына мақала жазады. Е атты азаматтың мақаласы жарияланғаннан кейін онда авторлық құқық пайда болады. Бірақ ол бастапқы кезде мұндай мақсат көздемеген.

Кей жағдайларда азаматтық құқықтық қатынасы пайда болу үшін заңды құрамның болуы қажет. Заңды құрам дегеніміз бірнеше заңды фактілердің жиынтығы. Мысалы жоғарғы оқу орнына түсу үшін төмендегідей бірнеше заңды фактілердің жиынтығы болуы

кажет: аттестат және өзге де құжаттар;

ҰБТ тапсыру; бірінші курсқа қабылданғандығы туралы ректордың бұйрығы.

Міндеттемелік құқықтық қатынасының негізінде түрлі құқықтық фактілер жатқызылуы мүмкін. Сонымен қатар, барлық орын алуы мүмкін негіздер қатарынан заң ерекше етіп келісім шартты қарастырады. Бұл жай емес. Міндеттеме нақты, қатал белгіленген тұлғалар арасында орнатылады. Сондықтан да міндеттеме оған қатысушыларының еркі бойынша келісім шарт нысанында орнатылатындығы сөзсіз факт. Міндеттемені бұлай етіп қалыптастыру экономикалық айналымның даму қажеттіліктеріне сәйкес келеді. Осыған байланысты біздің қоғамдағы міндеттемелердің басым бөлігі шарттық міндеттеме қатарына жатқызылады. Міндеттеменің пайда болу негізі ретінде түрлі келісім шарттар болуы мүмкін. Шарттармен қатар міндеттеменің пайда болу негізі ретінде біржақты мәмілелер де болуы мүмкін екендігін ескерген жөн. Бұл жағдайда міндеттемелік құқық субъектісі біржақты ерік білдіру арқылы өзінің субъективтік құқығын жүзеге асырады немесе міндеттеменің екінші жағына субъективтік құқық пайда қыла отырып өзіне субъективтік міндет жүктейді¹. Мұндай біржақты мәмілелер қатарына мұрадан бас тарту, жария уәде беру және басқа да заңмен қарастырылған және қарастырылмаған жағдайларды да жатқызуға болады. Ең бастысы заңға, құқық нормаларына қайшы келмеуі тиіс.

Ресей ғалым-цивилисттері Ю.К.Толстой., А.П.Сергеевтер айтқандай біржақты мәмілелерді міндеттеменің пайда болу негізі ретінде қарастыру азаматтық заңнама негізіне, бастауына қайшы келмейді². Келісім шарттармен қоса олар тауар ақша қатынастарының қатысушылары үшін оларға қажетті тәуелсіздік пен дербестікті қамтамасыз етеді.

Міндеттеменің пайда болу негізі болып әкімшілік актілерді де жатқызылуға болады. Мұндай жағдайда әкімшілік акт мазмұны сол акт арқылы анықталады. Әкімшілік актісін азаматтық құқық саласына енгізу біздің экономикамызға әкімшілік басқару тәсілдерін енгізумен байланысты болып келеді. Дегенмен сол кездің өзінде әкімшілік актілер негізінде міндеттемелік құқық қатынасының пайда болуы жиі кездеспеген. Сол заманға лайық міндеттеме болып тауар жеткізілімі қарастырылған.

Қазіргі кезде әкімшілік акт негізінде міндеттемелік қатынас орнату бұрынғыға қарағанда жиі кездеседі. Соған қарамастан әкімшілік актісі негізінде міндеттемелік қатынас орнату Азаматтық кодекспен қарастырылған. Атап айтқанда, біздің кезімізге дейін ордер және әкімшілік акт негізінде коммуналдық пәтерлерге иелену жағдайлары сақталған. Әкімшілік актісі мен оның негізінде жасалатын шарттан тұратын күрделі құқық құрамы негізінен міндеттемелік қатынастың пайда болуы да қазіргі таңда жиі кездеседі. Мысалы, жоғарыда көрсетілген мысалда міндеттеме күрделі құқықтық құрам негізінде пайда болады: ордер және оның негізінде жасалған келісім шарт.

Жобалау-әкімшілік актісімен оның негізінде пайда болатын шарттан құралатын күрделі құқықтық құрам жобалау экономикасы кезінде көп қолданылған. Жобалау экономика жағдайында жобалау әкімшілік актісіне аса көңіл аударылған: олар кәсіпорындар мен түрлі ұйымдар арасында шаруашылық қатынастың тұрақтылығын қамтамасыз етіп тұрған. Жобалау әкімшілік актісі негізінде жасалған шарт азаматтық айналымдағы түрлі ұйымдар арасында шаруашылық қатынастардың тұрақтылығын қамтамасыз етуі қажет еді. Сондықтан да цивилистика ғылымында көптеген жылдар бойы күрделі құқықтық құрамның ішінде біздің экономикамыздың жоба және тауар ақша бастамасын біріктіретін жаңа тиімді құқықтық ынсан табылғандығы туралы пікірлер айтылған. Халық шаруашылығымен біріңғайландырылып басқару қажеттілігі жобалау әкімшілік актісінде орын алатындығы, ал жекелеген тауар өндірушілердің жеке бастамалары сол жобалау әкімшілік актісі негізінде

¹ Гражданское право. Учебник для вузов, академический курс. Отв ред.

М.К.Сулейменов., Ю.Г.Басин. Алматы. Издательство КазГЮА 2003г. 571 б.

² Гражданское право. В 2 т. Т. 2: учебник / под ред. Садикова О.Н. – М.: Контракт: ИНФРА-М, 2007 – 608с.

жасалған келісім шарт арқылы жүзеге асырылуы қажет еді. Сонымен қатар, шарт күрделі құқықтық құрам арасында жаңа функцияларға иеленген туралы пікірлер де айтылған: жобалау құралдары, жобалау кезінде кемшіліктер анықтау, жобалау тапсырмаларын нақтылау және т.б. Жаңа функцияларға иелене отырып шарт күрделі құқықтық құрал арасында өзінің қажеттілігін жоя бастады. Бұрын аталмыш шарт өзінің пайда болуы арқылы міндеттеме тараптарын тәртіпке келтірер болса, қазір, яғни кейіннен шарт керісінше өзінің тиісті дәрежеде орындалуы үшін әкімшілік шаралардың болуын қажет етіп тұратын болды.

Жоғарыда көрсетілген негіздерге сүйене отырып, келіспейтін нәрсені күрделі құқық құралына келістіру мәселесі оңды нәтиже таппағандығын мойындаған дұрыс. Нарықтық экономикаға өткен кезде күрделі құқықтық құрал қажеттілігі қажет болмай қалды. Егер жобалау экономикасы жағдайында тауар өндірушілердің қызығушылығының тұрақтылығы жобалау актісі арқылы қамтамасыз етілген болса, нарықтық экономика жағдайында тауар ақша қатынасына қатысушылардың қызуғышылығы арқылы тұрақтылық орнатылады. Сонымен қоса күрделі құқықтық акт әкімшілік акт және шартпен қоса өзге де құқықтық фактілерден құралуы мүмкін. Сол себепті күрделі құқықтық акт бұрынғысынша міндеттемелік құқық қатынасының әдеттегідей пайда болу негіздерінің бірі болып табылады.

Келісім шарт, біржақты мәмілелер мен әкімшілік актісі құқықтық іс әрекет ретінде қарастырады және экономикалық айналымның дамуына әсер етеді. Ал экономикалық айналым саласында құқыққа қайшы әрекет жасау оның дамуына шектеу жасайды. Көрсетілген құқыққа қайшы әрекет жасау салдарынан туындайтын зардаптарды жою мақсатында заң олармен міндеттеменің ерекше бір түрінің пайда болуын байланыстырады. Мұндай міндеттемелердің пайда болу негізі ретінде құқыққа қайшы әрекеттердің өзі қатысады, яғни деликтілер. Сондықтан ғылыми теорияда мұндай міндеттемелер шартсыз міндеттеме деген атауға иеленген.

Міндеттемелік қатынас негізінде заңмен қарастырылмаған бірақ азаматтық заңнаманың жалпы негіздері мен мәніне сәйкес азаматтық құқықтар мен міндеттер туғызатын азаматтар мен заңды тұлғалардың іс әрекеттерін қарастыруға болады. Міндеттемелік қатынастар оқиға негізінде пайда болуы да мүмкін, яғни адамның сана сезімінен тыс пайда болатын жағдайлар негізінде. Әдетте оқиға міндеттеменің пайда болуын жасамайды, ол сол міндеттемдегі тұлғалардың құқықтары мен міндеттерін туғызады. Шартсыз міндеттемелер жалпы міндеттемелер арасында ерекше орынға ие. Қазақстандағы азаматтық құқықтың ерекше, ірі тарауларының бірі ретінде қарастырылатын міндеттемелік институты жалпы айтқанда ел экономикасын дамытуға үлкен әсер етеді. Себебі, қазіргі таңда мемлекет шағын және орта бизнесті дамытуға еш кедергі жасамай қолдау көрсетсе кәсіпкерліктің осы түрлері міндеттемелік қатынасқа түсуі арқылы жүзеге асырылады. Жалпы айтқанда «шартсыз міндеттеме» мен «шартты міндеттеме» ұғымдарының арасында айтарлықтай айырмашылық жоқ екендігін ескерген жөн. Құқық теориясында бұл екі сөз тіркесі міндеттеме түрлері ретінде қарастырылып, бұл қатынастың пайда болу негіздері арқылы ажыратылады.

Ең басты айырмашылық – шартты міндеттемелер борышқор мен несие беруші арасында келісім шарт негізінде туындаса, шартсыз міндеттемелік қатынасқа түсу үшін екі тарап бір бірімен алдын ала шарт жасаспайды. Әдетте бұл қатынастар заңға сәйкес туындайды. Міндеттемелік құқықтың жалпы ережелері, атап айтқанда, міндеттемені орындау, міндеттемені бұзаны үшін жауапкершілік негіздері екі жадайға да тең дәрежеде қолданылуы тиіс.

Шартсыз міндеттемелік қатынасқа түсу тараптардың еркінен тыс пайда болуы мүмкін. Бұл белгісі арқылы шартсыз міндеттемені шартты міндеттемелер арасынан ажыратуға болады. Осыған сәйкес құқық теориясында даулы мәселелердің бірі шартсыз міндеттемелердің пайда болу негіздері мәселесіне ерекше мән берген жөн. Егер шартты

міндеттемелердің пайда болу негізі ретінде шарт қарастырылса, шартсыз міндеттемелердің пайда болу негізі ретінде жалпы заңды фактіні көрсетуге болады.

Библиографиялық тізім

1. Гражданское право. Учебник для вузов, академический курс. Отв ред. М.К.Сулейменов., Ю.Г.Басин. Алматы. Издательство КазГЮА 2003г. 571 б.
- 2.Гражданское право. В 2 т. Т. 2: учебник / под ред. Садикова О.Н. – М.: Контракт: ИНФРА-М, 2007 – 608с.

ӘОЖ 378.1

Усенбаева А. У.

заң ғылымдарының магистрі

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қаласы

a.usenbayeva@etu.edu.kz

UDC 378.1

Usenbayeva A. U.

master of law

Eurasian Technological University, Almaty

a.usenbayeva@etu.edu.kz

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Аңдатпа

Инновациялық үдерістің негізі — жаңалықтарды қалыптастырып жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Инновация білім деңгейінің көтерілуіне жағдай туғызады. Жаңа технологияның қағидалары — оқытуды ізгілендіру, өздігінен дамитын, дұрыс шешім қабылдай алатын, өзін-өзі жетілдіріп тәрбиелеуші тұлға қалыптастыру болып табылады.

Мақалада қазіргі таңда білім берудің инновациялық және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып, сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізу жолдары қарастырылады.

Түйінді сөздер: инновация, интеграциялау, интерактивтік технология, модульдік технология, инновациялық - білім беру консорциумы, инновациялық компьютерлік технология, модификациялық инновация, комбинаторлық инновация, радикалдық инновация.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN MODERN EDUCATION

Annotation

The basis of the innovation process is the holistic activity of forming and implementing innovations. Innovation creates conditions for an increase in the level of Education. The principles of the new technology are the humanization of learning, the formation of a self — developing, self-sufficient person who can make the right decisions.

The article discusses ways to influence the quality and interesting conduct of the lesson using innovative and interactive methods of education in the course of the lesson.

Keywords: innovation, integration, interactive technology, modular technology, innovation and Education Consortium, innovative computer technology, modification innovation, combinatorial innovation, radical innovation.

Қазіргі кезде егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл оқу-тәрбие үдерісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Себебі, білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болуда.

Келер ұрпаққа қоғам талабына сай білім мен тәрбие беруде оқытушылардың инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі — маңызды мәселелердің бірі. Болашақта өркениеті дамыған елдер қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Қазақстанда дамыған бәсекеге қабілетті елдің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін ол — білім. Сондықтан қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үрдісін технологияландыру мәселесін қойып отыр. Инновациялық технологияларды меңгеруде оқытушының жан-жақты білімі қажет.

Білім беру саласы қызметкерлерінің алдына қойылып отырған міндеттердің бірі — оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды меңгеру. Қазіргі таңда білім берудің инновациялық және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып, сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде. Білім беруде студент өзі ізденіп, тақырыпты оқып, түсініп, тақырып аясын кеңейтсе, жолдастарымен ой бөлігіне өз білгенін көпшілікке жеткізе алса, онда ұстаз еңбегінің нәтижесі болғаны, бұрынғы әдепке айналған оқу үрдісінде — оқушы белсенділік көрсетуге тиіс.

2007 жылғы 27 шілдеде Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы қабылданды. Заңда білім берудің анықтамасы көрсетілген. Білім беру дегеніміз имандылық, зияткерлік, мәдени, тәндік жағынан дамыту және кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру мақсаттарында жүзеге асырылатын тәрбиелеу мен оқытудың үзіліссіз процесі.

Сонымен қатар, инновациялық - білім беру консорциумы - жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдары, ғылыми ұйымдар мен өндіріс саласында жұмыс істейтін басқа да заңды тұлғалар іргелі, қолданбалы ғылыми зерттеулер мен технологиялық инновациялар негізінде жоғары білікті мамандар даярлау үшін зияткерлік, қаржылық және өзге де ресурстарды біріктіретін, бірлескен қызмет туралы шарт негізіндегі ерікті тең құқықты бірлестік¹.

Енді «инновация» ұғымына тоқталатын болсақ, ғалымдардың көпшілігі оған әртүрлі анықтамалар берген. Мәселен, Э.Роджерс инновацияны былайша түсіндіреді: «Инновация — нақтылы бір адамға жаңа болып табылатын идея». Майлс: «Инновация — арнайы жаңа өзгеріс, Біз одан жүйелі міндеттеріміздің жүзеге асуын, шешімдерін күтеміз» — дейді. «Инновация» сөзі — латынның «novis» жаңалық және «in» енгізу деген сөзінен шыққан, ал оның аудармасы «жаңару, жаңалық, өзгеру» деген мағынаны білдіреді.

Инновация термині қазіргі білім берудің теориясы мен тәжірибесінде кеңінен қолданылып жүр. «Инновация» ұғымы ең бірінші XIX ғасырда мәдениеттанушылардың зерттеуінен пайда болды. Инновация ұғымын әр елде әртүрлі түсінген. Кейбір мемлекеттерде (АҚШ, Нидерланды) бұл термин кең тараған. Қазақстанда ең алғаш «Инновация» ұғымына қазақ тілінде анықтама берген ғалым Немеребай Нұрахметов. Ол «Инновация, инновациялық үдеріс деп отырғанымыз — білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі" деген анықтаманы ұсынған².

¹ Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы // 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319.

² Бөрібекова Ф. Б., Жанатбекова Н. Ж. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар. Алматы: 2014.-360 б.

«Инновация» сөзі қазіргі уақытта барлық білім, өндіріс, медицина, техника салаларында өте жиі қолданылып келеді. Инновациялар қоғамның пайда болу кезеңінен бері жүзеге асырылып келе жатса да, педагогикалық категория ретінде XX ғасырдың 70–80 жылдарында ғана қолданысқа енгізілді.

Қазіргі инновациялық технологиялар педагогика ғылымы мен практикасының жетістіктерін, дәстүрлі тәжірибедегі құнды дүниені, әлеуметтік прогрестің жетістіктерін, қоғамдағы гуманизация мен демократия жемісін жинақтаушы қызметін атқарады.

Қазіргі кезеңде педагогика ғылымының бір ерекшелігі — баланың тұлғалық дамуына бағытталған оқыту технологияларын шығаруға ұмтылуы. Ал бұның өзі ұстаздар қауымына зор жауапкершілік, үлкен міндет жүктейді. Оқыту технологиясы оқыту мазмұнын жүзеге асыру жолындағы алға қойған мақсатқа жетудің тиімділігін қамтамасыз ететін оқытудың әдіс, құрал және түрлерінің жүйесі болып табылады. Қажетті мазмұнды, тиімді әдістер мен құралдарды бағдарлама мен қойылған педагогикалық міндетке сәйкес іріктей білу мұғалімнің педагогикалық шеберлігіне байланысты. Осыған байланысты, әрбір оқушының қабілетіне қарай білім беруді, оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын жаңартылған педагогикалық технологияны меңгеруге үлкен бетбұрыс жасалуы қажет. Себебі, мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқу үрдісін ұйымдастыру инновациялық технологияны ендіруді міндеттейді. Білім беруді реформалауды жүзеге асырудың маңызды бір сипаты қазіргі уақыттағы оқыту үрдісін технологияландырудың қажеттілігінен туып отыр. Осыған орай, соңғы кезде оқытудың әр түрлі инновациялық технологиялары жасалып, енгізіліп жатыр.

Инновациялық технологиялар түрлеріне жатады: ынтымақтық педагогикасы; білім беруді ізгілендіру технологиясы; проблемалы оқыту технологиясы; тірек сигналдары арқылы оқыту технологиясы; түсіндіру басқарып оза оқыту технологиясы; деңгейлік саралап оқыту технологиясы; міндетті нәтижеге негізделген деңгейлеп саралап оқыту технологиясы; модульдік оқыту технологиясы; жобалап оқыту технологиясы; дамыта оқыту технологиясы, компьютерлік технология, ойын технологиясы және т. б. көптеген технологиялар. Ал соңғы жылдары оқытудың М.Жанпейісованың модульдік технологиясы мен В. М. Монаховтың оқытудың ұжымдық тәсілі, сондай-ақ профессор Ж.Қараевтың оқытуды дербестендіру мен ізгілендіру ұстанымдарына негізделген инновациялық компьютерлік технологиясын еліміздің көптеген мемлекеттерінде қолданып жүр.

Инновациялық құбылыстар білім беру саласында өткен ғасырдың сексенінші жылдарында кеңінен тарала бастады. Әдетте инновация бірнеше өзекті мәселелердің түйіскен жерінде пайда болады да, берік түрде жаңа мақсатты шешуге бағытталады, педагогикалық құбылысты үздіксіз жаңғыртуға жетелейді. Масырова Р., Линчевская Т. «Жаңару» (новшество) дегенімізді былай деп түсіндіреді: «Жаңару – белгілі бір адам үшін әділ түрде жаңа ма, әлде ескі ме оған байланысты емес, ашылған уақытынан бірінші қолданған уақытымен анықталатын жаңа идея.

Ал жалпы инновацияны модификациялық, комбинаторлық, радикалдық деп үш түрге бөлуге болады.

Модификациялық инновация – бұл бұрын қолда барды дамытумен, түрін өзгертумен айналысу. Бұған В. Ф. Шаталовтың математикаға жазған тірек конспектісі және оны көптеген мұғалімдердің пайдалануы мысал бола алады.

Комбинаторлық модификация – бұрын пайдаланылмаған, белгілі әдістеме элементтерін жаңаша құрастыру. Бұған пәндерді оқытудың қазіргі кездегі әдістемесі дәлел.

Радикалдық инновация – білімге мемлекеттік стандарттарды енгізу жатады. Мемлекеттік стандарт білім беруде, негізінен, мөлшерлерді, параметрлерді, деңгейлік және сапалы оқытудың көрсеткіштерін қалыптастырады.

Әрбір инновациялық технология жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуға, оның өзіндік және шығармашылық қабілетін арттыруға, қажетті іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруға және өзін-өзі дамытуда қолайлы жағдай жасауға қажетті объективті әдістемелік мүмкіндіктерін қамтиды.

Енді осы инновациялық технологиялардың кейбіреулерінің ерекшеліктеріне тоқталсақ, мәселен, ойын элементтерін қолдана отырып мұғалім оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын, зейінін арттыру мақсатында; проблемалы тапсырмалар сабақтағы қорытындылардың қандай және қалай пайда болғандығын дәлелдейді және логикалық ойлауға ғылыми іздену жолына бағыттау; Шаталовтың әдістемесі жаңа материал мазмұнын түрлендірсе, қайталау жолымен есте сақтауды қамтамасыз ету; деңгейлеп саралап оқыту технологиясының принциптері — оқытуды ізгілендіру мен демократияландыру жағдайында; дифференциалап оқыту — әр оқушының қабілетін, бейімділігін, қызығушылығын ескере отырып, жеке жасын дамыту қамтамасыз ететін білім беру болып табылады.

Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялармен жұмыс істеу үшін төмендегідей алғышарттар қажет: — оқу үдерісін интенсификациялаушы жаппай қолға алу; — оқушылардың сабақтастығын болдырмау шараларын кешенді түрде қарастыру. Оқытудың инновациялық технология бойынша әдістемелік жүйесі сапалы нәтижеге жеткізуге мүмкіндік беретін танымдық іс-әрекеттер түрлерінің мазмұнымен тікелей байланысты. Сондықтан инновациялық әдіс-тәсілдерді оқыту үдерісіне енгізу барысында танымдық іс-әрекеттер түрлерінің мазмұнын, белгілі деңгейде белсенділігін көздейді. Инновациялық үдерістің негізі — жаңалықтарды қалыптастырып жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Инновация білім деңгейінің көтерілуіне жағдай туғызады.

Жаңа технологияның принциптері — оқытуды ізгілендіру, өздігінен дамытын, дұрыс шешім қабылдай алатын, өзін-өзі жетілдіріп тәрбиелеуші тұлға қалыптастыру болып табылады. Мұғалімдердің оқыту технологияларын меңгеруде педагогикалық кеңестер, әдістемелік бірлестіктер, олардың зерттеушілік жұмыстары, шығармашылық іс-әрекеттері пайдаланылады. Барлық жаңа технологияның алдымен қоятын мақсаты — оқушының жеке басының дара және дербес ерекшеліктерін ескеріп, олардың өз бетінше ізденуін арттырып, шығармашылықтарын қалыптастыру.

Педагогика ғылымында баланы оқыту мен тәрбиелеудің міндеті - жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру болғандықтан, жаңа технология бойынша әдістемелік жүйенің басты бөлігі оқыту мақсаты болып қалады.

Педагогикалық технологияны меңгерудің міндеттері, жолдары, қолданудың әдіс-тәсілдері, сонымен қатар, педагогикалық технологияның түрлері оны оқу-үдерісінде қолданудың тиімділігі қарастырылады.

Жаңа педагогикалық технологияларды пайдалан, даярлаудың қазіргі кездегі қалыптасқан жүйесі, оның құрылымын, ұйымдастырылуын, білім беру жүйесіндегі инновациялық үрдістерімен өзара байланысын қайта қарауды талап етеді¹.

Қазіргі білім беру жүйесіндегі инновациялық оқыту дәстүрлі дидактикамен қатарласа жүргенімен, оның өзіндік айырмашылықтарымен өзгешеліктеріне мән беруге тура келеді. Мәселен, оқытудағы ұстаным оқыту бағдарламаларында көрсетілген нұсқауды орындап, ондағы мағлұматтарды беру, оны қайталап пысықтап меңгерту болса, инновациялық оқытудағы мақсат-іс-әрекет барысында қабілетін оятып, түрлі жағдай жасау арқылы олардың өзінше әрекеттенуіне жаңа педагогикалық технологиялардың танымалдыққа ие: саралап оқыту; дамыта оқыту; деңгейлеп оқыту; шоғырландырып, қарқынды оқыту; модульдік оқыту; блок-модульдік оқыту; жобалап оқыту технологияларымен қатар, тікелей ақпарттық – коммуникациялық технологиялар көмегімен жүзеге асырылатын: компьютерлік технология; мультимедиа технологиясы; қашықтықтан оқыту технологиясы; желілік

¹ Бұзаубақова К. Ж. Инновациялық технология. – Алматы, 2009.

технология; интернет технология; интерактивтік технология деп аталатын түрлерін білім берудегі инновациялық технологиялар тобына жатқызамыз¹.

Барлық жаңа технологияның алдымен қоятын мақсаты — білім алушының жеке басының дара және дербес ерекшеліктерін ескеріп, олардың өз бетінше ізденуін арттырып, шығармашылықтарын қалыптастыру болып табылады.

Қазіргі білім беру саласындағы инновациялық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты білгір тұлға болу мүмкін емес. Инновациялық технологияны меңгеру мұғалімнің зейін-зерделік, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген ұстаздық келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін жүйелі ұйымдастыруына көмектеседі.

Библиографиялық тізім

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы // 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319
2. Бөрібекова Ф. Б., Жанатбекова Н. Ж. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар. Алматы: 2014.-360 б.
3. Бұзаубақова К. Ж. Инновациялық технология. — Алматы, 2009.
4. Сарбасова Қ.А. Инновациялық технологиялар. Алматы, 2006.

УДК: 378.1

Утенова А. А.

заң ғылымдарының магистрі

Ш. Есенов атындағы Каспий

технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қаласы

aigul.utenova@yu.edu.kz

UDC: 378.1

Utenova A. A.

master of law

Caspian Sea named after sh. Yessenov

University of technology and engineering, Aktau

aigul.utenova@yu.edu.kz

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі уақытта қылмыстылықты, соның ішінде, кәмелетке толмаған тұлғалар қылмыстылығын зерттеу мәселесі өзекті мәселеге айналып отырғаны шындық жалпы алғанда, қылмысты жасайтын тұлғаларға ғылыми тұрғыдан зерттеу жүзеге асырылмаса, тұтастай алғандағы қылмыстылықпен тиімді күрес жүргізу мүмкін болмайды. Криминологтар, психологтар, заңгерлер кәмелетке толмағандар қылмыстылығының деңгейі қоғамдық өнегеліктің, әлеуметтік институттар қызметінің тиімділігі, тұтастай алғандағы қоғамның қолайлы және қолайсыз факторларының көрінісі болып табылатындығын атап көрсетеді. Қоғамды реформалаудағы шалағайлықтармен, сондай-ақ өздерінің жағымысыз

¹ Сарбасова Қ.А. Инновациялық технологиялар. Алматы, 2006.

ықпалдарын сақтап қалған дәстүрлі криминогендік факторлар (маскүнемдік пен нашақорлық, отбасылық-тұрмыстық өрістердегі жағымысыздықтар және т.б.) қылмыстылықтың өсуіндегі негізгі себептер ретінде қалып отыр. Сонымен бірге, кәмелетке томағандар мен жастар арасындағы қылмыстылықтың сапалық тұрғыдан алғанда да өзгерістерге ұшырауы өзіне назар аудартып отыр. Қазіргі уақытта кәмелетке толмағандардың қылмыстылығы өзінің ұйымдастырылуы деңгейінің жоғары болуымен және топтық сипатымен көзге түседі. Қазіргі қоғамда ол күмәнсіз түрде жылдам өсіп, оның сипаты мен құрылымы тез өзгерістерге ұшырайды. Анықталған топтық қылмыстардың әрбір үшіншісі кәмелетке толмағандардың қатысуымен жасалады. Заңнамада ұзақ мерзімдерге бас бостандығынан айыру жазасы көзделген ауыр және аса ауыр қылмыстар санының арта түсуі қоғамда ерекше алаңдаушылық туғызып отыр. Қазіргі уақытта қасақаналықпен адам өлтіру немесе соған оқталу, денсаулыққа ауыр зиян келтіру, қарақшылық шабуыл, тонау, ұрлық және кәнігі бұзақылық кәмелетке толмағандармен жасалатын қылмыстардың қатарынан әлдеқашан орын алған. Аталған қылмыстардың жасалуының барысында пайдакүнемдік, қатігездік, садизм, агрессия, кәмелетке толмағандардың белгілі аумақтарды өздерінің бақылауында ұстауға тырысуы жиі көрініс табуда. Кәмелетке толмағандарды криминалды бизнес өрісіндегі белсенділіктері де арта түсуде. Нашақорлық, уытқұмарлық және маскүнемдік пен алкоголизм салдарынан жасалатын қылмыстар саны артуда. Кәмелетке толмағандар арасында жыныстық бейморалдық барынша кең етек алуда.

Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылық, солардың қатарында зорлық-зомбылық қылмыстарының жасалу себептері мен оларды туындататын факторлар, кәмелетке толмаған қылмыскердің жеке басының қалыптасуының негізгі ерекшеліктері ғылыми тұрғыдан терең зерттеуді талап ететіндігі ақиқат.

Түйінді сөздер: алдын алу, зорлық-зомбылық қылмыстары, кәмелетке толмағандар, себептері, алдын алу шаралары, әлеуметтік бейімдеу.

THE ROLE OF INFORMATION IT TECHNOLOGY IN ACTIVATING THE ANTI-CORRUPTION POTENTIAL OF CIVIL SOCIETY

Abstract

Currently, the problem of studying crime, including juvenile delinquency, is becoming relevant. In general, it is impossible to effectively fight crime in general if criminal research is not carried out from a scientific point of view. Criminologists, psychologists, and lawyers emphasize that the level of juvenile crime is a reflection of public morality, the effectiveness of social institutions, favorable and unfavorable factors of society as a whole. Given the lag in reforming society, the main reasons for the increase in crime remain traditional criminogenic factors (alcoholism and drug addiction, troubles in the family and household sphere, etc.), which have retained their unpleasant influence. At the same time, qualitative changes in crime among minors and young people attract attention. Currently, juvenile crime is characterized by a high level of organization and group character. In modern society it is undoubtedly growing rapidly, and its character and structure are changing rapidly. Every third identified group crime was committed with the participation of minors. Of particular concern in society is the increase in the number of serious and especially serious crimes punishable by long terms of imprisonment. Currently, crimes committed by minors have long included murder or attempted murder, grievous bodily harm, robbery, robbery, theft and criminal mischief. When committing these crimes, selfishness, cruelty, sadism, aggression, and attempts by minors to keep certain territories under their control are often manifested. The activity of minors in the criminal business is also increasing. The number of crimes committed as a result of drug addiction, alcoholism, as well as drunkenness and alcoholism is increasing. Sexual immorality is becoming increasingly common among minors.

Indeed, juvenile delinquency, including the causes of violent crimes and the factors causing them, the main features of the formation of the personality of a juvenile offender, require in-depth research from a scientific point of view.

Key words: prevention, violent crimes, minors, causes, preventive measures, social adaptation.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығы бірқатар жағымсыз факторлардың және сыртқы ықпалдардың, сондай-ақ кәмелетке толмаған қылмыскердің жеке басына тән қасиеттердің ұштасуларымен шартты болады. Негізінен алғанда, қылмысты «қиын» деп аталатын жасөспірімдер жасайды. Отбасында қалыптасқан жағымсыз жағдай «қиын» жасөспірімнің пайда болуының, оның қалыптасуының негізгі шарттарының бірі болып табылады, себебі отбасы өтпелі кезеңдегі жасөспірімнің жеке басына ықпал ететін барынша маңызды фактор болып табылады.

Баланың адам болып қалыптасуы, ең алдымен, отбасыға байланысты. Отбасы бала өмірінің жағдайын тудыратын, реттейтін орта болғандықтан, ол әртүрлі таңданыс пен өкініштердің қайнар көзі ретінде жат қылықтардан жирендіретін, дұрыс жолға бағыттап, басқаратын күш, өмірдегі тірек және де алғаш тәрбиелік орта болып табылады.

Көптеген өмірде болып жататын жағдайлар қылмыс жасаған балалар мен олардың ата-анасын бақылағанда, отбасы жағдайының жалпы келеңсіз жақтары, отбасы тәрбиесінің бұзылуы баланың жанына қатты әсер еткенін, оның тәртіп жағынан құлдырап, құқық бұзуға дейін әкелгенін дәлелдеп береді.

Кәмелетке толмағанның өсуіне, тәртібіне, мінезінің қалыптасуына жоғарыда айтып өткендей, отбасы тәрбиесі зор. Осыған орай, А.М. Решетина: «Баланы адам етіп қалыптастыру бастамасы ең кішкентай (шағын және аса маңызды) әлеуметтік орта – отбасында жүзеге асады», – деген болатын.

Себебі, кәмелетке толмағандар қылмыстылығының құрылымындағы белгілі бір жағымсыз тенденциялар, атап айтқанда материалдық және әлеуметтік қамтамасыз етулердегі тұрақсыздықтар, отбасындағы қолайсыз жағдайларға байланысты бақылаудан тыс қалу, ата-аналар мен оларды алмастыратын адамдардың тараптарынан қадағалаудың болмауынан, жасөспірімдер мен жастарды қоғамға пайдалы еңбекпен қамту мәселесінің шешілмеуі, олардың құнының тым қымбат болуына байланысты демалыс орындарының қол жетімсіздігі нәтижесінде тұрақты тұрғылықты жерлері жоқ, қаңғыбастықпен айналысатын балалар мен жасөспірімдер саны артқан.

Жасөспірімдердің бақылаусыздығы және панасыздығымен күресу мәселесі барынша өзекті, осынау құбылыстарды сауықтыру және олардың алдын алу олармен күрес жүргізудің бағыттарының бірі болып табылады. «Кәмелетке толмағандардың бақылаусыздығы мен құқықбұзушылығының алдын алу бұл – кәмелетке толмағандармен, әлеуметтік жағынан қауіпті жағдайда қалған отбасыларымен жеке алдын алушылық жұмыстармен жиынтықта жүргізілетін кәмелетке толмандардың бақылаусыз қалуының, панасыздығының, құқықбұзушылықтары мен қоғамға қарсы әрекеттерінің себептерін анықтау мен оларды жоюға бағытталған әлеуметтік, құқықтық, педагогикалық және басқа да шаралардың жүйесі».

Қазіргі уақытта жасөспірімдерге, жастарға деген көзқарас, әсіресе құқық бұзушылықтың алдын алу, оны туғызатын себептер мен шарттарды жою тұрғысында өте пәрменді, тиімді және кешенді түрде жүргізілуі тиіс. Өйткені қылмыс дегеніміз – әлеуметтік дерт, ал жасөспірімдердің қылмыстылығы – өте үлкен дерт, жасөспірімдер қылмыс жасап отырған кезде мұндай құбылысқа төзуге болмайды.

Кәмелетке толмағандар қылмыстылығы, болашақтағы ересектер қылмыстылығының резерві, оның қайнар көзі ретінде рөл ойнайды, сондықтан кәмелетке толмағандар қылмыстылығының алдын алу мемлекеттік маңызы бар мәселе деп ойлаймыз.

Кәмелетке толмағандардың зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алуда аса маңызды рөл ішкі істер органдарына беріледі.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің ресми сайтында берілген мәліметтерді зерттегенде кәмелетке толмағандардың зорлық-зомбылық қылмыстарына, сондай-ақ тұтастай алғандағы қылмыстылыққа қарсы іс-қимылдың басты бығыты ретінде негізінен алғанда мыналар саналады:

- мәжбүрлеу және жазалау шараларымен салыстырғанда қорғау шараларына басымдық беріп, алдын алу тәжірибесін ізгілендіру;

- тәрбиелеу, қорғау және алдын алу қызметі субъектілерінің кәсіби деңгейін арттыру.

Кәмелетке толмағандардың ауытқушылық жүріс-тұрыстарын түзейтін тәжірибелік мамандар болып табылатын әлеуметтік қызметкерлер, психологтар, педагогтар үшін дайындық шараларын өткізу берілген бағыттың негізін құрайды.

Кәмелетке толмағандардың қоғамдық және отбасылық тәрбиелік жағдайларын сауықтыру; кәмелетке толмағандарды әлеуметтендірудің аса маңызды институты ретіндегі отбасының рөлін көтеру берілген мамандардың аса маңызды міндеті¹.

Отбасыларына құқықтық, әлеуметтік, психологиялық және медициналық көмек көрсетудегі әлеуметтік шараларды толық көлемінде жүзеге асыру қажет. Әлеуметтік қауіпті топқа кіретін отбасыларға ерекше назар аудару талап етіледі.

Кәмелетке толмағандардың зорлық-зомбылық қылмыстарына қарсы іс-қимыл ішкі істер органдарымен екі деңгейде жүзеге асырылуы тиіс: жалпы және дербес түрде.

Қарсы іс-қимыл мен алдын алудың жалпы деңгейі өзіне келесідей бағыттарды кірістіреді:

- кәмелетке толмағандардың қылмыстылығының себептілігімен байланысты жағымсыз және теріс факторлардың ықпалын шектеу;

- күш қолданушылық қылмыстылыққа ықпал ететін себептерге тікелей әсер ету;

- зорлық-зомбылық қылмыстарын жасауы ықтимал жасөспірімдерге тікелей ықпал ету;

- қоғамға қарсы бағыт ұстанатын топтарға кіретін кәмелетке толмағандарға ықпал ету.

Осындай кәмелетке толмағандар зорлық-зомбылық қылмыстарын жасауы мүмкін немесе жасаған болуы, сондай-ақ оларды жасауға өзге кәмелетке толмағандарды тартуы мүмкін. Жоғарыда атап көрсетілген бағыттарды басшылыққа ала отырып, ішкі істер органдары күш қолданушылық қылмыстарын жасауға қабілетті кәмелетке толмағандардың бірнеше топтарын ажыратып көрсетеді. Бұл топқа:

- қоғамға жат өмір салтын кешетін, атап айтқанда спирттік ішімдіктерді тұтынатын, наркотикалық құралдарды қабылдайтын, оқымайтын немесе қоғамға пайдалы еңбекпен айналыспайтын;

- арнайы оқу орындарынан немесе мектептерден келген;

- тәрбиелеу мекемелерінен бостандыққа шыққан;

- сотталған немесе бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаға тартылған кәмелетке толмағандар жатады.

Берілген санаттың өзіндік ерекшеліктерін есепке алатын болғандықтан кәмелетке толмағандардың қылмыстылығына қарсы іс-қимылдың дербес деңгейі барынша үлкен, бірінші деңгейдегі маңызға ие болады. Кәмелетке толмағандардың зорлық-зомбылық қылмыстылығына қарсы іс-қимыл үшін жеке алдын алу шараларын жүзеге асыру қажет.

Жеке алдын алу шаралары өзіне шаралардың екі тобын кірістіреді. Олардың бірінші тобы кәмелетке толмаған адамның тікелей өзіне әсер ететін болса, екінші тобы оны қоршаған әлеуметтік микро ортаға әсер етеді. Дербес алдын алу шараларын жоспалау және жүргізу

¹ Торгаутова Б.А., Қыдырбаев С... Проблемы профилактики насильственных преступлений, совершаемых несовершеннолетними, и пути их совершенствования. Eurasian Scientific Journal of Law. 2023;(2 (3)):39-44. <https://doi.org/10.46914/2959-4197-2023-1-2-39-44>.

барысында қылмыстық іс-әрекеттерді жасауы ықтимал кәмелетке толмаған адамның мінез-құлқы барынша мұқият зерттелуі тиіс.

Олардың көмегімен айқындалған мақсаттарға қол жеткізуге болатын қажетті шараларды айқындау және тағайындау үрдісі, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алулардың дербес шараларына бақылау жасаудың және олардың тиімділігін анықтаудың мақсатты бағыттағы әдістерін жасақтаудың маңызы аз болмайды.

Кәмелетке толмағандарды түзету және қайта тәрбиелеу, олардың криминогендік бағдарларын өзгерту олармен жасалатын зорлық-зомбылық қылмыстарының дербес алдын алу шараларының басты мақсаты деп саналады¹.

Дербес алдын алу немесе сауықтыру шаралары ақпараттардың келесідей жүйесінен тұрады:

- белгілі бір жағдайларда қылмыстық жүріс-тұрыстың себебі бола алатын кәмелетке толмағандардың теріс және жағымсыз қасиеттерін зерттеу;

- денсаулық жағдайында ауытқушылықтың немесе жасөспірімнің психикалық кемшілігін дәлелдейтін белгілердің бар немесе жоқ екендігін зерттеу.

Аталған мәліметтерді алу үшін мамандандырылған орталықтарда және мекемелерде кәмелетке толмаған қылмыскердің жеке басының психологиялық-педагогикалық диагностикасын жүзеге асыру талап етіледі.

Кәмелетке толмағандардың зорлық-зомбылық қылмыстарына қарсы іс-қимылдың әдістері мен амалдары жасөспірімнің еркіне, санасына және сезімдеріне ықпал етуі тиіс. Осындай әдістер екі тәсілмен жүзеге асырыла алады: тікелей немесе зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алуға қатысушылар болып табылатын үшінші тұлғалар арқылы.

Ішкі істер органдарының қызметкерлерімен жүргізілетін әңгімелер, сондай-ақ әлеуметтік және қоғамдық пайдалы еңбек, мәдени және спорттық жаттығуларға тарту жасөспірімге дербес ықпал етудің амалдары мен әдістерін пайдаланудың басты ұйымдастырушылық-тактикалық нысандары саналады. Алдын алу шараларын жүргізумен айналысатын тұлға кәсіпқойлықтың жоғары деңгейіне, терең психологиялық, педагогикалық және құқықтық білімге ие болуы тиіс.

Алдын алу шараларын пайдаланудың табысты болуы тек оларды дұрыс қолданудың барысында, атап айтқанда, шараларды кәмелетке толмағандардың арасындағы зорлық-зомбылық қылмыстарының себептерін еңсеруге немесе алдын алуға емес, оларды түпкілікті жоюға бағытталуы тиіс.

Кәмелетке толмағандардың зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу және қарсы іс-қимыл мәселелерін қарастыра отырып, қазіргі уақытта біздің елімізде осы бағытта белгілі бір шаралар қабылданған:

- кәмелетке толмағандар үшін ювенальды юстиция жүйесі жасақталған;

- еліміздің кейбір аймақтарында қауіпті топқа кіретін жасөспірімдермен жұмыс жүргізу әдістері бойынша арнайы білім беру курстары ұйымдастырылған;

- жасөспірімдерді торығушылық, күрделі және ауыр ситуациялардан, мысалы, жұмыстан шығып қалғанда, ата-анасының біреуі отбасын тастап кеткенде немесе өзі отбасынан кетіп қалғанда, наркотикалық және спирттік ішімдіктерді тұтыну барысында, махаббат немесе достық қатынастарындағы сәтсіздіктер кейін орын алған жағдайлардан шығарудың әртүрлі әдістері талдануда.

Осылайша, кәмелетке толмағандардың тарапынан зорлық-зомбылықтың көрініс табуының феномені, сондай-ақ зорлық-зомбылық қылмыстарын жасауы олардың тұрмыс, отбасы, мәдениет, білім, сана саласына еніп кеткен.

¹ Васильев В.Л. *Юридическая психология: Учебник для вузов*. 6-е изд. 2009 - 608с.

Кәмелетке толмағандар үшін зорлық-зомбылық жасау кейбір реттерде өмір дағдысына, дәстүрлер мен әдеттерде орнығу, қоғамдық және жеке құндылықтар жүйесіне ену құралдарына айналып барады.

Осы құбылысқа қарсы іс-қимыл үрдісі кәмелетке толмағандардың зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алуға, сондай-ақ дұрыс отбасылық тәрбиенің, жан-жақты мектептік және демалыстық қамтамасыз етудің көмегімен зерттелудегі тұлғалар санатының теріс мотивациясын жағымды жағына өзгертуге тікелей тәуелді.

Кәмелетке толмағандардың зорлық-зомбылық қылмыстылығын азайту немесе толықтай жою үшін оған қарсы іс-қимылдың және олардың алдын алудың пәрменді және мақсатты бағыттағы іс-шараларын жүзеге асыру талап етіледі.

Қылмыстылыққа қарсы іс-қимылдың басты міндеті кәмелетке толмағандар қылмыстылығының деңгейін төмендету, кәмелетке толмаған қылмыскерлердің басқа жасөспірімдерге одан әрі ықпал етулеріне жол бермеу. Аталған міндет кәмелетке толмағандардың зорлық-зомбылық қылмыстылығына қарсы іс-қимылдың әдістері мен амалдарын тек дұрыс және тиімді қолдана білгенде ғана шешілуі мүмкін.

«Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 591 Заңының қабылдануы нәтижесінде қадағалаусыз және панасыз қалудың және кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алдын алудың, олардың құқықтарын қорғаудың мемлекеттік жүйесін нақтылау жүзеге асырылды.

Заңның қабылдануының нәтижесінде:

- қазіргі уақытта Қазақстанда қараусыз және панасыз қалған балалардың бар екендігі ресми түрде танылды;

- кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз және панасыз қалудың профилактикасы саласындағы мемлекеттік органдардың негізгі міндеттері анықталды;

- аталған міндеттері орындауды жүзеге асыратын мекемелер нақты белгіленді.

Заңның 4-бабына сәйкес кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз және панасыз қалудың негізгі міндеттері ретінде мыналар айқындалған:

- 1) кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз, панасыз қалудың және қоғамға жат іс-әрекеттердің алдын алып, олардың жасалуына ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою;

- 2) кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету.

Заңның 6-бабында «кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз және панасыз қалу профилактикасының жүйесіне ішкі істер, білім беру, денсаулық сақтау органдары, халықты жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды үйлестіретін мемлекеттік орган, жергілікті өкілді және атқарушы органдар, кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссиялар және өз құзыреті шегінде өзге де мемлекеттік органдар кіреді» деп атап көрсетілген. Сонымен қатар Заңда ішкі істер, білім беру, денсаулық сақтау органдарында және жергілікті атқарушы органдарда Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен кәмелетке толмағандардың арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз және панасыз қалудың профилактикасы жөніндегі жекелеген функцияларды жүзеге асыратын мекемелердің құрылуының мүмкіндігі қарастырылған.

Сонымен бірге өзге ұйымдардың кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтар, қадағалаусыз және панасыз қалу жағдайының профилактикасына Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен қатыса алатындығы атап көрсетілген.

«Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 10-бабында ішкі істер органдарының құзыреті бекітілген.

Ішкі істер органдары, атап айтқанда, кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың алдын алуда үлкен рөл атқарады, өйткені олар қылмыстың жай-күйі, динамикасы мен құрылымы туралы, оның жекелеген түрлері бойынша, қылмыстың себептері мен жағдайлары туралы, қылмыс жасауға бейім адамдар туралы толық ақпаратқа ие. Жалпы профилактикамен айналыса отырып, ішкі істер органдары әлеуметтік өмірдің әртүрлі салаларында кәмелетке толмағандардың қылмыс жасауына ықпал ететін себептер мен жағдайларды белгілейді, оларды жою жөніндегі шараларды әзірлейді және жүзеге асырады.

Жеке профилактиканы жүзеге асыра отырып, ішкі істер органдары өздерінің құқыққа қайшы мінез-құлқының нақты белгіленген фактілеріне сүйене отырып, қылмыс жасауды күтуге болатын адамдарды анықтайды және оларға қажетті тәрбиелік ықпал ету және олардың тарапынан аталған қылмыстардың алдын алу бойынша шаралар қабылдайды¹.

Жалпы профилактика міндеттерін шешу үрдісінде, ішкі істер органдары жасалған қылмыстар туралы деректерді талдайды, өз құзыреті шегінде қылмыстар мен басқа да құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін мән-жайларды жою жөнінде шаралар қабылдайды.

Осы айқындалған мәселелерді шешу үшін келесідей шаралар жасақталып, жүзеге асырылуы тиіс:

1. Әлеуметтанушылар, криминологтар, психологтар, заңгерлер мынадай жұмыстарды жүргізулері тиіс:

- кәмелетке толмағандар мен жастар қылмыстылығының себептері мен шарттарын тұрақты түрде зерттеуді;

- жас қылмыскерлермен профилактикалық жұмыстарды жүргізудің негізгі қағидаларын және ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етілуін жасақтауды;

- кәмелетке толмағандар тәрбиелеу мекемелерінен босатылғаннан кейін олардың медициналық, психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік, еңбектік бейімделуінің жаңа түзету-бейімдеу технологияларын және бағдарламаларын енгізу.

2. Кәмелетке толмағандар мен жастар қылмыстылығы жалпы қылмыстылықтың ажырамас бөлігі болып табылатындығына байланысты, онымен ортақ шарттар және себептермен айқындалады, бірақ осының барысында тек өзіне тән болатын себептіліктерге байланысты орын алады кәмелетке толмағандардың және жастардың қылмыстылығының профилактикасы және алдын алу келесідей бағыттарда бір мезгілде жүзеге асырылуы тиіс: жалпы алғандағы қылмыстылықтың шарттарына және себептеріне ықпал ету, сондай-ақ жасөспірімдер қылмыстылығы үшін себеп болып табылатын жағдайларды бейтараптандыру және жою.

3. Отбасындағы және мектептегі тәрбиелеуді жақсарту жолымен қалыптан ауытқитын жүріс-тұрыстың алдын алуды жетілдіру.

4. Педагогикалық (психологтарды, басқа саладағы мамандарды шақырумен) ұжымдарда мектептегі тәрбиелеу үрдісін жүзеге асыру барысында кездесетін қиындықтармен байланысты мәселелерді үнемі талқылап отыру, осының барысында құқықтану бойынша оқу-жаттығу жұмыстарының сағаттарын кәмелетке толмағандар ісі бойынша инспекторларға беруді қарастыру.

5. Кәмелетке толмағандардың құқықбұзушылықтары профилактикасы субъектілері инспекторлар, қалыпты жағдайдан ауытқитын мінез-құлық психологиясы өрісіндегі заманауи ғылыми жетістіктермен жеткілікті таныс болмағандықтан кәмелетке толмағандармен жұмыс жасайтын инспекторлармен, құқық қорғау органдарының өзге де қызметкерлерімен кәмелетке толмағандардың құқықбұзушылықтарының профилактикасы

¹ Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология: учебник / Ю. В. Чуфаровский. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект, 2013. — 480 с.

мен олардың алдын алу мәселелері бойынша семинар-тренингтер өткізу және оларға осы мәселені зерттеумен айналысатын ғылыми қызметкерлердің, мамандардың қатысуын қамтамасыз ету.

6. Біздің ойымызша, ішкі істер органдарының (полицияның) базасында жасөспірімдерге арналған кеңес беру орталықтарын ұйымдастырған дұрыс, оларда формальдықсыз жағдайларда әртүрлі салалардағы мамандар кәмелетке толмағандар мәселесін талқылап, оларға психологиялық және құқықтық көмек беруді ұйымдастыруы керек.

7. Кәмелетке толмағандар мен жастар қылмыстылығының алдын алу бойынша тәрбилеу және профилактикалық жұмыстарды тек құқық қорғау органдарының арнайы қызметі деп қарастыруға болмайды. Аталған органдардың құзыретінің шегінен шығатын қоғамға қайшы құбылыстардың бірқатар әртүрлі нысандары бар, оларды шешу кешенді әдістерді, сондай-ақ профилактикалық жұмыстармен айналысуы тиіс барлық субъектілердің күш-жігерлерін үйлестіруді талап етеді¹.

Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандар жасайтын зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алуға көңіл бөлінбеу, алдын алу шараларының жеткіліксіздігі және қоғамдағы құқықтық сана мәдениетінің төмендігі сияқты осы құбылысқа әкелетін негізгі проблемалар айқындалған. Мақалада зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алуды жетілдіру, оның ішінде зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша іс-шаралардың санын арттыру, құқық және құқық қорғау органдары тарапынан бақылауды күшейту, жастардың өмір сүру жағдайлары мен тәрбиесін жақсарту, қоғамдық ұйымдармен бірлесіп жұмыс істеу бойынша нақты шаралар ұсынылған. Осы іс-шаралардың негізінде кәмелетке толмағандар тарапынан жасалған зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алуға және қоғамдағы қауіпсіздікті қамтамасыз етуге болады. Сондай-ақ кәмелетке толмағандар арасындағы зорлық-зомбылық қылмысының ең қауіпті түрі ретінде оның алдын алудың ерекше маңыздылығы атап өтілді.

Библиографиялық тізім

1. Торгаутова Б.А., Қыдырбаев С... Проблемы профилактики насильственных преступлений, совершаемых несовершеннолетними, и пути их совершенствования. Eurasian Scientific Journal of Law. 2023;(2 (3)):39-44. <https://doi.org/10.46914/2959-4197-2023-1-2-39-44>.
2. Васильев В.Л. Юридическая психология: Учебник для вузов. 6-е изд. 2009 - 608с.
3. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология: учебник / Ю. В. Чуфаровский. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект, 2013. — 480 с.
4. «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 591 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000591>

¹ «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 591 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000591>

ӘОЖ 343/1

Чигантаев К.С.

Ш.Есенов атындағы Каспи технологиялар

және инжиниринг университеті

Құқықтану мамандығының 1-курс магистранты

Yessenov University, Ақтау қ.

Ғылыми жетекші: профессор, PhD **Нурмаганбет Е.Т.**

UDC 343/1

K. S. Chigantaev

Kaspi technologies named after sh. Yessenov

University of engineering and engineering

1st year master's student of the specialty jurisprudence

Yessenov University, Aktau

Scientific supervisor: Professor, PhD **Nurmaganbet E.T.**

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚУДАЛАУДЫ ЖҮРГІЗЕТІН ОРГАНДАРҒА ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ ЖҮРГІЗУДІҢ ЖҮЙЕСІ, ТӘРТІБІ, ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІ

Аннотация

Бұл ғылыми мақалада қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын органдарға прокурорлық қадағалау жүргізудің жүйесіне, тәртібіне және құқықтық негізіне шолу жасайды. Прокурордың қылмыстық процесте заңдылықтың сақталуын бақылаудағы рөлі, оның өкілеттіктері мен жауапкершілігі қарастырылады. Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын және прокурорлық органдардың ішкі нормативтік құжаттарын қоса алғанда, осы саладағы прокуратураның қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық актілер талданады. Қылмыстық істер материалдарын алдын ала талдауды, қабылданатын шешімдердің заңдылығы мен негізділігін тексеруді, сондай-ақ заң бұзушылықтар анықталған жағдайда прокурор қабылдайтын шараларды қоса алғанда, прокурорлық қадағалаудың негізгі кезеңдері жария етіледі. Қорытындылай келе, қылмыстық сот төрелігі саласында құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету және азаматтардың құқықтарын қорғау үшін прокурорлық қадағалаудың маңыздылығына баса назар аударылады.

Түйінді сөздер: прокурорлық қадағалау, қылмыстық қудалау, заңдылық, құқықтық тәртіп, қылмыстық іс жүргізу заңнамасы, бақылау, прокурордың өкілеттіктері.

SYSTEM, PROCEDURE, LEGAL BASIS FOR PROSECUTORIAL SUPERVISION OF BODIES CONDUCTING CRIMINAL PROSECUTION

Anotation

This scientific article provides an overview of the system, procedure and legal basis for prosecutorial supervision of bodies that carry out criminal prosecution. The role of the prosecutor in monitoring compliance with the rule of law in criminal proceedings, his powers and responsibility are considered. Normative legal acts regulating the activities of the prosecutor's office in this area are analyzed, including Criminal Procedure legislation and internal regulatory documents of prosecutor's bodies. The main stages of prosecutorial supervision are disclosed, including a preliminary analysis of the materials of criminal cases, verification of the legality and validity of decisions taken, as well as measures taken by the prosecutor in case of detection of violations of the law. In conclusion, the emphasis is placed on the importance of prosecutorial supervision in the field of criminal justice to ensure law and order and protect the rights of citizens.

Keywords: prosecutorial supervision, criminal prosecution, legality, law and order, criminal procedure legislation, control, powers of the prosecutor.

Қылмыстық қудалауды жүргізетін органдарды прокурорлық қадағалау қылмыстық процесте әділеттілікті, заңдылықты және құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Бұл бақылау тетігі құқық қорғау органдарының іс-әрекеттерінің заңға сәйкестігін қамтамасыз етеді және азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғайды. Осы кіріспеде біз прокурорлық қадағалаудың жалпы сипаттамасын, оның қоғам үшін маңыздылығын және осы ғылыми мақалада қарастырылатын негізгі аспектілерді қарастырамыз.

Қылмыстық процестегі прокурорлық қадағалау қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын құқық қорғау органдарының іс-әрекеттерінің заңдылығы мен негізділігінің сақталуын бақылау жүйесін білдіреді. Прокурорлық қадағалаудың негізгі міндеті-әділеттілік қағидаттарының сақталуын қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, сондай-ақ құқық қорғау органдарының теріс қылықтары мен заңсыз әрекеттерінің алдын алу.

Прокурорлық қадағалау қылмыстық істер материалдарын алдын ала қараудан бастап тергеу іс-қимылдарын жүргізудің, анықтаудың, қамауға алудың және бұлтартпау шараларын қолданудың заңдылығын тексеруге дейінгі қызметтің кең спектрін қамтиды. Прокурор заңның сақталуын қамтамасыз ету және шындықты анықтау мақсатында қылмыстық іс жүргізуге оның барлық кезеңдерінде араласуға құқылы.

Прокурорлық қадағалаудың негізгі құралдарына Құжаттаманы талдау, тексерулер жүргізу, сот отырыстарына қатысу және іс жүргізу шешімдеріне өзгерістер енгізу туралы өтініштермен сотқа жүгіну кіреді. Прокурорлық қадағалау құқықтық тәртіп пен қоғамның қылмыстық сот төрелігі жүйесіне деген сенімін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Прокурорлық қадағалау бірнеше себептерге байланысты қоғамдағы заңдылықты сақтау және заңдылықты қамтамасыз ету үшін үлкен маңызға ие:

1. Заңның сақталуына кепілдік беру: прокурорлық қадағалау заңдар мен нормативтік актілердің орындалуын қамтамасыз етеді, бұл құқық қорғау органдары мен өзге де мемлекеттік институттар тарапынан заңсыз әрекеттердің алдын алуға ықпал етеді.

2. Азаматтардың құқықтарын қорғау: прокурорлық қадағалау азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған. Ол сот процесінің тәуелсіздігі мен бейтараптығын қамтамасыз етеді, бұлтартпау шараларының озбырлығы мен заңсыз қолданылуына жол бермейді.

3. Теріс пайдаланудың алдын алу: прокурорлық қадағалау құқық қорғау органдарында теріс пайдалану мен сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға ықпал етеді, өйткені прокурорлар олардың әрекеттерін бақылауға және бұзушылықтар анықталған жағдайда араласуға құқылы.

4. Әділеттілікке ықпал ету: прокурорлық қадағалау қылмыстық істер мен сот процестерін әділ және бейтарап шешуді қамтамасыз ету арқылы қоғамдағы әділеттілікті сақтауға көмектеседі.

5. Сот төрелігіне сенім: тиімді прокурорлық қадағалау азаматтардың сот төрелігі жүйесіне және жалпы мемлекеттік институттарға деген сенімін арттыруға ықпал етеді, бұл қоғамның тұрақтылығы мен дамуы үшін маңызды фактор болып табылады¹.

¹ Қылмыстық сот ісін жүргізуде адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтарын соттың қорғауы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2010 жылғы 25 маусымдағы N 4 Нормативтік қаулысы.

Осылайша, прокурорлық қадағалау демократиялық принциптер мен азаматтардың құқықтарын нығайтуға ықпал ете отырып, құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуде және заңдылықты қорғауда шешуші рөл атқарады.

Прокурорлық қадағалау қылмыстық процесте заңдылықтың сақталуын тексеруге бағытталған прокурорлық органдар жүзеге асыратын бақылау жүйесін білдіреді. Қадағалаудың бұл түрі тергеу әрекеттерін жүргізудің заңдылығын тексеруді, бұлтартпау шараларын қолдану кезінде рәсімдерді сақтауды, қылмыстық істерді тергеудің дұрыстығын, сондай-ақ қабылданған сот шешімдерінің заңдылығын қоса алғанда, қызметтің кең спектрін қамтиды. Прокурорлық қадағалау әділеттілікті қамтамасыз етуге, азаматтардың құқықтарын қорғауға және құқық қорғау органдарының теріс қылықтарын болдырмауға бағытталған.

Прокурорлық қадағалау қылмыстық процесте заңдылық пен әділеттілікті қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Ол заңның сақталуының және азаматтардың құқықтарын қорғаудың кепілі болып табылады, сот процесінің тәуелсіздігін қамтамасыз етеді және озбырлық пен сыбайлас жемқорлықтың алдын алады. Прокурорлық қадағалау қылмыстық істердің заңға сәйкес қаралуын, ал сот шешімдерінің объективті дәлелдемелер мен құқық нормаларын дұрыс қолдану негізінде қабылдануын қамтамасыз ете отырып, құқықтық мемлекет қағидаттарының іске асырылуын қамтамасыз етеді.

Прокурорлық қадағалаудың негізгі функциялары:

1. Қылмыстық істер материалдарын алдын ала талдау және олардың заңдылығын тексеру: прокурорлық қадағалау қылмыстық істердің барлық материалдарын олардың заңдылығына және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларына сәйкестігіне көз жеткізу үшін мұқият талдаудан басталады.

2. Тергеу әрекеттерін жүргізудің және бұлтартпау шараларын қолданудың заңдылығын бақылау: прокурорлар анықтау процесінде іс жүргізу қатысушыларының құқықтарының сақталуын қадағалайды, қамауға алудың заңдылығын және бұлтартпау шараларын қолдануды қамтамасыз етеді.

3. Сот отырыстарына қатысу және сотта айыптау мүдделерін білдіру: прокурорлар сот отырыстарында айыптау өкілі ретінде әрекет етеді, айыптау актісі мен дәлелдемелерді сотта ұсынады.

4. Қылмыстық істерді қозғау және оларды соттың қарауына жіберу: прокурорлар алдын ала тергеу нәтижелері мен тергеу әрекеттері барысында жиналған дәлелдемелер негізінде қылмыстық істер қозғау туралы шешім қабылдайды.

5. Заң бұзушылықтар анықталған жағдайда араласу және оларды жою жөнінде шаралар қабылдау: прокурорлар, егер заң бұзушылықтар анықталса, қылмыстық іс жүргізуге араласып, заңсыз шешімдердің күшін жоюды және азаматтардың бұзылған құқықтарын қалпына келтіруді қоса алғанда, оларды жою жөнінде шаралар қабылдауы мүмкін.

Осылайша, прокурорлық қадағалау қылмыстық сот төрелігінің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етеді, заңдылықтың сақталуын және азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етеді, сондай-ақ қылмыстық істердің әділ шешілуіне ықпал етеді.

Қазақстан Республикасындағы Қылмыстық іс жүргізу заңнамасы прокурорлық қадағалауды реттейтін негізгі құқықтық негіз болып табылады. Осы саладағы басты заң ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексі болып табылады. Осы Кодекске сәйкес, прокурорлық қадағалау қылмыстық процесте заңдылық пен әділеттілікті қамтамасыз етуге бағытталған көптеген функциялар мен өкілеттіктерді қамтиды.

Прокурорлық қадағалау қылмыстық істерді алдын ала талдау, сот шешімдерінің заңдылығы мен негізділігін бақылау, сот отырыстарына қатысу, сотта мемлекеттің мүдделерін білдіру, сондай-ақ құқық қорғау органдары мен тергеу органдарының қызметін бақылау сияқты маңызды аспектілерді қамтиды.

ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексіне сәйкес прокурорлық қадағалау қылмыстық істер материалдарын алдын ала қарау, тергеу әрекеттерінің заңдылығын бақылау, бұлтартпау шараларын қолдану, сондай-ақ сот отырыстарына қатысу және сот шешімдеріне шағымдану

арқылы жүзеге асырылады. Прокурорлық қадағалау қажет болған жағдайда қылмыстық істер қозғауды және азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөнінде шаралар қабылдауды да қамтиды¹.

Прокурорлық қадағалау тәртібін айқындайтын прокуратураның ішкі нормативтік актілеріне ҚР Бас Прокурорының нұсқаулықтары, бұйрықтары мен өкімдері сияқты құжаттар, сондай-ақ прокурорлық органдардың жұмыс тәртібі мен әдістерін белгілейтін басқа да нормативтік актілер кіреді.

Прокурорлық қадағалау ҚР прокуратурасының негізгі функцияларының бірі болып табылады және заңдылық, тәуелсіздік және бейтараптық қағидаттарына сәйкес жүзеге асырылады. Прокуратураның ішкі нормативтік актілері прокурорлық қадағалау жүргізу тәртібін айқындайды, қылмыстық істерді талдау, құқық қорғау органдарының іс-әрекеттерінің заңдылығын бақылау рәсімдерін белгілейді, сондай-ақ заңдылықты бұзғаны және жұмыстағы кемшіліктері үшін жауапкершілік шараларын көздейді.

Осылайша, қылмыстық іс жүргізу заңнамасы мен ҚР прокуратурасының ішкі нормативтік актілері елдегі прокурорлық қадағалаудың жұмыс істеу тәртібі мен қағидаттарын айқындайтын маңызды құқықтық негіздерді білдіреді.

Прокурорлық қадағалау кезеңдері мыналарды қамтиды:

1. Қылмыстық іс материалдарын талдау: прокурорлық қадағалау прокуратураға түскен барлық қылмыстық іс материалдарын мұқият талдаудан басталады. Бұған тергеу органдары жинаған құжаттарды, куәліктерді, сарапшылардың қорытындыларын және басқа да дәлелдемелерді зерттеу кіреді. Бұл кезеңнің мақсаты ықтимал заң бұзушылықтарды немесе тергеудегі кемшіліктерді анықтау болып табылады.

2. Қылмыстық қудалау органдары қабылдайтын шешімдердің заңдылығын тексеру: прокурорлық қадағалау қылмыстық қудалау органдары қабылдайтын шешімдердің заңдылығы мен негізділігін тексеруді қамтиды. Бұл бұлтартпау шараларын қолданудың дұрыстығын, айыптау актісінің заңдылығы мен негізділігін, сондай-ақ қабылданған сот шешімдерінің заңдылығын талдауды қамтуы мүмкін².

Прокурорлық қадағалаудың қолданылатын әдістері мен құралдары:

1. Тексерулер мен аудиттер жүргізу: прокурорлар құқық қорғау органдары мен тергеу органдарының қызметіне олардың жұмысындағы заң бұзушылықтар мен проблемалық салаларды анықтау мақсатында тексерулер мен аудиттер жүргізе алады.

2. Қылмыстық процеске қатысушылармен жауап алу және қарым-қатынас жасау: прокурорлар қосымша ақпарат алу және қылмыстық істің мән-жайларын нақтылау үшін куәгерлерден, жәбірленушілерден және қылмыстық процестің басқа да қатысушыларынан жауап ала алады.

3. Құжаттама мен дәлелдемелерді талдау: прокурорлар проблемалық нүктелер мен Заңдылықтың бұзылуын анықтау үшін тергеу барысында жиналған барлық қолда бар құжаттарды, куәліктерді, сарапшылардың қорытындыларын және басқа дәлелдемелерді талдайды.

4. Сот отырыстарын өткізу: прокурорлар сот отырыстарына айыптаудың өкілдері ретінде қатысады және мемлекет мүддесі үшін дәлелдер мен дәлелдемелер ұсынады.

5. Өтініштер мен шағымдармен сотқа жүгіну: прокурорлар іс жүргізу шешімдеріне өзгерістер енгізу туралы өтініштермен сотқа жүгіне алады, сондай-ақ соттың заңсыз шешімдеріне шағымдар бере алады.

¹ Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>

² Прокуратура туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 155-VII ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000155>

Әр түрлі елдердегі прокурорлық қадағалау құқықтық жүйе мен саяси құрылымның ерекшеліктеріне байланысты ұйымдастыру мен жұмыс істеуде айтарлықтай айырмашылықтарға ие болуы мүмкін. Мысалы, Германия немесе Франция сияқты континентальды құқықтық жүйесі бар елдерде прокурорлар, мысалы, Ұлыбритания немесе АҚШ сияқты жалпы заңы бар елдерге қарағанда, прокурорлық қадағалау саласында кең өкілеттіктер мен тәуелсіздікке ие. Бұл елдерде прокурорлық қадағалау көбінесе сот қадағалау жүйесінің бөлігі ретінде ұйымдастырылады, онда прокурорлар сотта қоғамның мүдделерін білдіреді және сот процесінде заңдылықтың сақталуын қамтамасыз етеді¹.

Жекелеген елдердің прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру және жүзеге асыру саласындағы тәжірибесіне тоқталар болсақ:

1. Германия: Германияда прокурорлық қадағалауды Тәуелсіздік пен автономияның жоғары дәрежесі бар прокурорлық органдар жүзеге асырады. Прокурорлар қылмыстық процесте заңдылықтың сақталуын бақылауды жүзеге асырады және бұзушылықтар анықталған жағдайда тергеу органдары мен соттардың қызметіне араласуға құқылы.

2. АҚШ: Америка Құрама Штаттарында прокурорлық қадағалау көбінесе федералды және штаттық прокурорлар деңгейінде ұйымдастырылады. Прокурорлардың қылмыстық процесте заңдылықты сақтау бойынша кең өкілеттіктері бар, оның ішінде тергеуге араласу және сотта айыптау мүдделерін білдіру құқығы бар.

3. Франция: Францияда прокурорлық қадағалауды заңдылықты сақтауды және қоғамның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететін прокурорлар мен мемлекет өкілдері жүзеге асырады. Прокурорлар қылмыстық процесте әділеттілік пен заңдылықты қамтамасыз ету үшін тергеу органдары мен соттардың қызметіне араласуы мүмкін².

Қорытындылай келе айтарым прокурорлық қадағалау қылмыстық процесте әділеттілікті, заңдылықты және азаматтардың құқықтарын қорғауда маңызды рөл атқарады. Ол әділет жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады, сот процесінің тәуелсіздігі мен бейтараптығын қамтамасыз етеді, озбырлық пен билікті асыра пайдаланудың алдын алады. Прокурорлық қадағалаудың рөлі құқық қорғау органдары қызметінің заңдылығының сақталуын бақылау, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, сондай-ақ заңсыз әрекеттердің алдын алу және қылмыстық істерде шындықты белгілеу болып табылады. Прокурорлық қадағалау қоғамның сот төрелігі жүйесіне деген сенімін арттыруға ықпал етеді және құқықтық мемлекет қағидаттарын сақтаудың кепілі болып табылады.

Библиографиялық тізім

1. Қылмыстық сот ісін жүргізуде адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтарын соттың қорғауы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2010 жылғы 25 маусымдағы N 4 Нормативтік қаулысы.

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>

3. Прокуратура туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 155-VII ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000155>

4. М.С. Нәрікбаев Қазақстан Республикасындағы прокурорлық қадағалау Астана: Әділет, 2005

5. Ақпарова Р.Н. ҚР прокуратура органдары.- Алматы. Данекер, 2000

¹ М.С. Нәрікбаев Қазақстан Республикасындағы прокурорлық қадағалау Астана: Әділет, 2005

² Ақпарова Р.Н. ҚР прокуратура органдары.- Алматы. Данекер, 2000

ӨОЖ 342

Шахаева Г. Б.

Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар
және инжиниринг университеті,
«Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, Ақтау қаласы
gulzada.shakhayeva@yu.edu.kz

UDC 342

Shahaeva G. B.

Senior lecturer of the Department "jurisprudence"
Caspian technologies named after sh. Yessenov
University of engineering and engineering, Aktau
gulzada.shakhayeva@yu.edu.kz

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ЕРКІНДІГІНІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация

Қорғаудың, қамтамасыз етудің принциптері, әдістері мен формалары, сондай-ақ жеке қарым-қатынаста да, мемлекеттік органдар мен бұқаралық ақпарат құралдарының қызметінде де сөз бостандығын шектеу талданады. Бұл институтты демократиялық қоғам жағдайында жетілдіру жолдары белгіленген. Мақаланың мақсаты-сөз бостандығының ғылыми негізделген анықтамасын қарастыру, қоғамның дамуындағы сөз бостандығының қажеттілігін, адамның конституциялық және басқа да құқықтарын қамтамасыз етудегі қызметті анықтау, ақпарат бостандығын іске асыруға әсер ететін факторларды көрсету, ақпаратты беру тәсілдерін талдау, Ақпараттық гигиенаның қызметін дәлелдеу, ақпаратты демократиялық қоғамның өлшемі ретінде дұрыс пайдалану.

Түйінді сөздер: сөз бостандығы, ақпарат ағыны, ақпарат беру, ақпараттық гигиена, журналистика.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASIS OF FREEDOM OF PRESS INFORMATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The principles, methods and forms of protection, provision, as well as the restriction of freedom of expression both in personal communication and in the activities of state bodies and the media are analyzed. Ways to improve this institution in the conditions of a democratic society are outlined. The purpose of the article is to consider a scientifically substantiated definition of freedom of speech, to identify the need for freedom of speech in the development of society, activities in ensuring constitutional and other human rights, to indicate factors affecting the implementation of freedom of information, to analyze methods of information transmission, to prove the function of information hygiene, to correctly use information as a criterion of a democratic society.

Key words: freedom of expression, information flow, information transmission, information hygiene, journalism.

Бұқаралық ақпарат құралдарының еркіндігі адам бостандығының маңызды алғы шарты болып табылады. Мемлекеттің алтыншы Евразиялық медиа-форумда сөйлеген сөзін басшылыққа ала отырып: «...тұрақты демократия болуы үшін адамдардың тұрақты дамуы және өзара бейбітшілікте болуы қажет. Бұл жерде, сөз еркіндігі жауаптылық бостандығын

білдірмеуі тиіс»¹. Бұқаралық ақпарат құралдарының еркіндігі Қазақстан Республикасында демократиялық институттарды және адам мен азамат құқықтары мен бостандықтарын жоғары қоятын азаматтық қоғамды қалыптастыратын маңызды күрделі құрал болып табылады. Бұқаралық ақпарат еркіндігінсіз, яғни сөз еркіндігінсіз азаматтық қоғамды елестету мүмкін емес.

Ақпарат (әлеуметтік тұрғыда) – қоғамдық тұрмыс процесін барабар бейнелейтін мәліметтер жиынтығы. Осы анықтаманы қарастыруда, бірнеше мәселелерге көңіл аударуымыз қажет. Біріншіден, ақпарат – мәліметтер жиынтығы ретінде баспа, аудио, аудиовизуалдық өнім түрінде рәсімделген материалдар, жаңалық хабарлар ретінде түсіндіріледі. Екіншіден, мәлімет қоғамдық тұрмыс процесін бейнелейді. Әрине, бұл жерде қоғамдық тұрмыс процесінің өзі мәліметтердің пайда болуының қайнар көзі болып табылады. Бұл жерде мәлімет адамның қабылдауы үшін бейімделген шынайы оқиғаны бейнелеуі тиіс. Үшіншіден, адамның қабылдау нысаны үшін бейімделген қоғамдық тұрмыс процесінің бейнесі барабар болуы тиіс, яғни тұлға (әрбір адам) шынайы шындыққа сай болатын ақпаратты иемденуі қажет. Қазақстан Республикасының ақпараттық туралы заңында былай делінген: ақпарат дегеніміз – оны ұсыну нысанына қарамастан тұлға, зат, оқиға, құбылыс туралы мәліметтер болып табылады.

«Ақпарат» ұғымын зерттей отырып, міндетті түрде «бұқаралық ақпарат» ұғымын байымдауымыз қажет. Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23-шілдедегі «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» заңының 1-бабы бойынша², бұқаралық ақпарат-тұлғалардың шектеусіз топтарына арналған баспа, дыбыс-бейне және өзге де хабарлар мен материалдар болып табылады. Бірақ бұл анықтаманы толық деуге болмайды, өйткені онда бұқаралық ақпаратты тарату тәсілдері мен құралдары толық ескерілмеген. Сондықтан бұқаралық ақпарат-арнайы техникалық жүйе мен құрылымдар көмегі арқылы бұқаралық ақпарат құралдарымен таратылатын, шектелмеген тұлғалар шегі үшін тағайындалған, адекватты түрде қоғамдық тұрмыс процесін бейнелейтін мәліметтер жиынтығын білдіреді. Осы анықтаманы жеке-жеке талдай отырып, «бұқаралық ақпарат» ұғымы ғылыми байымдау ретінде үш құрылымнан тұратын күрделі жүйені құрайды: коммуникативтік (ақпараттық), институционалдық (бұқаралық ақпарат құралдарды тарату нысаны ретінде) және техникалық (типографиялар).

XX ғасырдың басында атақты философ және тарихшы Н.Л. Бердяев былай деген еді: «кеңістікте күшті орталықтандырылған мемлекеттік билік орын алды, барлық өмір мемлекеттік мүддеге бағындырылып, жеке және қоғамдық күштердің еркіндігі аяқ асты болды. Адамдардың өзінің жеке құқықтарын сезінуі әлсіз болды және топтар мен таптардың жеке істері дамыады»³. Теңсіздіктің, тұлғаның құқық еркіндігінің аяқ асты болуы, құқықтық сананың төменгі деңгейі күнде біздің қоғамымызда да орын алып отыр. Сөз еркіндігі, өзінің жеке пікірін білдіру, жеке басы және тұрғын үйге қол сұқпаушылық мәселелері мемлекет немесе адамзат мүддесіне қатысты шешілді ме деген сұрақ туындайды. Міне, осы мәселені зертеу кезінде атақты декабрист А.А. Бестужев сөз еркіндігі мәселесін Наполеонның жаулап алуымен байланыстырады, «тұңғыш рет халық өзінің күшін сезінгенде, олардың жүрегінде тәуелсіздік сезімі оянды, алдымен саяси, соңынан халықтық. Бұл әрине, сөз еркіндігінің бастауы болды...»⁴. Тарих бетіне қарап отырсақ, адамзат баласы сөз еркіндігін беруді талап етуден жалыққан емес, оның салдары мемлекеттік билік тарапынан қудалауға әкеп отырғаны бәрімізге мәлім жайт.

¹ Қазақстан Республикасы «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» 1999жыл 23 шілдедегі заңы (2006жыл 5-шілдедегі өзгертулер мен толықтыруларды қоса)// Егемен Қазақстан. -2023. -5 шілде.

² Бердяев Н.Л. Судьба России. – М.,1990. -666.

³ Избранные социально-политические философские произведения декабристов. –М., 1951. Т.1. -189б.

⁴ Қазақстан Республикасы Конституциясы. Алматы, 2023ж.

Елімізде ақпарат құқығы толық көлемде адам және азамат құқықтары мен бостандығы туралы Декларация қабылданғаннан кейін, конституциялы түрде тіркелді және Қазақстан Республикасы Конституциясында ақпарат құқығы туралы арнайы қалып орын алды. 20-баптың 2-тармағында былай делінген: «әркімнің заң жүзінде тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін ақпарат алуға және тартуға құқығы бар». Осы арада тағы бір маңызды қалып көзделген, 20 – баптың 1-тармағында бұқаралық ақпарат еркіндігіне кепілдік беріледі және цензураға тыйым салынады. Сонымен қатар, мемлекеттік құпияға қатысты мәліметтер еркіндігіне толық негізделген шектеулер белгіленген. Яғни, Қазақстан Республикасы Конституциясының 20-бабы 3-тармағында, «Республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуді, оның тұтастығын бұзуды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді, соғысты, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық астамшылықты, сондай-ақ қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа бас ұруды насихаттауға немесе үгіттеуге жол берілмейді», - делінген[5].

Ақпарат құқығын конституциялық рәсімдеудің демократиялық негізі мына құжаттарда: адам құқығы Декларациясымен және Қазақстан Республикасы Конституциясымен қамтиды. Міне, осы заңнамаларға жүгінсек, баспасөз еркіндігі үш компонентке бөлінеді. Олар: бұқаралық ақпарат құралдарының еркіндігі, азаматтардың бұқаралық ақпарат құралдарында сөз еркіндігі құқығы және цензураға жол берілмеуі. «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Қазақстан Республикасы заңының негізгі бағыты-бұқаралық ақпарат құралдары тәуелсіздігінің кепілдігі, цензураның жойылуы, журналистердің мемлекеттен ақпараттарды алу құқығының қамтамасыз етілуі болып табылады. Осы заңға орай, Қазақстан Республикасында бұқаралық ақпарат еркіндігіне мыналар жатады: бұқаралық ақпараттарды іздеуге, алуға, таратуға; бұқаралық ақпарат құралдарын құруға, иеленуге, пайдалануға және оны таратуға; бұқаралық ақпарат құралдар өнімдерін тудыру және тарату үшін тағайындалған құрал-жабдықтарды, шикізаттар мен материалдарды және техникалық құралдарды дайындауға, иемденуге, сақтауға және қолдануға шектеу қойылмайды. Жоғарыда аталған жалпы ережелер азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактінің қалыптарына сай болуы тиіс. Міне, бұл ережелер тек заңмен ғана белгіленеді және мемлекет қауіпсіздігін, қоғамдық тәртіпті, халықтың денсаулығын қорғану үшін өзге тұлғалардың құқығы мен ар-ожданын сыйлау үшін қажет.

Бұқаралық ақпарат құралдары және азамат арасындағы қарым-қатынас жүйесін белгілеуде, азаматтың құқығының шегін анықтауымыз қажет. Олар төмендегідей құқықтармен теңестіріледі: өзіндік бұқаралық ақпарат құралдарын құрау, пайдалану және тарату құқығы. Әрине, бұл құқық шегі сөз және ой бостандығынан көлемді екені сөзсіз. Азаматтың жеке меншік құқығындағы бұқаралық ақпарат құралдары арқылы ақпараттарды іздеу, өндіру және тарату құқығы; осы бұқаралық ақпарат құралдары арқылы объективті шынайы ақпараттарды алу құқығы. Міне, осы аталған құқық шектері цензураға тыйым салумен қатар Конституцияда көрініс алуы тиіс деп ойлаймын. Қазақстан Республикасы Конституциясының тиісті бабында азаматтардың осы конституциялық құқығын жүзеге асыру механизмін бейнелейтін арнайы заңға сілтеме жасалуы қажет.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 20-бабында көзделген өзгеде қалыптар ақпарат еркіндігінің мазмұнын молайтады. Яғни, бірінші тармақта, сөз бен шығармашылық еркіндігіне кепілдік берілсе, екінші тармақта – заңды түрде кез келген тәсілмен ақпарат алуға, беруге және таратуға құқық берілген. Сонымен, біріншіден, осы еркіндік заңмен нақтыланған болса, екіншіден, оның терең генетикалық ара-қатынасы сипатталынып отыр.

Мемлекет тарапынан бұқаралық ақпарат еркіндігінің конституциялық кепілдігі ретінде төмендегідей ережелерді атауға болады: лауазымды тұлғалардың мән-жайларды жасырғаны үшін жауапкершілігі, Парламент палаталары отырысының жариялылығы, сот өндірісінің жариялылығы және тағы басқа ақпарат еркіндігі үкімет қызметі туралы ақпаратқа шешімдер қабылдау үдерісіне қатыса алу үшін жұртшылықтың құқығын қамтиды. Сондықтан ақпарат еркіндігі саласындағы заңнама билік органдарының барлық мәжілістері азаматтар үшін

ашық болып табылады деген жалпы ережені белгілеуі тиіс. Осы мәтіндегі «билік органдарына» ұсынымдық сипаттағы шешімдерді шығаратын органдар емес, керісінше міндетті күші бар ақпаратқа шешімдер қабылдау өкілеттілігіне ие органдар жатады. Саяси бірлестіктер, яғни бір саяси партияның мүшелерінің съездері билік органдары болып есептелінбейді. Екінші жағынан сайланбалы органдар мен комитеттерінің мәжілістері жоспарлау және аумақтық алқалардың халыққа білім беру бөлімдерінің, өнеркәсіпті дамыту бөлімдерінің мәжілістері «билік органдары мәжілістерінің» санатына енгізілуі тиіс. Мәжіліс туралы хабар жұртшылықтың оған қатысуға шынайы мүмкіндігінің болуына қажет. Заңда мәжіліске шынайы мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттік органдардың мәжілістері туралы алдын ала хабарлауды талап ету ережелері көзделуі тиіс сияқты.

Бұқаралық ақпарат еркіндігі ұғымын талқылаудан бұрын, осы құбылыстың тарихына қысқаша тоқтала кеткен жөн. Сөзсіз, жаңа тарихтың ерте кезеңінде бұқаралық ақпарат баспасөз құралы арқылы ғана таратылды, өйткені өзге бұқаралық құралдарының (радионың, теледидардың) пайда болуы үшін ғылыми жаңалық ашу керек еді. Баспасөз еркіндігі туралы мәселе оның мемлекеттен немесе шіркеуден тәуелсіздігі туралы мәселеге келіп тіркелген. Д. Кин өзінің «Бұқаралық ақпарат құралдары және демократия» атты еңбегінде былай дейді. «Баспасөз еркіндігінің классикалық концепциясын қайта қарау және XX ғасырдың аяғындағы бұқаралық ақпарат құралдарының даму ерекшелігін бейнелеуге қабілетті ақпарат еркіндігінің жаңа теориясын қалыптастыруымыз қажет». Сонымен, қорыта келе, бұқаралық ақпарат еркіндігі - тұлғалардың шектеусіз топтарына арналған қоғамдық тұрмыс процесін бейнелейтін адекватты хабарларды, мәліметтерді арнайы жүйемен және құрылымдардың көмегі арқылы бұқаралық ақпарат құралдарын кедергісіз тарату мүмкіндігі болып табылады. Ең алдымен, мына мәселелерге көңіл бөлуге тиіспіз: бұқаралық ақпарат еркіндігін жүзеге асыру үшін бұқаралық ақпарат құралдарын құру, иелену, пайдалану және билік ету шектелмеуі тиіс. Бұқаралық ақпарат құралдары мемлекетке тәуелді болмауы, саяси жүйенің жеке институты ретінде қызмет етуі тиіс. Бұқаралық ақпарат құралдары мемлекетпен, қандайда бір мемлекеттік билікпен, ірі коммерциялық құрылымдармен, саяси партиялармен монополияланбауы тиіс. Сонымен қатар бұқаралық ақпарат құралдары арқылы ақпаратты іздеуге, алуға, өндіруге және таратуға шектеу қойылмауы тиіс.

Библиографиялық тізім

1. Қазақстан Республикасы «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» 1999жыл 23 шілдедегі заңы (2006жыл 5-шілдедегі өзгертулер мен толықтыруларды қоса)// Егемен Қазақстан. -2023. -5 шілде.
2. Бердяев Н.Л. Судьба России. – М.,1990. -666.
3. Избранные социально-политические философские произведения декабристов. –М., 1951. Т.1. -189б.
4. Қазақстан Республикасы Конституциясы. Алматы, 2023ж.